

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI DEVLETİ'NDE Yahudiler

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

1477

BERİKAN
YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLER

(XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

ISBN

978-975-267-730-2

Genel Yayın Yönetmeni

Cuma AĞCA

Grafik-Tasarım

Biçer YILDIRIM

Kapak Tasarım

Mehmet FİDANCI

Baskı & Cilt

Berikan Ofset Matbaa

Gersan Sanayi Sitesi 2306 Sokak No: 70

Şaşmaz/ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ

Eti Mah. GMK Bulvarı Bulvar Apt. No.: 80/1

Maltepe / ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 Faks: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ.....	11
A. OSMANLI DEVLETİNDEN ÖNCE İSLAM ÜLKELERİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMU.....	13
B. OSMANLI DEVLETİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU	17
1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin İdaresi.....	17
2. Gayrimüslimlerin Giyim Kuşamları	20
3. Gayrimüslimlerin Aile ve Miras Meseleleri.....	24
4. Gayrimüslimlerin İkametgâhları	26
5. Gayrimüslimlerin Mâbetleri	28
6. Osmanlı Devleti'nde İslâm'ı Kabul Eden Gayrimüslimlerin Durumu	30
7. Gayrimüslimlerin Mâli Yükümlülükleri	31

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN GÖÇLERİ	33
A. GENEL OLARAK YAHUDİLİK VE YAHUDİLER.....	34
B. YAHUDİLİĞİN TARİHÇESİ	36
C. İSPANYA VE PORTEKİZ'DE YAHUDİLER.....	42

1. İber Yarımadasının Müslümanlar Tarafından	
Fethedilmesi	45
2. Fetih Sonrasında Müslümanların Yerli Ahaliye	
Davranışları	47
3. Müslümanların Hâkimiyetinde Yahudilerin	
Durumu	47
D. ENDÜLÜS'ÜN HİRİSTİYANLARIN HÂKİMİYETİNE	
GİRMESİNDEN SONRA YAHUDİLERİN DURUMU	50
1. İspanya'da Kutsal Engizisyon	54
2. İspanya Yahudilerinin Sürülüşünün Sebepleri	58
E. YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİNE GÖÇLERİ	60
1. Avrupa Yahudilerinin Osmanlı Yahudileri ile	
Mektuplaşmaları	61
2. Osmanlı Devleti'nin Yahudileri Kabul Etmesinin	
Sebepleri	67
3. Osmanlı Devleti'ne Yahudi Göçleri	70

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLETLER	75
A. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ VE BAŞLICA	
MİLLETLER	75
1. Rumlar	79
2. Ermeniler	82

3. Yahudiler.....	86
4. Dönmeler.....	96
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİ YERLEŞİM BÖLGELERİ.....	99
1. Selanik	101
2. İstanbul.....	106
3. Safed.....	109
4. İzmir.....	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ113

A. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİNDE ETKİLERİ.....	113
1. Fatih Sultan Mehmet'ten Önce Osmanlı Yahudileri ..	113
2. Fatih Sultan Mehmet Zamanında Osmanlı Yahudileri	118
a. Moşe kapsoli.....	123
b. Merdehay Komtino.....	125
c. Hekim Yakup	126
3. II. Bayezit Dönemi ve İberya Yahudilerinin Osmanlı Devletine Göçü.....	128
B. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDEN 17. YÜZYILIN İLK YARISININ SONLARINA KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİ İÇİNDEKİ ETKİLERİ	131
1. Donna Grasia Nasi (1510-1569).....	135

2. Yasef Nasi	139
a. Yasef Nasi'nin Tiberya Projesi.....	146
b. Kıbrıs'ı Fethetme kararında Yasef Nasi'nin Etkisi ...	149
3. Salamon ben Natan Eşkenazi	152
4. Ester Kira.....	154
5. Salamon Aben Yaeş	157
C. 17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 19. YÜZYILIN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ ..	159
1. Daniel de Fonseca	161
2. Osmanlı Devleti'nin Viyana Yahudi Cemaatı ile İlgilenmesi	162
3. Acıman Ailesi	163
4. Hayim Farhi	164
5. Yehezkel Gabay, Çelebi Behor Karmona ve Yahudi Ermeni Çekişmesi	165
6. Abraham de Kamondo ve İstanbul Yahudilerinin İç Çekişmesi.....	166
D. OSMANLI YAHUDİLERİNİN İKTİSADİ DURUMU	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN DİNİ VE SOSYAL YAŞAYIŞLARI	177
A. YAHUDİLERİN DİNİ KURUMLARI	182

1. Hahambaşılık	184
2. Bet-Din.....	192
B. YAHUDİLERİN EĞİTİM KURUMLARI	196
C. YAHUDİLERİN LİSANLARI.....	201
D. OSMANLI DEVLETİ'NDE KABBALİST HAREKETLER.....	204
1. Moses Cordovero	206
2. İsak Luria.....	207
3. Hayim Vital	209
4. Sabatay Sevi.....	210
E. KAN İSNADLARI	218
SONUÇ	225
BİBLİYOĞRAFYA.....	229
EKLER.....	241

ÖN SÖZ

Türkiye Cumhuriyeti 600 yıl çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nin mirasçısıdır. Tarihi bakımdan Osmanlı Devleti'nin devamıdır; dost düşman bütün devletler, Türkiye Cumhuriyeti'ni böyle algılamaktadır. Osmanlı Devleti dönemindeki olaylar bundan dolayı günümüz Türkiye'sini ilgilendirmektedir. Çünkü hâlen tartışma konusu olan bazı meseleler geçmişte yaşanan olaylara dayanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler, Lozan Antlaşması mucebince "Azınlık" statüsü ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuşlardır. Her Türk vatandaşı gibi hayatlarını devam ettirmektedirler. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti, zaman zaman uluslararası alanda Gayrimüslimlerle ilgili konularda bazı sıkıntılara maruz kalmaktadır. Sıkıntıların kaynağını Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte muğlak bırakılan meseleler oluşturmaktadır. Bu bakımdan günümüz problemlerine çözüm ararken, geçmişi bilme mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde farklı kültürlere sahip insanlar barış içinde yaşamıştır. Çünkü Türk kültüründe farklılık tehdit olarak değil hep zenginlik olarak görülmüştür. Farklı inançta, kültürde insanları bünyesinde barış içinde yaşatmış olan Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar "birlikte yaşatma" tecrübemizin laboratuvarı olarak da önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti, ilk yıllarından itibaren bünyesinde Yahudi nüfusu barındırmıştır. Bu devlet, özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda olmak üzere, Batı ülkelerinde inançlarından dolayı zulme uğrayan Yahudileri topraklarına kabul etmiştir. Onları, inanç ve ibadetlerinde serbest bırakmıştır. Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Yahudiler de yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde yaşamış olan Yahudilerin torunlarıdır.

Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde din merkezli bir topluluk olarak yaşamışlardır. Yahudi dininin kuralları hem kendi aralarında hem de başka topluluklarla olan ilişkilerinde etkili olmuştur. Bu yüzden Yahudilerin Osmanlı Devleti hâkimiyetinde dinî ve sosyal durumlarının bilinmesi önem kazanmaktadır. Biz de kitabımızda bu

konuyu ele aldık. 20. yüzyılın başlarında, Siyonist faaliyetlerin artması ile Osmanlı Yahudilerinin durumu farklı bir konuma geldiği için kitabımızı 16-19. yüzyıllarla sınırlandırdık.

Elinizde bulunan bu kitabın ilk baskısı 1997 yılında Seba Yayınları tarafından yapıldı. Kitabın ikinci baskısı Aziz Andaç yayınları arasında 2000 yılında yayımlandı. 2003 yılında Andaç Yayınları "Din ve Toplum" serisi içinde yeniden basılan bu kitap 2010 yılında Mısır'da Aynu's-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Ahmed Abdullah Necm tarafından Arapçaya tercüme edildi. Kitabın Arapça tercümesi 2010 yılında Kahire'de Daru'l-Hidaye Yayınevi tarafından yayımlandı.

Türkiye'de baskısı tükenen ve gerek öğrenciler gerekse konuya ilgi duyanlar tarafından yoğun talep gösterilen bu eserin basımını; yayında gösterdiği titizlik ve bilimsel çalışmalara önem vermesiyle temayüz etmiş olan Berikan Yayınevi üstlendi. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler adlı kitabımı yeniden yayımlayarak araştırmacıların hizmetine sunan Cuma Ağca Bey'e ve tüm yayınevi çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU
Ankara 2013

GİRİŞ

Osmanlı Yahudilerinin durumunu ortaya koyabilmek için, İslam'ın Gayrimüslimlere bakışı ve Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslimlerin durumu hakkında bilgi vermek gerekti. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslimlerin durumu, teorik bilgilerden ziyade onlara yapılan uygulamalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu konuda, kaynak olarak doğrudan Osmanlıca vesikalara müracaat edilerek yapılan uygulamalardan sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Gayrimüslimlerle ilgili uygulamalarda, mümkün olduğu kadar Yahudilerle ilgili olanların seçilmesine özen gösterilmiştir.

Osmanlı Yahudilerinin durumunu daha iyi ortaya koyabilmek ve gerektiğinde mukayese yapabilmek için, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne göç etmeden önce yaşadıkları yerlerdeki durumlarını da ele almak gerekti. Bundan dolayı, araştırmamızda, Yahudilerin İspanya ve Portekiz'deki yaşayışları üzerinde de bir nebze durulmuştur.

Tek ırka tahsis edilmesinden ve Yahudilerin hayatını tamamen içine almasından dolayı, araştırmamızda, Yahudi dini hakkında da bilgi verilmiştir. Bu din, hakkında bilgi verilirken, herhangi bir değer yargısı göz önünde bulundurulmamıştır.

Tarihi olaylar işlenirken kronolojik sıra takip edilmiş; olaylar, tarihi sıraya uygun olarak incelenmiştir. Ancak, Yahudilerin dini yaşayışları ve toplum olarak hepsini etkileyen meselelerle ilgili konular, sistematik hale getirilerek anlatılmıştır.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili çok çeşitli kaynaklar mevcuttur. Kaynak seçiminde bilimsel olmasına titizlik gösterilmiştir.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili kaynakların birincisi Osmanlı Arşivi belgeleridir. Osmanlı belgeleri orijinal kaynak olmasına rağmen, Osmanlı Yahudilerinin dini ve sosyal hayatı ile ilgili toplu bilgiler ihtiva etmemektedir. Bazen, anlatılan bir olaydan, dolayı olarak bilgi elde edilebilmektedir. Bu yüzden, çok belge gözden geçirilmesine rağmen, bu belgelerin az bir kısmı kullanılabilmektedir.

Osmanlı Arşivlerinde, Yahudilerle ilgili bilgilere, hemen hemen her tasnif grubunda rastlanabiliyorsa da, bu bilgiler en çok Mühimme Defterlerinde ve 17-18 numaralı Gayrimüslimlerle ilgili Defterlerde bulunmaktadır. Mühimme Defterlerinde, genellikle Yahudilerin sosyal hayatları ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Gayrimüslimlere ait Defterler ise, Hahamlara verilen Beratları ihtiva etmektedir. Ancak, bu defterlerde, Yahudilerin dini ve sosyal hayatı ile ilgili bilgiler bulmak da mümkündür. Kilise Defterleri, ibadethanelerle ilgili bilgiler içermektedir. Bu defterlerde, Yahudi ibadethaneleriyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Yeniden yapılacak veya tamir edilecek ibadethaneler hakkında yapım, tamir ve ibadethanelerin özellikleri ile ilgili çok teferruatlı bilgi bulunmasına rağmen, ibadet veya kültürle ilgili bilgi bulmak zordur.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili en önemli kaynaklardan biri, Ruscuklu Salomon Rozanes'in eseridir. Başlangıçtan 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Yahudileri hakkında geniş bilgi veren bu eserin son şekli 1930-1945 yıllarında yayınlanmıştır. "Korot ha-Yehudim be -*Türkia ve Artsot ha-* Kadem" adıyla yayınlanan bu eser İbranicedir. Bu eserden, istifade edilememiştir.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili bilgi bulunan kaynak grubunun biri de Batılı seyyahların eserleridir. Bunlara örnek olarak Michel Febvre'in, "Théâtre de la Turquie", ve Pierre Belon'un, "Les Observations de Plusieurs Singularite et Choses Memorable" adlı eserleri gösterilebilir. Bu eserler, tarihi bakımdan çok eski olmalarından dolayı önemlidir. Ancak bu eserlerde, Yahudileri küçümseme ve kötüleme anlayışı hâkimdir. Seyyahların, yazdıkları bu eserlerde, Yahudileri küçümseyerek kendi toplumlarını ve dinlerini yükseltme çabası içinde oldukları görülmektedir. Objektif olmamalarına rağmen bu eserlerde, 17. yüzyıl Yahudi hayatı ile ilgili orijinal bilgiler mevcuttur.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili toplu bilgi veren eserlerin başında, Franco'nun "Essai sur l'Histoire des Israélites de L'Empire Ottoman Depuis Les Origines Jusqu'a Nos Jours", Emmanuel'in "Histoire des Israélites de Salonique" ve Joseph Nehama'nın "Histoire des Israéliens de Salonique" adlı kitapları gelmektedir. Franco'nun eseri, Osmanlı Yahudilerinin tamamı ile ilgili bilgiler

içermektedir. Emmanuel ve Nehama'nın eserleri ise, Selanik Yahudileri ile ilgilidir. Ancak bu iki eserde de Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde yaşayan Yahudiler ile ilgili önemli bilgiler de bulmak mümkündür. Ayrıca, Abraham Galanté'nin Osmanlı Yahudileri ile ilgili Fransızca birçok risalesi ve kitabı mevcuttur. Galanté'nin eserlerinde Yahudilere verilmiş bazı fermanların suretleri de bulunmaktadır.

Osmanlı Yahudileri ile ilgili Türkçe eser sayısı oldukça sınırlıdır. Bunlar arasında, Avram Galanti'nin "Türkler ve Yahudiler": Hikmet Tanyu'nun "*Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*" Abdurrahman Küçük'ün "*Dönmeler Tarihi*" ve Moshe Sevilla-Sharon'un "*Türkiye Yahudileri*" adlı eserleri önemlileridir.

A. OSMANLI DEVLETİ'NDEN ÖNCE İSLAM ÜLKELERİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERİN KONUMU

Osmanlı Devletinin Gayrimüslimlerle ilgili tutumunda Türk Devlet geleneği ve daha önceki Müslüman idarecilerin uygulamaları esas alınmıştır. Bu uygulamalarda mutlaka İslami referansa yer verilmiştir. Osmanlı uygulamalarını anlayabilmek için İslam'ın Gayrimüslimlerle ilgili tutumunu bilmek gerekir. Osmanlı Devleti'nden önce, İslam ülkelerindeki Gayrimüslimlerin konumu, ilk dönem İslam hukukçularının görüşleri çerçevesinde belirlenmiştir. İslam hukukçuları, Gayrimüslimleri ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi; "*Ehl-i Kitap*" yani Allah tarafından gönderilmiş kitaplardan birine inananlardır.¹ İkincisi de, Müşriklerdir.

İslam, kendi hükümlerine bağlı kalarak Müslümanların hakimiyeti altında yaşamayı kabul edenlerin canlarını, mallarını teminat altına almıştır. Onlara, dinlerini serbestçe icra edebilme hakkı tanımıştır. Bu hak, Kur'an-ı Kerim'in açıklamaları ve Hz. Muhammed'in uygulamaları ile sabit olmuştur².

¹ "Ehl-i Kitap" kavramının kapsamı hakkında farklı görüşler vardır. Her ne kadar, Ehl-i Kitap kavramının, sadece Yahudileri ve Hristiyanları kapsadığı yaygın anlayış ise de, Sâbiilerin ve Mecûsîlerin de bu kapsama dahil olduğu kanaatinde olanlar vardır. (Geniş bilgi için bkz. Remzi Kaya, Ehl-i Kitap ve İslâm Dini, Altınkalem Yayınları, Ankara 1994, 102-172.)

² Bkz. Mehmet Özdemir, "Gayr-i Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları," AÜİF. Dergisi, Ankara 1992, XXXII/204.

İslam ülkesinde yaşayan Gayrimüslimlerin durumu, İslam dininin yayılmasıyla netleşmeye başlamıştır. Hz. Muhammed'in kurduğu Medine şehir devletinin Anayasası sayabileceğimiz ilk yazılı metinde, hukuki olarak Müslim Gayrimüslim ayırımı yapılmamıştır³. Bu ilk yazılı metinde, Yahudiler ve Müslümanlar bir topluluk kabul edilmiş ve "*Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri kendileri nedir*" maddesi yer almıştır. Ancak, bu metinde, üzerinde ihtilaf edilecek konularda Allah'ın ve Hz. Muhammed'in hakem olarak tayin edileceği maddesinin konulması⁴, Müslümanların üstünlüğünü ifade etmektedir.

Müslüman olan ve Müslüman olmayan ayırımı, Yahudilerin Medine şehir devleti Anayasasını ihlal etmeleri ve İslâm devletinin, sınırlarını genişletip, Arap yarımadası, Suriye ve Irak'ı hâkimiyetine alması ile ortaya çıkmıştır.⁵ İslam hukukçuları, Gayrimüslimleri, Ehl-i Harb ve Ehl-i Ahd olarak da ikiye ayırmıştır. Müslümanlarla savaş halinde bulunanlara Ehl-i Harb veya Harbîler, Müslümanlarla barış halinde olan Gayrimüslimlere de Ehl-i Ahd denilmiştir⁶.

İslam hukukçuları, Ehl-i Ahd olan Gayrimüslimleri de üçe ayırmıştır. İslam ülkesinde, dinlerine bağlı kalarak yaşamayı kabul eden Gayrimüslimlere Zimmîler, Müslümanlarla barış antlaşması yapmış olanlara Muâhedler, herhangi bir sebepten dolayı İslam ülkesinde geçici olarak kalmalarına izin verilmiş olanlara da Müste'menler denilmiştir⁷.

Konumuz açısından Muâhedler ve Müste'menler bizi fazla ilgilendirmediginden, burada İslam hukukçularının Zimmîlere bakışını ve onlarla ilgili kurallarını ele almaya çalışacağız. İslâm hukukçularına göre, bir İslâm ülkesinde, kendi dinlerine bağlı kalarak yaşayan Zimmîler, dinlerinin gereklerini rahatça yerine getirirler. Devlet, onlara bu konuda gerekli kolaylığı sağlar. Onlar, Müslümanların yapmakla yükümlü oldukları bazı görevleri (askerlik gibi) yapmazlar, Müslümanlarla aynı vergileri de vermezler. Onlardan alınan vergiler farklıdır. Zimmîler, Cizye ve Harac verirler.

³ Bkz. Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara 1963, 34.

⁴ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I/222.

⁵ Bkz. Tuğ, 34.

⁶ Bkz. İbrahim Çalışkan, *İslam Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü*, (Basılmamış Doktora tezi), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986, 33.

⁷ Çalışkan, 33.

Cizye, Zimmîlerin mükellef olan erkeklerinden seneden seneye alınan ve "Baş vergisi" olarak da adlandırılan bir vergidir⁸.

Cizye, kaynağını Kur'an-ı Kerim'in şu âyetinden alır;

*"Kendilerine kitap verildiği hâlde Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlünün haram ettiğini haram tanımayan ve hak dîni (İslâm'ı) din edinmeyen kimselerle, alçalmış oldukları hâlde cizyeyi elleriyle verinceye kadar harp edin"*⁹

Bu âyet, Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Gayrimüslimlerden Cizye alınabileceğini ortaya koymaktadır; şayet Cizye vermeyi kabul etmezlerse, onlarla savaşmayı emretmektedir. Bunun yanında ayette, Gayrimüslimleri Müslüman etmeye yönelik bir zorlama söz konusu değildir. Zaten Allah, dinde zorlamanın olmadığını¹⁰ ve Müslümana düşenin sadece tebliğ olduğunu¹¹ açıkça bildirmektedir.

Zimmîlerden Cizye alınması, Hz. Muhammed döneminde başlamıştır. Hz. Muhammed, Yemen'de bulunan Muaz b. Cebel'e mektup yazarak, ergenlik çağına gelen her "Zimmî"den bir dinar veya bunun karşılığı vergi almasını istemiştir. Bu mektupta Yahudilerin Yahudilik'ten döndürülmeyeceği bildirilmiştir.¹²

İmam Ebû Yusuf, Yahudi, Hristiyan, Mecûsî ve Sâbiîleri Ehl-i Kitâb kabul etmiş, onların erkeklerinden cizye alınacağını belirtmiştir.¹³ Cizye, Gayrimüslimlerden, zenginlik derecelerine göre zengin, orta ve zayıf olmak üzere üç kademede alınmıştır. Cizye başkalarının yardımı ile yaşayan miskinlerden, âmâlardan ve kötürümlerden alınmamış; ancak bunların mal, mülk, gelir sahibi olanlarından alınmıştır. Ebû Yusuf, rahiplerden de şahsî gelirleri yoksa Cizye alınmayacağını belirtmiştir.¹⁴

⁸ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslâmîye ve İsrâhât-ı Fıkhiyye Karmusu. İstanbul 1949, IV/37; C. II. Becker, "Cizye", İslam Ansiklopedisi (IA), İstanbul 1944. III/199; Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI, Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin Hukukî, İctimâî ve İktisâdî Durumu", Belleten, XI.VII/1119.

⁹ Tevbe, 29.

¹⁰ Bkz. Bakara, 256.

¹¹ Bkz. Bakara, 272.

¹² Bkz. el-Belazûrî, Futûhu'l-Buldan. Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, 103.

¹³ Bkz. İmam Ebû Yusuf, Kitâbu'l-Harâc, Çev. Ali Özek, İÜ. Yayınları, İstanbul 1973, 200.

¹⁴ Ebû Yusuf, 200.

Cizye konusunda, İmam Ebû Yusuf şöyle bir hâdise anlatmıştır:

Hz. Ömer, bir adamın kapısının önünden geçerken yaşlı ve âmâ birinin dilendiğini görür ve ona hangi dine mensup olduğunu sorar. Adam, Yahudi olduğunu söyler. Hz. Ömer, ona niçin dilendiğini sorar. Adam da, ödemekle mükellef olduğu cizyeyi toplamak için dilendiğini söyler. Bunun üzerine, Hz. Ömer adamın elinden tutar ve kendi evine götürür. Ona bir miktar sadaka verir; sonra adamı Beytül-Mâl'in Hazinesine yollar ve şöyle der: "Bu adama ve benzerlerine bakınız! Vallahi biz bunlara insafli davranmalıyız. Gençliğinde cizyesini aldık. Sonra ihtiyarladığında böyle perişan vaziyette bırakmamız doğru olmaz. Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir"¹⁵ âyetinde geçen fakirlerden gaye Müslümanlardır. Miskinlerden gaye ise Ehl-i Kitap'ın fakirleridir. Bu adam, Ehl-i Kitap'ın miskinlerindendir."¹⁶ Ebû Yusuf, Zimmîlerle ilgili Hz. Muhammed'in (s.a.v) şöyle bir sözünü nakletmiştir: "Her kim bir Zimmîye zulmeder veya taşımaktan aciz olduğu yükü yüklerse, o kimsenin hasmıyım."¹⁷

Zimmîlerden alınan diğer bir vergi de Haractır. Harac, Zimmîlerin arazilerinden alınan vergidir. Genel olarak İslâm ülkelerinde, Beytül-Mâl'in gelirlerinin tamamını adlandırmak için de "**Harac**" tâbiri kullanılmıştır.¹⁸ Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde haraç vergisi henüz bütün hatları ile belirginleşmemiş ve hukûkî bakımdan da tam olarak vuzuha kavuşmamıştır.¹⁹

Ancak, Zimmîlerin arazilerinden alınan vergi, daha sonra Harac olarak adlandırılmıştır.²⁰

Hz. Ömer zamanında savaşla fethedilen yerler, savaşanlara dağıtılmamış ve bu topraklar üzerinde yaşayan Gayrimüslimlere, işlemek üzere bırakılmıştır. Buna karşılık olarak, Harac vergisi konulmuştur.²¹

¹⁵ "Sadakalar fakirler, miskinler... içindir", Tevbe, 60.

¹⁶ Bkz. Ebû Yusuf, 205-206.

¹⁷ Ebû Yusuf, 203.

¹⁸ Mustafa Fayda, Hz. Ömer zamanında Gayr-i Müslimler, MÜ. Yayınları, İstanbul 1989, 41.

¹⁹ Resûlullah döneminde, Gayrimüslimlerden Harac alıp alınmadığı konusu tartışmalıdır. Bu tartışmalar için bkz. Fayda, 65-80.

²⁰ Tuğ, 88.

²¹ Bkz. Fayda, 63.

İslam ülkelerinde yaşayan Zimmîlerin mallarından Zekât alınmamakta onların ticarî alışverişten elde ettikleri gelirlerinin %5'i tahsil edilmektedir. Zimmîler, Müslümanlarla aynı tip elbise giyememekte, pazarlarda ticaret yapmalarına izin verilmekte; ancak, Müslümanlara haram olan domuz ve açıktan şarap alım-satımı yapmaları yasaklanmaktadır.

İslam hukukçularına göre; fethedilen yerlerde bulunan, Gayrimüslimlere ait ibadethaneler yıkılmamakta; ancak, yeniden Kilise ve Havra gibi ibadethane yapımına izin verilmemektedir.²² Zina gibi dînen yasak olan şeylerden, Gayrimüslimlerin kendi itikatlarınca yasak olanlar da yasaklanmaktadır. Kendi aralarında câiz bile olsa, Müslümanlarla birlikte iken Gayrimüslimlerin İslâm hükümlerine aykırı davranmalarına izin verilmemektedir.²³

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU

Osmanlı Devleti, bünyesinde, farklı din ve mezheplere mensup insanları, yüz yıllar boyunca, barış içinde barındırmıştır. Devlet, hâkimiyeti altına aldığı Gayrimüslimleri, kendi iç yönetimlerinde serbest bırakmış, onları, din ve milliyetlerini muhafaza ederek ana bünyeye uyumlu hâle getirmiştir. Gayrimüslimlere; sahip oldukları dinlerinin ve mezheplerinin icaplarına göre muamele edilmiş, aralarında çıkan ihtilaflarda, onların din ve mezheplerinin gereğine uygun olarak hakemlik yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlere İslâm hukukçularının onlara tanıdığı hakları tanımış; fethettiği yerin halkı önceden de Müslümanların idaresinde bulunmuşsa, onların din önderlerine daha önceki Müslüman idarecilerin verdiği hakların takipçisi olmuş ve onların ellerinde bulunan daha önce hâkimiyeti altında yaşadıkları Müslüman idarecilerin onlara verdiği ahitnâmeleri geçerli saymıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin İdaresi

Türkler, Gayrimüslimlerin idaresinde İslâmî geleneği devam ettirmeye büyük özen göstermiştir. Patrik, Haham v.s gibi Gayrimüslimlerin rûhânilerine verilen beratlarda, her zaman Müslümanlarla ilk karşılaştıklarında kendilerine verilen ahidnâmelere

²² Bkz. Ebû Yusuf, 201-223.

²³ Bilmen, III/428-429.

atıfta bulunulmuş olması, bunun en önemli göstergesidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, Kamâme Kilisesi ile ilgili 8 numaralı Kilise Defterinin baş tarafına Hz. Ömer tarafından, Rum Melkit Kilisesi'ne verilen ahidnâmenin sûreti konulmuştur.²⁴ Bu ahidnâmede, Zimmîler Zimmi ahkâmına uydukları müddetçe, onlara eman verileceği ve koruma altına alınacağı, onların her türlü dinî işlerini serbestçe yapabilecekleri, Hz. İsa'nın doğduğu Beytüllahm ve Kamâme Kilisesi gibi Hıristiyanlarca kutsal sayılan mekanları istedikleri gibi ziyaret edebilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, verilen bu emana Kıyamete kadar uyulması gerektiği belirtilmiş ve bu emanı bozacak olana da lânet edilmiştir.²⁵

Aynı defterin altıncı sahifesinde de *"Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin Hatt-ı Hümayunları ile muanven ihsan buyurdıkları emr-i âlişandır."* başlıklı ve Hz. Ömer'in Rum Melkit Kilisesi'ne vermiş olduğu emanın muhtevasıyla paralellik arzeden 862/1457 tarihli bir hüküm sûreti bulunmaktadır. Bu surette şöyle denilmektedir: "Biiznillahi Teâla, Hazret-i Resûl hürmetiyle Konstantiniyye feth ve fütûh olduktan etraf ve eknânı olan şahlar ve krallar Âsitâne-i Saadetime elçiler gelüp feth ve fütûhu arz idüp bu def'a Kudüs-ü Şerîf'te olan Rumların Patriği Atanasius nâm rahip, ruhbanları ile gelüp Âsitâne-i Saadetime yüz sürüp ve Hz. Resûl-ü Ekrem hazretlerinin Sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin mübarek eliyle ve pençesiyle imzâlu Hatt-ı Hümayunları ve Hz. Ömer b. Hattâb Hazretlerinin radiyallahu teâla anı verilen hatt-ı Kûfî ile ve Selâtîn-i mâziyeden Hatt-ı Hümayunları ibraz idüp ve rica eyledi ol-minval üzere Kudüs-ü Şerîf içerisinde ve taşrasında namazları ve ziyaretleri ke'l-evvel Hz. Resûl-ü Ekrem (s.a.s.) Hazretlerinin ve Hz. Ömer (r. a) Hazretlerinin ve Selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan alınan Hatt-ı Hümayunları mücebince zabt ve tasarruf eyleyeler..."²⁶ Ayrıca, bu sûretinin üzerinde *"Mücebince amel oluna, her kim Hatt-ı Hümayun saadet makrûnu fesh ederse Allah'ın lânetine uğrasın."* ibaresi bulunmaktadır. Bu belgede, görüldüğü üzere, Gayrimüslimlere verilen berata, Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde Gayrimüslimlere verdiği emana ve

²⁴ Bkz. BOA., Kilise Defteri, Nu. 8, sh. 5; Hz. Ömer tarafından Gayrimüslimlere verilen ahidin sıhhati ve muhtevası için bkz. Fayda, 177-181.

²⁵ Bkz. BOA., Kilise Defteri, Nu. 8, sh.5.

²⁶ BOA., Kilise Defteri, Nu 8, sh. 6.

daha sonra Müslüman hâkimler tarafından verilen emanlara atıfta bulunmaktadır.

Yukarıda bir bölümüne temas ettiğimiz, Fatih Sultan Mehmet tarafından verildiği belirtilen bu hüküm hakkında bazı değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. Bilindiği gibi Kudüs Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiş ve orada bulunan Gayrimüslimlere eman verilmiştir. Fatih Döneminde, Kudüs, Türklerin hâkimiyetinde değildir.²⁷ Bundan dolayı, bu belgenin sonradan düzenlenmiş olma ihtimali vardır. Belgede, Kudüs-ü Şerif'te olan Rumların Patriği Atanasius'un ruhbanlarıyla gelip, daha önce kendilerine verilen Hatt-ı Hümâyunları ibraz ettiği ve onlara istinaden Hatt-ı Hümâyun talep ettiği belirtilmektedir. O dönemde, Osmanlı hâkimiyetinde olmayan bir beldenin Hristiyan ahâlisinin temsilcilerinin gelip, Osmanlı Padişahından eman istemesi bizce zayıf ihtimal olarak görülmektedir. Zaten yaptığımız araştırmalarda da böyle bir olaya işaret eden başka bir bilgiye ve belgeye rastlayamadık. Fakat, bizi burada, konumuz itibarıyla ilgilendiren husus, sıhhati ne olursa olsun, böyle bir belgenin, Hristiyan rûhanilerine verilen beratların kaydedildiği defterin başına konulmuş olmasıdır. Bu husus; Gayrimüslimlerle ilgili uygulamalarda İslami geleneğe bağlılığı vurgulayışı bakımından önemlidir.

Hız. Ömer tarafından Rum Melkit Kilisesi'ne verildiği belirtilen ahitnâme sûretinin ve Fatih Sultan Mehmet tarafından yine aynı Kiliseye verildiği belirtilen Hatt-ı Hümâyun sûretinin Kilise Defteri'nin başına konulması ve Hristiyan ruhanilerine verilen beratlarda bunlara atıfta bulunulması, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere muamelesinde, İslâm'ın zuhurundan sonraki uygulamayı devam ettirdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1100/1688 tarihli başka bir belge de bu hususu teyit etmektedir. Bu belgede; Rum Patriğinin elinde olan, Hız. Ömer tarafından kendilerine verilen ahitnâme ve Sultan Selim tarafından Kudüs'ü fethettiğinde verilen Hatt-ı Hümâyun'u ibraz ettiği ve kendilerine, bunlara göre muamelede bulunulmasını talep ettiği belirtilmektedir.²⁸

Yukarıdaki hususlar göz önüne alındığında, Kudüs'teki Ya-

²⁷ Bkz. Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, TTK. Basımevi, Ankara 1988, 1-14.

²⁸ BOA., MD. 98, s.265, sh. 86.

hudilere de, böyle bir ahitnâme verilip verilmediği akla gelmektedir. Bu hususta Osmanlı Arşivi'nde bulunan 997/1588 tarihli bir belge bize ışık tutmaktadır. Bu belgede şöyle denilmektedir: "Kudüs-ü Şerif Kadısına Hüküm ki: Sâbık Kudüs Kadısı olan İzzet, Dergâh-ı Muallâma mektup gönderip, Hicret'in on altıncı senesinde, Rebiulevvel ayında Hz. Ömer tarafından sulhen ve sonra beş yüz doksan yedi senesinin Recebinde Melik Selahaddin tarafından kahren fethedilen Kudüs'teki Nasârâ tâifesi şurût-ı İslamiyeye ve Cizyeye rıza gösterdiklerinden, kiliseleri ibkâ olunup ahidnâmeler verilmiş ise de, tâife-i Yehûd, kable'l-feth ve ba'de'l-feth Kudüsü Şerif'te mâbed ittihaz etmek vâkî olmadığı meşhur ve meşhûddur: Hal böyle iken Yahudilerin bir kaç seneden beri, Hz. Ömer Mescidi'ne mülâsık ve Mescid'in binasıyla mümted ve müşâbih bir yeri mâbed ittihâz eylediklerini ve sâbık kadılar zamanında nice defa teftiş olunup men'ine evâmîr-i şerîfe varid olduğu gibi, bu defa da Müslümanların şikâyeti üzerine, kapısı mühürlendiğini beyanla, hâli üzere bekâsı mı yoksa Mescid'e ilhak veya Mescid mesârifine gâlle hâsıl eder bir hâle ifrağ edilmesi mi lâzım geldiğini arzettiğinden, bu baptaki fetva mücebince o mahalli mâbed yapmaktan menedip Mescid'e ilhak etmesi ve bildirmesi..."²⁹

Yukarıdaki belgeden, fetihten evvel ve sonra, Hristiyanların Kamâme Kilisesi gibi, Yahudilerin mâbed ittihaz ettikleri bir yerlerinin bulunmadığı, Yahudilerce kutsal sayılan bir yerin, onların himayesine bırakılmadığı da anlaşılmaktadır. Belgede işaret edilen "**Hz. Ömer Mescidi'nin divarına mülâsık ve Mescid'in binasıyla mümted ve müşâbih**" yerin, "**Ağlama Duvarı**" olması muhtemeldir. Yahudilerin, orayı ısrarla mâbed ittihaz etmek istemeleri de bunu doğrulamaktadır.

2. Gayrimüslimlerin Giyim Kuşamları

Osmanlı Devleti'nde Zimmîler, Müslümanlarda olduğu gibi giyim kuşam yönünden bazı kurallara tabi tutulmuşlardır. Sadece Zimmîler için gibi görünmesine rağmen bu kurallar, Müslüman-Zimmî toplumun bütün fertleri için geçerli olmuştur. Bu husus, belgelerdeki "Zimmîlerin Müslümanlara benzer elbiselerle dolaş-

²⁹ Bkz. BOA., MD., 64, s.538, sh. 210.

mamaları" hükmünün mefhûm-u muhâlefetinden anlaşılmaktadır. Zimmîlerin Müslümana benzer kıyafet giymesinin yasak olduğu gibi, Müslümanların da Zimmî gibi giyinmeleri yasaktır. Ancak, Osmanlı Devletinde hâkim unsur Müslümanlar olduğu için, Müslümanlar Zimmîlerin giyimlerine özenmemiş, bundan dolayı da onları ikaz edici fermanlar yayınlanmamıştır.

Gayrimüslimler, giyim konusundaki kurallara uymadıkları ve Müslümanlara müşâbih (benzer) giyinerek dolaştıkları için, zaman zaman kadılara ve subaşılar gönderilen hükümlerle ikaz edilmişlerdir. İstanbul Kadısına 985/1577 tarihinde yazılan bir hükümde, İstanbul'daki Yahudilerin ve Hristiyanların eskiden beri giydikleri elbise, dülbend ve pabuçlarda renk değişikliği yaptıkları ve Müslümana benzer tavırlarda bulundukları belirtilmiştir. Bu belgede, Yahudi ve Hristiyanların Ehl-i İslâm'a müşâbih (benzer) giyinmeyip, eskisi gibi giyinmeleri gerektiği hatırlatılmıştır.³⁰

Manisa Kadısına gönderilen bir hükümde de (986/1578) yine aynı gerekçe söz konusu olmuştur. Manisa'da Çınar Zaviyesi Şeyhi Bedreddin'in, Manisa'daki Yahudi ve Hristiyanların ak tülband sarınıp Müslümanlardan tefrik (ayırt) edilemediğini arzetmesi üzerine, Divan-ı Hümâyûn, Hristiyanların ve Yahudilerin ak tülband sarınmasının yasak olduğunu tekrar teyid etmiştir.³¹

Diyarbakır Beylerbeyine ve Âmid Kadısına gönderilen hükümde (986/1578), Yahudi ve Nasrânî taifesinin hâriçte (dışarda) giydikleri libaslar Müslüman libasından tefrik olunamadığı, hamamlarda dahi âlamet taşımadıklarından, Müslüman olup olmadıkları anlaşılamadığı* belirtilip, Gayrimüslimlerin hâriçde kefereye mahsus elbise giyinmeleri ve hamamlarda alaca fûta' tutunmaları emredilmiştir.³²

Yukarıda işaret ettiğimiz üç belgede de, Gayrimüslimlere giyim konusunda sınırlama getirmek için gösterilen gerekçe aynıdır. Bu gerekçe, Gayrimüslimlerle Müslümanların kolayca ayırt edilebilmesini sağlamaya yöneliktir. Bu suretle, Gayrimüslimlerin, dinleri ve âdetleri gereği yasak olmayan, ancak İslâm'ın yasak ettiği fiilleri

³⁰ Bkz. BOA., MD. 31, s.220.

³¹ Bkz. B.O.A., MD. 35, s. 973, sh. 382.

* Müslüman erkeklerin ve Müslüman kadınların birbirleri arasında da asgari örtünme kuralları vardır.

³² Bkz. BOA., MD. 36. s.129, sh. 42.

yapmaları durumunda onların rencide edilmelerinin önlenmek istendiği ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, ilke olarak Müslümanlar daima Gayrimüslimlerden üstün konumda tutulmuştur. Gayrimüslimlerin kıyafetlerine getirilen kurallarla ilgili fermanlarda, bu husus zaman zaman dile getirilmiştir. Mesela, İstanbul Kadısına yazılan bir hükümde şöyle denilmektedir: "Kefere tâifesi ata binmeyüp ve samur kürk ve kalpak ve Frengi kemka ve atlas giymeyüp ve avretleri dahi Müslüman tarzında ve üslûbunda gezmeyüp ve parus ferâce giymeyip velhasıl libaslarında ve tarz-ı üslûplarında tezfil ve tahkîr olunmak ihmal olunup hükkâmın müsarîfesiyle Kefere ve Yehud tâifesi çarşılarda at ve libas ile gezip ve samur kürk ve fâhir libaslar ile çarşı içinde Müslümana mukabil geldiklerinde kaldırımdan inmeyüp..."³³ Bu belgeden anlaşıldığına göre, Yahudi ve Hristiyanların giyim kuşamları, Müslümanlarınkinden daha değersiz olması ve yolda karşılaştıklarında Müslümanlara yol vermeleri öngörülmektedir. Ancak, mahallî idarecilerin bu emirleri titizlikle denetlemediği, kadılara gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Bursa Kadısına gönderilen bir hükümde (986/1578), Şem'un adında bir Yahudinin, atıyla bir Müslüman çocuğu çiğnediğinden cezasının verilmesi istenmiştir.³⁴ Bu belge, Gayrimüslimlerin, ata binme ve kıyafet konusunda çok sıkı denetlenmediğini göstermektedir. Ayrıca; Divan-ı Hümayun'dan, muhtelif tarihlerde gönderilen hükümlerde, kadıların ve subaşıl原因 Gayrimüslimlerin kıyafetleri konusunda dikkatli ve uyanık olmaları istenmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti tarafından yapılan kıyafet düzenlemelerine Gayrimüslimlerce de olumlu bakıldığı durumlar olmuştur. 976/1568 tarihli bir belgede, bu hususta şöyle denilmektedir: *"İstanbul Kadısına Hüküm ki: Bundan akdem Yahudi ve Nasârâ ve saîr kefere tâifesi, âlâ ve fâhir libas giymeyub men' oluna deyu hükm-ü hümayunum verilüp, men' olundukları ecilden, Yahudi tâifesinden bazı Rikâb-ı Hümayunuma rik'a sunup, libas babında âdet-i kadime muğâyir telebbüs iderler deyü şekva eyleyüp husûs-ı mezbûr görülmek*

³³ Ahmed Refik, Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı, Devlet Matbaası, İstanbul t.y.52.

³⁴ Bkz. BOA., MD. 34, s. 462, sh. 219.

³⁵ Bu hükümler için bkz. BOA., MD. 36, s. 129, sh. 42; MD. 39, s.525, sh. 273; MD. 35, s.537, sh. 213; MD. 31, s.120, sh. ?; MD. 35. 973, sh. 382; MD. 7, S. 1966, sh. 716.

*emrim olmağın, Yehud ve sâir Keferenin ferâceleri Sürmânî Karaca çuha olup, tamğaları kumaş olmayup boğası ola...*³⁶

Yukarıda başlangıç kısmını verdiğimiz belgede de açıkça görüldüğü gibi, kıyafet kurallarına uyulmadığının şikâyeti, Yahudilerce yapılmıştır. Dolayısıyla, bu sınırlamalar, Gayrimüslimlerin bir kısmınca da uygun görülmüştür. Gayrimüslimlerin, bununla, "milli kimlik"lerini korumayı amaçlamış olmaları mümkündür. Aslında, bu sınırlamalar ile Devlet, bir nevi, "Millet"leri kendi kimlikleri içinde kalmaya zorlamıştır.

Yahudilerin din adamları da, kendi cemaatlerine mensup insanların başka dinden olanların kıyafetlerine benzer kıyafet giymelerini hoş görmemiştir.

1526'da, İstanbul Hahambaşısı Elie Mizrahi, Yahudilerin bir kısmının giydikleri cübbeleri, Hristiyanlara özgü kıyafetleri andırdığı gerekçesi ile yasaklamıştır.³⁷

Kıyafet sınırlaması yalnızca Osmanlı Devleti'nde uygulanmamıştır. Daha önce Avrupa'da da böyle uygulamalar olmuştur. Ancak, bu iki uygulama arasında mahiyet farkı vardır. Avrupa'da bu uygulama, bir milleti aşağılama şeklinde tezahür etmiştir, IV. Latran Konsili'nde (1215), Yahudilere, göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşıma mecburiyeti getirilmiştir.³⁸

Latran Konsilinde alınan ve Yahidelerin aşağılanması ve dışlanmasını amaçlayan bu karar, 20. yüzyılda Hitler tarafından da benimsenmiştir. Yahudiler, toplama kamplarına özel işaretleri göğüslerinin üzerine takılarak götürülmüştür.³⁹

Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde uygulanan kıyafet sınırlamaları, elde edilen sonuç açısından çok farklı olmuştur. Avrupa Devletlerinde kıyafet sınırlaması yalnızca Yahudilere uygulanmıştır. Hâlbuki bu sınırlama, Osmanlı Devleti'nde herkese şâmilidir; Bu sınırlamalar, Avrupa'da kendinden oimayanları dışlama, sindirme

³⁶ BOA., MD. 7, s. 1989, sh.726.

³⁷ Bkz. Joseph Nchama, Histoire des Israélites de Salonique, Librairies Durlacher, Molho, Salonique 1936, II/139.

³⁸ Bkz. Paul Christophe-Francist Frost, Les Conciles Œcumeniques, Deseléc, Paris 1988, II/45; ayrıca Konsiller hakkında geniş bilgi için bkz. Ali İbra Güngör, Vatikan Misyon ve Diyalog, Töre Yayınevi, Ankara 1997, 1-37.

³⁹ Bkz. Moşe Sevilla-Sharon, İsrail Ulusunun Tarihi (İsrail), Yeruslayim 1981, 42.

ve toplumdan tecrit etme gayesi taşırken, Osmanlı Devleti'nde toplum düzeninin sağlanması amaçlanmıştır.

Nitekim bu ayırım, Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllarda Yahudilerin sürgün edilmesine, 20. yüzyılda gaz odalarına gönderilmelerine, 1990'lı yıllarda Müslüman Boşnakların çocuk, yaşlı, kadın demeden katledilmelerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yapılan uygulamalar ise, farklı din ve milliyetlere mensup insanların, bir arada, yüzyıllar boyunca hoşgörü ortamında yaşamalarını sağlamıştır.

3. Gayrimüslimlerin Aile ve Miras Meseleleri

Osmanlı Devletinde Gayrimüslimler toplum düzenine uygun davrandıkları müddetçe neredeyse özerk bir yaşama sahipti. Kendi aralarındaki ilişki düzenleri inanç ve kültürlerinden devraldıkları toplumsal yapıya ve geleneklere göre devam ediyordu. Devlet, özel hukukla ilgili işlere müdahale etmiyordu. Miras, evlenme, boşanma gibi işler önderleri durumunda olan din adamları marifetiyle idare ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlerin aile ile ilgili meselelerinde, onların kendi ruhani reisleri yetkili kılınmıştır. Bu husus, Patriklere ve Hahamlara verilen beratlarla açık bir surette belirtilmiştir. Şam Hahambaşısına 27 Zilhicce 1328 tarihinde verilen bir beratla şöyle denilmektedir: *"Âyinleri üzere akd-i nikâh ve fesh-i nikâh maddelerinde ve sâir hususda münâzaa iden iki Yahudi mâ beynlerin rızâ-yı tarafeyn ile ayinleri üzere Başhaham mûmâ ileyh veyahut tarafından tayin edeceği vekilleri ıslah eyledikde, tahkîk-i madde zımnında iktizâsı vechile ayinleri üzere sinâvilerinde (Sinagoglarında) yemin virdikde ve bazı müttehim kesânın âyince lâzım gelen red ve teb'id kâğıtlarına hilaf-ı mu'tâd-ı kadîm, kuzât ve nüvvâb ve sâir kimesne dahl ve taarruz itmeyüb, bir gûne tecrîm ve tağrîm olunmayalar ve Başhaham mûmâ ileyh ve vekillerinin ma'rifet ve izni yoğiken taht-ı iltizâmında olan Hahamlar, âyinleri üzere câiz olmayan nikâhları akd eylemeyeler ve Mûsevî tâifesinden biri avret almak ve avret boşamak ve avret üzerine avret almak ve âhar mahallere varub akd ittirmek murad eylediklerinde, Başhaham mûmâ ileyh izni olmadıkça icrâ ve akd-i nikâh eylemeyeler ve zî kudret kimesneler, âyinlerine muhâlif şu avreti şu Yahudiye nikâh*

eyle deyu Hahamlarına icbâr itmeyeler..."⁴⁰

Belgede görüldüğü üzere, Gayrimüslimlerin nikâh işleri tamamen dini reislerle bırakılıyordu. Bu hususta, dışardan kimse müdahale edemiyordu. Kadı, nüvvâb veya toplumdaki diğer kudret sâhiplerinin müdahale ihtimaline karşılık, dinî reislerle verilen beratlarla önceden tenbîhat yapılıyordu. Herhangi bir devlet yöneticisinin Gayrimüslimlerin bu tür işlere karışmaması Gayrimüslimlerin din adamlarına verilen beratlarla bu şekilde vurgulanarak sağlanıyordu.

Her ne kadar masum Gayrimüslimlerin evlilikleri seyrek olsa da zımmî kadınların, Müslüman erkeklerle evlenmelerine müsâade ediliyor ve bu evlilikten doğan çocuklar Müslüman oluyordu. Buna karşılık, Zımmî erkekler, Müslüman kadınlarla evlenemiyordu. Zımmîler evlendiklerinde, Müslümanların verdiği gerdek resminin yarısı kadar resim veriyorlardı.⁴¹

Gayrimüslimler, kendi aralarındaki miras meselelerinde, anlaşmazlık durumunda Kadı huzuruna gidebiliyordu. Meselâ Tokat şehrinde Yahudiyân mahallesi sakinlerinden Attar Levi'nin terekesi, oğlu Yakob ve kızı arasında şer'î mahkeme mârifetiyle taksim edilmiştir.⁴² Yine Tokat'ta, Zileli Hacı mahallesi sâkinlerinden Kırkor veledi Stefan'ın terekesi, küçük oğlu tarafından Kadı'ya müracaat edilerek taksim ettirilmiş, bu konuda kendisine Gayrimüslim vatandaşlar şahitlik etmiş ve sicile adları yazılmıştır.⁴³

Gayrimüslimlerin din adamlarının terekeleri, kendi cemaatlerine mi, yoksa Devlet'e mi kalacağı konusunda farklı uygulamalar olmuştur. Yavuz Selim ve Kanuni zamanlarında verilen fermanlarda, ölen din adamlarının terekesi, Patrikliğe verilirken, IV. Mehmet zamanında, kalan malın 5000 akçeye kadar olanı Patrikliğe, fazlasının Devlet'e kalacağı belirtilmiştir.⁴⁴

⁴⁰ BOA., Gayrimüslimlere Âit Defterler, No. 18, sh. 42.

⁴¹ Bkz. Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu, TTK. Basımevi, Ankara 1989, 14-15.

⁴² Bkz. Tokat Şer'îyye Sicili, Nu.18, sh.28.

⁴³ Bkz. Tokat Şer'îyye Sicili, Nu.15, sh.13.

⁴⁴ Bkz. Bozkurt, 15.

4. Gayrimüslimlerin İkâmetgâhları

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler, zorla bir mahallede toplanmamıştır. Ancak, doğası gereği insanlar, dil, din ve gelenek yönünden kolayca anlaşabileceği kimselerle bir araya gelmek istemektedir. Özellikle Yahudiler, topluluklar hâlinde Osmanlı Devleti'ne göç ettikleri için, her gelen topluluk bir mahalle teşkil etmiştir. Ayrıca fethedilen yerlerde yaşayan Gayrimüslimlerin evlerine el konulmamıştır. Bundan dolayı, Gayrimüslim mahalleleri olduğu gibi kalmıştır.

Gayrimüslimler, Müslüman mahallelerinde de rahatça yaşayabilmişlerdir. Ancak, Müslümanlara zarar verici davranışlara girdikleri takdirde, bu davranışları engellenmiştir. Manisa Kadısının, câmi yakınındaki evlerde ve vakıf odalarında oturan Yahudilerin gürültülerinden câmi cemaatinin rahatsız olduğunu arz etmesi üzerine, Yahudilerin evlerini değeri ile Müslümanlara satmaları emredilmiştir (985/1577).⁴⁵

Bağdat'ta, Müslüman evleri arasında, Yahudi ve Hristiyan evlerinin bulunduğu, Yahudi ve Hristiyanların Müslümanları tâciz ettikleri, Bağdat ahâlisinden bazıları tarafından şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine, Dîvân-ı Hümâyun'dan, oradaki Yahudi ve Hristiyanların evlerinin değeri ile Müslümanlara sattırılması kararı çıkmıştır (990/1582).⁴⁶

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinde oturabilme hakkı olduğu gibi, Müslümanların da Gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerde oturma hakları vardı. Ancak, Müslümanlar, Gayrimüslimlerin oturduğu mahalleleri fazla tercih etmiyordu. Buna karşılık Gayrimüslimler, Müslüman mahallelerinde meyhane açmaya bile fırsat bulabiliyordu. Bu yüzden, Divan-ı Hümâyun'dan, Müslüman mahallelerinde açılan meyhanelerin kapatılması için, Kadılara ve Subaşılarâ hükümler gönderiliyordu. İstanbul Kadısına gönderilen bir hükümle (987/1579), Arabacılar mahallesinde Gayrimüslimler tarafından meyhaneler ihdas edildiği ve bunların kaldırılması gerektiği bildirilmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Bkz. BOA., MD., 31, s. 561, sh. 254.

⁴⁶ Bkz. BOA., MD. 48, s. 281, sh. 106.

⁴⁷ Bkz. BOA., MD. 39, s. 120, sh. 51.

Galata ve Haslar Kadısına gönderilen başka bir hükümde (984/1576) ise, Müslüman mahalleleri arasında açılan meyhanele-
rin kapatılması emredilmiş ve Gayrimüslimlere, kendi mahallelerin-
den başka yerlerde meyhâne açtırılmaması tenbîh edilmiştir.⁴⁸

Yukarıda bahsettiğimiz hükümlerden anlaşıldığına göre Os-
manlı Devleti'nde, farklı dinden olan insanların birbirlerinden
olumsuz yönde etkilenmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Gayrimüslim-
ler, kendi mahallelerinde meyhâne açabilmiş; fakat Müslüman
mahallesinde meyhâne açtıklarında meyhâneleri kapatılmıştır. İznik
Kadısına gönderilen bir hükümde (983/1575), sonradan ihdas edi-
len meyhânelerin kaldırılması, Hristiyanların kendi evlerinde şarap
yapmaları ve Müslümanlara satmamaları istenmiştir.⁴⁹ Bu hüküm-
deki gayenin, Gayrimüslimlerin ticaretine veya içki içmelerine engel
olmak değil Müslümanları içkiden korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, Müslüman mahallelerinde Yahudi ve
Hristiyanların ikâmet etmeleri konusunda yasaklama olmamasına
rağmen, bazı durumlarda, Müslümanlarca kutsal sayılan yerlerde,
Yahudi ve Hristiyanların yerleşmeleri engellenmiştir. 1581 tarihli
bir fermanla, Zimmîlerin Eyüp Sultan Türbesi civarında yerleşmeleri
yasaklanmıştır.⁵⁰ Bu yasak, muhtemelen, İslâm'ın yasak ettiği fiil-
lerin kutsal sayılan yerlerde yapılmasını engellemek için konulmuş-
tur. Nitekim Kudüs-ü Şerif Kadısına Divan-ı Hümayundan gönde-
rilen bir hükümde (986/1578), Kudüs'te, Üzeyir Peygamberin tür-
besinde şarap içen Yahudi ve Hristiyanların men' edilmesi emre-
dilmiştir.⁵¹

Zimmîlerin evlerinin Müslümanlarınkinden yüksek olma-
ması hükmü, Osmanlı Devleti'nde sıkı bir şekilde uygulanmamıştır.
Çünkü görkemli ev yapmak sahip olunan servete bağlıdır. Parası
olan da her dönemde büyük ev inşa etmenin yolunu bulmuştur.
Zaman zaman, Zimmîlerin bazılarının evleri Müslümanların evlerini
gölgede bırakmış, bu yüzden, kadılara, subaşılar vesair yöneti-

⁴⁸ Bkz. BOA., MD. 28, s. 100, sh. 41.

⁴⁹ Bkz. BOA., MD. 27, s. 923, sh. 385.

⁵⁰ Bkz. Bozkurt, 18.

⁵¹ Bkz. BOA., MD. 34, s. 219, sh. 97.

cilere Zimmî evlerinin Müslümanlarınkinden daha alçak olması gerektiği hatırlatılmıştır.⁵²

Zimmîlerin evlerinin, Müslümanların evlerinden daha alçak olması gerektiği gibi, ibâdethânelerinin de câmilerden daha alçak alması öngörülmüştür. Nitekim Mısır Beylerbeyine gönderilen bir hükümle (987/1579), kilise duvarlarının mescid duvarlarından yüksek olmamasının gerektiği hatırlatılmıştır.⁵³

5. Gayrimüslimlerin Mâbetleri

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere, dinî inançlarının icaplarını yerine getirebilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştır. Hahamlara ve Patriklere verilen beratlarla, Gayrimüslimlerin din hürriyetlerinin teminat altına alındığı özellikle belirtilmiştir.

Zimmîlerin kiliselerine, havralarına/sinagoglarına hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir. Hatta sonradan kilise ve havra inşâ edilemez kuralına bile riâyet edilmemiştir. İspanya ve Portekiz'den göç eden Yahudiler, Selanik'e gelip, topluluklar hâlinde yerleşmiş, her topluluk ayrı bir cemaat teşkil etmiştir. Zamanla bu cemaatler ayrı ayrı sinagoglar kurmuştur. Başbakanlık, Osmanlı Arşivindeki 1022/1613 tarihli, Selanik Livâsının mufassal tahrir defterinde,⁵⁴ Cemaat-i Aragon, Cemaat-i İspanya, Cemaat-i Kastilya, Cemaat-i Katalan v.s. olmak üzere yirmi yedi cemaat sayılmıştır. Bu cemaatlerin her biri kendilerine has sinagoglar meydana getirmiştir. Eğer Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin yeni mâbed kurmalarını engellese idi, Türklerin fethettiği sırada Selanik'te mevcut olan birkaç sinagog sayısı, 17. yüzyılın başlarında otuz civarına yükselemezdi.

Aynı durum Safed için de geçerlidir. Bir Osmanlı belgesinde belirtildiğine göre, daha önce Safed'de üç sinagog mevcutken, yoğun Yahudi göçü dolayısıyla 17. yüzyılda sinagog sayısı otuz ikiye ulaşmıştır.⁵⁵

Yukarıda işaret edilen belgelerdeki hususlar göz önüne alındığı takdirde, Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslimlere ihtiyaç hâlinde yeni mâbed açma izni verdiği açıkça görülmektedir.

⁵² Bkz. Bozkurt, 19.

⁵³ Bkz. BOA., MD. 40, s. 739, sh. 319.

⁵⁴ Bkz. BOA., Tapu Tahrir Defteri, Nu. 723, 28-72.

⁵⁵ Bkz. BOA., MD. 55, s. 85. sh. 48.

Bununla beraber, mâbed izni verilirken, duruma göre değişik kararlar alınmıştır. Önceden mevcut iken zamanla tahrip olan Gayrimüslim mâbedlerinin, eski durumuna uygun olarak yapılması kuralı getirilmiştir. Selanik'te, Cedid mahallesinde bulunan harap havranın eski hâline uygun olarak yapılmasına izin verilmiştir. 1309/1892 tarihli bu izin belgesinde de şöyle denilmektedir: "... Siz ki, Vâli-i müşâr ve Nâib ve Müftî ve sâir mûmâ ileyhimsiz sâlifü'z-zikr havranın bâlâda beyan olunan tûl ve arz ve irtifâ metrelerini tecâvüz etmemek ve masârıfı dahi ber-minvâl-ı muharrer nukûd-ı mevkûfeden tesviye olunmak üzere, hey'et-i kadîmesi (eski durumu) veçhile müceddeden (yeniden) inşâsına mûmânaat olunmaması (engellenmemesi) ve bu vesile ile kimesneden cebren akçe toplanılmak ve yahud âhar suretle iz'âc olunmak misillü mugâyir-i rızâ-yı şahaneme hâlât vukû'a getirilmemesi hususlarına dikkat ve mücânebet eyliyesiz."⁵⁶

Bu belgede görüldüğü üzere Devlet, havranın hangi ölçülerde yapılacağına ve finansının nasıl sağlanacağına önem vermiştir. Verdiği bu izin belgesinde, her hangi şekilde olursa olsun kimseden zorla para alınmamasını şart koşturmuştur. Ayrıca bu hususlara, görevi ne olursa olsun, herkesin uyması ve kimsenin bir başkasını rahatsız etmemesi gerektiğini de tenbih etmiştir. Bazı durumlarda, mâbedin bulunduğu yerden başka bir yerde yeniden inşâ edilmesine de izin verilmiştir. Meselâ Selanik'te, Ağuda mahallesinde bulunan ve daha önceden yanmış olan Portugal adlı havranın, Bâre mahallesinde yeniden aynı adla inşâ edilmesine izin verilmiştir.⁵⁷ İhtiyaca binâen yeni mâbed inşâsına izin verildiğine dâir belgelerden birisi de, Selanik'te Langaza? Mahallesinde Yahudiler için bir havra inşâsına ruhsat verildiğini gösterir olanıdır.⁵⁸ Bu belgede, hiçbir eski havradan bahsedilmemektedir. Üzerinde durulan noktalar, havranın nereye inşâ edileceği, finansının kimler tarafından sağlanacağı ve ebatlarının nasıl olacağıdır. Yukarıda bahsettiğimiz belgeler, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere yeniden mâbed inşâ ettirmediği yolundaki kanaatin doğru olmadığını ve yasağın pratikte uygulanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

⁵⁶ BOA., Kilise Defteri, Nu. 2, sh. 73.

⁵⁷ "Selanik'te Ağuda mahallesinde, mukaddemâ muhterik olan Portugal nâm havranın, Bâre mahallesinde vâkî bir arsa üzerine yine bu nâm ile müceddeden inşâsına ruhsat it'âsı...", BOA., Kilise Defteri, Nu. 2, sh. 215.

⁵⁸ Bkz. BOA., Kilise Defteri, Nu. 2, sh. 110.

6. Osmanlı Devleti'nde İslâm'ı Kabul Eden

Gayrimüslimlerin Durumu

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlere hoşgörü ile davranılmış ve onlar hiçbir zaman din değiştirmeye zorlanmamıştır. Gayrimüslim din adamlarına verilen hak ve yetkilerini beliren beratlarda bir zimmînin Müslüman olmaya zorlanamayacağı mutlak surette vurgulanmıştır. Ayrıca dinî gerekliliklerini yerine getirebilmeleri için onlara uygun ortam hazırlanmıştır. Bununla beraber bir Zimmî kendiliğinden Müslüman olursa, ona lütuf ve ihsanda bulunulmuştur. Bu hususta birçok Osmanlı belgesi vardır. Ermeni iken Müslüman olup Mustafa ismini alan bir Zimmî, Kumaşhâneye gönderilmiş ve kendisine elbise hediye edilmiştir.⁵⁹

Ayrıca, bir "Gayrimüslim Müslüman olduğu takdirde, ona en azından bir elbise verilmiştir. Müslüman olanın durumuna ve imkânâ göre daha başka ihsanlarda da bulunulmuştur. Müslüman olarak Yusuf ismini alan bir Gayrimüslime Tımar tevcih edilmiştir.⁶⁰ Yine, Müslüman olarak Ahmet ismini alan Papaza da Tımar tevcihi yapılmıştır.⁶¹ Altı arkadaşı ile birlikte Müslüman olan Yahya isimli şahsın, Yahudilerin âlimi ve içlerinde hâkimi olması hasebiyle, hâline münâsip bir tevcih yapılmasını arz etmesi,⁶² Müslüman olan Gayrimüslimlerin, daha önce sahip oldukları sosyal durumlarına uygun olarak ihsâna mazhar olduklarını göstermektedir.

Müslüman olan Zimmîlerin sosyal durumuna göre hediyeler verilmesine rağmen, Müslümanları dinden döndürmeye çalışanlara da ağır cezalar uygulanmıştır. Kayseri'de, bir Acemioğlanı irtidad ettiren Papaz küreğe konulmuştur.⁶³

Nergis binti Yahşi isimli bir Yahudiye, Müslüman olup İslâm'a uygun yaşarken, mürted ederek Harun isimli Yahudiye nikâh ettirmelerinden dolayı, Cuma b. İshak isimli Yahudi ve arkadaşları hakkında kovuşturma açılmıştır.⁶⁴

⁵⁹ Bkz. BOA., MD. 2, s. 567, sh. 63.

⁶⁰ Bkz. BOA., MD. 2, s. 1140, sh. 112.

⁶¹ BOA., MD. 4, s. 956, sh. 94.

⁶² Bkz. BOA., MD. 6, s. 491, sh. 26.

⁶³ Bkz. BOA., MD. 18, s. 427, sh. 207.

⁶⁴ Bkz. BOA., MD. 12, s. 332, sh. 154.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler, Müslüman olmaya zorlanmamış; ancak, kendi iradesi ile Müslüman olanlara da ihsanlarda bulunulmuştur. Buna karşılık, Müslüman olan birinin bir daha din değiştirmesine asla izin verilmemiştir.

7. Gayrimüslimlerin Mâlî Yükümlülükleri

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler, Müslümanların verdiği Öşür vergisini vermemiş, buna karşılık, Cizye ve Haraç vergisi ödemişlerdir. Bu vergiler, Gayrimüslimlerden İslâm hukukçularının görüşlerine uygun olarak tahsil edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de Hz. Ömer döneminde olduğu gibi, Cizye üç kademede tahsil edilmiştir. 'Âlâ (yüksek), Evsat (orta) ve Ednâ (küçük) olarak sınıflandırılan Cizye, muhâtabın zenginlik derecesine uygun olarak alınmıştır. Zenginlerden 4 altın veya 48 kuruş, orta hallilerden 2 altın veya 24 kuruş, fakirlerden 1 altın veya 12 kuruş Cizye alınmıştır.⁶⁵ Ancak, paranın değeri sürekli düştüğünden, zaman zaman verilen fetvalarla Cizye vergisinin miktarı yeniden ayarlanmıştır.⁶⁶ Bu vergiler, Zimmîlere, Müslümanlardan fazla bir külfet getirmemiştir. Müslümanlar, ülkenin korunması için askere giderken, Zimmîler sahip oldukları bu rahat ortamda ticaretle meşgul olup, kâr ve kazanç elde etmiştir. Bunun için Cizye vergisi, askerlik bedeli olarak mülâhaza edilmiştir. Nitekim 1856'da, Gayrimüslimlerden Cizye vergisi kaldırılınca, onun yerine Bedelât-ı Askeriye (Askerlik Bedeli) adı altında bir vergi ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.⁶⁷

Zimmîlerden alınan vergilerden biri de Haraç vergisi idi. Bu vergi, Osmanlı Devleti'nde toprak sahibi Zimmîlerden alınıyordu. Haraç vergisi de Zimmîleri, Müslümanlardan fazla bir külfet içine

⁶⁵ Bkz. Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati. Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, 67.

⁶⁶ Bkz. Mustafa Nuri Paşa, Netâyi'ü'l-Vukûat. Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen Neşet Çağatay, TTK. Basımevi, Ankara 1979, III/132.

⁶⁷ Bkz. Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi. İstanbul 1990, 47.

sokmuyordu. Toprak sahibi Müslümanlar da, toprağın miktarına ve verimine göre Öşür veriyorlardı. Zaten, arazi Müslüman bir çiftçinin eline geçerse veya arazinin sahibi Müslüman olursa, aynı vergi, Öşür adıyla alınmaya devam ediyordu.⁶⁸

Yukarı örneklerle anlatıldığı gibi Osmanlı Devletinde yaşayan Gayrimüslimler zımmî statüsünde idi. Doğal olarak da İslam hukukçularının zımmîlerle ilgili olarak tespit ettiği statüye göre yaşıyorlardı. Ancak bu statü veya onlara ilgili kurallar zamanın şartlarına göre titizlikle uygulanıyordu veya gevşek bırakılıyordu. İhtisas halinde bazı kurallar askıya alınıyor veya özel fetvalarla ihtiyaç gideriliyordu. Özellikle Devletin güçlü olduğu düzenlemelerde bu kurallar daha esnek uygulanıyordu.

⁶⁸ Bkz. Bozkurt, 15-26.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN GÖÇLERİ

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, farklı din ve mezhebe mensup insanlar, bu devletin sınırları içine girmiştir. Bu durum Yahudiler için de söz konusudur. Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış ve onlara orada bir sinagog kurma izni vermiştir. Edirne fethedilince orada bulunan Yahudiler de bu devletin hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca, Edirne'nin çevresinde bulunan yerleşim bölgelerinde bulunan Yahudiler de Türklerin engin himayesine sığınmak için Edirne'ye göç etmiştir.

İstanbul'un fethedilmesiyle ile buradaki Yahudiler de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde zulüm altında yaşayan Yahudilerden fırsat bulanlar, Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır.

Çünkü Osmanlı Devleti zulme uğrayanların özellikle de Avrupa'da gettolara (*) mahkûm edilen zulme uğratılan, aşağılanan Yahudiler için sığınacak bir liman haline gelmiştir. Esas göç, 1492'de, İspanya'dan ve 1496'da da Portekiz'den Yahudileri sürme kararı alındıktan sonra başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren Avrupa Yahudileri, kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Kimliği din etrafında oluşan böyle yoğun bir kitleyi iyi anlamak için Yahudilik hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu bakımdan Yahudilik hakkında bilgi verildikten sonra, Yahudi göçleri incelenecektir.

(*) **Getto:** Ortaçağdan itibaren Yahudileri, tecrit etme siyaseti çerçevesinde Avrupa'da Yahudiler için kurulan özel mahallelere verilen ad (Bkz. Sharon, İsrail..., 189-190).

A. GENEL OLARAK YAHUDİLİK VE YAHUDİLER

Yahudilik, vahye dayalı dinlerden biridir. Dinler Tarihi nokta-i nazarından Yahudilik, ilâhî kaynaklı dinlerin ilkidir. Bu din, tek Tanrı inancı ihtiva etmesi, vahye dayanan bir kitaba sahip olması ve Peygamberleri bulunmasıyla millî dinlerden, tek ırka tahsis edilmesi ile de ilâhî dinlerden ayrı bir özellik taşımaktadır.⁶⁹

Yahudilik, "Ahit"e dayalı bir dindir. Yahudi kutsal kitabı Tanah'a göre Tanrı, Nuh ile ahit yapmıştır. Bu ahide göre Tanrı, Nuh'a putperestliği yasaklamış ve bunun karşılığı olarak da, bir daha Dünya'yı yıkılmayı taahhüd etmiştir. Bu ahitleşmenin nişâni olarak gökkuşağı gösterilmiştir.⁷⁰

Ahit, daha sonra Hz. İbrahim'e tevdi edilmiştir. Eski Ahit'te bu ahitleşme şöyle anlatılmıştır: "Ben ise, işte, ahdim seninledir ve birçok milletlerin babası olacaksın ve artık adın Abram çağrılmayacak, fakat adın İbrahim olacak; çünkü seni birçok milletlerin babası ettim. Ve seni ziyadesiyle semereli kılacağım ve seni milletler yapacağım ve senden kırallar çıkacaklar. Ve sana ve senden sonra zürriyyetine, Allah olmak için seninle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda ahdimi, nesillerince ebedî olarak sabit kılacağım."⁷¹ Tanrı, bu ahidin nişânesi olarak, İbrahim'den ve zürriyetinden gelecek olanlardan her erkek çocuğun sünnet olmasını istemiştir.⁷²

Tanah'a göre Yahudiler, Tanrı'nın seçilmiş kavmidir. Tanrı, Sinâ'da Musa'yı çağırarak ona şöyle demiştir: 'Ve şimdi, eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksanız, bana kavimlerden has kavim olacaksınız; çünkü bütün dünya benimdir ve siz bana kâhinler melekûtu ve mukaddes millet olacaksınız."⁷³

Musa, Tanrı'nın kendisine söylediklerini halkına söylemiş ve onlar da Rabbin bütün söylediklerini yapacaklarına dair söz vermiş-

⁶⁹ Bkz. Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak yayınları, Ankara 1993, 176.

⁷⁰ Bkz. Tekvin, IX/12 -13.

⁷¹ Tekvin, XVII/4-7.

⁷² Bkz. Tekvin, XVII/10.

⁷³ Çıkış, XIX/5-6.

tir.⁷⁴ Tanrı, seçilmiş kavmi olan Yahudilere, "Arz-ı Mev'ûd'u" vâdetmiştir.⁷⁵

Yahudiler, genellikle dinî tebliğ yer vermemiştir. Yahudilik, Yahudi kavmine münhasır kalmıştır. Ancak, bazı dönemlerde, Yahudi ırkından olmayanların da Yahudiliği kabul ettiği görülmüştür.⁷⁶ Başta Hazarlar olmak üzere, Kıpçaklar, Kalizler, Kabarlar gibi bazı Türk kabileleri, kısmen Yahudiliği benimsemiştir.⁷⁷ Fakat bu tip hâdiselere, Yahudi tarihinde pek fazla rastlanılmamıştır.

Yahudilik, yalnızca bir kavme münhasır kalmıştır. Bu kavim Yahudi, İbranî ve İsrailoğulları olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yüz yılından beri ülkemizde, Yahudilere Musevi de denilmektedir.

Yahudiler, Hz. Yakub'un dördüncü oğlu Yuda'ya nisbetle bu isimle adlandırılmıştır.⁷⁸ Hz. Süleyman ölünce, Yahudi Devleti ikiye bölünmüş, bunlardan birinin adı Yuda (Yehuda), diğerrinin adı da İsrail olmuştur. Böylece, bu kavim için, Yuda Devleti'ne nisbetle Yahudi, İsrail Devleti'ne nisbetle de İsrail adı kullanılmıştır.⁷⁹

Yahudilerin İsrail olarak adlandırılmaları, aynı zamanda Tekvin'de geçen bir olayla da bağlantılıdır. Bu olay, Tekvin'de şöyle anlatılmaktadır: "Ve Yakub yalnız başına kaldı; seher sökünceye kadar, bir adam onunla güreşti. Ve onu yenemediğini görünce, uyluğunun başına dokundu, onunla güreşirken Yakub'un uyluk başı incidi ve dedi: Bırak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi:

⁷⁴ Bkz. Çıkış, XIX/7-9.

(*) **Arz-ı Mev'ûd:** Vâdedilmiş topraklar anlamına gelen bu terim, Yahudiler için özel anlam taşır. Tanah'ta, Arz-ı Mev'ûd, kademeli olarak arttırılarak Yahudilere vâdedilmiştir. Birinci kademede Kudûs ve çevresi, ikinci kademede Nil'den Fırat'a kadar olan topraklar, üçüncü kademede de bütün dünya Arz-ı Mev'ûd'un kapsamına girmektedir. (Arz-ı Mev'ûd anlayışının mânâları ve şumûlû için bkz. Abdurrahman Kitiçuk, "Yahudilikteki Arz-ı Mev'ûd Anlayışının Boyutları", AÜİF. Dergisi, XXXI- II/101-111).

⁷⁵ Bkz. Tekvin, XV/18-21.

⁷⁶ Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Yahudi Meselesi, İstanbul 1944, 32.

⁷⁷ Bkz. Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Genişletilmiş ikinci baskı, Ankara 1993, 17.

⁷⁸ Bkz. Hikmet Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İstanbul 1976, 1/28.

⁷⁹ Bkz. Sharon, İsrail..., 23-33; Tanyu, 1/28.

Beni mübarek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil, ancak İsrail denilecek; çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşarak yendin."⁸⁰

Yahudilere İbrâni de denilmiştir. "İrmağın öbür kıyısı adamları" anlamına gelen bu kelime, Kenan ülkesinin yerlileri tarafından Yahudilere, nehrin öteki kıyısından geldikleri için verilmiştir.⁸¹ Kur'an-ı Kerim'de de Yahudilerden bahsedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu kavim için "Hâdû"⁸², "el-Yahûdu"⁸³, "İsrail"⁸⁴ ve "Benî İsrâil"⁸⁵ kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca "Ehl-i Kitab" terimiyle de onlardan bahsedilmiştir.⁸⁶

B. YAHUDİLİĞİN TARİHÇESİ

Yahudiliğin tarihi hakkında en önemli kaynak, Yahudi kutsal kitabı Tanah'tır. Yahudi tarihçiler, diğer kaynaklardan elde ettikleri bilgileri, kutsal kitapları ile telif etmeye çalışırlar.⁸⁷

Yahudi kutsal kitabı Tanah, âlemin ve ilk insanın yaratılışından Peygamber Malaki'ye kadar olan dönemi ihtiva eder. Yaratılıştan Malaki'ye kadar olan dönemde, İsrailoğullarının başlarından geçen olaylardan bahseder. Bu olaylar, aynı zamanda Yahudilerin kutsal tarihini meydana getirir. Tanah'ta, Yahudilerin ataları Abram'la başlar. Abram, Kalde'nin Ur şehrinden çıkıp, aşireti ile birlikte Harran'a gelir.⁸⁸ Tanrı, Abram'a Harran'dan Kenan ülkesine gitmesini söyler ve ona ve onun zürriyetine, o ülkeyi vereceğini vadeder.⁸⁹

Abram, karısı Sara ve kardeşinin oğlu Lut ile beraber Kenan ülkesine gider. Abram, Kenan ülkesinde kıtlık çıkınca Mısır'a göç eder. Orada, karısını kızkardeşi olarak tanıttığı için Firavun tarafın-

⁸⁰ Tekvin, XXII/24-28.

⁸¹ Bkz. Tanyu, I/28-30.

⁸² Bkz. Bakara, 63.

⁸³ Bkz. Bakara, 113,120; Mâide, 18, 51, 64, 82.

⁸⁴ Bkz. Bakara, 40, 47, 83, 122, 211, 246.

⁸⁵ Bkz. Âl-i İmran, 53.

⁸⁶ Bkz. Bakara, 101,105,109; Âl-i İmran, 69-71.

⁸⁷ Bkz. Tanyu, I/21.

⁸⁸ Bkz. Tekvin, XI/31.

⁸⁹ Bkz. Tekvin, XII/1-7.

dan Mısır'dan çıkarılır. Abram, yeniden Kenan diyarına döner. Orada, Cârîyesi Hacer ile evlenir ve ondan İsmail, daha sonra, karısı Sara'dan da İshak doğar.⁹⁰

Yahudiler, babaları bir olmasına rağmen, kendilerinin İshak'ın, Arapların da İsmail'in neslinden geldiğine inanırlar. Onlar, bu durumdan dolayı Arapları köle çocuğu görerek küçümser ve kendilerinin dışında sayarlar.⁹¹

İbrahim'in ölümünden sonra, İshak'ın Esav ve Yakub isimli iki oğlu olur. Yakub, babasına hile ile Esav yerine kendisini mübarek kıldırır. Yakub'un on iki oğlu ve bir kızı olur. O, çocukları arasında en çok Yusuf'u sever. Kardeşleri, babalarının bu sevgisi yüzünden Yusuf'u kıskanırlar ve onu kuyuya atarlar. Daha sonra da, oradan çıkarak Mısır'a giden tüccarlara satarlar. Yusuf, Firavun'un Sarayı'nda önemli bir mevkîye gelir. Kardeşlerini ve babasını Mısır'a getirir⁹² Mısır'da önceleri serbest bir ortamda yaşayan Yahudiler, Yusuf'un ölümünden bir müddet sonra köleliğe düşer ve inşaat işlerinde çalıştırılırlar. Tanah'a göre Yahudiler, Mısır'da, 430 yıl yaşamıştır.⁹³

Yahudileri Mısır esaretinden Musa kurtarmıştır. Firavun'un sarayında büyütülen Musa, bir Mısırlının, bir Yahudiye vurduğunu görünce olaya müdahale eder ve bu kavgada Mısırlı ölür. Bundan dolayı Musa, Firavun'un gazabına uğrayacağından korkarak Midyan'a kaçar. Orada, Midyan kâhininin kızıyla evlenir. Kâhinin sürülerini otlatırken, Tanrı Musa'ya görünür ve onu, Yahudileri Mısır'dan kurtarmakla görevlendirir. Musa, Mısır'a dönerek, Yahudileri oradan çıkarmak istediğini Firavun'a bildirir. Firavun, önce bunu kabul etmek istemez; ancak, Musa bazı mucizeler göstererek onu iknâ eder. Tanah'a göre Firavun, bir süre sonra, Yahudilerin Mısır'dan çıkışına izin verdiğine pişman olur ve ordusu ile birlikte onların peşine düşer. Musa ve kavmi, mucize olarak açılmış olan Kızıldeniz'in sularının ortasından geçerek karşı sahile ulaşır. Peşinden gelen Firavun ve ordusu, suların tekrar birleşmesi ile suya gömülür.⁹⁴

⁹⁰ Bkz. Tekvin, XII ve XIII. Bab.

⁹¹ Bkz. Abdurrahman Küçük, Dönemler Tarihi. İkinci Baskı, Ank.1992, 18.

⁹² Bkz. Tekvin, XXV - I., Bab.

⁹³ Bkz. Çıkış, XII/40.

⁹⁴ Bkz. Çıkış, I-XV Bab.

Mısır'dan çıkan Yahudiler, üç ay sonra Sina dağının eteklerine varır. Tanrı, Musa'yı Sina dağına çağırarak ona, "On Emir"i verir.⁹⁵ Yahudiler, kırk yıl Sina çölünde dolaştıktan sonra, Kenan'ı tekrar alır ve zamanla yerleşik bir kavim hâline gelir. Yahudiler, devlet olma safhasına gelmeden önce, "Hâkimler Dönemi"ni yaşamıştır. Bu dönemde Yahudi aşiretleri, aralarından seçtikleri geçici liderler tarafından yönetilmiştir. Genellikle bir mesele zuhur ettiğinde, bu meseleyi halletmek için, geçici olarak aşiretin başına geçen ve mesele halledildiğinde bırakan bu lider tipine "Hâkim" adı verilmiştir.⁹⁶

Yahudiler, Hâkimler Döneminde, çevre halklarla mücadele içinde olduklarından dolayı, merkezî bir idarenin gerekli olduğuna inanmış Samuel'e bir kral seçmeyi teklif etmişlerdir. Samuel, halkının bu isteğini kabul etmiş ve Tanrı ile konuşarak Şaul'u kral seçmiştir.⁹⁷ Şaul'dan sonra, Yahudilerin kralı Davud olmuştur. Kral Davud (Hz. Davud), daha önce alınamamış olan Kudüs'ü almış,⁹⁸ Ahit Sandığı'nı buraya getirtmiş ve bir tapınak yapmayı düşünmüştür. Kudüs'te, Kral Davud tarafından yapılması düşünülen tapınağın yapımı, ondan sonra kral olan Süleyman (Hz. Süleyman) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kral Süleyman, büyük bir tapınak (Beyt haMikdaş)^(*) yaptırmış, daha önce çadırlarda muhafaza edilen ve içinde Hz. Musa'ya

⁹⁵ Yahudiliğin temel prensiplerini meydana getiren ve Çıkış (XX/2-7), Tesniye (V/6-21)'de bulunan On Emir şunlardır: 1. Ben, seni Mısır'dan çıkaran Tanrı'nın Yehova'yım. 2. Benden başka Tanrı'n olmayacak, varlıkların resmini yapmayacak ve onlara tapmayacaksın. 3. Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın. 4. Sebt gününü hatırlayacaksın. 5. Ana ve babana saygı göstereceksin. 6. Öldürmeyeceksin. 7. Zina yapmayacaksın. 8. Çalmayacaksın. 9. Yalana şahitlik yapmayacaksın. 10. Başkasının malma göz dikmeyeceksin.

⁹⁶ Bkz. Sharon, İsrail..., 9-13.

⁹⁷ Bkz. I. Samuel, VIII-XII. Bab.

⁹⁸ Bkz. I. Samuel, V-IX. Bab.

^(*) **Beyt haMikdaş (Süleyman Mâbedi):** Bu Mâbed, Yahudiler için tarihleri boyunca önemli bir yer tutmuştur. Mâbed'in ikinci defa yıkılışı (M.S. 70), Yahudilikte önemli değişikliklere yol açmıştır. Daha önce, Yahudi dinî hayatının merkezi bu Mâbed iken, Mâbed'in yıkılması ile Yahudi dinî hayatının merkezi sinagog olmuştur Mâbed mevcutken, ferdi ve millî hataların bağışlanması takdimeler sayesinde olurken, Mâbed'in yıkılması ile takdimelerin yerini dua almıştır Bu konuda geniş bilgi için bkz. André Chouraqui, Histoire du Judaïsme, PUF, Paris 1959, 22-31; Josy Eisenberg,

verilen On Emir'in yazılı olduğu tabletlerin bulunduğu Ahid Sandığı'nı bu Mâbed'e koydurmuştur.⁹⁹

Tanah'ta, Kral Süleyman, akıllı bir hükümdar olarak tanımlanmasına rağmen, Yahudi olmayan kadınlar almasından dolayı da şiddetle eleştirilmiştir.¹⁰⁰ Kral Süleyman'ın ölümünden sonra, Krallık, Yuda (Yehuda) ve İsrail olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁰¹ Güneydeki Yuda krallığı David hanedanının elinde kalmış, Yehuda ve Binyamin aşiretlerinden oluşmuştur. Kuzeyde meydana gelen İsrail krallığı ise çeşitli hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Bir müddet sonra, İsrail Krallığı Asurlular tarafından ortadan kaldırılmış ve Yahudiler, Asur'un çeşitli yerlerine sürülmüştür.¹⁰² Yuda Krallığı da Bâbil Kralı Nabukadnezar tarafından yıkılmış, Mâbed tahrip edilmiş ve bütün Yuda halkı Bâbil'e sürülmüştür (M.Ö. 586).¹⁰³

Bâbil Kralı Nabukadnezar öldükten sonra, bu devlet, Persler tarafından yıkılmıştır (M.Ö. 539). Pers Kralı Kirus, Kudüs'ü fethettikten sonra Yahudilerin oraya dönmelerine izin vermiş ve bununla ilgili bir ferman yayınlamıştır.¹⁰⁴

Fakat Yahudiler arasından çok azı Kudüs'e dönmüş ve büyük güçlüklerle Tapınak yeniden inşâ edilmiştir.¹⁰⁵ Bâbil'deki sürgün hayatı, Yahudilerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Yahudiler, daha sonra, yüz yıllar boyunca yaşayacakları sürgün hayatına mukavemet etmeyi Bâbil'de öğrenmiştir. Bâbil'e getirilen Yahudiler, orada çok kozmopolit bir ortamla karşılaşmışlardır. Tek Tanrı inancına sahip olan Yahudiler, orada, kendi elleri ile yaptıkları putlara tapan bir toplulukla karşılaşmıştır.¹⁰⁶

Görkemli bir medeniyete sahip olan Bâbil'de, Yahudiler, kendi kültürlerini koruyamamıştır. Aralarından bazıları, mahallî inançları benimsemiş ve kendi kültürlerini unutmaya başlamıştır.¹⁰⁷

“Yahudi Kaynaklarına göre Yahudilik”. Din Fenomeni, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 1993, 106).p

⁹⁹ Bkz. I. Krallar, V-IX. Bab.

¹⁰⁰ Bkz. I. Krallar, XI/1-6.

¹⁰¹ Bkz. I. Krallar, XI, XII. Bab.

¹⁰² Bkz. II. Krallar, XVII/4-6.

¹⁰³ Bkz. II. Krallar, XXV.

¹⁰⁴ Bkz. Ezra, 1/2-4; VI/3-5.

¹⁰⁵ Bkz. Ezra, III ve VI. Bab.

¹⁰⁶ Bkz. Sharon, İsrail..., 38.

¹⁰⁷ Bkz. Sachar, 101; Sharon, İsrail..., 39.

Bâbil sürgünü sonrasında Ezra, Yahudilerin kendi kültürlerine yabancılaşmaya başlamasını, onların yabancı kadınlarla evlenmelerine bağlamış ve onlara şöyle seslenmiştir: "Siz hainlik ettiniz ve İsrail'in günahını arttırmak için yabancı karılar aldınız. Ve şimdi atalarımızın Allah'ı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın; memleketin kavimlerinden ve yabancı karılardan ayrılın."¹⁰⁸ Ezra'nın bu sözleri üzerine, yabancı kadınlarla evli olan Yahudiler, karılarını boşayacaklarına dair söz vermiştir.¹⁰⁹

Yahudiler, o tarihten sonra, millî benliklerini ve dinlerini koruma kaygısıyla, yabancı kadınlarla evlenmemeye her zaman dikkat etmeye çalışmıştır. Zaten Kutsal kitaplarında İshak, oğlu Yakub'u çağırarak ona; "Kenan kızlarından kadın almamasını" tenbih etmiştir.¹¹⁰ Tanah, Yahudilere yabancı kadınlarla evlenmeyi yasaklarken, gerekçe olarak, bazan dinî, bazan da ırkî sakıncalar göstermiştir. Kral Süleyman (Hz. Süleyman) misalini verirken, 'Yabancı kadınların onun yüreğini başka ilahların ardınca saptırdığını'¹¹¹ öne süren Yahudi Kutsal Kitabı, başka bir yerde, yabancı kadınlardan olan çocukların, Yahudi dilini söyleyemediklerinden yakınmıştır.¹¹² Yahudiler, Tapınağın yeniden inşâsından, Helen istilasına (M.Ö. 332) kadar rahat bir dönem geçirmiştir. Pers yönetimi onlara, kendi aralarında Yahudi dinî kurallarını uygulamaya izin vermiştir. Tapınakta uygulanacak kurallara varıncaya kadar, Yahudi dini kurallarının hepsi, din adamlarınca tesbit edilmiştir.¹¹³

Yahudiler, Büyük İskender'in M.Ö. 332 yılında Filistin'i işgal etmesi ile Helen hâkimiyetine girmiştir. Yahudilerinden bir grup, başlarında Büyük Kohen olduğu halde, Büyük İskender'e bağlılık-

¹⁰⁸ Ezra, X/10-11.

¹⁰⁹ Bkz. Ezra, X/18-44.

¹¹⁰ Bkz. Tekvin, XXVIII/1; XXVIII/6.

¹¹¹ Bkz. I. Krallar, XI/2; XI/4.

¹¹² "Ve o günlerde Aşdodlu, Ammonî ve Moablı kanlar almış olan Yahudileri gördüm; çocuklarının yarısı Aşdod dilini söylüyorlardı, Yahudi dilini söyleyemiyorlardı, ancak bu ve şu kavmin diline göre konuşuyorlardı. Ve onlara çekiştim ve onlara lânet ettim ve bazıları dövdüm. Ve saçlarımı yoldum, onlara Allah hakkı için and ettirdim ve dedim: Kızlarınızı onların oğullarına vermeyeceksiniz, oğullarınıza ve kendinize onların kızlarından almayacaksınız." (Nehemya, XIII/23-25).

¹¹³ Bkz. Sachar, 123.

larını arz etmişlerdir. İskender de onlara, vergiye bağlamakla birlikte dinlerinde ve yaşayışlarında serbest olduklarını bildirmiştir.¹¹⁴

Helen hâkimiyeti döneminde, içlerinden Helen adı alanlar ve Helen âdetlerini benimseyenler olmasına rağmen, Yahudilerin büyük çoğunluğu kimliklerini muhafaza etmiş ve asimile olmamıştır.¹¹⁵ Onlar, Helen döneminde de, Bâbil sürgününden dönüşte meydana getirdikleri iç yönetimlerini ve dinî kurallarını uygulamaya devam etmiştir.

Yahudiler, M.Ö. 200-142 yılları arasında, Selevkilerin yönetimi altında yaşamıştır. Bu dönemde Yahudiler, önceleri rahat bir ortam bulmuş; ancak, Selevki Krallığının Romalılarla yaptığı savaşlardan dolayı malî bakımdan dara düşüp, M.Ö. 169'da Büyük Tapınağı yağma etmesi ile Yahudiler ve Selevk yöneticileri arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Selevkiler tarafından Yahudiler dinî kurallara uymaktan men edilmiş ve Büyük Tapınağın adı Zeus olarak değiştirilmiştir.¹¹⁶

Selevki yönetiminin sertleşmesi ile Yahudiler arasında bir isyan fikri gelişmeye başlamıştır. M.Ö. 167 yılında Haşmonaim sülâlesi önderliğinde başlayan Yahudi ihtilali, M.Ö. 140 yılında başarıya ulaşmış ve Yahudiler bağımsızlığına kavuşmuştur.¹¹⁷

Haşmonaim sülâlesi döneminde, Yahudiler arasında Ferisîler (Peruşîm), Sadukîler ve Essenîler (İsiyîm) olmak üzere üç mezhep vardır. Ferisîler ile Sadukîler arasında meydana gelen bir anlaşmazlıkta, Haşmonaim sülâlesi Sadukîler tarafını tutmuş ve bu anlaşmazlık iç savaşa dönüşmüştür.¹¹⁸

Kralın Sadukîler tarafını tutması, birçok Ferisînin kılıçtan geçirilmesine neden olmuştur. Bu dönem Yahudi mezheplerinden olan Essenîler, bu olaylara karışmamıştır.¹¹⁹

Yahudiler, kendi aralarında siyasî ve dinî çatışmalar içerisinde iken; Romalılar, Suriye'yi fethederek Kudüs'e dayanmıştır.

¹¹⁴ Bkz. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, AÜİF. Yayınları, Ankara 1965, 133.

¹¹⁵ Bkz. Sharon, İsrail..., 51-53.

¹¹⁶ Bkz. Sharon, İsrail..., 57-58

¹¹⁷ Bkz. Chouraql, 16.

¹¹⁸ Bkz. Sharon, İsrail..., 61.

¹¹⁹ Bkz. Kutluay, 136-137.

Yahudiler, Romalılara karşı üç ay dayanabilmiş, ancak, M.S. 63 yılında, Romalıların Kudüs'e girmelerine engel olamamışlardır¹²⁰

M.S. 63 yılından itibaren Roma yönetimi altında yaşayan Yahudiler, M.S. 66 yılında, bu yönetime başkaldırmıştır. Bu arada çalkantılar içinde bulunan Roma'da imparator olan Vespasianus, oğlu Titus'u Kudüs üzerine yollamıştır. Titus, Yahudilerin şiddetle karşı koymalarına rağmen, M.S. 70 yılında Kudüs'e girmiş, Büyük Tapınağı yıkmış ve birçok Yahudi'yi kılıçtan geçirmiştir.¹²¹

Romalılar tarafından İkinci Tapınağın yıkılması ile Yahudiler için çok uzun yıllar sürecek olan esaret dönemi başlamıştır. Yahudilerin birçoğu öldürülmüş, bir kısmı da Roma vilayetlerine sürülmüştür.¹²²

C. İSPANYA VE PORTEKİZ'DE YAHUDİLER

Türkler Anadolu'ya gelmelerinden itibaren ilerledikleri yerlerde Yahudilerle karşılaşmalarına rağmen Osmanlı Devletindeki Yahudilerin etkisi özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda İber Yarımadasından kovulan Yahudilerin ülkeye kabul edilmelerinden sonra görülmeye başlamıştır. İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler dini-kültürel birikimlerini de Osmanlı Devletine taşımışlardır. Bu yüzden Osmanlı devletine gelmeden önce İspanya ve Portekiz'deki durumlarını bilmek konumunda açıklık getirecektir. Yahudilerin İspanya'ya geliş tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, İspanya Yahudilerinin çekirdeğini, Titus ve Hadrian'ın kölelerinin meydana getirdiği ileri sürülmektedir.¹²³ İspanya Yahudileri hakkında, 3. yüzyıla âit mezar taşları bilgi vermektedir. Ayrıca 4. yüzyılda, Hristiyanların Yahudilere karşı aldığı tedbirler de, Yahudi varlığına delâlet etmektedir.¹²⁴

¹²⁰ Bkz. Sharon, İsrail..., 62; Chouraqui, 17; Sachar, 133.

¹²¹ Bkz. Sharon, İsrail..., 75-76.

¹²² Bkz. Sharon, İsrail..., 76.

¹²³ Bkz. Théodore Reinach, Histoire des Israélites, depuis la Ruine de leur Indépendance Nationale Jusqu'à Nos jours, Quatrième Edition, librairie Hachette, Paris 1910, 63; I. S. Eimanuel, Histoire des Israélites de Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 55.

¹²⁴ Bkz. Sharon, Türkiye Yahudileri (Türkiye), İletişim Yayınları, İst. 1992, 20.

Ziya Paşa, Bar Kohba İsyanı (132-135) sonrasında, Yahudilerin dünyaya dağılmaları esnasında, “Yehuda ve Binyamin sıbtından elli bin Yahudi hânesinin İspanya’da tavattun ettirildiğini” belirtmekte ve Gotların İspanya’ya geldikleri sırada bu Yahudilerle orada karşılaştıklarını öne sürmektedir.¹²⁵

Yahudi tarihçi Joseph Nehama’ya göre ise, Birinci Tapınağın yıkılışında (M.Ö. 586), Filistin’in seçkinlerinden bir grup Yahudi, İspanya’ya köle olarak götürülmüş ve ikinci Tapınağın yıkılışında (M.S. 70) Titus tarafından esir alınarak götürülen Yahudiler, daha önceki dindaşlarına dâhil olmuşlardır.¹²⁶

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 5. yüzyıla kadar İspanya Yahudileri hakkında fazla bilgi yoktur. Elde bulunan belgeler, bize, İberya yarımadasında Yahudi varlığını göstermekte, ancak onların durumları hakkında yeterli bilgi vermemektedir.

Bununla beraber, Elvire İlliberus) Konsilinde (320), Yahudilerin Hristiyanlara âit ürünleri takdis etmelerinin yasaklanması,¹²⁷ Vandallardan önce, İspanya’da Yahudi ve Hristiyan halkın uyumlu bir şekilde yaşadığını göstermektedir.

Roma İmparatorluğunun hâkimiyetinin zayıflamasından dolayı, birçok barbar halk tarafından istila edilen İspanya, 5. yüzyılın ikinci yarısında Vizigotların hâkimiyetine girmiştir.¹²⁸ M.S. 468 senesinde Vizigotlar, Toledo şehrini merkez itti haz ederek, ülkenin büyük bir kısmında hâkimiyetlerini sağlamıştır.¹²⁹

Vizigotların ilk kralları Arius mezhebine (*) mensuptu. Bunlar zamanında, İspanya Yahudilerinin durumu nisbeten iyi idi. Ancak bu

¹²⁵ Bkz. Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, Tabî Sâni, Dersaadet 1304, IV/100.

¹²⁶ Bkz. Nehama, I/124.

¹²⁷ Reinach, 64.

¹²⁸ Reinach, 64.

¹²⁹ Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları, TDV Yayınları, Ankara 1994. 2.

(*) **Arius Mezhebi:** 4. yüzyılda ortaya çıkan bu mezhep, Hristiyan dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir Arius mezhebi. İskenderiye rahibi Arius’un, 315 yılından itibaren, Baba ile Oğul’un aynı cevherden olmadığı ve Oğul İsa’nın Tanrı olarak kabul edilmemesi gerektiği görüşünü yaymaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Arius’un bu fikirleri o dönem Hristiyan dünyasında çok ciddi sıkımlar meydana getirmiştir. Bunun önünü almak için, 325 yılında, ilk Ekümenik Konsil olarak kabul edilen İznik Konsili toplanmıştır Bu Konsilde, Tirinite (Üçleme)’nin ikinci şahsı olan Tanrı’nın

durum fazla uzun sürmedi. Vizigiotların Roma hâkimiyeti döneminden tevarüs ettiği toplum yapısı devamlı huzursuzluk kaynağı oluyordu.

Toplumun orta ve alt tabakasına mensup insanlar sürekli eziliyordu. Bu durumu iyi değerlendiren Katolik Kilisesi, halkı yönetime karşı sürekli kıskırtıyordu. Bu kıskırtmalar yüzünden, ülkede yer yer ayaklanmalar başladı. Ayaklanmaların önünü alamayan Vizigot yöneticiler, çareyi Katolik mezhebinin kabul etmekte buldular. Böylece Katolik mezhebi, İspanya'nın resmî mezhebi oldu.¹³⁰

Vizigot yöneticilerin Katolik mezhebinin kabul etmesi, İspanya Yahudileri için çok zor bir dönemin başlangıcı oldu. Büyük bir güç elde eden Katolik rûhânî sınıfı, sık sık yönetime müdahale etmeye başladı.¹³¹

Katolik ruhbanların kıskırtmaları ile Vizigot yöneticiler, Yahudilere karşı çok sert kanunlar çıkarmaya başladı. Bu kanunlar, Yahudilerin vicdanlarına kadar müdahale edebiliyordu.

Çünkü Yahudiler, ülkenin din birliğinin sağlanmasında engel olarak görülüyordu.¹³² Yahudiler, kendilerine her türlü zulmün yapılması mübah olan lânetli bir kavim olarak mülâhaza ediliyordu. Onların, "Şabat"ı(*) kutlamalarına, kendi şeriatlerine göre evlenmelerine ve sünnet olmalarına izin verilmiyordu. Hayatlarını, mensubu oldukları dinin kurallarına uygun olarak tanzim etmelerine müsaa-

oğlu (İsa)'nın Baba ile aynı cevhere sahip olduğu açıklanmıştır. Bu Konsilde, Arius'un görüşleri mahkûm, kendisi de afaret edilmiştir Bununla birlikte, Ariusculuk cereyanı 4. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bu mezhep, günümüz Hristiyan mezheplerinden Üniteryanizm'e etki etmiştir. (Arius mezhebi için bkz. Bilal Baş, Mehmet Aydın, Müslümanların Hristiyanlığa Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, SÜ. Basımevi, Konya 1989, 118-121; İsmail Yılmaz, Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dinî Faktörler, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 38-42; M. Ebu Zehra, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, Çev. Akif Nuri, İstanbul 1978, 228-238; Jean Mathieu-Rosay, Dictionnaire du Christianisme, Marabout, Alleur 1990, 40).

¹³⁰ Özdemir, 2-5.

¹³¹ Bkz. Louis Bertrand, Histoire d'Espagne, Paris 1992, 26-27.

¹³² Özdemir, 5.

(*) **Şahat:** Yahudilerin yedinci gününün adıdır. Bu gün Yahudiler için dinlenme, bayram ve ibadet günüdür. Şabat günü kuralları bu din mensupları için büyük önem taşır (Bkz. Örs, 409-413).

de edilmiyordu. Bu kanunları ihlal edenler çok şiddetli cezalara çarptırılıyordu.¹³³

Yahudiler hakkında en sert tedbirler, 7. yüzyıl'da, Sisebut zamanında alındı. Sisebut'u bu tedbirleri almaya sevk eden âmiller, Yahudilerin sayılarının ve zenginliklerinin haddinden fazla olduğu düşüncesi ve Yahudilerin Berberîlerle işbirliği içinde mülhaza edilmesiydi.¹³⁴

Sisebut'tan sonraki bazı Vizigot krallar, Yahudilere karşı nisbeten yumuşak davrandı. Fakat son Vizigot kralı olan Egica, Yahudilerin bir ayaklanma hazırlığı içerisinde olduğunu öne sürerek, Katolik Kilisesi yöneticilerinden, onların cezalandırılmaları yolunda karar vermelerini istedi. 694 yılında, 17. Toledo Konsilinde, Kralın isteği doğrultusunda karar alındı. Daha önce, gayrimenkul bulundurmaktan, ticaretten ve gemicilikten men' edilmiş olan Yahudiler,¹³⁵ köle ilan edildi; malları müsadere edildi ve çocukları, Katolikliğe göre yetiştirilmek üzere ellerinden alındı.¹³⁶

Yahudilere karşı alınan bu kararlarda; onların sapık inanç sahibi oldukları, toplumda fesat çıkardıkları, düşmanla işbirliği yaparak ayaklanma yapma peşinde oldukları iddiaları etkili oldu.

1. İber Yarımadasının Müslümanlar Tarafından

Fethedilmesi

Zuhurundan itibaren hızla yayılmaya başlayan İslâm, Hicret'in birinci asrının sonlarına doğru, bir yandan Türkistan'ı aşarak Çin'e, bir yandan İstanbul'a ve bir yandan da Akdeniz'in güney kıyılarını tamamen hâkimiyetine alarak Afrika ve Avrupa'yı bir birine bağlayan boğaza kadar ilerledi. Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr ve kurmayları, fethin yönünün Güneye değil Kuzeye doğru olmasına karar verdi.¹³⁷ Ancak, İber yarımadası hakkında, Müslümanların fazla malumatı yoktu. Bu sırada, Septe valisi olan Julyanus, Vizigot Kralı Rodrik'e olan kininden ve gelecek korkusundan dolayı, İber

¹³³ Bkz. Arthur Beugnot, *Les Juifs d'Occident*, Genève 1979, 186.

¹³⁴ Bkz. Bertrand, 27.

¹³⁵ Bkz. Reinach, 66.

¹³⁶ Bkz. Reinach, 66; Sharon, *Türkiye...* 21.

¹³⁷ Özdemir, 8.

yarımadasının fethinde Müslümanlara yardım etmeyi teklif etti.¹³⁸ Musa b. Nusayr, Julianus'a tam güvenemedi, ancak bu teklif, onun İber yarımadasını fethetme iştiağını artırdı. Bu hususta, Halife Velid b. Abdülmelik'e bir mektup yazdı. Halife Velid, Musa'dan, maceradan kaçınmasını, ihtiyatlı davranmasını ve ordusunun tamamını İspanya'ya geçirmemesini tavsiye etti.¹³⁹ Bu olaylardan sonra Musa b. Nusayr, Hicri 91 senesinde, İspanya kıyılarını iyi bilen Berberîlerden bir kuvvet hazırlayarak, başına Tarif'i komutan tayin etti.¹⁴⁰

Tarif, emrindeki dört yüz kişilik bir süvari bölüğü ile İspanya kıyılarına geçerek, bol miktarda ganimetle geri döndü. Bunun üzerine, Musa b. Nusayr, asıl fetih hareketinin başlamasına karar verdi.¹⁴¹ Hicrî 92 (M. 711) yılında Musa, İspanya'yı fethetmek için Tarık b. Ziyad'ı görevlendirdi.¹⁴² Tarık, askerleri ile Cebel-i Tarık boğazını geçince, bu bölgenin komutanı olan Tudmir, Tarık'a karşı koymak istedi. Aynı zamanda da, Kral Rodrik'e, "Gökten mi yoksa yerden mi geldiğini" bilmediği bir ordunun Yarımada'yı fethetmeye başladığını bildirdi. Tarık, Tudmir'in ordusunu kısa zamanda mağlup etti.¹⁴³ Bu durumu haber alan Rodrik, İspanya'nın her tarafından asker toplayarak, Tarık b. Ziyad üzerine yürüdü. 19 Temmuz 711'de yapılan savaşta, Rodrik, kesin bir yenilgiye uğradı. Dozy, bu savaşta, Yahudilerin de Müslümanlara yardım ettiğini kaydeder.¹⁴⁴

Tarık, bu zaferden sonra, Musa'nın kendisine emrettiği gibi tekrar Afrika kıyılarına dönmedi. Sırasıyla Toledo, Kurtuba ve Elvire'yi fethetti. Elvire, fetihten sonra muhafaza edilmek üzere, Müslümanlardan ve Yahudilerden oluşan bir Garnizona emanet edildi.¹⁴⁵

¹³⁸ Ahmed b. Muhammed el-Makkârî, *Nefhu't- Tîb min Gusni'l- Endulusîr- Ratîb*, nşr M. Abdulhamid, Kahire 1949, I/216.

¹³⁹ Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqu'à la Conquete de l'Andalousie*, nşr. E. Levi Provençal, Librairie J. Brill, Leyde 1932, I/27.

¹⁴⁰ el-Makkârî, I/214; Ziya Paşa, I/18.

¹⁴¹ Özdemir, 16.

¹⁴² Abdulvahid el-Marrakuşî, *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, Kahire 1949, 9.

¹⁴³ Bkz. el-Makkârî, I/215; Ziya Paşa, I/19-20.

¹⁴⁴ Bkz. Dozy, I/273.

¹⁴⁵ Bkz. Dozy, I/273-274.

712 yılında, Musa b. Nusayr da İspanya'ya geçerek Marida ve Karmûna'yı fethetti. Bütün bu fetih hareketleri ancak dört yıl sürdü ve İspanya, bu kısa süre içinde, tamamen Müslümanlar tarafından ele geçirildi.¹⁴⁶

2. Fetih Sonrasında Müslümanların Yerli Ahâliye

Davranışları

Müslümanlar, İspanya'yı ele geçirdikten sonra, halkı dinî inançlarını uygulamada serbest bırakmıştır. Hristiyanlara ve Yahudilere, cemaatleriyle ilgili işlerde kendi kanunlarını uygulamalarına izin vermiştir. Onların dinî liderlerini serbest bırakarak, kendi cemaatlerinin yöneticisi saymıştır.¹⁴⁷

Müslümanların fetih yoluyla ele geçirdikleri yerlerdeki uygulamaları ile, anlaşma yoluyla aldıkları yerlerdeki uygulamaları farklı olmuştur.¹⁴⁸ Anlaşma yolu ile ele geçirilen yerlerde anlaşma şartları geçerli olmuş, fetih yolu ile ele geçirilen yerlerde ise asilzadelere âit arazilere el konulmuş, köylülerin toprakları ise kendilerine bırakılmıştır.¹⁴⁹ Endülüs'ün fethi sırasında yapılan anlaşmalardan, metni elimize ulaşan Tudmir bölgesi ile ilgili olan anlaşmaya göre, anlaşma şartlarına uydukları takdirde, Hristiyanların canlarının ve mallarının teminat altında olacağı, dinlerini yaşama konusunda herhangi bir engelle karşılaşmayacakları, kiliselerine dokunulmayacağı garantisi verilmiştir. Onlardan da, düşmanlarını barındırmamalarını istenmiştir. Ayrıca, onlara Cizye ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.

3. Müslümanların Hâkimiyetinde Yahudilerin Durumu

Yüzyıllar boyunca zulüm ve baskı altında yaşayan Yahudiler, Müslüman fatihlerin İspanya'ya gelişini sevinçle karşılamıştır. Müslümanlar da yeni fethettikleri yerlerden bazılarının idaresini Yahudilere bırakmıştır. Şehir dışında yaşayan Yahudiler, şehirlere getirile-

¹⁴⁶ Reinach, 183.

¹⁴⁷ Bkz. Dozy, 275.

¹⁴⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdenir, "Gayr-i Müslimlerin Dînî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları", AÜİF Dergisi, Ankara 1992, XXXIII/203-239.

¹⁴⁹ Dozy, 275.

rek, savaş sırasında kaçan Hristiyanların terk ettiği evlere yerleştirilmiştir. Ganimetlerden, onlara pay verilmiştir. Daha önce düştükleri kölelik durumları değiştirilerek, dinî bir cemaat olarak kabul edilmişlerdir.¹⁵⁰

Yahudiler, kavuştukları bu imkânlar karşısında, Araplara memnuniyetle tâbi olmuşlardır. Birçok Yahudi, kültürel bakımdan Araplaşmış, Arap isimleri almış ve Araplar arasındaki düşünce cereyanlarına kapılmıştır. Hatta Yahudilerden birçoğu, aralarında Arapça konuşmaya başlamıştır.¹⁵¹ I. Abdurrahman'dan (756-788) sonra, Bağdat'la ilgisini keserek bağımsız bir devlet olan Endülüs'te Yahudilerin durumu, diğer Gayrimüslim unsurlara göre daha özel bir konuma gelmiştir.¹⁵²

Araplar, hem fetih esnasında kendilerine yardım eden ve hem de dil ve gelenek bakımından kendilerine yakın buldukları Yahudileri korumuş, böylelikle, onların Devlet içerisinde önemli mevkilere gelmesine imkân hazırlamıştır. Yahudiler, yerli ahalinin konuştuğu dile vukûfiyetleri ve Müslümanlar için henüz iyice bilinmeyen coğrafi ve etnik durum hakkındaki malumatları ile Müslümanlara yardımcı olmuşlardır. Buna karşılık Müslümanlar da Yahudilere engin bir hoşgörü göstermiştir.

Yahudiler, bu hoşgörü ortamında doktor, astronom ve astrolog olarak Saraya girerek önemli roller icra etmiştir.¹⁵³ Bu dönem Yahudileri arasında göze çarpan en önemli sîma Hasday ibn Şaprut'tur. Hasday, doktor olarak girdiği III. Abdurrahman'ın sarayında, tercüman ve gümrük müfettişi olmuştur.¹⁵⁴ Hristiyan dünyasının edebiyat ve siyasî ilişkiler dili olan Latinceyi bilmesi, onun Saray'da önemini artırmıştır. Efendisi, ona yabancı devletlerle anlaşma yapma yetkisi vermiştir. Vezir Titri taşımasa bile fiilen vezir vazifesi icra etmiştir. Kutsal Roma imparatoru I. Otto'nun gönderdiği elçiler, resmî müzakerelerde, Hasday ile muhatap olmuştur.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Özdemir, 224.

¹⁵¹ Reinach, 275.

¹⁵² Dozy, 184.

¹⁵³ Bertrand, 43; Cecil Roth, *Histoire du Peuple Juif*, Paris 1957, 184.

¹⁵⁴ Abraham Leon Sachar, *Histoire des Juifs*, traduit de l'Anglais par Benoit Braun, Cénquième édition, Flammarion 1973, 201; Sharon, *İsrail...*, 108.

¹⁵⁵ Bkz. Sharon, *İsrail...*, 109.

Hasday, devlet işleri ile ilgilenirken, kendi halkına ve kültürüne hizmet etmekten geri durmamıştır. Yahudi bilim adamlarını korumuş ve bizzat kendisi litürjik şiirler yazmıştır.¹⁵⁶

Hasday'ın en kalıcı teşebbüsü, dünyanın hemen hemen en önemli Talmud^(*) etüd akademisini kurması ve masraflarını üstlenmesidir. Bu akademinin kurulması, sonradan kazandığı önemden olsa gerek, yarı efsanevî tarzda hikâye edilmiştir. Bu hikâyeye göre, Sura akademisi için yardım toplamak maksadıyla hareket eden akademinin seçkin bilginlerinden üçü, talihin cilvesinden dolayı değişik yerlere ulaşmıştır. Bunlardan birisi İskenderiye'ye, ikincisi de Kayravan'a varmıştır. Onların teşebbüsü ile gittikleri yerlerde yeni akademiler kurulmuştur. Üçüncüsü Moşe b. Honeh ise III. Abdurrahman'ın amirali tarafından esir alınarak satılığa çıkarılmış, Yahudi cemaati onu satın alarak, Talmud yorumundaki eşsiz kabiliyetinden dolayı, yeni kurdukları akademinin başına getirmiştir.¹⁵⁷

Endülüs'e gelişi efsanevî bir şekilde anlatılan Moşe b. Honeh, Hasday ibn Şaprut'un yardımıyla, Kurtuba'da Hahambaşı olmuştur.¹⁵⁸

Bu tarihten itibaren Doğu'dan Talmud kopyaları getirilmiş, Mişna^(*) Arapçaya tercüme edilmiş ve Kurtuba Yahudilikle ilgili ilimlerin merkezi olmuştur.¹⁵⁹ Hasday'ın yardımı ile Kurtuba'da bir Hahambaşı atanması, İspanya Yahudi cemaatinin Babil cemaati ile bağlarını gevşeterek bağımsız bir cemaat hâline gelmesine yol açmıştır.¹⁶⁰

Hasday, sadece İspanya'daki Yahudilerle ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda dünya üzerindeki Yahudileri ilgilendiren hadiseleri de takip etmiştir. 8. yüzyılın ikinci yarısında Yahudiliği kabul

¹⁵⁶ Sachar, 202.

^(*) **Talmud:** Tevrat'tan sonra Rabbanî Yahudilerce kabul edilen en önemli Yahudi kutsal kitabıdır. Yahudiliğin dinî kuram ve kanunları (Halakhah) ile Yahudiler'in tarihî kıssalarını (Haggadah) ihtiva eder. (Yahudi kutsal kitapları için bkz. Baki Adam, Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Seba Yayınları, Ankara 1997).

¹⁵⁷ Bkz. Sachar, 203.

¹⁵⁸ Sharon, İsrail..., 109.

^(*) **Mişna:** Tanah'ın tefsiridir. M.S., 2. yüzyılda Yehuda Ha-Nasi tarafından derlenmiştir. (Bkz. Adam, 8-9).

¹⁵⁹ Reinach, 69.

¹⁶⁰ Sharon, İsrail..., 109.

etmiş olan Hazar Hakanına mektup yazmış ve Hakan da onun yazdığı mektuba cevap vermiştir.¹⁶¹

Yahudilerin, Devlet içinde yüksek görevler almasına Tâifeler döneminde de (1031-1090) müsaade edilmiştir. 1031'de, Kuzey Afrikadan gelen Berberîlerin Kurtuba'yı ele geçirerek Halife'yi indirmeleri, Müslüman İspanya tarihi için dönüm noktası olmuştur. Hilafetin yıkıntıları üzerinde, mahallî şefler veya zafer kazanmış Komutanlar tarafından yönetilen birçok devlet ortaya çıkmıştır. En güçlüleri Granada, Malaga ve Sevilla olmak üzere, sayıları yirmi üçe kadar varan Tâifeler döneminde, yeni efendiler Arapları kendilerine rakip olarak görmüş, Hristiyanlara ise güvenememiştir. Bundan dolayı, devlet işlerinde tecrübelerinden yararlanmak için Yahudileri devletin en önemli görevlerine getirmişlerdir.¹⁶² Yahudi cemaatinden, bu dönemde, en etkili olanların başında Samuel ibn Nagdela (Şmuel hanagid) gelmektedir.¹⁶³ Hasday ibn Şaprut gibi Samuel Nagdela da devlet adamlığı vasıflarının birçoğunu üzerinde bulundurmakta idi.

Kurtuba'da doğan ve Yahudi cemaatinin rûhânî reisi Rabbi Honeh'ten Talmud tahsil etmiş olan Nagdela, yirmi yaşlarında iken, iç savaşlardan dolayı Malaga'ya yerleşmiş, orada bakkallık, mektup tercümesi ve yazımı işiyle uğraşmıştır. Yazdığı mektuplarla Habbus'un veziri Ebu'l Kasım ibnü'l-Arif'in dikkatini çekmiş ve onun danışmanı olmuştur. Ebu'l Kasım ibnü'l-Arif, ölmeden önce, onu Habbus'a tavsiye etmiştir. Daha sonra Sultan'ın müşaviri ve sekreteri olmuştur.¹⁶⁴ Samuel ibn Nagdela, İbrani edebiyatına da büyük hizmetler yapmış, savaş ve muharebe şiirleri yazmıştır.¹⁶⁵

D. ENDÜLÜS'ÜN, HİRİSTİYANLARIN HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDEN SONRA YAHUDİLERİN DURUMU

Endülüs Müslümanları, parçalanarak küçük lokmalar hâline gelmelerinden dolayı direnme gücünü kaybetmeye başlamış ve bu küçük devletçikler, birer birer Hristiyanların eline geçmiştir.

¹⁶¹ Bu mektupların bazı bölümlerinin tercümesi için bkz. Sharon, Türkiye..., 126-129.

¹⁶² Bkz. Roth, 186.

¹⁶³ Sachar, 203.

¹⁶⁴ Bkz. Dozy, 111/18-19.

¹⁶⁵ Sharon, İsrail..., 111.

Yahudiler, ilk zamanlar Hristiyanların hâkimiyetinde fazla sıkıntı çekmemiştir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. 1179 Latran Konsili ve 1215 IV. Latran Konsilinde Yahudiler aleyhine alınan kararlar,¹⁶⁶ dalga dalga Avrupa'nın her tarafına yayılmış ve Hristiyan fanatizminin artmasına neden olmuştur. Bu fanatizm yüzünden Hristiyanlar, Yahudileri ve Müslümanları toplumun dîni bütünlüğüne tehlike olarak düşünmüşler, ne pahasına olursa olsun, onları Hristiyanlaştırmak istemişlerdir.

O dönemde meydana gelen bütün felaketlere, sapık inanca sahip olan Yahudilerin sebep olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁶⁷

Hristiyan halk, bizzat Kilise yetkilileri tarafından Yahudiler aleyhine kışkırtılmıştır. 1391'de, Sevilla kilisesinin ileri gelenlerinden olan Ferrand Martinez, Yahudiler aleyhine şiddetli vaazlar vermeye başlamıştır. Galeyana gelen Hristiyan halk, Yahudi mahallesine girerek, hiçbir ayırım yapmadan önüne geleni öldürmüştür.¹⁶⁸ Bu olaydan sonra, birçok Yahudi Hristiyan olmuş veya zahirî öyle görünmüştür. Gerçekte Hristiyan olmayan ancak öyle görünmeyi tercih edenler, gizli gizli Yahudiliğin icaplarını yerine getirmeye çalışmıştır. Samimi olarak Hristiyan olanlar ve Yahudiliğe dönmek istemeyenler, eski dindaşlarına karşı, Hristiyanlardan daha katı davranmıştır. Bunlardan Burgas rahibi Paul de Santa Maria (Yahudilikteki adı Salamon halevi), 1408'de Kilise'nin, Yahudilerin

¹⁶⁶ IV Latran Konsilinde Hristiyanlar, inançları için tehlikeli olarak gördükleri Yahudilere karşı, yeni kararlar almıştır. Bu kararlara göre Yahudilerin Hristiyanlarla evlenmeleri yasaktır. Bu tür bir evliliğin meydana gelmemesi için, Yahudilere özel bir kıyafet giyme mecburiyeti getirilmiştir. İrkî ayırım amacı taşımayan, ancak dîni ayrımı güden bu kararlar, "Antisemitizm"i değil, "Antijudaizm"i hedeflemiştir. Bununla beraber Antijudaizm, Antisemitizm'e götüren bir vasıta olmuştur. Nitekim mahallî Konsiller tarafından yeniden ele alınan bu karar, Yahudileri, göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşımaya, sivri ve sarı kıtlah giymeye icbar etmiştir. (Yahudiler aleyhine alınan Konsil kararları hakkında bkz. Paul Christophe - Francis Frost, Les Conciles CÉcuméniques, Desclée, Paris 1988, 11/37-46).

¹⁶⁷ 1342'de Yahudiler, "Kara ölüm" "Veba" ya sebep olmakla suçlanmıştır. (Avrupa'da çok sık görülen bu tür suçlamalar hakkında bkz. Clement Wood, İspanya'da Engizisyon, çev. Ömer Rıza Doğrul, Coşkun Basımevi, İstanbul 1938, 20-25; Sharon, İsrail, 141-144.)

¹⁶⁸ Bkz. Sachar, 242-243; Roth, 270.

Hristiyanlar üzerinde otorite olabilecekleri mesleklere girmelerini yasaklamasını sağlamıştır.¹⁶⁹

İspanya'da, Yahudi düşmanlığı, Hristiyan din adamlarının gayretleri ile günden güne artarak devam etmiştir. 1411 yılında, Vincent Ferrer adında bir keşiş, Kastilya'yı bir baştan bir başa dolaşarak, Yahudilere vaazlar vermiş ve onları Hristiyan olmaya zorlamıştır. Onun gerek iyilik, gerek baskı yoluyla yaptığı zorlamalar neticesinde, kütleler hâlinde birçok Yahudi Hristiyan olmuş veya öyle görünmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁰

Bu baskılar sonucunda İspanya'da bir "Marrano"(*) veya Konveso"(**) kuşağı meydana gelmiştir. Zor karşısında, başka bir yolu kalmayıp, hayatını devam ettirebilmek için Hristiyanlığı kabul etmiş görünen, hem Kiliseye gidip âyine katılan hem de gizli gizli Yahudiliğin icaplarını yerine getirmeye çalışanlar Marrano veya Konverso adıyla anılmaya başlanmıştır. Onbinlerce yeni Hristiyan, düzenli olarak kiliseye devam etmiş, dualar mırıldanmış, papazlara günah çıkarttırmıştır. Bununla beraber, Yahudiliğin icaplarını yerine getirme konusunda da çok titiz davranmıştır. Hatta içlerinden bazıları, Pesah (Fısıh) Bayramında (*) mayasız ekmek yiyebilmek için "sağlığıma dokunuyor" diyerek, bütün yıl mayalı ekmek yememiştir. İçlerinden, gizlice çocuklarını sünnet ettirenler ve sinagogların aydınlatılması için sinagoglara yağ temin edenler de olmuştur.¹⁷¹

Konversolar, görünüşteki Hristiyanlıkları sayesinde elde ettikleri imkânları kullanarak, toplum içinde önemli mevkilere gelmiştir. İçlerinden çok zengin olarak, bölgelerinin soylu ailelerinden kız

¹⁶⁹ Bkz. Roth, 272.

¹⁷⁰ Bkz. Roth, 272-273.

(*) **Marrano:** Yankesici, lânetli, cehennemlik gibi anlamlara gelen ve İspanyolca "Domuz" kelimesinden türetilen aşağılayıcı bir sözdür. (Bkz. Sharon, İsrail...,131).

(**) **Konverso:** Bu kelime, "Din değiştirmiş", "Dönme" anlamlarına gelir. Küçültücü anlamı yoktur. (Bkz. Sharon, İsrail...,131).

* **Pesah (Fısıh) Bayramı:** Yahudilerin Mısır esaretinden kurtuluşu anısına yapılan sekiz günlük bir bayramdır. Bu süre içinde mayasız ekmek yenilir. (Bkz. Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, 421-422; bu bayram hakkında geniş bilgi için bkz. Ernest Gugenheime, Le Judaisme Dans la Vie Quotidienne, Albin Michel, Paris 1992, 146-148).

¹⁷¹ Bkz. Graetz, Histoire des Juifs, Paris 1887, IV/376-377; Roth, 272; Sachar, 245.

alanlar olmuştur. Adalet ve yönetim mekanizmaları, ordu, üniversiteler hatta Kilise hiyerarşisi, yeni Hristiyanlar tarafından adeta işgal edilmiştir.¹⁷² Konversoların, hem eski dinlerinin icaplarını gizli gizli yerine getirmeleri, hem de sosyal durum bakımından yükselmelerinin halk arasında meydana getirdiği öfkeyi, Hristiyan din adamları sürekli kıskırtmıştır. Bir Fransiken^(**) keşişi olan Alonso de Spina, 1460 yılında yayınladığı bir eserde, Yahudilerin kuyuları zehirlediklerini, günahsız Hristiyan çocuklarını öldürdüklerini ve Veba hastalığı yaydıklarını ileri sürmüştür. Ona göre Yahudiler, "toplum için uğursuzluk kaynağı ve Deccal'in gelişinin bir alâmeti" idi. Zira "bu imansızlar" din değiştirmiş gibi görünen hainler idi. Keşiş, Marranların sapıklığını ortaya çıkararak Yahudilerin etkisini kırmak için, acilen bir Engizisyon mahkemesinin kurulmasını istiyor ve şöyle yakınıyordu: "Bazıları sapık ve sahte Hristiyan, diğerleri Yahudi, Sarrasin (Müslüman) ve Şeytan. Sapıkların hatalarını araştırarak kimse yok. Ey Rabbim! Acımasız kurtlar senin sürüne daldı. Zira çoban çok az; onların da çoğu, senin koyunlarını kırkıp onlara yiyecek vermiyorlar..."¹⁷³ Katolik-Hristiyan din adamlarının bu kıskırtmaları, Konversolar ile Hristiyanlar arasında büyük bir gerginliğe yol açmıştır. 14 Mart 1473'te, Kurtuba'da bir tören aracının geçişi sırasında, bir Konverso kızın pencereden attığı pis su, Meryem Ana tasvirinin üzerine sıçrayınca, zaten Konversolara karşı bilenmiş olan Hristiyan halk arasında büyük bir galeyana sebep olmuştur.

Galeyana gelen Hristiyan ahali, önüne çıkan Konversoyu öldürmüş, evlerini ateşe vermiştir. Üç gün boyunca devam eden katliam ve yağma olayları, genişleyerek Endülü'sün her tarafına yayılmıştır.¹⁷⁴ Bu olaydan iki yıl sonra, Pesah (Fısıh) Bayramı haftasında, bir Yahudinin evinin tam karşısındaki su birikintisinde bir Hristiyan çocuğu ölü olarak bulunmuş ve çocuğun ölümünden Yahudiler sorumlu tutulmuştur. Yapılan mahkemede, daha önce Hristiyan olmuş bir Yahudi, eski dindaşlarının; Hristiyan çocuklarının kanını Pesah (Fısıh) Bayramı'nda yenilen mayasız ekmekte kullandıklarını

¹⁷² Bkz. Sachar, 245; Roth, 274.

^{**} **Fransikenler:** 1223'te, Assisli Fransuva tarafından kurulmuş olan Hristiyan tarikatının mensuplarına verilen addır. (Bkz. Jean Mathieu Rosay, Dictionnaire du Christianisme, Marabot, Allier, Belgique 1990, 160).

¹⁷³ Sachar, 248.

¹⁷⁴ Bkz. Roth, 275; Graetz, IV/376-377.

iddia etmiştir. Bunun üzerine, Terente'de birçok Yahudi yakalanarak idam edilmiştir. Dominikenler^(*) ölü bulunan çocuğu şehit ilan ederek, mezarını ziyaret mahalli haline getirmişlerdir.¹⁷⁵

Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığının artması ve Yahudiler üzerindeki baskının dayanılmaz boyutlara gelmesi yüzünden, daha sürgün kararı alınmadan önce, birçok Yahudi İspanya'yı terk etmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı İtalya'ya bir kısmı da Türkiye'ye doğru yola çıkmıştır.¹⁷⁶

1. İspanya da Kutsal Engizisyon

Kelime olarak "sıkı sıkıya araştırıp incelemek" anlamına gelen Engizisyon sözü; Ortaçağ'da dinî sapıklıklarla (†) mücadele etmek için Katolik Kilisesi tarafından kurulan özel mahkemelerin adı olmuştur. Engizisyon, aslında sadece Papa'nın otoritesine karşı çıkanları ve dinî konularda Katolik Kilisesinden farklı düşünenleri takip etmesine rağmen, İspanya'da, Hristiyan olmuş gibi gözükken ancak gerçekte Hristiyan olmayan Yahudi ve Müslümanlarla da uğraşmıştır.¹⁷⁷ Engizisyon Mahkemelerinin öncelikle Sevilla, Kurtuba ve Valens gibi, Konversoların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde kurulması, Engizisyon mahkemelerinin, İspanya'da, özellikle konversolara karşı faaliyette bulunma amacı taşıdığının göstergesidir. Nitekim ilk elli yıl, bu mahkemeler tarafından takibata uğrayan kişilerin yüzde doksanını Konversolar oluşturmuştur. Bu dönem, aynı zamanda Engizisyon'un en şiddetli olduğu dönemdir ve İspanya'da 1481'den 1490'a kadar bu mahkemelerin kararıyla 2000 Yahudi yakılmış, 15000'i de çeşitli cezalara çarptırılmıştır.¹⁷⁸

(*) **Dominikenler:** Aziz Dominik tarafından kurulan ve 1216'da Kilise'ce resmen tanınan Hristiyan tarikatının mensuplarına verilen addır. Bu tarikat mensupları, Katolik Kilisesinin otoritesine karşı çıkan Hristiyanlara çok katı olmakla tanınmışlardır. (Bkz. Rosay, 138-139).

¹⁷⁵ Bkz. Graetz, IV/377.

¹⁷⁶ Bkz. Graetz, IV/386-388.

(†) Katolik Kilisesi'nin öngördüğü biçimde inanmayan Hristiyanlar kastediliyor.

¹⁷⁷ Bkz. Jacqueline Martin-Bagnaudez, *L'Inquisition, Mythes et Réalités*, Desclée de Brouwer; Paris 1992.

¹⁷⁸ Bagnaudez, 95; Yahudi tarihçi Sharon'a göre, bu süre içinde yakılan Yahudi sayısı on üç bindir. Bkz. Sharon, *İsrail...*, 127.

İspanya'da Engizisyon Mahkemeleri kurulmadan önce, çok önemli bir hadise cereyan etmiştir. Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi İzabel'in evlenerek ülkelerini birleştirme kararı almaları (1469), İspanya Yahudileri için dönüm noktası oluşturmuştur. Onlara, Krallıklarının ilk gününden itibaren, ülkeyi dinî bakımdan temizleyebilmek ve heretikleri (sapıkları) cezalandırmak için özel bir mahkemenin kurulması gerektiği telkin edilmiştir.

Özellikle, Kraliçe İzabel'in tövbecisi Thomas Torquemada (aslen Yahudi), Kraliçeden, daha tahta çıkmadan önce, şayet tahta çıkarsa, sapıkları cezalandıracağına dair söz almıştır.¹⁷⁹ Krallık çifti, Engizisyon'un gücünden korktukları ve hâkimiyetlerinin zedeleneceği endişesiyle Engizisyon mahkemelerinin kurulmasına pek tarafdar olmamışlardır. Ancak, Kilise'nin baskıları karşısında fazla dayanamamış ve ülkelerinde Engizisyon Mahkemeierinin kurulmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır. 1478'de, İspanya'da bir Engizisyon Mahkemesi kurulması doğrultusunda, Papalık mektubu yayınlanmış ve 1480'de ilk mahkeme kurulmuştur. Bir kaç yıl sonra (1483) Thomas Torquemada baş Engizisyoncu olarak atanmıştır.¹⁸⁰

Baş Engizisyoncu olarak atanan Torquemada, ilk iş olarak otuz yedi maddeden oluşan bir yönerge hazırlamıştır. Yahudilik alâmetlerinin tesbitinin kurallarını düzenleyen bu yönergeden bazı maddeleri Wood şöyle sıralamıştır:

"Madde 4: Musa'nın şeriatine saygı göstererek Cumartesi günleri çalışmayan, ateş yakmayan ve temiz giyinen;

Madde 5: Yiyeceği etin yağını ayıran ve su ile yıkayıp temizleyen veya etin kanını akıtan;

Madde 7: Mukaddes Kilisenin yasak ettiği günlerde et yiyen;

Madde 20: Davud'un mezarını okuduğu halde, sonunda "Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs aziz olsun" demeyen;

Madde 31: Ölüm sekerâtı esnasında duvara doğru yüzünü çevirip, ruhunu teslim eden"¹⁸¹

Yukarıda sayılan kurallara göre, eski dinî inançlarını devam ettiren çok sayıda Konverso, Engizisyon Mahkemeleri tarafından tesbit edilmiş ve ateşe atılmıştır.

¹⁷⁹ Roth, 276.

¹⁸⁰ Roth, 276; Sharon, İsrail..., 127.

¹⁸¹ Wood, 40-41.

J. Michelet, o dönemde İspanya'da Engizisyon'un Yahudilere nasıl muamele ettiğini şu şekilde tasvir ediyor:

"Albiges'lardan beri buna benzer bir hal görülmemiştir. Ateşte yakılmak, açlık, yokluk, sefaletler ve denizde boğulmalarla dolu, ani bir firar felaketi yüzünden, on yıl içinde bir milyona yakın Yahudi, bir o kadar da Mağrip'li telef olmuştu... Engizisyon, Sevilla şehrinin kapılarına, her köşesinde bir insan yakılan, içleri boş birer peygamber heykeli bulunan, taştan işkence yerleri yaptırdı; iniltiler yükseliyor, yanık yağ kokuları genizleri dolduruyor, dumanlar etrafı bürüyor, her taraf kokuyordu. Fakat ölümü bekleyenlerin dehşet veren çehreleri ve kıvranmaları görünmüyordu. Bir şehrin yalnız bir tek yıl içinde (1481) erkek ve kadın, zengin veya fakir olmak üzere iki bin insanının ateşte yaktığı bütün bir milletin alevlere kurban edildiği tespit olunmuştur. Birbirinin eşi ondört mahkeme çalışıyordu. Hususile ilk yıllarda, yani 1480'den 1498'e kadar Engizisyoncuların başı Torquemada zamanında, bütün İspanya bir ocak gibi tüt-müştü."¹⁸²

Engizisyoncular, bu cezaları verirken ilâhî bir görev yaptıklarını düşünmüşlerdir. Engizisyon'un savunucularından olan Paroma'ya göre, Engizisyoncuların ilki bizzat Tanrı'nın kendisidir ve ilk hükmü de Âdem ile Havva'yı Cennet'ten kovmasıdır. Ona göre, din bakımından dalâlete sapanların mallarını müsadere etmek gerekir. Çünkü bu, ilâhî güç tarafından buyurulmaktadır.¹⁸³

Konversolara karşı savaş, sadece dinî sahada değil, ekonomik alanda da yürütülmüştür. Katolik finansörler tarafından desteklenen Krallık, Torquemada'nın isteği üzerine, yeni Hristiyanları Yahudilerin elinden kurtarmak bahanesi ile Yahudilerin özel bir mahalleye taşınmalarını emretmiştir. Bu uygulamanın asıl gayesi, güçlü bir rekabetle Yahudileri ve Konversoları iktisâdî bakımdan zora sokmaktır. Ancak, tecrid tam olarak sağlanamadığından, Yahudiler ile Konversolar arasındaki iktisâdî, kültürel bağ ve dayanışma devam etmiştir.¹⁸⁴

¹⁸² J. Michelet, Rönesans, Batı Klasikleri, M.E. Basımevi, İstanbul 1989, 163.

¹⁸³ Bkz. Wood, 6 7.

¹⁸⁴ Bkz. Théophile Grol, Grands Moments de l'Histoire Juive, de la Bible à l'Etat Israël, Réunis, Paris 1980, 120.

Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabel, aldıkları bütün tedbirlere rağmen Yahudileri Hristiyanlaştıramayınca, sonunda onları ülkelere kovmaya karar vermiştir. Zaten, İspanya'daki son Müslüman kalesi olan Granada'nın da düşmesinden (Ocak 1492) dolayı, Yahudileri kovmak için uygun ortam da mevcuttur.

Tamamen Katolik Hristiyanlardan oluşan bir devlet ideali taşıyan Ferdinand ve İzabel, 31 Mart 1492'de ülkelerindeki bütün Yahudileri kovduklarına dair bir ferman yayınlamıştır.¹⁸⁵ Bu ferman-da, kovmanın gerekçesi olarak Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istedikleri öne sürülmüştür. Bu ferman-da, Temmuz ayının sonuna kadar Yahudilerin toptan ülkeyi terk etmek zorunda olduğu hatırlatılmış ve ülkeyi terk ederken altın, gümüş, para götürülmesi de yasaklanmıştır.¹⁸⁶

Sürgün fermanı yayınlanınca, İspanya Yahudileri, büyük bir telaşa kapılmıştır. İçlerinden bazıları, bu karardan dönülmesi için Kral ve Kraliçeyi ikna etmeye çalışmıştır. Ferdinand'ın maiyetinde yüksek bir görevde bulunan Yahudi Abranel, sürgün kararından vazgeçirmek için Krallık çiftine büyük paralar teklif etmiştir. Fakat Baş Engizisyoncu Torquemada, hemen müdahale ederek çok şiddetli tepki göstermiştir. Krallık çiftine: "Dikkat edin! Yahuda Hz. İsa'yı otuz gümüşe sattı.^(*) Şayet bu alışverişi kabul ediyorsanız, onu (İsa) daha büyük bir paraya satın. Ben istifa ediyorum ve bu işten elimi çekiyorum. Fakat bunun hesabını Tanrı'ya verirsiniz" demiştir. Bu şiddetli tepki karşısında, Kral Ferdinand, sürgün kararını geri almaktan vazgeçmiştir.¹⁸⁷

Bu karardan sonra, Yahudilerin bir kısmı, vaftiz olmayı kabul ederek İspanya'da kalmıştır. Ancak, onların büyük bir bölümü, bunun; "Tanrı'nın kendilerini sınadığı bir imtihan" olduğunu düşünerek, yolculuk için hazırlanmaya başlamıştır.

¹⁸⁵ Beugnot, 213; Sachar, 254; Sharon, 28.

¹⁸⁶ Ferman metni için bkz. Franco, 35-37; Sharon, Türkiye..., 132-134.

^(*) Burada, Hz. İsa'yı, Havarilerinden olan Yahuda'nın otuz gümüş karşılığında Başkâhinlere ihbar etmesine telmin yapılmıştır. (Bkz. Matta, XXVI/14-16; Markos, IV/10-11; Luka, XXII/3-6; Yuhanna, XVIII/2).

¹⁸⁷ Sachar, 253.

Sürgüne gitmeye hazırlanan Yahudiler evlerini, mallarını, bahçelerini yok pahasına satmıştır. Onlar giderayak, hiç değilse mezarlıklarının yerinde kalması için, bölge yöneticilerine para vererek ricada bulunmuştur. Bununla beraber, onlar İspanya'yı terk ettikten sonra, mezarları sökülerek bina yapımı için kullanılmıştır. Sürgüne gidecek olmaktan dolayı maneviyatları çok bozulmuş olan Yahudileri, Hristiyan olmayı kabul etmekten korumak için hahamlar çok büyük gayret göstermiştir. Hahamlar, oyunlar tertip ederek, ilahiler söyleyerek onların üzüntülerini hafifletmeye çalışmıştır.¹⁸⁸

Sürgünlerden bir kısmı Kuzey Afrika'ya, bir kısmı İtalya'ya hareket etmiştir. Onlardan önemli bir bölümü de Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Kuzey Afrika'ya gidenler yağma, soygun gibi birçok belaya maruz kalmıştır. Portekiz'e gidenler, orada geçici bir süre sığınma imkânı bulmuş, fakat onlar da 1496-1497 yıllarında tekrar sürgün edilmiştir. Bu sürgün edilenlerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmış, bir kısmı da Hollanda'ya yerleşmiştir.¹⁸⁹

2. İspanya Yahudilerinin Sürülüşlerinin Sebepleri

Yahudilerin İspanya'dan sürülmelerinin sebepleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sürgün Fermanında, sürgünün gerekçesi olarak, Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istemeleri gösterilmiştir. Bunu önlemek için, Yahudilerin bir mahallede toplandığı, bundan netice alınamayınca Engizisyon Mahkemelerinin kurulduğu, bu da fayda vermeyince, din adamları, şövalyeler bilim adamları ve ülkenin ileri gelenleri toplanarak, uzun tartışmalardan sonra Yahudilerin sürülmesine karar verildiği belirtilmiştir.¹⁹⁰

Louis Fernandez, sürgünün sebebi olarak, ülkede dîni bütünlüğün sağlanması ve Yahudilerin mallarının ellerinden alınmasını göstermiştir.

Ona göre, Kilise'nin Yahudilerle Hristiyanların her türlü ilişkisini yasaklamış olması, Yahudilerin Hristiyan toplum için tehlike teşkil ettiğinin düşünüldüğünü göstermektedir.

¹⁸⁸ Bkz. Sachar, 253; Roth, 278.

¹⁸⁹ Sharon, İsrail..., 127-128.

¹⁹⁰ Ferman metni için bkz. Franco, 35-37.

Yahudilerin, ülkeden para, altın, gümüş, silah ve at çıkarmalarının yasaklanması da onların zenginliklerinin ellerinden alınması anlamına gelmektedir.¹⁹¹

Bertrand'a göre, sürgünün bir Kilise'yi ilgilendiren tarafı, bir de yönetimi ilgilendiren tarafı vardı. Kilise açısından İspanya, sahte din değiştirmişlerle (Yahudi ve Müslüman) dolu idi. Onlar, Katolik kisvesi altında görünüp, eski dinlerinin icaplarını yerine getirmekten geri durmuyorlardı. Bu da gerçek Hristiyanlara kötü örnek oluyordu. Dolayısıyla bunlar, Hristiyan toplumun birliği için tehlike teşkil ediyordu. Yahudilerin sürülmesi ile Hristiyan o lduğu halde eski dinlerinin icaplarını yerine getirenler artık bu davranışı bırakacaklardı. Yönetim açısından ise Yahudilerin ellerinden alınacak para önemli idi. Yönetim, bu parayla savaş masraflarını çıkarmayı düşünüyordu. Ayrıca, yöneticiler, Yahudileri İspanya'da yaşayan Müslümanlıktan dönmüş olanların tabii müttefikleri olarak görüyordu.¹⁹² Örneği tarihçi Braudel ise, sürgün olayının, Avrupa'daki nüfus fazlalığından kurtulma arayışından kaynaklandığını ileri sürmektedir. O, bu fikrini şöyle izah etmektedir: "Avrupa'nın Akdeniz kesimindeki nüfus fazlalığının 15. yüzyılın sonundan itibaren kanıtları, Kastilya ve Portekiz'den 1492, Sicilya'dan 1493, Napoli'den 1540 ve 1541, Toskana'dan 1571 ve burada kesmek için, Milano'dan 1597'de kovulan Yahudilerin tekrarlanan ülke dışı edilme olaylarıdır. Bu gayr-i iradî göçmenlerin büyük bir bölümü olan İberya Yahudileri, Türkiye'de Selanik ve İstanbul'a, bir katman oluşturacakları Kuzey Afrika'ya kadar gitmişlerdir.

Kaynakları bakımından nüfus fazlası olan ülkelerde -belki de bu durum daha Katolik krallar döneminde ortaya çıkmıştır- din, bu sürgünlerin nedeni olduğu kadar, bahanesini de meydana getirmiştir. Daha sonra, sayılar yasası, III. Felipe'nin İspanya'sında Moriskolara karşı işleyecektir."¹⁹³

¹⁹¹ Bkz. Louis Suarez Fernandez, "La Population Juive à la Veille de 1492, Causes et Mécanismes de l'Expulsion", Les Juifs d'Espagne, dirigé par Henry Mechoulan. Paris 1992, 39-40.

¹⁹² Bkz. Bertrand, 445.

¹⁹³ Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1986, 1/280.

Yahudilerin yüzyıllardan beri İspanya'da yaşadığı düşünülürse, Braudel'in bu görüşüne katılmak pek mümkün olmaz. Zira Yahudiler, artık o ülkenin misafirleri değil vatandaşıdır. Bir ülkede yüzyıllar boyunca yaşamış ve orayı vatan olarak kabul etmiş insanların, bir zaman sonra nüfus fazlası olarak düşünülmesini ve onların kovulmasını iktisadî kural olarak görmek mümkün değildir. Şayet bir ülkenin kaynakları nüfusuna az geliyorsa, bu kaynaklar arttırılmaya çalışılır. Bu arada kaynaklardan yararlanamayanlar, kaynak bulacakları yerleri araştırmaya başlar; "sayılar yasası" böyle işler. Ayrıca, sürgüne gidecek olanlara, Hristiyanlığı kabul ederlerse ülkede kalabileceklerine dair son bir defa teklif sunulması¹⁹⁴ ve Hristiyanlığı kabul edenlerin İspanya'da kalabilmeleri de¹⁹⁵ sürgün kararında, "sayılar yasasının" değil, o günün Avrupa'sının din anlayışının ve diğer din mensuplarına bakış açısının etkili olduğunu göstermektedir.

Vizigot Kralların Katolikliği kabul etmesinden, Engizisyon Mahkemelerinin kurulması ve sürgün kararının alınmasına kadar olan tarihî süreç göz önüne alındığında, Yahudilerin Avrupa'dan atılmaya çalışılmasının kanaatimizce iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Ortaçağ Avrupasının sahip olduğu din anlayışıdır. Ortaçağ'da Avrupa'da, hoşgörü ve anlayışın yeri yoktur. O dönemde, Katolik Kilisesi'nin kendi tesbit ettiği inanç ve düşünceden başka hiçbir inanç ve düşünceye tahammülü yoktur. Bu yüzden Avrupalılar, farklı dinden olanları (Yahudiler ve Müslümanlar) kovduktan sonra, kendi aralarında bir iç hesaplaşmaya girişmiş ve Avrupa, uzun yıllar süren kanlı mezhep savaşlarına sahne olmuştur. Sürgün sebebinin ikincisi de; Yahudilerin sahip olduğu zenginliklerinin ellerinden alınmak istenmesidir. Ortaçağ'da Avrupa devletlerinin yöneticileri için Yahudiler, ellerinden zenginlikleri kolayca alınabilecek lokmalar olarak görülmüştür. Avrupa'daki krallar, farklı dönemlerde, bu yola sık sık başvurmuşlardır.

E. YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇLERİ

Osmanlı Devletine Yahudi göçleri akibeti karanlık bir maceraya yelken açma şeklinde olmamıştır. Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne dalgalar hâlinde gelmeye başlamadan önce, Osmanlı Devleti'n-

¹⁹⁴ Graetz, IV/418-420.

¹⁹⁵ Theophile, 123.

deki dindaşları ile haberleşmişler ve bu devletin Yahudilere karşı tutumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Bu konuda günümüze intikal eden bazı mektuplar vardır. Bu mektuplar, o günkü Yahudilerin durumu ile Avrupa devletlerinin ve Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı tutumları hakkında mukayese imkânı vermektedir.

1. Avrupa Yahudilerinin Osmanlı Yahudileri ile Mektuplaşmaları

15. yüzyıla kadar, Osmanlı Yahudileri ile İspanya, Fransa ve Portekiz Yahudilerinin haberleşmeleri hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Ancak, 15. yüzyılın son çeyreğine ve 16. yüzyıla ait haberleşmeleri ile ilgili, günümüze ulaşan bazı mektuplar vardır. Bununla beraber, bu mektupların bazılarının gerçek olmadıkları yolunda iddialar ileri sürülmüştür.

Özellikle bu itirazlar, iki mektup üzerinde yoğunlaşmaktadır. Metinlerini vererek değerlendireceğimiz bu iki mektubun, Yahudileri karalamak ve İspanya'da zor karşısında Hristiyanlığı kabul etmiş olan Yahudileri köşeye sıkıştırmak için, fanatik Hristiyanlar tarafından düzenlendiği iddia edilmektedir. Yahudi asıllı yazarlar tarafından sahte olduğu iddia edilen bu iki mektup, Arles Yahudileri ile İstanbul Yahudileri arasındaki bir haberleşme ile ilgilidir. Mektupların birinde Arles Yahudileri, içinde bulundukları zor durumu İstanbul Yahudilerine bildirmekte; İstanbul Yahudileri de onlara, cevabî mektupla tavsiyelerde bulunmaktadır.

Arles Yahudilerinin İstanbul Yahudilerine yazdığı mektup şu şekildedir: *"Saygıdeğer Yahudiler, selâm ve başışlama (sizinle olsun). Bilmelisiniz ki Provence ülkelerini yeni ele geçiren Fransa Kralı, bize, ya Hristiyan olmamızı, ya da ülkesini terk etmemizi' emretti. Arles'in, Aix'in, Marseille'in hâkimleri bizim mallarımızı almak istiyor, bizi ölümle tehdit ediyor, sinagoglarımızı tahrib ediyor ve bize çok kötülük yapıyor. Sizden, Musa kanununa göre ne yapmamız gerektiğine dair, bize bilgece cevap vermenizi istiyoruz.*

CHAMMORE Arles Yahudileri Hahamı,

13 Schevath, 1489.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Arsène Darmesteter, "Lettres des Juifs d'Arles et de Constantinople", REJ., 1880, S.I, 1/120.

Bu mektupta, Arles Yahudileri, kendilerinin Hristiyan olmakla sürgün edilmek arasında tercih yapma durumunda olduklarını ve büyük baskılara maruz kaldıklarını İstanbul'daki dindaşlarına bildiriyor. İstanbul Yahudileri de bu mektuba şöyle cevap veriyorlar:

"Sevgili Musa kardeşlerimiz, bize zorluklarınızı ve acı duyduğunuz bahtsızlıklarınızı yazdığınız mektubunuzu aldık. (Acılarınız sizin kadar bize de dokundu). Siz diyorsunuz ki, Fransa Kralı sizi Hristiyan yapmak istiyor; mademki başka türlü olmuyor, onu yapın (yâni Hristiyan olun); fakat daima kalbinizde Musa'yı hatırlayın. Diyorsunuz ki, mallarınız elinizden alınmak isteniyor; o halde çocuklarınızı tüccar yapın ve alışveriş yoluyla azar azar siz onların mallarına sahip olun. Hayıflanıyorsunuz ki, onlar sizin hayatınıza kastediyor; çocuklarınızı doktor yapın ki, onlara, hiçbir cezadan korkmadan aynı şeyi yapsınlar. Onların, sinagoglarınızı yıktığını söylüyorsunuz; öyle yapın ki, çocuklarınız papaz olsun ve onların kiliselerini yıksın.

Büyük aşağılamalara maruz kaldığınızı söylüyorsunuz; Çocuklarınız avukat, noter ve muteber insanlar olsunlar ve halk işleri ile iştigal etsinler ki, bu yolla siz Hristiyanlara egemen olup, onların topraklarını elde edin ve onlardan intikamınızı alın. Size verdiğimiz tavsiyelerden ayrılmayın, zira tecrübeyle yükselişinizi göreceksiniz.

İstanbul Yahudileri Prensi

21 Aralık 1489"¹⁹⁷

İsidor Loeb, yukarıda metnini verdiğimiz mektupların Yahudiler tarafından yazılmış olabileceğine ihtimal vermiyor. Ona göre, bu mektupların 1492'den sonra yazılmış olması düşünülemez; çünkü bu tarihten sonra, İspanya ve Portekiz'de, mektupta bahsedilen duruma uygun düşecek sayıda Yahudi bulunmamaktadır. Darmasteter de aynı kanaattedir.¹⁹⁸

Ayrıca Loeb'e göre, 1492'de yani İspanyol Yahudilerinin İstanbul'a gelişinden önce, İstanbul Yahudilerinin dünya Yahudileri arasında önemi pek azdı. İspanya Yahudileri, Fransa'daki hahamları ve okulları ile kendilerini diğer ülke Yahudilerinden üstün görüyor-

¹⁹⁷ Isidore Loeb, "La Correspondance des Juifs d'Espagne avec Ceux de Constantinople", REJ, 1897, S.29, XV/264.

¹⁹⁸ Bkz. Darmasteter, 122.

lardı. Bu sebepten dolayı, böyle nazik bir dönemde, kendi hahamları ve din bilginleri dururken, diğer ülke hahamlarına danışmaları pek mümkün görünmemektedir.¹⁹⁹

Loeb'e göre, bu mektupların muhtevası, İspanya Yahudilerinin Türkiye'ye yerleşme istekleri ile ilgili olsa idi, o zaman akla yatkın olurdu. Çünkü Türkler, 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra, hâkimiyetleri altında yaşayan Gayrimüslimlere son derece iyi davranmıştır. Bunun, her tarafta özellikle zulüm altında yaşayan Yahudiler tarafından duyulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Loeb, bu mektupların Yahudiler tarafından yazılmadığını isbat etmek için daha birçok delil ileri sürüyor. 1492'den önce İstanbul'da, İspanyolca bilen Yahudi olmadığını iddia ediyor. Ayrıca, İspanya Yahudilerinin adları ve soyadları ile İstanbul Yahudilerinin ise adları ve baba adları ile imza attıklarını; hâlbuki İstanbul'dan gönderilen mektupta, baba adının bulunmadığını kaydediyor.²⁰⁰

Bütün bu görüşleri ileri süren Loeb, bu mektupların, yeni Hristiyanların Kilise hiyerarşisi içerisinde yüksek mevkilere gelmesine içerleyen bir Hristiyan papaz tarafından tasarlanarak yazıldığı kanaatine varıyor.²⁰¹

Ünlü Yahudi tarihçisi Graetz'e göre ise, Toledo Başpiskopusu Siliceo, Hristiyan bir aileden gelme idi ve fakirdi. Kilise'de Yahudi kökenlileri istemiyordu. Fakat Papa III. Paul Yahudi kökenli Hristiyanları koruyordu. Onlar da kilisede önemli mercileri işgal etmeye başlıyordu. Bu yüzden, Papa'yı Yahudilere karşı iknâ edebilmek için bu mektup, Toledo Başpiskopusu Siliceo tarafından hazırlanmış veya hazırlanmıştır.²⁰²

Bize göre; bu mektupların sahte olup olmaması yanında, muhtevalarının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu mektuplar, her hâlükârda birer tarihî vesikadır. Dolayısıyla, bize o dönem Hristiyan-Yahudi ilişkileri hakkında bir fikir vermektedir.

Söz konusu olan mektuplar, İspanya'da din değiştirerek sürgünden kurtulan Yahudilerin, toplumun her tabakasında önemli

¹⁹⁹ Bkz. Loeb, 266.

²⁰⁰ Bkz. Loeb, 264-269.

²⁰¹ Bkz. Loeb, 270.

²⁰² Bkz. Graetz, "But Réel de la Correspondance". REJ.. 1889, S. 37, XIX/ 06-114.

mevkilere geldiklerini göstermektedir. Nitekim zor karşısında veya gönüllü olarak Hristiyanlığı kabul eden Yahudilerin önemli mevkilere geldiğinin misalleri epeyce çoktur. Hatta Yahudilerin İspanya'dan sürülmesine karar veren Kral Ferdinand'ın yakın adamlarının ve Yahudilere birçok zulümler yapan, sürgün kararının alınmasında azmettirici olan ünlü Engizisyon şefi Thomas Torquemada'nın dahi Yahudi kökenli olduğunu iddia edenler vardır²⁰³

Bu mektuplar her şeyden önce, baskı ve zulüm karşısında Hristiyan olan Yahudilerin, İspanya'da önemli mevkilere geldiğini ve bunun diğer Hristiyanlar tarafından kıskançlıkla karşılandığını göstermektedir. Bu mektuplar sahte bile olsa, muhtevaları yönünden değerlendirilmesi önem taşımaktadır. İsidor Loeb, yukarıda bahsettiğimiz mektupların sahte olduğunu zikrettiği makalesinde, gerçek olduğunu iddia ettiği başka bir mektubun metnini de yayınlamıştır. Bu mektup, Osmanlı Devletinin bir şehri olan Selanik'teki Provence'li Yahudiler tarafından, Provence'de kalmış olan dindaşlarına hitaben yazılmıştır. Loeb'e göre bu mektup, içinde bulunan Tanah'tan alıntıları, İspanyol edebiyatına uygunluğu ve Yahudilerin o günkü durumunu ve onların acılarını dile getirmesi bakımından gerçek bir mektuptur.²⁰⁴

O günkü Osmanlı Yahudileri ile Avrupa Yahudilerinin durumlarını karşılaştırması bakımından, bu mektubun önemli kısımlarının tercümesini aşağıda vermeyi ve bir değerlendirme yapmayı uygun görüyoruz.

Dua cümlesinden sonra, mektup şöyledir:

"... İhtiyatla, bir sığınak aramak için gönderdiğiniz ikisi de değerli İbranî adamlar bize geldi. Onları görünce kalbimiz sevindi ve ruhumuz titredi. Fakat sizin başka milletlerin boyunduruğu altında yaşadığınızı ve üzerinizde ağırlaşan sürgün acılarınızı duyunca vücudumuz acı çekti. O milletlere bu da kâfi gelmiyor. Onların eli (size vurmak için) henüz bekliyor ve onlar "Yahudiler kovulsun" diyor. İşte bunun içindir ki, kalbimiz hasta ve üzülüyoruz; zira düşman çok kuvvetli. Tek bir şey bizi avutuyor ki, bağışlayıcı Tanrı (övgü ve şükür O'na olsun) bizi buraya getirtti. Bu geniş ülkede, haciz

²⁰³ Bkz. Sachar, 245.

²⁰⁴ Bkz. Loeb, 275.

altında olmadan verilen ekmeği yiyoruz. Hiçbir şeyin eksik olmadığı bu ülke, yılın başlangıcından sonuna kadar Tanrı'nın gözetimi altında. O, size tamamen açık.

Ey kardeşlerimiz! Şayet aranızda Tanrı'nın kudret ve mal verdiği güçlü insanlar varsa, gelip buraya yerleşsinler, dolaşsınlar ve evler alsınlar. Geliri olmayan fakirler ve yoksullar, burada (her halükârda) ayaklarını dinlendirecek ve kendilerine uygun bir iş bulacaklardır. Onlar ne açlık, ne de susuzluk çekmeyecekler. Onlar, ateşe, zulüm güneşine ve sürgüne çarpılmayacaklar. Zira Tanrı, bize inayetini verdi ve içinde yaşadığımız milletler arasında bize, hemen hemen yeni bir isim verebilecek ve bizi 'Tanrı tarafından yeniden alınmış köleler' diye adlandıracak derecede saygınlık verdi. Mademki Türkler ne sürgün ne de zulüm hissettirmiyorlar, o halde bilgelik gözüyle bakın. Hayırlı iş için gönderilen şerefli kişilere, Tanrı'nın bize bu bölgelerde verdiği saygınlığın binde birini anlatamadık. Onlar, size kendi gördüklerini anlattığında, Tanrı'nın bize verdiği lütfunu ve saygınlıkları göreceksiniz ve değerlendireceksiniz. Çünkü biz, onları ifade edebilecek söz bulamıyoruz. Yahudiler burada özgürlük ve kurtuluş buldu. Siz, bu gönderilenlerin raporları üzerine yürüyün; bizim sözümüzü katmayın. Zira sizin için olan aşkımız, açgözlü aşkı veya kâr aşkı değil, aksine iyilik aşkıdır. Çünkü hepimiz aynı babanın çocuklarıyız. Bizim cemaatimizin sayısı, diğer cemaatlerinkinden az; şayet Tanrı bizi seviyorsa ve sizi bu ülkeye yollarsa, biz de geniş bir cemaat olacağız.

... 'Caspi'ler, 'Cadenet'ler gibi Provence'in itibarlı bütün aileleri yanımızda, uzatmamak için onları saymıyoruz. Onlar çok sayıda, onurlu ve bizimle birlikte yaşıyor. İşte bunun için şerefli kardeşlerimiz, düşünceyi ve fiili birleştirin, bu bölgelerin en iyisine gelmekte tereddüt etmeyin...

Selanik'teki Provence'den Sürgünler Cemaati

13 Ağustos 1550²⁰⁵

Görüldüğü gibi bu mektupta, Selanik'teki Provence'li Yahudiler, Provence'deki dindaşlarına, Osmanlı yönetimini övüyorlar ve Türklerin ne kadar hoşgörü sahibi olduğunu anlatıyorlar. Türk

²⁰⁵ Bu mektup ve devamı için bkz. Loeb. 272-275; I.-S. Emmanuel, Histoire des Israélites de Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 141-145.

topraklarında gördükleri hoşgörü ortamının ancak Tanrı'nın bir ihsanı olabileceğini düşünüyorlar ve bunu sık sık ifade ediyorlar. Kimliklerini ve onurlarını burada yeniden kazandıklarını dile getiriyorlar. Hatta Selanik'teki diğer Yahudi cemaatlerinden sayıca daha fazla olmayı istemeleri, geldikleri yerlere göre Selanik'te yerleşmiş olan Yahudi cemaatleri arasında tatlı bir rekabetin varlığını da gösteriyor.

Sefarad Yahudileri gibi, Eşkenaz Yahudileri de Osmanlı Yahudileri ile mektuplaşarak, Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı tutumunu öğrenmiştir. Bu mektuplardan en önemlisi ve en meşhuru, İsaac Sarfati'nin mektubudur. Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere sunduğu imkânları göstermesi ve binlerce Eşkenaz Yahudinin Türk topraklarına akın etmesini sağlaması bakımından Sarfati'nin Orta Avrupa Yahudilerine yazdığı mektubun ehemmiyeti büyüktür. Sarfati, zulüm ve baskı altında bunalmış olan Almanya ve Macaristan'daki Yahudilere şöyle seslenmiştir:

"Almanya'daki kardeşlerimizin ölümünden daha acı ıstıraplara maruz kaldıkları, haksız kanunlara boyun eğdikleri, zorla Vaftiz edildikleri ve sürgüne uğratıldıkları bana anlatıldı. Onlar, bir yerdeki kötülüklerden kurtulmak için kaçarken daha beter kötülöklere yakalanıyorlar. Kardeşlerime karşı tepeden bakan bir halk tarafından çıkarılan uğultular duyuyorum. Onlara vurmak için kalkan eller görüyorum. Onlar, içerde ve dışarda eziyet çekiyorlar. Her gün, onların paralarını ellerinden almak için yeni şeyler icad ediliyor. Papazlar, benim talihsiz milletime beddualar ediyorlar... Almanya'nın kutsal cemaati kötü durumda ve düşkün. Kardeşlerim ve efendilerim ve siz hepiniz, arkadaşlarım. Fransa menşeli olan ve okullarında okuduğum Almanya'da doğan ben İsaac Sarfati, size bildiriyorum ki, Türkiye, hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke. Herkes, kendi incir ağacının ve asmasının gölgesinde emniyet içinde yaşayabilir. Hristiyan ölkelerinde, şayet çocuklarınıza mavi ve kırmızı giydiriyorsanız, onların vücudunu darbelerle mavi ve kırmızıya döndürölme tehlikesine atıyorsunuz. Siz, yırtık elbiseler giymeye zorlanıyorsunuz. Sizin için haftanın günleri kadar; 'Şabat' ve bayram günleri de kap-

* Şabat: Şabat veya Sebt günü, ibadet ve dinlenme günü olan Cumartesi günüdür. Yahudi inancına göre Tanrı evreni altı günde yaratmış yedinci

karanlık. Sizin gücünüzden, ancak yaban-cılar yararlanıyor. Hazine-leri olan Yahudilere hangi mutluluk var? Or'ar, hazinelerini ancak kendi mutsuzluğu için muhafaza ediyorlar. Bir gün düşmanlar yeni bir şey icad edip onları ellerinden alıyorlar. Siz onları kendinizin zannediyorsunuz; gerçekte onlar, onlara âit. Onlar ne bilginlere ne ihtiyarlara iyi davranıyorlar. Altmış kere söz veriyor fakat sözlerin-den dönmekte tereddüt etmiyorlar.

... Sizin tapınaklarınızı ve okullarınızı kapatıyorlar, niçin uyuyorsunuz? Ayağa kalkın ve bu lânetli ülkeyi terk edin."²⁰⁶

Bu mektuplar, Yahudilerin Osmanlı devletine tesadüfen de-ğil, bilinçli olarak geldiklerini göstermektedir. Yahudilerin bir kısmı (İspanya, Portekiz ve Güney Fransa Yahudileri), yaşadıkları ülkeler-den kovuldukları ve Osmanlı Devleti hakkında bilgi sahibi oldukları için, diğer bir kısmı da (Orta-Avrupa Yahudileri), yaşadıkları ülkeler-le Osmanlı Devleti arasında mukayese yaparak Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir.

2. Osmanlı Devleti'nin Yahudileri Kabul Etmesinin Sebepleri

Osmanlı Devleti, her şeyden önce, insanlara önyargı ile bakmıyordu. Hangi ırktan, hangi dinden olursa olsun, insanlara önce insan olarak değer veriyordu. Ayrıca, teb'ası olup raiyyeti kabul etmiş insanlar, Osmanlı Devleti için birer kutsal emanet mesabesinde idi ve Devlet, onların korunmalarının sorumluluğunu kendi üzerine alıyordu.²⁰⁷

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar, ülkenin asıl unsuru, Gayrimüslimler ise Devlet'in koruması altındaki insanlar olarak görülüyordu. Bir husus üzerinde önemle duruluyordu. İnsanların,

gün dinlenmiştir. Bu yüzden Yahudiler Cumartesi gün çalışmazlar. Mümkün olduğu kadar bu günde ibadet ederler.

²⁰⁶ Graetz, IV/371-372.

²⁰⁷ Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere bakışı ile ilgili olarak bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nde Dini Cemaatların Ortak Hayatı ve Museviler", Musevilerle 500. Yıl, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 37-42.

kendi hür iradeleri ile seçimini yaparak bir dîne mensup olmaları belirleyici oluyordu.

Bu durumda Devlet, seçimini yapan vatandaşının, yaptığı seçime göre davranmasını bekliyordu. Yahudiden Yahudi gibi, Hristiyan'dan Hristiyan gibi, Müslümandan da Müslüman gibi davranmasını istiyordu. Bu kural, ferdin bütün davranışlarını ihâta ediyordu. Giyiminden hareketlerine kadar, insanlar, mensubu olduğu "Millet"in (inanç topluluğu) âdetlerine göre hareket etmek zorunda idi. Bazı Batılı araştırmacıların ayrımcılık olarak gördükleri bu durum, Osmanlı Devleti'nde, toplum düzenin sağlanmasında önemli bir âmil oluyordu. Her "Millet", kendi içinde kendi koyduğu kurallara göre hareket ediyordu. Bir aksaklık çıktığında, cemaatin yöneticisi müdahale ediyor, aksaklığı gideremezse, Devlet kademelerine müracaat ediyor ve mesele, Devlet otoritesi ile çözüme kavuşturuluyordu. Bu durumda Devlet'in yaptığı, her "Millet"ten kendi kurallarına göre davranmasını beklemekten ibaretti. İnanç farklılıklarını normal karşılayan Osmanlı Devleti için, Yahudilerin veya Hristiyanların ülkesine gelmesinin herhangi bir mahzuru yoktu. Osmanlı Devleti, teb'asının çok olmasından rahatsızlık duymuyordu.

Teb'asının çok olması, hem vergi gelirlerinin artma-sına, hem de ülkede ticaretin canlanmasına sebep oluyordu. Vergisini verdikten sonra, kimsenin dini, milliyeti rahatsızlık konusu olmuyordu. Bu bakımdan, yeni fethedilen yerlere yerleşmeleri için din farkı gözetilmeden herkes davet ediliyordu. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, hem Müslümanları, hem Yahudileri ve hem de Ermenileri İstanbul'a yerleşmeye davet etmişti.²⁰⁸

Selanik'in fethinden sonra da aynı durum cârî olmuştur. Fetih esnasında Selanik'i terk eden Hristiyanlar, yapılan davet üzerine, tekrar gelip Selanik'e yerleşmişlerdir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde bir hoşgörü ve anlayışa sahip bir Devletin, asırlar boyunca zulüm altında yaşamış ve sonunda sürgüne uğramış olan Yahudilere kucak açmasında, ayrıca başka bir sebep ve niyet aramaya gerek yoktur. Ancak, bu hususta Yahudilerin Hristiyanlara göre daha özel bir konumu olduğu da muhakkaktır. Yersiz, yurtsuz ve vatanlı bir durumda

²⁰⁸ Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler (Türkler), Tarihi, Siyasî Tetkik, ilaveli ikinci baskı, Tan Matbaası, İstanbul. 1947.

olan Yahudilerin, ileride bir ayaklanmaya teşebbüs etmeleri mümkün değildir. Ayrıca, bilhassa İspanya ve Portekiz Yahudileri nitelikli kimselerdir. El sanatları, doktorluk ve ticaret sahasında işlerinde temayüz etmiş kimseler vardı. Onların ülkeye kabul edilmesinde, bu tip kimselerin, yerleştikleri yerlerde faydaları olacağının düşünülmüş olması da mümkündür. Burada, konu ile ilgili II. Beyazıt'a atfedilen ve birçok Yahudi yazar tarafından nakledilen bir sözden bahsetmek yerinde olacaktır. Rivayete göre II. Beyazıt, "Ferdinand'a işini bilir bir Kral deniyor; hâlbuki o, kendi krallığını fakirleştiriyor, benimkini zenginleştiriyor"²⁰⁹ demiştir. II. Beyazıt'a atfedilen bu sözlerin, Yahudi tarihçiler tarafından yazılan hemen her eserde tekrar edilmesi, II. Beyazıt'ın, insanî olmaktan ziyade, sadece faydacı sebeplerden dolayı Yahudileri kabul ettiği gibi bir anlam çıkmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki Osmanlı padişahlarının uygulamaları göz önüne alınınca, böyle bir zımnî ifadenin bile kullanılmasının yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu hoşgörü, sadece 1492 Yahudi sürgününe münhasır bir hoşgörü değildir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna kadar hemen hemen her zaman Yahudilere kucak açmıştır. Üstelik bu hoşgörü, sadece Yahudilere değil, diğer Gayrimüslimlere de gösterilmiştir. Yahudi göçmenlerin, kovuldukları ülkelerden altın, gümüş, para, at ve silah çıkaramadığını²¹⁰ da bildiğimize göre, Osmanlı Devleti'nin onları ülkesine kabul ederken, onların zenginliklerine göz dikme gibi bir fikrinin olduğunu düşünmek de yersizdir. Kanaatimizce, bu kabulün insanî yönünün gözardı edilmeye çalışılması tarihe haksızlık olacaktır. Avrupa'da, din ve mezhep ayırımının doruk noktasına çıktığı bir dönemde, sığınacak bir yer arayan Yahudilere, Osmanlı Devleti daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti, her zaman kucak açmıştır. Bu tarihî bir gerçektir. Tarihte gerçekleşen bir olayı, hiçbir mülahazanın gölgeleyebilmesi-

²⁰⁹ Franco, *Essai sur L'Histoire des Israélites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'à nos Jours*, Librairie A. Durlacher, Paris 1897, 37; Emmanuel, 57; Graetz, IV/423; Sachar, 261; Sharon, *Türkiye...*, 41; Gilles Veinstein, *"L'Empire Ottoman depuis 1492 Jusqu'à la Fin du XIXe Siècle, Les Juifs d'Espagne, Dirigé par Henry Mechoulan*, Paris 1992, 363.

²¹⁰ Bkz. Fernandez, 39.

ne imkân yoktur. Veinstein'ın da dediği gibi II. Beyazıt'a atfedilen bu sözler, anlamlı bile olsa düzmecedir.²¹¹

3. Osmanlı Devleti'ne Yahudi Göçleri

Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne bir defada toptan göç etmemişlerdir. Osmanlı Devleti, uzun yıllar zulüm ve işkenceye maruz kalan Yahudiler için, daima bir sığınma adası olmuştur. Yahudi göçü yılı olarak bilinen 1492 tarihi, sembolik bir tarihtir ve Yahudi göçünün en yoğun olduğu yıldır. 1492'de doruk noktasına ulaşan Sefarad göçüne paralel olarak, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'ne Eşkenaz göçü de devam etmiştir²¹²

II. Murat zamanında, 1394'te, Fransa Kralı VI. Charles tarafından kovulan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne sığınan ilk göçmenler olmuştur.²¹³ Bu göçmenleri, Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir.

Mektuplaşmalar kısmında detaylı olarak anlattığımız gibi, kendisi de Eşkenaz olan ve Edirne'ye yerleşerek Hahambaşı seçilen Isaac Sarfati, dindaşları olan Kalman ve David aracılığı ile 1430 yıllarına doğru, Macaristan, Morova ve Orta Avrupa Yahudilerine bir mektup göndererek, onları Türk topraklarına yerleşmeye davet etmiştir. Sarfati'nin yazdığı bu mektubun, Almanya'da ve Macaristan'da büyük etkisi olmuştur. Almanya'dan ve Macaristan'dan, Selanik'e çok sayıda Yahudi göçmen gelmiştir. Bu yüzden Eşkenaz Yahudilerin, daha önce Selanik'te yaşamakta olan Yahudilere gelenek ve dinî anlayış bakımından büyük etkileri olmuştur.²¹⁴

Eşkenaz Yahudilerin göç dalgalarından birisi de 1470'te meydana gelmiştir. 1470'te, Kral Ludwig tarafından Bavyera'dan kovulan Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.²¹⁵ Bavyera Yahudilerinin çoğunluğu Selanik'e yerleşmiş ve orada bir sinagog kurmuştur.²¹⁶

Bu göçmenlerden sonra, Avrupa'dan Yahudi sürgününün en önemlisi olan 1492 İspanya sürgününün muhatabı Yahudiler,

²¹¹ Bkz. Veinstein, 363.

²¹² Abraham Galanté, *Turcs et Juifs* (Turcs), İstanbul 1932, 11.

²¹³ Veinstein, 363.

²¹⁴ Bkz. Galanté, *Turcs...*, 11.

²¹⁵ Galanté, *Turcs...*, 11.

²¹⁶ Emmanuel, 47.

Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. İspanya'dan göç eden yaklaşık kırkbin Yahudi Selanik, İstanbul ve Edirne gibi Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerine yerleşmiştir. Yeni gelen göçmenleri, daha önce Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan Eşkenazlar ve Romaniotlar (Romalılar, Bizans döneminden kalan Yahudiler) hararetle karşılamış ve onlara, ellerinden gelen her türlü yardımı yapmıştır.²¹⁷

Göçmen Yahudiler, dindaşlarından olduğu gibi, devlet yöneticilerinden de her türlü yardım ve desteği görmüşlerdir. Devlet, onlara karşı kötü davranışı kesin olarak yasaklamıştır. Haham Eliya Kapsali, bu hususu şöyle anlatmıştır: "Türkiye Padişahı Beyazıt, İspanya Yahudilerine yapılan kötülüğü ve bir sığınak aradıklarını öğrenerek, onlara merhamet edip, bütün ükiye münadiler göndererek, Yahudilere eziyet etmeyi ve onları kovmayı kesinlikle yasaklamıştır. Onlara yumuşak davranmayı ve iyilik yapmayı emretmiştir. Kim ki göçmenlere kötü muamelede bulunursa veya onlara en ufak bir ceza verirse cezası idam olacaktır."²¹⁸

Osmanlı Devleti'ne, doğrudan doğruya gelen Yahudiler olduğu gibi, Divan-ı Hümayun'dan izin talep ederek gelenler de olmuştur. II. Beyazıt döneminde, Rumeli kadılarına yazılan bir hükümde şöyle denilmektedir:

"El-hâletü hâzihî dârende-i hükm-ü hümayun Baruh veled-i Musa nâm Yahudi, horandasıyla Körfez'den gelüp memâlik-i mahrûsemde mütemekkin olmak talep itdüğü ecilden büyüydüm ki, mezbur Yahudi, her kangı iskeleden ihtiyâr ederse, gelüp memâlik-i mahrûsemde mütemekkin ola, bu babda kendüye, oğluna, kızına ve malına ve davarına ve esbabına ve horandasına kimesne dahl ü taarruz itmeye ve incitmeye ve üşendirmeye, şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timad ideler. Tahriren fî evâil-i zilhicce sene sitte ve tis'a mie."²¹⁹ İspanya göçmenlerini, 1493'te Sicilya'dan kovulan Yahudiler izlemiştir. Sicilya göçmenleri, İstanbul, Şam ve özellikle Selanik'te yerleşmiştir. Sicilya Yahudileri, İspanya göçmenlerinden daha şanslı olmuşlardır. Çünkü onlar, Sicilya'yı terk ederken,

²¹⁷ Bkz. Emmanuel, 57-58.

²¹⁸ Veinstein, 363.

²¹⁹ II. Beyazıt Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Haz. İlhan Şahin-Ferudun Emecen, İstanbul 1994. 15.

yanlarında bazı önemli eserleri, el yazmalarını ve sahip oldukları eşyalardan bir kısmını yanlarında taşıyabilmişlerdir.²²⁰

1492'de, İspanya'dan sürülen Yahudilerden bir kısmı, geçici bir süre için Portekiz'de kalabilme hakkı elde etmiştir. Portekiz Kralı II. João, geçici bir süre onları ülkesine kabul etmiş ancak, zulüm ve baskı yapmaktan geri durmamıştır. II. João ölünce (1495) onun yerine Kral olan kuzeni Manuel, Yahudilere iyi davranmaya başlamış, daha önce köle ilan edilen Yahudileri azad etmiştir.²²¹ Ancak, bu hoşgörü ortamı da fazla uzun sürmemiştir. İspanya'nın Katolik kralları ona, kızları ile evlenmesini teklif etmiş ve karşılık olarak da ondan, ülkesindeki Yahudileri ve Müslümanları sürmesini istemişlerdir. Manuel, bu teklifi kabul ederek, ülkesindeki Yahudi ve Müslümanların önüne üç seçenek koymuştur: Ölüm, Hristiyan olma ve sürgün. Bunun üzerine, Yahudilerden bir kısmı, Hristiyanlığı kabul ederek Portekiz'de kalmış, büyük çoğunluğu ise Portekiz'i terk etmiştir (1496-1497).²²² Portekizden kovulan Yahudilerden, Osmanlı Devleti'ne sığınanların büyük çoğunluğu, Selanik'e ve İstanbul'a yerleştirilmiştir.²²³

Osmanlı Devleti'ne göç eden Sefarad Yahudilerin bir kısmı, özellikle Selanik, Edirne ve İstanbul'a yerleşmeyi tercih etmiş, bir kısmı da Safed bölgesine yerleşmiştir. 992/1584 tarihli bir belgede, daha önce Safed'de üç Yahudi mabedi mevcutken, yoğun Yahudi göçü sebebiyle, bu tarihte Safed'de Yahudi mabedlerinin sayısının otuzüç'e baliğ olduğu belirtilmiştir.²²⁴

Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü, 16. yüzyıldan sonra kesafe-tini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Yahudiler darda kaldıkları her zaman Osmanlı Devleti'ne göç etmeye devam etmiştir. 1571'de Fransa'dan Trablus'a sürülen Yahudilerden bazıları Kıbrıs adasına yerleşmek istemiş, Divan-ı Humayun da bu işe nezaret etmeleri için Hasan ve Yahudi Samuel'i görevlendirmiştir.²²⁵

²²⁰ Bkz. Emmanuel, 58.

²²¹ Graetz, IV/433.

²²² Bkz. Graetz, IV/437.

²²³ Emmanuel, 60.

²²⁴ Bkz. BOA., MD. 55, s. 85, sh. 48.

²²⁵ Bkz. BOA., MD. 13, s. 577, sh. 410.

1872'de Lehistan ihtilali yüzünden zorda kalan yüz elli hâne Yahudi, İstanbul'a gitmek için Tuna sahiline gelmiştir. Bu Yahudileri, Osmanlı Devleti İzmir'e ve Selanik'e yerleştirmiştir.²²⁶

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, hatta Cumhuriyet döneminde bile Yahudiler, Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir. Çeşitli dönemlerde, uğradıkları zulümden dolayı Rusya'dan kaçan Yahudiler, Türk topraklarına sığınmıştır. Ancak, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çalışmaları hızlanınca, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne yerleşmelerine sınırlamalar getirilmiştir.²²⁷

²²⁶ Bkz. Galanti, 18.

²²⁷ Bu sınırlamalar ile ilgili geniş bilgi için bkz. BOA., Yıldız, Sadaret Maruzat Evrakı, 250/67.

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLETLER

Osmanlı Devleti'nde, çok çeşitli din ve mezhepten insanlar, barış içinde bir arada yaşamıştır. Farklı ırklara mensup Hristiyanlar ve Yahudiler, Devlet'in aldığı tedbirler ve hoşgörü sayesinde huzur içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin konumunu daha iyi anlayabilmek için, diğer Gayrimüslimlerin durumunun da bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, güçlü iken çok başarılı bir şekilde uyguladığı "Millet Sistemi"ne de göz atmaya ihtiyaç vardır.

A- OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ VE BAŞLICA MİLLETLER

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına bağlı kalarak yönetmiştir. Buna, "Millet Sistemi" denilmektedir.²²⁸ Millet kelimesinin sözlük anlamı, "söyleyip yazdırmak" veya ezbere yazmak" anlamındaki "imlal" masdarı ile ilgilidir. Istılâhî anlamı ise eğri veya doğru bir yola sülûk etmektir. Millet, din, şariat, dinde gidilen yol, tarikat, sünnet ve yol anlamlarına gelir.²²⁹ Millet kelimesinin kaynağının İbranice "milla", "mella" (mefhum, kavram) kelimesi olduğunu ifade edenler de olmuştur. Ancak, Kur'an-ı Kerim'deki "millet" kelimesi ile arasında bir ilişki kuramamışlardır.²³⁰

E. Buhl, millet kelimesinin harf-i tarif ile "el-mille"nin, Peygambere vahyedilmiş hakiki dîni, dolayısıyla Müslümanları, bu kelimenin zıddı olan "el-zimme" de İslamiyet'in hâkimiyeti altındaki

²²⁸ Bkz. Eryılmaz, 17.

²²⁹ Elmalık Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, Baskı yeri ve yılı yok, I/483-484.

²³⁰ Bkz. E. Buhl, "Millet", İA., MEB., VIII/317.

Gayrimüslimleri ifade ettiğini belirtir. Ona göre, millet kelimesinden "millî" kelimesi meydana gelmiş ve "zımmî'nin zıddı olarak kullanılmıştır.²³¹

Şemseddin Sami, millet kelimesinin, din kelimesi ile bir olduğunu belirtir. Ona göre, bu kelime, "Millet-i İslâm", "millel-i muhtelif" gibi bir din veya mezhepte bulunan cemaatı ifade eder. Şemseddin Sami, millet kelimesinin lisanımızda karıştırıldığını, "millel-i İslâmiye" ve "Türk milleti" şeklinde kullanıldığını: hâlbuki "millet-i İslâmiye", "ümem-i İslâmiye" ve "Türk ümmeti" şeklinde kullanmak gerektiğini belirtir.²³²

Osmanlı Devleti'nde bu kelime, dini açıdan türde; inançlara sahip topluluklar anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki anlamda, yani "ulus" anlamında veya Batı dillerindeki "nation" anlamında kullanılmamıştır. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında çeşitli din ve mezheplere mensup çok sayıda insanı barındırmıştır. Bu insanları, bağlı bulundukları din ve mezheplere göre teşkilatlandırarak yönetmiştir. Dinî cemaatlardan her biri, kendi cemaatinin reisini seçmiş, seçilen şahıs, Devlet tarafından o cemaatin yöneticisi olarak kabul edilmiştir. Böylece, bu cemaatler, kendilerine verilen beratlarla, adeta devlet içinde devlet gibi kendi din, hukuk ve geleneklerini, eğitim kurumlarını düzenlemiştir.²³³

Bulgarlar, Sırlar, Rumlar ayrı ayrı ırklara mensup olmalarına rağmen, Devlet'in son zamanlarına kadar "Rum milleti" şemsiyesi altında yönetilmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin son ve güçsüz zamanlarında, milliyetçilik hareketlerinin artmasıyla, Bulgar ve Sırp kiliseleri, bir mücadele sürecinden sonra Rum Patrikliği'nden ayrılarak otonom bir idareye kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yaşayan 'Gayrimüslim unsurları Yahudiler, Ortodokslar, Ermeniler, Katolikler ve Protestanlar olarak tasnif etmek mümkündür. Ancak, Katoliklerle Protestanlar, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Osmanlı "millet" sistemine dâhil değildir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, Galata'da oturan Katolik Latinlere, her türlü dînî faaliyetlerinde serbest

²³¹ Buhl, "Millet", İA, MEB., VIII/317.

²³² Bkz. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1987, 1400.

²³³ Bozkurt, 10.

olduklarına dair bir ferman vermiştir. Bosna'nın fethinden sonra, oradaki Katoliklere de aynı haklar tanınmış;²³⁴ fakat Katolikler bir millet olarak tanınmamıştır.

Katoliklere "Millet" statüsü verilmeme sebebi olarak, onların nüfuslarının azlığı ve ülke toprakları dışında bir otoriteye, Papa'ya bağlı oluşları gösterilmektedir. Fatih, İstanbul'u fethedince, Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisi konumuna girmiştir. Daha önce, Doğu Roma İmparatorluğu'nun teb'ası olan insanlar, "Fetih"ten sonra, Osmanlı Devleti'nin teb'ası olmuştur. Bu insanlar, mezhep bakımından Katoliklerle, asırlardan beri devam eden bir mücadele sürdürmüştür. Ayrıca Fatih'in Katoliklere "millet" statüsü tanıması, Gayrimüslim teb'anın büyük çoğunluğunu oluşturan Ortodoksları hoşnut etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet tarafından "Millet" statüsü tanınan bütün Ortodoks teb'anın Rûhânî reisi Rum Patriği olmuştur.²³⁵ Ortodoks Kilisesinin hiyerarşik yapısına hiçbir şekilde müdahale edilmemiş, Rum Patriği Ortodokslara ait dîni ve sosyal işlerde tek otorite olmuştur.²³⁶

"Millet" statüsü tanınan diğer bir Gayrimüslim cemaat da Ermenilerdir. Ermeniler de İstanbul'daki Ermeni Patriği tarafından yönetiliyordu. Ermenilerin rûhânî merkezleri Eçmiyazin Kilisesi idi. Ayrıca, Ermenilerin biri Akdamar'da, diğeri de Sis'de olmak üzere iki rûhânî merkezleri daha vardı. Fakat Osmanlı Devleti'nin tanıdığı haklarla, yönetim bakımından İstanbul Ermeni Patriği, diğer merkezlerin rûhânîlerinden daha önemli bir konuma gelmiştir.²³⁷

Fatih Sultan Mehmet'in Ermenileri Rum patriğine bağlamak yerine ayrı bir Ermeni patrikliğe kurmasını "Hristiyanları bölmek için özel bir strateji" olarak görüp üzerine yorum yapmak maalesef

²³⁴ Bkz. Eryılmaz, 63-64.

²³⁵ Her ne kadar Ermeniler de Ortodoks olarak niteleniyorsa da, Ermeni kilisesi aynı zamanda "Monofizit Kilise"dir. Bu bakımdan, Ermeni Kilisesinin ayrı bir hiyerarşik yapısı vardır ve Rum Patrikliği ile hiçbir şekilde bağımlılığı yoktur. (Ermeni Kilisesi hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katolikliği ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİF., Dergisi, Ankara 1983, XXXVI/727-750).

²³⁶ Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet. Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, 2643.

²³⁷ Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, 2643.

genel bir tutum haline gelmiştir. Hâlbuki Fatih'in Ermeni patrikhanesini kurdurması tamamen insani nedenlere dayanır. Ermeniler inanç bakımından Rumlardan ayrıdır. Monofizit inanca sahip (Hz. İsa'da tek tabiat-ilahi tabiat olduğuna inanırlar) olan Ermeniler Bizans'ın resmi dini olan Ortodoksluk inancına aykırı inanca sahip oldukları için sapkın sayılmış ve tarih boyunca hep zulme uğramıştır.

Bu yüzden Ermeniler ve onlarla aynı inanca sahip olan Süryaniler ve Kiptiler Müslüman fatihleri (Hz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethedilmesi, Türklerin Anadolu'ya girmeleri, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi) kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Müslümanların egemenliğinde inançlarını özgürce yaşamışlardır. Fatih Sultan Mehmet'in Ermeniler için ayrı bir patriklik kurmasının Hristiyanları bölme değil de inanç farklılığına saygı anlamına geldiği, Osmanlı devletinde daha sonraki uygulamalarda da kendini göstermiştir. Ermenilerle aynı inanca sahip olan Süryaniler ve Kiptiler de devletle olan işlerini Ermeni Patrikliği aracılığı ile yürütmüşlerdir.

~ Fatih Sultan Mehmet, Yahudileri de "millet" olarak kabul etmişti. Fakat Yahudilerde, Ortodokslardaki ve Ermenilerdeki gibi bir hiyerarşik yapılanma yoktu. Bu yüzden 19. yüzyılın başlarına kadar, İstanbul'daki Hahambaşının önemli bir konumu olmasına rağmen, Yahudi cemaati mahallinden yönetiliyordu. Bir yerleşim bölgesindeki Yahudiler, menşe'lerine ve geleneklerine göre kendi içlerinde bir yönetim oluşturuyordu. İstanbul Hahambaşısının, Devlet'in başşehirinde oturması dolayısıyla, onların Devlet ile münasebetlerinde, gönüllü bir aracı konumu vardı.²³⁸

Osmanlı Devleti, uyguladığı "Millet" sistemi sayesinde değişik din, kültür ve ırka mensup milyonlarca insanı bir arada, asırlar boyunca barış içinde yaşatmıştır. Teb'ası olan Gayrimüslimlere, hiçbir şekilde zulüm ve işkence yapmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslimleri birer "Millet" olarak tanıyıp, onlara geniş bir hürriyet ortamı sağlaması, karşılıklı yapılmış bir anlaşmanın neticesi

²³⁸ Bu konu hakkında, IV. Bölüm de, "Hahambaşılık" bahsinde daha geniş bilgi verilecektir.

değildir. Bu haklar, hâkim bir milletin, hâkimiyetinde olan insanlara verdiği haklardır. İnsan haklarının gelişmediği, başka ırk ve dîne mensup insanlara hoşgörü gösterilmediği o dönemde Türkler, ülkelerinde yaşayan bütün insanlara inanç özgürlüğünü vermiştir.

Osmanlı Devleti, "mütekabiliyet" gerekçesi varken bile, bu hoşgörüyü hiçbir şekilde sınırlandırma yoluna gitmemiştir. Endülüs Müslümanları, her türlü dinî işlerinde serbest olacaklarına dair garanti ile teslim olmalarına rağmen, Hristiyan Krallar, onları zorla Hristiyan yapmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için her türlü zulme başvurmuşlardır. Müslümanları ve orada kurdukları medeniyeti Endülüs'ten kazımışlardır. Osmanlı Devleti bu durumda, oradaki Müslümanlara yardım yollarını araştırmış, olabildiği nispete onlara yardım etmiştir. Ancak, kendi teb'ası olan Hristiyanlara, Hristiyanların kendi ülkelerindeki Müslümanlara yaptığı zulümlerin karşılığı olarak zulüm ve baskı yapmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, Avrupa devletlerinin baskıları ve Misyonerlerin gayretleri neticesinde Katoliklerin ve Protestanların sayılarının artması ile Katoliklere (1830) ve Protestanlara (1848) da "Millet" statüsü verilmiştir. Katolik ve Protestanlara "Millet" statüsü tanınincaya kadar, bu statüye sahip olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç önemli Gayrimüslim grubu vardı. Bu husus göz önüne alınarak burada Rumlar ve Ermenilerden bahsedilip, daha sonra Yahudiler ele alınacaktır.

1. Rumlar

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere verilen haklar, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra sistemli bir hale getirilmiştir. Fatih'in İstanbul'u fethettiği sırada Rum Patrikliği münhal bir durumda idi. Bu dönemde, Ortodoksluğa sadık kalanlar ile Papa yanlıları arasındaki mücadele devam ediyordu.²³⁹ Fatih, 1453'ün Haziran'ından itibaren yeni bir Patrik intihabına girişti.²⁴⁰ Fatih'in emri ile bir araya gelen kilise ruhbanları ve bir kısım halk, 1438-1439'da akdedilen Floransa Konsilinden beri, Batı Kilisesine

²³⁹ bk. Aurel Decei, "Fenerliler", İA. MEB., IV/547.

²⁴⁰ Baron Joseph Von Hammer Burgstall (Hammer). Osmanlı Devleti Tarihi. Çev. Mehmed Ata Bey, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, III 650.

tavır almış olan Georgios'u "Gennadios" ünvanıyla Patrik seçti.²⁴¹ fatih, Gennadios'a birçok ihsanda bulundu. Onu huzuruna kabul etti ve ona kıymetli bir asa hediye etti. "Milletbaşı" ünvanını vererek onu, ülkede yaşayan bütün Ortodoksların işleri üzerinde yetkili kıldı.²⁴²

Fatih Sultan Mehmet, Patriğe, Müslümanlar arasında Hristiyanlara Temin-i Hukuk (Modus Vivendi) tesis ettiğini gösteren bir Berat vermiştir. Bu Beratla bütün Hristiyanların hayatları teminat altına alınmış, Patrik ve ondan sonra gelecek olan Patrikler her türlü vergi ve resimden muaf tutulmuştur.

Ayrıca bu Beratla, bütün Ortodoksların Patriğe karşı vazifeleri belirtilmiş ve Cemaatinin dinî, hukûkî ve cezâî işlerinde Patrik yetkili kılınmıştır.²⁴³

Patriğe verilen beratta şöyle denilmiştir: "Kimse Patrik'e tahakküm etmesin; kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin. Patrik ve mâiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü umûmî hizmetlerden müebbeden (ebediyen) muaf olsun... Kiliseleri camie tahavvül edilmeyecektir (çevrilmeyecektir); izdivaç (evlenme) ve definleri Rum Kilisesi usul ve kaidelerine uygun olarak eskiden olduğu gibi ifâ olunacaktır."²⁴⁴

Fatih Sultan Mehmet'in verdiği haklarla, Rum Ortodoks Patrikliğinin kuvvet ve ehemmiyeti eskiye nazaran çok çok artmıştır. Öyle ki, "bir Ortodoks Hristiyanın Fener'den geçmeden Bâb-Humayûn'a yaklaşması"²⁴⁵ imkânsız hale gelmiştir. Rum Ortodoks patrikleri, Fatih'in onlara verdiği yetki sayesinde Ortodoks halk üzerinde sağladıkları nüfuzu, devlet zayıflamaya başlayınca Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kullanmışlardır. Devlet aleyhine çalışmalarından ve siyasî faaliyetlerde bulunmalarından dolayı, zaman zaman Patrikler ikaz edilmiştir. IV Mehmet döneminde, Patrik III. Parthenios, Eflak Voyvodası Constantin'i isyana teşvik

²⁴¹ "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", Türk Ansiklopedisi (T.A.) İstanbul 1968, XVI/231; Süreyya Şahin. Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, 39.

²⁴² Şahin, 41.

²⁴³ "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", TA, XVI/232.

²⁴⁴ Hammer, VII/651; Şahin, 45.

²⁴⁵ Decei, IV/547.

etmiş ve İstanbul yangınlarında kargaşa çıkarmak için Rum gençlerini teşhiz etmek maksadıyla, konağında Yeniçeri dolama ve feslerini depo etmiştir. Bu hareketi, onun 1657 yılında Parmak-kapı'da asılmasına,²⁴⁶ kendisinden sonra gelecek olan Patriklerin de yetkilerinin kısılmasına sebep olmuştur. Bununla beraber Patrikler, Türk hâkimiyeti boyunca, hiçbir baskıya maruz kalmadan tam bir ruhanî şef olarak görevlerini sürdürmüşlerdir.²⁴⁷ Rum Ortodoks Patrikleri, Osmanlı Devleti tarafından yetkilerine getirilen sınırlamalara ve alman tedbirlere rağmen siyasî faaliyetlerini sürdürmekten vazgeçmemişlerdir.

Patrikhane, "Megalo İdea"^(*) idealinin takipçisi olmuş, bağımsız Yunanistan'ı kurma emelinden vazgeçmemiş, Mora İsyanında, Girit İsyanında faal rol oynamış, Etnik-i Eterya adlı gizli cemiyetin kurulmasına yardımcı olmuştur. Rus Çarına, Türkleri içerdenden yıkmak için neler yapmak gerektiğinden bahseden mektuplar yazmış ve daha birçok yıkıcı faaliyetler içinde bulunmuştur.²⁴⁸

Patrikhanenin, bizzat destekleyerek ortaya çıkmasına hayallerini gerçekleştirmeye, öte yandan da kendisine bağlı diğer Ortodoks toplulukları asimile etmeye ve sindirmeye çalışmıştır. Fener Patriği, 1800 yılında, Bulgar kilise okullarının kapatılmasını, kiliselerde yalnız Rumca kitaplar okutulmasını emretmiş ve âyinlerde Bulgarca lisanının kullanılmasını yasaklamıştır.²⁴⁹

Patrikhanenin baskılarına, sadece Bulgarlar değil, diğer Ortodoks milletler de maruz kalmıştır. Eflak ve Boğdan'a atanan "Fenerli Bey"ler halka çok kötü davranmıştır. Bundan dolayı, 1821'de II. Mahmut, Eflak ve Boğdan'a Rumen Bey atamıştır.²⁵⁰

²⁴⁶ 1821'de de, Mora İsyanında faal rol oynayan Rum Patriği II. Gregorius ve bazı Kilise yöneticileri Benderli Ali Paşa'nın emri ile idam edilmiştir. Bu konuda bkz. "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", TA, XVI/231-232.

²⁴⁷ Bkz. "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", TA, XVI/231-232.

^(*) Megalo İdea, "Büyük Fikir", "Büyük Mefkûre", "Büyük Ülkü" anlamlarına gelir ve Bizans İmparatorluğunu en geniş sınırları ile birlikte diriltmeyi hedef alır. Bkz. Şahin, 125-184.

²⁴⁸ Tarih boyunca Patrikhanenin yaptığı yıkıcı faaliyetler hakkında bkz. Şahin, 125-184.

²⁴⁹ Bkz. Eryılmaz, 52.

²⁵⁰ Decei, IV/547-549.

Rum Ortodoks Patrikhanesinin, Rum olmayan Ortodokslara yaptığı baskılar ve ayrılıkçı hareketlerinin artması neticesinde 1870'te Bulgar, 1879'da Sırp ve 1885'te Rumen Kiliseleri, Fener Patrikhanesinden ayrılarak otonom hale gelmiştir.²⁵¹

Rum Ortodoks Patrikhanesi, 1839 ve 1856 Fermanlarıyla cemaatlerin yönetimi ile ilgili Devletçe getirilmek istenen yeniliklere, imtiyazlı durumunu kaybetmemek için karşı çıkmıştır. Çünkü Patrikhane, giderlerini karşılamak, okul ve kiliseleri desteklemek için, vilayetlere gönderdiği "Kocabaşlar" vasıtasıyla, yıllarca Ortodoks halktan para toplamıştı.²⁵²

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, istemeye istemeye, Devlet'in zorlaması karşısında bir komisyon kurmuş ve bir nizâm-nâme taslağı hazırlamıştır. Bu taslak, 1862'de Bâbîâlî tarafından tasdik edilmiş, "Rum Patrikliği Nizâmâtı" adıyla yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.²⁵³ Bu tarihten sonra, Rum Patrikliği, Devlet tarafından onaylanan bu nizâm-nâmeye göre idare edilmiştir.

2. Ermeniler

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten hemen sonra, Rum Ortodoks Patrikliğini tesis ettiği gibi, 1461'de de Ermenilerin rûhânî reisi Hovakim'i Bursa'dan İstanbul'a getirerek Ermeni Patrikliğini tesis etmiştir. O tarihten itibaren Ermeniler bu Patriklik vasıtasıyla idare edilmiştir.²⁵⁴

Ermeni Patrikler, Ermeni Milletinin dinî, içtimâî her türlü işlerinde otorite olmuşlar, Millete ait gelir ve giderleri tesviye etmişlerdir.²⁵⁵ Patriklik makamı, dinî işler dışında, şahıs ve aile hukukuyla ilgili konularda da tek otorite olmuş ve Hükümetin tasdiki şartıyla, cemaatine mensup insanlardan suç işleyenleri hapsedmek, sürgüne göndermek hakkını bile hâiz olmuştur.²⁵⁶

²⁵¹ Dccej, IV/547-549.

²⁵² Bkz. Bozkurt, 170.

²⁵³ "Rum Patrikliği Nizâmâtı" için bkz. Düstûr, Tertib-i Evvel, II/902-937.

²⁵⁴ Bkz. Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950, 151; Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, TTK. Basımevi, Ankara 1983, 55.

²⁵⁵ Uras, 151.

²⁵⁶ Uras, 152; Gürün, 55.

Rum Ortodoks Patrikliğine, Hz. İsa'da çift tabiat gören bütün Ortodoks mezhebi mensupları bağlanmış; Ermeni Patrikliğine ise, kendi otosefal hiyerarşilerini muhafaza etmek şartıyla Süryanîler, Kibtîler ve Etyopyalılar bağlanmıştır.²⁵⁷

Akdamar, Sis ile İran sınırları içinde kalan Eçmiyazin Kategikoslukları, dînî bakımdan daha üstün olmalarına rağmen, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da Ermeni Patrikliği tesis etmesiyle, bu Patriklik, hukûkî bakımdan diğerlerinden öne geçmiştir.²⁵⁸ Ancak, Eçmiyazin'in ruhanî ağırlığı her zaman devam etmiştir.²⁵⁹

Aslında, Ermeniler o tarihte Patriklik verilecek kadar bir nüfusa sahip değillerdi. Fatih'in bu yolla daha önce belirttiğimiz inanç farklılığı yanında İstanbul'un nüfusunu artırmak için Ermenileri İstanbul'a getirmeyi tasarladığı düşünülebilir. Nitekim bu tarihten kısa bir süre sonra İstanbul, 150.000 Ermeni nüfusuyla dünyanın en çok Ermeni yaşayan şehri olmuştur.²⁶⁰

Hovakim'in İstanbul Patriği olmasından sonra, İstanbul'a Ermeni akını olmuştur. Gelen Ermeniler, Kurnkapı, Yenikapı, Samatya, Narlıkapı, Edirnekapı ve Balat'a yerleştirilmişlerdir. 1475'te, Osmanlı ordusunun zaptettiği Kefe'den birçok Ermeni, İstanbul'a getirilerek Edirnekapı'ya yerleştirilmiştir. 1479'da Karaman Ermenileri İstanbul'a getirilerek Samatya'ya yerleştirilmiş, Yavuz Sultan Selim de Çaldıran zaferinden sonra, Tebriz'den İstanbul'a Ermeni sanatkârlar getirmiştir.²⁶¹ Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde rahat bir hayat sürmüşler, ticaret ve sanatla meşgul olmuşlardır. Onlar da diğer Gayrimüslimler gibi, askerlikten muaf tutuldukları için ticaret ve sanatkârlıkta önemli yer tutmuşlardır. 18. yüzyılın başlarından itibaren ülkenin ticaretinde söz sahibi olmuşlar, 17. yüzyıldan sonra gerilemeye başlayan Yahudi cemaati-

²⁵⁷ Bkz. Gürün, 55.

²⁵⁸ Bkz. Uras, 151.

²⁵⁹ Ermeni ruhanî merkezinin neresi olacağına dair zaman zaman tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, "Ermeni Katolikliği ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİF., Dergisi, Ankara 1983, XXXVI/727-750.

²⁶⁰ Bkz. Eryılmaz, 30-31.

²⁶¹ Bkz. Uras, 151.

nin ticaretteki hâkimiyetinin ve Saray'daki itibarının azalmasına neden olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Ermeniler, Katolik propagandasının başlaması ve Protestan Misyonerlerin ülkeye gelmesi ile çalkantılı bir döneme girmiştir. Ermeniler arasında Katolik propagandası, 17. yüzyılda başlamıştır. Bu propaganda, ilk defa 1641'de zuhur etmiştir. Bir Latin rahibi olan Pére Clement Galana, Ermeni çocuklarına ders vermeye başlamıştır. İstanbul Ermenileri buna tepki göstermişler, bunun üzerine, Galana ve arkadaşları, Devlet'in tâkibatından korkarak firar etmişlerdir. Daha sonra, 1668'de, Katolik Misyonerler, Hasankale, Gümüşhane, Tercan, Kars, İspir, Bayburt ve Trabzon'da Ermeniler arasında faaliyetlere girişmişlerdir. Bu propagandaların tesiri ile 1702'de, birçok Ermeni, Katolikliği kabul etmiştir.²⁶²

1702'den sonra, Ermeni Patrikliğinin büyük mücadelesine rağmen, Katolikliğe meyleden Ermenilerin sayısı çoğalmaya başlamıştır.²⁶³ Bu yüzden, Ermeniler arasında çok uzun kavgâ ve kargaşa olmuştur. Nihayet 1830'da, Fransa elçisinin tavassutu ile II. Mahmut, Katolik Ermenileri de bir Cemaat olarak kabul etmiştir.²⁶⁴

Andan Nurican isminde bir Katolik Ermeni papazı, Katolik murahhası tayin olunmuştur. 1831 yılında da Hagapos Çukurcuyan, Katolik Ermenilerinin Patriği olarak kabul edilmiştir.²⁶⁵

Patriklik makamı ilk önce Adana iken, daha sonra İstanbul'a taşınmıştır.²⁶⁶ Katolik Ermenilerin özellikle Adana, Kahramanmaraş havalisinde olması bu bölgede Katolik Fransızların propaganda ve baskıları nedeniyle olmuştur. Nitekim Fransızlar Katolikleştirdikleri Ermenilere Fransız üniforması giydirecek asırlarca birlikte yaşadıkları Müslüman ahaliye karşı yaptıkları katliama ortak etmişlerdir. Yüzyıllarca birlikte yaşadıkları insanlara karşı ihanetleri sebebiyle Ermeniler o bölgelerden Fransa'ya göç etmiştir. Günümüzdeki Fransa'nın Ermenilerle ilgili faaliyetleri Ermenileri Türklere

²⁶² Bkz. Uras, 154.

²⁶³ Bkz. Gürün, 66.

²⁶⁴ Bkz. Abdurrahman Küçük, "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", AÜİF. Dergisi, Ankara 1989, XXXI/ 249.

²⁶⁵ Bkz. Uras, 155.

²⁶⁶ Uras, 155; Gürün, 66.

karşı kullanmaktan henüz vazgeçemedikleri anlamına gelmektedir. Katolik propagandasının yanısıra, Osmanlı Ermenileri üzerinde, Protestan Misyonerler de faaliyetlerini yürütmüştür. Amerikan Misyonerler, Osmanlı Devleti'ne girdikten sonra, fakir Ermeni çocuklarına bedava okullar açarak, orada Protestanlık telkinine başlamışlar, bedava İnciller ve diğer dînî kitaplar dağıtmışlardır.²⁶⁷ Onlar, bu faaliyetlerinden iki türlü kazanç sağlamışlardır. Birinci kazançları, asırlardır huzur içinde bir arada yaşadıkları Türklere karşı, Ermeniler arasına düşmanlık tohumları atmaları olmuştur. Ermenileri, çeteler kurmaya ve Osmanlı Devleti'nin zaafiyetinden dolayı gücünün ulaşamadığı bölgelerde, savunmasız kalmış Türkleri katletmeye teşvik etmişlerdir. Bu da, Türkler ve Ermeniler arasındaki asırlarca devam etmiş olan karşılıklı güven ortamının yok olmasına neden olmuştur. Misyonerlerin ikinci kazançları da kendi mezhepleri olan Protestanlığa taraftar toplamak olmuştur. Amerikan Misyonerlerinin gayretleri ile sayıları artan Protestan Ermeniler, bir Cemaat olarak kabul edilmeleri için gayret etmeye başlamışlardır. 1846'da, İngiltere sefaretinin yardımı ve tavassutu ile İstanbul Protestan İdare Heyeti teşekkül etmiş ve bu heyetin başkanlığına, Abraham Ütücüyan getirilmiştir.²⁶⁸

Ermeni Patrikhanesinin ve Rus elçisinin şiddetli itirazlarına rağmen, 1859 yılında, Padişahın fermanı ile onlar, Protestan Milleti olarak tanınmış ve bir Millet reisi seçme hakkı kazanmışlardır. Gregoryan Ermeniler, 1862 yılına kadar, Fatih'in tesis etmiş olduğu Ermeni Patrikliğine verilen berata göre idare edilmiştir. Bu tarihten sonra yeni bir nizamname hazırlanmıştır. 1856 Fermanının hazırlanışı esnasında dînî otorite konusu görüşülürken İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri, Milletlerin yeniden organize edilmesini savunmuştur.²⁶⁹

1857 ve 1859 yıllarında, bir nizamname hazırlanması konusunda, Ermeni Patrikhanesinde uzun münakaşalar yapılmış ve

²⁶⁷ Amerikan Misyonerlerin Osmanlı Ermenileri arasında yaptıkları misyonerlik faaliyetleri hakkında bkz. Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989, 29-113.

²⁶⁸ Uras, 156.

²⁶⁹ Bkz. Bozkurt, 170.

1860'ta nizamname hazırlanmıştır. Muhtelif sebeplerden dolayı bir müddet geciktirilen Ermeni Milleti Nizamnamesi, 29 Mart 1863'te Devlet tarafından tasdik edilmiştir.²⁷⁰

Bu tarihten itibaren, Ermenilerin büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Gregoryan Ermeniler, bu nizamnameye göre yönetilmiştir.²⁷¹

3. Yahudiler*

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudileri, genel olarak iki grupta ele alabiliriz. Bunlardan birincisi, Rabbanî Yahudilerdir. Rabbanî Yahudiler, Yahudi bilginlerin Tora'nın yorumlarından oluşan Talmud'u kabul ederler. Bu Yahudiler, Talmud'u kabul etmeyenleri gerçek Yahudi saymazlar. Osmanlı Yahudilerinin ikinci grubu da sayı bakımından Rabbanî Yahudilere göre çok az bir yekûn tutan Karâîlerdir. Karâîler, Tora yorumlarından oluşan Rabbanî geleneği reddederler. Talmud'u, geçerliliği olmayan, Hahamların şahsî yorumlarından oluşan bir kitap olarak görürler. Tora'yı, dinî bakımdan tek geçerli belge ve Yahudiliğin temeli sayarlar.²⁷²

Osmanlı Devleti'nde, bu gruplardan ayrı olarak Yahudi kökenli bir cemaat daha vardı. 17. yüzyılda zuhur eden "Dönmeler",

²⁷⁰ Bkz. Uras, 159-161; Bozkurt, 181.

²⁷¹ Nizâmname metni için bkz. Düstûr, Tertib-i Evvel, 11/938-961.

* Osmanlı belgelerinde, 19. yüzyılın başlarına kadar "Yahudi" kelimesi kullanılırken, bu tarihten itibaren "Musevi" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de, Türkiye Yahudileri kendilerini "Musevi" olarak adlandırmaktadır. 19. yüzyılın başlarından itibaren neden Musevi kelimesi kullanıldığına dair bir belge bulamadığımız için, bu konuda ancak bir varsayımda bulunmakla yetineceğiz. Sabatay Sevi hareketinden itibaren, Osmanlı Yahudileri, geldikleri dönemlere kıyasla büyük ölçüde itibar kaybına uğramıştır. Yahudilerin "Musevi" kelimesini kullanmaya başlaması, bu itibar kaybının daha fazla devam etmemesi için kendilerini, yeni bir kimlik ve yeni bir imajla takdim ederek eski itibarlarını yeniden yakalama gayretlerinin neticesi olabilir. Araştırmamızın daha uzun tarih dilimine ait Osmanlı belgelerinde kullanılmasından dolayı araştırmamızda "Yahudi" kelimesini kullanmayı tercih ettik. Nitekim Osmanlı Yahudileri hakkında çok sayıda eseri bulunan Avram Galantî de, eserlerinde çoğunlukla "Yahudi" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

²⁷² Bkz. Sharon, Türkiye..., 122.

varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu cemaat mensupları, Müslüman olmuş gözükseler de, eski dinlerinin bir takım kurallarına bağlı kalmışlardır.

Ayrıca Dönmeler, ortaya çıktıkları dönemde, Osmanlı Yahudilerinin sosyal hayatını derinden etkilemiştir. Daha sonra da dîni sahada Yahudilerden bilgi ve eğitim konusunda yardım görmüşlerdir. Bu yüzden ilerleyen sayfalarda Dönmeler hakkında da bilgi verilecektir.

a. Rabbânî Yahudiler

Rabbânî Yahudiler, Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bunlar, menşe'lerine, dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılıyorlardı. Bu gruplar Romaniot (Romalılar), Eşkenazlar, Sefaradlar ve Musta'ribeler idi.²⁷³

Roma dönemi boyunca varlıklarını devam ettiren Yahudiler, "Romaniot" (Romalılar) olarak adlandırılıyorlardı. Romaniot, olarak nitelenen Yahudiler günlük hayatlarında Grekçe konuşuyorlardı.²⁷⁴ Roma döneminden kalan bu Yahudiler, Grek kültürünü devam ettirmekle övünüyorlar ve Avrupa'dan yeni gelen Yahudileri küçümsüyorlardı.²⁷⁵

Özellikle Selanik'teki Romaniot cemaati (Romalılar) Grek menşeli veya Grekleşmiş adlar kullanıyordu. Onların, "Machsor" diye adlandırdıkları, kendilerine has bir ritleri vardı. Bu ritin özelliği, içinde, dinlerini değiştirmeleri için zulüm yapılan Yahudilerin kurtuluşu ile ilgili bir dua bulunmasıydı.²⁷⁶

Romaniot (cemaati) akın akın gelen Yahudi göçmenlere karşı, uzun yıllardan beri korudukları geleneklerini devam ettirebilmek için epeyce mücadele etmelerine rağmen, zamanla diğer Yahudiler arasında asimile olmaktan kurtulamamışlardır.

²⁷³ Bkz. Aryeh Shmuclevitz. *The Jews Of The Ottoman Empire In The Late Fifteenth And The Sixteenth Centuries*, E. J. BRILL, Leiden 1984, 13.

²⁷⁴ Bernard Lewis, *Juifs en Terre d'Islâm*, Dirigée par Roger Errara, Calmann-Lévy, Paris 1986, 144.

²⁷⁵ Bkz. Stanford J. Shaw, *The Jews Of The Ottoman Empire And The Turkish Republic*. Macmillan. Hong Kong 1991. 44.

²⁷⁶ Bkz. I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 61-62.

Özellikle, cemaatler arası evlilikler yoluyla ve Sefaradların sayı ve nüfuz bakımından üstünlüklerinden dolayı, kendilerine has kültürlerini koruyamamışlardır.²⁷⁷

Talmudik geleneği devam ettiren Rabbanî Yahudilerin bir grubunu da "Eşkenazlar" oluşturmaktaydı. Çoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerden göç eden ve Yahudi kaynaklarda "Eşkenaz" tabir edilen Yahudilerin, Osmanlı Devleti'ne akın etmesine, büyük ölçüde, İsak Sarfati'nin ünlü mektubu²⁷⁸ neden olmuştur.²⁷⁹

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, Orta ve Kuzey Avrupa'ya yaptığı seferler sonucunda yapılan fetihler neticesinde ülke sınırları içine dâhil olan Yahudilerle Eşkenazların sayısında artış olmuştur.²⁸⁰

Eşkenaz Yahudiler, eski ülkelerinde, "Getto"lara mahkûm edilerek diğer insanlardan tecrid edildikleri ve fakir bırakıldıkları için, diğer Yahudilere göre dinî ritüellere ve yiyecek-içecek kurallarına sıkı sıkıya bağlı idiler. Hristiyanlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi dinî bir görev olarak görüyorlardı.²⁸¹

Bundan dolayı, diğer Yahudileri, daha önce yaşadıkları ülkelerde, kültürel yönden asimile olmuş insanlar olarak mülhaza ederek, onlarla yakın münasebet tesis etmekten kaçınıyorlardı.²⁸²

Eşkenazlar, her türlü işlerine, dinî olmayan otoritelerin karışmasına şiddetle karşı çıkıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin mahkemelerine müracaat edenleri "herem" (*) cezasına çarptırıyorlardı.²⁸³

Eşkenaz Yahudiler, 'Yiddişçe' konuşuyorlardı. Bu dil, 16. yüzyılda Almanya'da konuşulan ve Almancaya birçok İbranice kelimenin karışmasından meydana gelmiştir.²⁸⁴

Eşkenaz Yahudiler, İspanya'dan göç eden Yahudilerin büyük etkisine rağmen, kendilerine has bazı dinî geleneklerini günümüze kadar devam ettirebilmişlerdir.²⁸⁵

²⁷⁷ Emmanuel, 61-62.

²⁷⁸ I. Bölümde, bu mektubun önemli yerlerinin tercümesi verilmişti.

²⁷⁹ Shmuelevitz, 12.

²⁸⁰ Bkz. Shmuelevitz, 12.

²⁸¹ Bkz. Franco, 40.

²⁸² Bkz. Shaw, 45.

(*) **Herem:** Yahudilikte kişiyi cemaat dışı bırakma.

²⁸³ Bkz. Nehama, 11/120.

²⁸⁴ Nehama, 11/120-121.

Osmanlı Devleti'nde, Rabbani Yahudilerin en önemli ve sayıca en kalabalık grubunu "Sefaradlar" oluşturmaktaydı. 15. yüzyıla kadar İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalan ve sonunda kovulan Sefaradlar, diğer Yahudi gruplara göre daha kültürlü insanlardı. İspanyol ve Portekiz kültürünün tesiri ile Yahudi dinine ait pratikleri oldukça değiştirmişlerdi. Bunlar, özellikle Müslümanların hâkimiyetinde iken, Endülüs'te, sosyal hayata önemli ölçüde iştirak etmişlerdi.

Bu sebeple, Osmanlı Devleti'ne gelir gelmez, özellikle hizmet sektöründe, kendilerini hissettirmişlerdir.²⁸⁶

Ayrıca diğer Yahudi gruplarının aksine, Sefaradlar arasında, Osmanlı devlet adamlarıyla da yakınlaşanlar ve onların hizmetine girenler daha çoktur. Bunlar arasında, "Saray"da nüfûz alanı bulabilenler dahi çıkmıştır. Sefaradlar, bu niteliklerini ileri sürerek, kendilerini diğer Yahudi topluluklarından, kültürel bakımdan üstün görüyorlardı.²⁸⁷

Sefarad Yahudiler, içlerinde David soyundan gelenler olduğu iddiasıyla da kendilerine üstünlük atfediyorlardı.²⁸⁸

Diğer Yahudi gruplarından kendilerini ayrı gören Sefaradlar, kendi aralarında kaynaşmakta bile güçlük çekiyorlardı. Geldikleri şehre göre topluluklar oluşturarak, diğer topluluklarla kaynaşmaya büyük özen gösteriyorlardı. Öyle ki, Aragon cemaatine mensup bir Yahudi, yine kendisi gibi Sefarad olmalarına rağmen, Kurtubalıların veya Barselonalıların sinagoguna gitmek istemiyordu.²⁸⁹

Özellikle, İstanbul ve Selanik gibi Yahudi nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde, bu türlü gruplaşmalar daha fazla idi. Zaman içinde, Devlet nezdinde çıkarlarını daha iyi kollayabilmek ve sosyal hayatı daha kolay bir hale getirmek için Yahudi topluluklar bir araya gelerek üst kurul oluşturmuşlar ve gruplar arasındaki dayanışmayı güçlendirmişlerdir.²⁹⁰

²⁸⁵ Emmanuel, 62.

²⁸⁶ Shaw, 45.

²⁸⁷ Shmuelevitz, 13.

²⁸⁸ Franco, 38.

²⁸⁹ Franco, 40.

²⁹⁰ Shmuelevitz, 13.

Arapların yaşadığı bölgelerin fethi ile Osmanlı Devleti sınırları içine bir Yahudi grubu daha dâhil olmuştur. Arapça konuşan ve Suriye Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve Mezopotamya'da yaşayan Yahudiler, "Musta'ribe" (Araplaşmış) olarak adlandırılmıştı. Musta'ribeler de diğer Yahudi cemaatleri gibi, kendilerini diğerlerinden daha üstün görüyorlardı.²⁹¹

Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen ve çok farklı adet, örf ve dillere sahip olan Yahudiler arasında kaçınılmaz olarak tartışma ve çatışmalar olmuştur. Her topluluk kendi adetlerini gerçek doğru olarak kabul etmiş, diğer toplulukları şiddetle tenkid etmiştir. Sefaradlar çok evliliğe (Poligami) izin verdiği halde*, diğer Yahudiler bu konuda onlara itiraz etmişlerdir. Hatta aralarında bazı İbranice kelimelerin söyleniş tarzında bile anlaşmazlıklar çıkmıştır.²⁹²

Aralarında gelenek, dil, kültür ve menşe' bakımından birçok fark olan Osmanlı Yahudileri, daha önce büyük işkence ve baskıya maruz kaldıkları milletlerden tevarüs ettikleri kültür mirasını korumak için, anlaşılmaz bir şekilde taassup gösteriyorlardı. Her topluluk, kendi gelenek ve göreneklerine toz kondurmuyor, kendi uygulamalarının dinlerine en uygun olduğunu ileri sürüyordu. Evlilik konusunda, litürji konusunda, yiyecek-içecek konusunda, aralarındaki farklılıklar, birçok meselenin çıkmasına neden oluyordu. Yiyecek içecek konusundaki farklı anlayışlar yüzünden, değişik menşe'lere mensup Yahudi cemaatler, bir arada yemek yemede bile güçlük çekiyordu. Hepsinin ittifak ettiği hususlar; Rabbanî geleneği devam ettirmeleri ve ibadet dili olarak İbraniceyi kullanmaları idi.²⁹³ Osmanlı Devleti'nde, geniş bir hoşgörü ortamında yaşayan Yahudiler, hâkimiyeti altında yaşadıkları milletin dilini bile konuşmaya gerek duymuyorlardı. Onlar, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar, Türkçe konuşmaya ihtiyaç hissetmemişlerdi. Ancak, 1900 yılında, Osmanlı Devleti içinde kendilerini yalnız hissetmeye başlayan Yahudiler,²⁹⁴ bir komisyon kurarak, "Millet" olarak, Türkçe öğrenmeye başlamışlardır.²⁹⁵

²⁹¹ Bkz. Shaw, 45; Shmuelevitz, 13.

* Yahudi Hahambaşısına verilen beratlarda bu husus; "Bir Yahudi avret olsa veya avret üzerine avret alsın" şeklinde geçmektedir.

²⁹² Bkz. Emmanuel, 65; Veinstein, 46.

²⁹³ Bkz. Shaw, 45-47.

²⁹⁴ Osmanlı devleti zayıflamaya başlayınca yabancı devletler, kendilerine mezhep bakımından yakın veya çıkarlarına uygun buldukları istismar et-

Rabbanî Yahudiler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar, bazan münazaalı iki tarafın da zararına sonuç vermiştir. Şam'da, Musta'ribelerin, dinî banyo (Mikve) konusunda, Sefaradları dinî hükümlere aykırı davranmakla Osmanlı otoritelerine şikâyet etmeleri, Sefaradların dinî liderlerinin tutuklanmalarıyla sonuçlanmıştır. Önemsiz olan bu ihtilaftan, iki taraf da zarar görmüştür.²⁹⁶

Avrupa'nın değişik yerlerinden Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Yahudi cemaatleri arasındaki ihtilaflar, 17. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu yüzyıldan itibaren cemaatler arası ihtilaflar kaybolmaya başlamış; ancak, Sefaradlarla Eşkenazlar arasındaki farklılıklar tamamen kaybolmamıştır. Bununla beraber, farklılıklar, bir ihtilafa neden olmamıştır. Osmanlı Yahudi tarihi araştırmacılarından Shmuelevitz, Yahudi cemaatleri arasındaki ihtilafların kaybolmasını, üç sebebe dayandırmaktadır. Bu sebeplerden birincisi, Yahudi cemaatlerinin aynı devlet içinde yaşamaları ve aynı şekilde idare edilmeleri; ikincisi, Yosef Karo'nun (1488-1575), Yahudiliğin temel hukuk kurallarını tesbit etmek amacıyla "Beyt Yosef" veya onun özeti olan "Şulhan Aruh"u yazması,²⁹⁷ üçüncüsü de, yeni nesillerin, ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle, babalarının geldiği yerlerle bağlarını gevşetmeleridir.²⁹⁸

Yahudi cemaatleri arasındaki farkların ortadan kalkmasına, bazı sosyal hadiseler ve maruz kaldıkları felaketler de sebep olmuştur. 16. yüzyılın sonlarına doğru Selanik'te veba salgınının başgöstermesi,²⁹⁹ burada yaşayan Yahudi cemaatleri dayanışmaya itmiştir. İstanbul'da zaman zaman meydana gelen yangınlarda da,

meye müsait Gayrimüslim unsurları daha açık bir şekilde himaye etmeye başlamışlardır. Fransızlar Katoliklerin, Ruslar Ortodoksların, Amerikalılar ve İngilizler de Protestanların haklarını savunmak bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine açıkça müdahale ediyordu.

²⁹⁵ Bkz. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1318. Ca.6.

²⁹⁶ Bkz. Shmuelevitz, 13-14.

²⁹⁷ Edimeli Yosef Karo tarafından kaleme alınan ve ilk kez 1564 yılında Venedik'te basılan "Şulhan Aruh", bütün Yahudi cemaatlerince kabul edilmiş, Yahudiliğin hukukî kurallarını ihtiva eden meşhur bir eserdir. Bugün bile geçerliliğini devam ettirmektedir.

²⁹⁸ Bkz. Shmuelevitz, 14.

²⁹⁹ BOA., MD., 36, s. 738, sh.281.

birçok Yahudi hanesi ve sinagogu tamamen yok olmuştur. Bu gibi durumlarda, Yahudi cemaatleri dayanışma içine girmiş ve zamanla aralarındaki farklılıklar azalmıştır.

b. Karâîler (Karaylar)

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi topluluklardan birisi de Karâîlerdir. Karâîliğin menşei hakkında değişik görüşler vardır. Rabbanî Yahudiler, Karâîliği, 8. yüzyılda Irak'ta yaşamış olan Anan ben David'e dayandırmaktadır. Onlara göre Karâîlik, Yahudiler arasındaki iç çekişmelerden ve Anan ben David'in şahsî ihtirasından kaynaklanmıştır.³⁰⁰

Karâîlere göre Anan ben David, Kral David soyundan gelen ve Sadukîm mezhebine mensup dindar bir kişi idi. Tora'yı, eski devirlerdeki yüksek mevkiine yeniden çıkarmak istiyordu. Bunun için, Tora'nın yorumu olan Mişna aleyhinde bulunmaya başladı. Fakat Ferisiler ona karşı çıktı. Anan ben David, Ferisilerin hızla çoğaldığını gördü ve Tora'nın tamamen ortadan kalkacağından korkarak, taraftarlarından, Ferisîlerden tamamen ayrılmasını, onlarla evlilik münasebeti bile kurmamalarını istedi. Böylelikle, Karâîlik ortaya çıkmış oldu.³⁰¹

Karâîliğin menşei hususunda değişik görüşler bulunmakla birlikte, bir mezhep olarak ortaya çıkmasının Anan ben David'le başladığında kuşku yoktur. Yaşar Kutluay, Karâî mezhebinin kurucusu olarak Anan ben David'i kabul etmektedir. O, Karâîliği, "İslâm dünyasının tesiri altında meydana gelmiş bir Yahudi tecrübesi" olarak görmektedir. Ona göre bu hareket, "İslâmiyetin dinamizminin tesiri altında, kuru kaideler toplamı içinde bunalmış Talmudik görüşe bir aksülamel olarak meydana gelmiş" harekettir.³⁰²

Karâîlerle, Rabbanî (Talmudist) Yahudiler arasındaki en önemli fark, kutsal kitap konusundadır. Karâîler, kutsal kitap olarak sadece Tora'yı kabul ederler. Talmud'u kutsal kitap olarak görmezler. Rabbanî Yahudiler ise, hem Tora'yı, hem de Talmud'u

³⁰⁰ Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Genişletilmiş İkinci baskı, Ankara 1993, 197.

³⁰¹ Kutluay, 192-194.

³⁰² Kutluay, 190.

kabul etmeyi dinin zorunlu bir gereği sayarlar. Karâîlere göre, her araştırmacı Tora'yı kendi başına okumalı ve anlamını kendisi çıkarmalıdır. Ortaya çıkardığı görüşün, daha önceki Tora uzmanlarının görüşleri ile aynı olması şart değildir. Hâlbuki Rabbanî Yahudiler, daha önce bu konuda ortaya çıkarılan ve Talmud'da bulunan bir görüşe kesinlikle karşı çıkmazlar, bu görüşü olduğu gibi kabul ederler, daha sonra da kendi görüşlerini eklerler.³⁰³

8. yüzyılda Irak'ta ortaya çıkan Karâîlik, Anan ben David'in Kudüs'e gitmesiyle, Kudüs'te de taraftar toplamıştır. Irak'ta bulunan taraftarlarının bir kısmı, Mısır, Suriye, Anadolu, İran, Ermenistan, Kafkasya gibi yerlere giderek oralarda mezheplerinin propagandasını yapmışlar ve kendilerine mezhepdaş bulmuşlardır.³⁰⁴

Osmanlı Devleti, Karâîlerle ilk defa, 1361'de, I. Murat'ın Edirne'yi fethiyle karşılaşmıştır. Bu fetih Edirne'yi Karâîlerin ilim merkezi haline getirmiştir.³⁰⁵ Fatih'in İstanbul'u fethi ile de Karâîliğin merkezi İstanbul olmuştur. Fetihten sonra, Korfu, Parga, Selanik, İzmit ve Kırım'dan birçok Karâî İstanbul'a göç etmiştir.³⁰⁶ S. Şişman, 12. yüzyıl seyyahlarından Tudelalı Benjamin'den naklen, Galata'da 500 Karayın yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca o, Karaköy isminin "Karay Köyü"nden geldiğini ileri sürmektedir.³⁰⁷ Karâîler, İstanbul'un değişik yerlerinde yaşamışlardır. İlk zamanlar, Eminönü' de bir Karâî cemaati vardır. III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan, 1597'de, Yeni Cami'yi bedeli mukabili satın aldığı Karâîlerin arsası üzerine yaptırmıştır. Ayrıca, Balat ve Fener semtlerinde de Karâîler yaşamıştır. Fakat varlığını sürdürebilen sadece Hasköy'deki Karâî cemaati olmuştur.³⁰⁸

1255/1839 tarihli bir belge, Hasköy'de Yahudi ve Karâî milleti için bir hastane açılmasına izin verildiğini belirtmektedir.³⁰⁹

³⁰³ Sharon, Türkiye..., 122-126.

³⁰⁴ Bkz. Kuzgun, 207.

³⁰⁵ Emanuela Trovisan-Semi, Les Karaites. Un Outre Judaïsme, Traduit de L'Italien Par Simone Kauders, Albin Michel, Paris 1992, 53.

³⁰⁶ Bkz. S. Şişman, "İstanbul Karayları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1975, 111/99.

³⁰⁷ Bkz. Şişman, 99.

³⁰⁸ Bkz. Şişman, 100.

³⁰⁹ Bkz. BOA., Cevdet, Sıhhiye, 668.

Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde de Karâîlerin yaşadığına bazı belgeler şahitlik etmektedir. Şam'da yaşayan Karâî Yehud taifesi, kendilerine mahsus sinagog ve civarındaki menzillerin başkaları tarafından zaptedildiğini öne sürerek, bahis konusu yerleri tekrar talep etmişler ve bu hususta Divan-ı Humayun'dan Şam-ı Şerif kadısına hüküm yazılmıştır.³¹⁰

Ayrıca, 251 ve 252 numaralı Mühimme defterlerindeki iki hüküm, Kudüs-ü Şerif'te de Karâîlerin varlığına işaret etmektedir.³¹¹

Bu hükümlerde, Kudüs-ü Şerifte bulunan Sinagogun ve civarındaki menzillerin tamirine müsaade edildiği belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti, Karâîleri Yahudi olarak mülahaza etmiş, ancak Rabbanî Yahudilerle olan farklılıklarını dikkate alarak, onlara da "Cemaatbaşı" seçme hakkı tanımıştır.

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti teşkilatında yapılan düzenlemeler çerçevesinde, Karâîlerin daha önce de var olan Cemaatbaşısına resmî bir sıfat tanınmıştır. Cemaatbaşının Karâî cemaatinin işleri üzerindeki yetkileri tescil edilmiştir. Karâî cemaatbaşısının da resmî mühür kullanmasına izin verilmiştir.

Cemaatbaşıya verilen Beratta şöyle denilmektedir:

"Memâlik-i Mahrûse-i şahanemde mütemekkin Karâî Yehud taifesinin, Feth-i Hâkânî'den beri sinâvî ve mevâki-i sâireleri müstakil ve nüfus defterlerinde dahi kayıtları başka olduğundan, içlerinden taşra gidenlere tezkere virilmek ve sâir bu misillü umûr-ı vakıalarında kullanılmak üzere, taife-i mersûmenin Der-Saadet'imde mukîm Cemaatbaşısının irüce mühür istimaline ruhsat-ı seniy-yeni erzan kılınması hususu bu defa taife-i mersûme tarafından ba-arzuhal istid'â olunmuş.

Bu ma'küle reâya-yı Devlet-i Aliy-ye'mden olan milleti ma'lûmenin âyin ve usûl-i idare-i mezhebiyyelerine müteaallik maslahat zuhuruyla tanzim ve tesviyesine mütedair istid'â vukuunda ewel emirde, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye'ye havale olunup tahkikat-ı îcâbiyesinin icrasıyla ona göre tanzimine ibtidar olunması karargir olan nizamı iktizasından olduğuna binaen husus-ı mezbur salifu'z-zikr Meclis-i Vâlâ'ya havale olunarak azayı meclisten Rumeli Kazaskeri payesiyle mübeccel mevlânâ Abdulkadir

³¹⁰ Bkz. BOA., MD. 251, s. 452, sh. 235-236.

³¹¹ Bkz. BOA., MD. 251, s.? sh. 126; MD. 252, s.? sh. 13.

edâmallahu teâlâ fedâilehu hanesinden meclis-i mezkûr tarafından meb'ûs sâir lazım gelenler hazır oldukları halde, Yehud Milleti Hahambaşısı Mişon ve yazıcısı Yasef ve Kapıoğlu Necib ile Karâî taifesinden ve Avrupa tüccarından İncici İzak nam tacir ve karındaşı Akda? ve Binyamin ve millet mütevellîsi Avram ve Şalun ve Araron? nam Yahudiler celb ve istintak olunduklarında sâlifü'z-zikr Karâî taifesinin hulasa-i meram ve istid'âları ber-vech-i muharrer Feth-i Hâkâ-nî'den beri kendileri ve âyin-i mezhebîyeleri ayrı olup, gerek bayramları ve gerek usûl-i nikahları Yehud taifesine uymadığından ve nüfus defterinde dahi kayıtları başka olduğundan mezbûr tıbk-ı ahvallerini mûcib olmak için ba'de ez-în içlerinden taşra gidenlere tezkere aliverilmek ve şâir bu misillü umûr-ı vakıalarında kullanılmak üzere Cemaatbaşılarının irüce mühür isti'mali kaziyesinden ibaret olduğu ifâdât-ı vakıalarından tebeyyün etmiş ve cemaat-ı mersûmun bu vecihle müstakil mühür isti'mal etmesi..."³¹²

Karâîlerle ilgili, bu belgede ortaya çıkan özellikleri şöylece sıralayabiliriz:

- Feth-i Hâkânî (İstanbul'un fethi)'den beri Karâîler, Rabbanî Yahudilerden ayrı bir cemaat olarak yaşamışlardır.

- Kendilerine has sinagogları vardır.

- Nüfus Defterlerinde, diğer Yahudilerden ayrı olarak kayıt edilmişlerdir.

- Rabbanî Yahudilerin hahamları onlara karışmamaktadır.

- Karâîlerin bir Cemaatbaşısı mevcuttu ve bu Cemaatbaşısıya resmî statü tanınırken, Yahudilerin Hahambaşısından ve diğer Yahudi ileri gelenlerinden fikir alınma ihtiyacı hissedilmişti. Muhtemelen bunun sebebi, Karâîlerle Rabbanî Yahudiler arasında sonradan bir anlaşmazlık çıkmasının önlenmesi idi.

- Karâîler, Rabbanî Yahudilerle farklı olan bayramlarını ve nikâh usullerini devam ettirmekteydi.

- Karâîlerin Cemaatbaşısına, içlerinden taşraya gideceklerle tezkere vermek ve bunun gibi işlerde kullanmak üzere bir mühür verilmiş ve böylelikle ona, resmî bir statü tanınmıştır.

³¹² BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEÖ.). A. D.VN. 15/75.

- Belgede işaret edilen Karâîlerle Rabbanî Yahudilerin bayramlarının farklı olması, takvimlerindeki farklılıktan ileri geliyordu. Karâîlerin takvimine göre bayram gününe tekabül eden günlerde Rabbanî Yahudilerin çalışmalarından dolayı, "Sebt" gününe hürmetsizlik eden kimseler olarak görüyorlardı.³¹³

- Belgede geçen diğer bir husus da, Karâîlerin nikâh usullerinin farklı olması idi. Bu farklılık, Rabbanî Yahudilerde evlilik öncesi gerekli görülen dinî banyo, Karâîlerce gerekli görülüyordu. Dolayısıyla, Rabbanî Yahudiler, Karâîleri; hayatları günah içinde geçen kimseler olarak mülehaza ediyorlardı.³¹⁴

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Alman seyyah Hans Dernschwam, o dönem İstanbul Karâîlerini şöyle tarif ediyor: Yahudilerin başka bir tarikatları da var. Buna Karaim denir.

Bu tarikata mensup olanlar, öteki alâlede Yahudilerden ayırırlar. Bunlar, diğer Yahudilerle bir arada oturmazlar. Kendilerine mahsus ayrı evleri vardır. Diğerleri ile beraber yiyip içmezler. Kendileri için ayrıca hayvan beslerler, kendi şaraplarını ayrı imal ederler. Perhizleri de kendilerine mahsustur. Diğer Yahudiler et yerken bunlar balık yerler. Bu tarikat mensupları, diğerlerinden kız alıp vermezler. Musa'nın beş kitabına ve 'On emre' bağlıdırlar. Ama diğer peygamberleri ve kitapları tanımazlar..."³¹⁵ Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Karâîler, Rabbanî Yahudilerden ayrı yaşamışlardır. Devlet, onları Yahudi statüsünde görmüş, aralarındaki farklılıklara değer vererek, Rabbanî Yahudilerin dinî otoritelerine uymaya zorlamamıştır.

4. Dönmeler

Osmanlı Devleti'nde bulunan Yahudi kökenli diğer bir topluluk da Dönmeler veya Avdetîler'dir.³¹⁶ Dönmelik hareketi, İzmir

³¹³ Bkz. Shaw, 47.

³¹⁴ Bkz. Shaw, 48.

³¹⁵ Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 150.

³¹⁶ Osmanlı Devleti'nde, İslâm dinini seçen Yahudi veya Hristiyanlara "Mühtedî" denilirken, bu cemaate "Dönme" adı verilmiştir. Ancak bu cemaat, "Avdetî" diye de anılmıştır. M. Zeki Pakalın, bu cemaat mensuplarına halk arasında Dönme denildiğini, ancak yüksek tabaka tarafından, nezaket maksadıyla bunlar için Avdetî adının kullanıldığını

Yahudilerinden Sabatay Sevi'nin 1666 yılında Mesihliğini ilân etmesiyle başlar. Sabatay Sevi, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde Yahudiler arasında taraftar toplar. Onun bu hareketi, ülke içerisinde huzursuzluğa sebep olur. Bunun üzerine Sabatay Sevi, Divan huzuruna çıkarılır. Divan'da, Mesihliğini ispat edemeyince, alacağı cezadan korkarak, "Kelime-i Şahadet" getirir.

Fakat onun Müslümanlığı görünüşte kalır. Taraftarlarına, görünüşte Müslüman olup, gerçekte ise, kendisinin Yahudi inancından alarak bazı değişiklikler yaptığı inanç esaslarına bağlı kalmalarını salık verir. Onun başlattığı bu hareket, ölümünden sonra da bir kısım taraftarı tarafından devam ettirilir.

Dönmelerin ortaya çıkışı ve Yahudi cemaatine etkisi hakkında, IV. Bölümde daha geniş bilgi verilecektir. Ancak burada, Dönmelerin Osmanlı Devleti nazarındaki konumunu aksettirmesi açısından bir belgeden bahsedilecektir. Osmanlı Arşivinde bulunan 1309/1891 tarihli bir belgenin hülâsa kısmında şöyle denilmektedir: "Selanik'te mine'l-kadîm mutavattın bulunan Avdetilerden Şeşbeşzâde Osman Efendi'nin hafidesi ve Ali Efendi'nin kerîmesi on sekiz-yirmi yaşlarında bulunan Râbia'nın münasebet peyda etmiş olduğu Manastırlı Hacı Feyzullah nam kimsenin delâleti ile Nâib-i Şerifin hanesine firar ederek, i'lân-ı ihtida ile Avdetîlik'ten ibâ ve Hükümet-i Şer'iyye'ye iltica etmesi üzerine, Vilayetçe cereyan eden muameleden ve merkûmenin Meclis-i Belediye Reisi İbrahim Bey'in hanesine misafir ettirilmiş olduğundan bahisle, bu babda edilecek muamelenin istifsârına dair Selanik Vilayetinden meb'ûs tahrirat okundu."

Bu takdim üzerine Meclis-i Vükelâ'ca alınan karar şu şekildedir: "Tahrîrât-ı meb'ûsede mezburenin ebeveyni nezdine gitmekten kat'iyyen ve müsırran imtina etmekte olduğu ve ebeveynine mutâvaat etmesi hakkında mükerreren icra edilen nasâyihe muvafakat eylemediği ve mezbûrenin bu firardan maksadı dahi

belirtmektedir. (Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Basımevi, İstanbul 1983. 1/115, 1/474); Dönme, Mühtedî ve Avdetî kelimelerinin manalarının şumûlü ve aralarındaki münasebetler için Bkz. Abdurrahman Küçük, Dönmeler Tarihi, Rehber Yayıncılık, İlaveli ikinci Baskı, Ankara 1992. 215-218.

merkûm Hacı Feyzullah ile tezvicden ibaret bulunduğu gibi işbu Avdetiler, İslâmiyet nâm-ı celîli altında bulundukları cihetle bu babda bir şey diyememeleri lâzım geliyor ise de şimdiye değin İslâm'dan kız alıp-vermedikleri beyanıyla icrâ-yı istîzân olunmuştur. Suret-i iş'âra nazaran merkûmenin reşide ve faile-i muhtar olduğu anlaşılmış ve bundan men' edilemeyeceğine binaen bir güne mahzur mahalli ve mâni-i şer'î olmadığı halde kızın talibe olduğu Manastırlı Hacı Feyzullah ile akdi icra ettirilerek ve en evvel hareket edecek vapura konularak Dersaadet'e i'zâmı ve şayed orada akdine mahzur olduğu takdirde, burada akdi icra ettirilmek üzere, kızın vâsita-i mu'temine ile ve keزالik ilk vapurla İstanbul'a gönderilmesi zımında Vilayete cevaben telgrafnâme-i sâmi keşidesi ve sûret-i karardan bahisle kızın vurûdunda ale'l-usûl mu'temin bir mahalde müsâferet sûretiyle bulundurularak keyfiyet-i vusûlunun bildirilmesi için dahi Zaptiye Nezareti'ne tebligat inhâsına karar verilmiştir."³¹⁷

Bu belgeden şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

— Dönmeler, Avdeti olarak da adlandırılmaktadır.

— Dönmeler, Müslümanlarla kız alıp vermemektedir. Bu yüzden, bahis mevzuu olan kızın tekrar kendi aralarına dönmesini istemişlerdir. Meclis-i Vükelâ, ancak kızın reşit olduğunu gerekçe göstererek tekrar ebeveyninin yanına döndürülmesine müsaade etmemiştir.

— Belgede, kızın Avdetîlikten ayrılarak "ilân-ı ihtida" ettiğinden bahsedilmektedir. "ilân-ı ihtida" kelimesinin kullanılması, Devlet' in, Dönmeleri resmîyette Müslüman kabul etmekle birlikte, yine de onların Müslüman olmadığını, zımnen de olsa kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca, belgede anlatılan hadisenin cereyan ediş tarzına bakılırsa, Dönme bir kızın, Müslüman bir erkekle evlenmek istemesinin epeyce heyecana sebebiyet verdiği anlaşıyor. Bu yüzden, konu mahallinde çözümlenemiyor ve Meclis-i Vükelâ'ya kadar ulaşıyor. Küçük bir hadisenin boyutlarının bu derece büyümesi, Dönmelerin Müslümanlarla karışmamak için son derece dikkatli ve tavizsiz olduklarını gösteriyor.

³¹⁷ BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbatası, 68/44.

B. OSMANLI DEVLETİNDE YAHUDİ YERLEŞİM BÖLGELERİ

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, Balkan şehirleri, Ege bölgesi, Ege Adaları, Anadolu'nun bazı şehirleri, Selanik, İstanbul, Safed^(*), Bursa, Şam ve Kahire'de yerleşmişlerdir. Türkler, Yahudilerle Selçuklu döneminde karşılaşmışlardır. Selçukluların Anadolu'ya girmesi ile Bizans zulmünden kaçan Yahudiler, Türklerin eline geçen yerlere kaymışlar, böylece, din ve vicdan özgürlüğüne kavuşmuşlardır³¹⁸ Beylikler Döneminde, Karaman Beyliği'nin merkezi olan Konya'da, küçük bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Hatta Karaman beylerinden birinin doktorunun Yahudi olduğu öne sürülmüştür.³¹⁹

Ankara'da da Bizans döneminden kalma bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Galanté, İmparator Ogüst'ün (M.Ö. 63-M.S. 14) Ankara'da bir bronz sütun üzerine, Yahudilerin Kudüs Tapınağına para gönderebileceğine dair yazdırdığı bir yazıya istinaden, bu cemaatin varlığının Milattan önceye kadar uzandığını ileri sürmüştür.³²⁰ Bu cemaat, İspanya ve Portekiz'den göç eden Yahudilerin bir kısmının da katılmasıyla sayıca artmıştır. Biri İspanya, diğeri Portekiz kökenli iki cemaat, daha önce Ankara'da bulunan Yahudileri içlerinde eritmiştir.³²¹

19. yüzyılın başlarında, Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşılarından Sadık Bey'in yaptığı bir nüfus sayımında, Ankara'da, 6018 Müslüman, 5050 Hristiyan ve 135 Yahudi hanesinin olduğu tesbit edilmiştir.³²² Amasya'da da Bizans dönemine kadar uzanan bir Yahudi cemaati yaşamıştır. Bu cemaat da İberya kökenli Yahudilerin katılmasıyla gelişmiş ve çoğalmıştır.³²³ Ayrıca, Amasya Yahudilerinin İstanbul'da bir Hahambaşı bulundurma hakkının karşılığı olarak Rav akçesi³²⁴ adı altında bir vergi ödedikleri de ileri sürülmektedir.³²⁵

(*) **Safed:** Günümüzde İsrail'in kuzeyinde bulunan bir şehir.

³¹⁸ Bkz. Sharon, Türkiye..., 29.

³¹⁹ Bkz. Sharon, Türkiye..., 29.

³²⁰ Bkz. Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie (Anatolie)*. Imprimerie Barok, İstanbul 1939. 11/275.

³²¹ Galante, *Anatolie...*, 11/275.

³²² Bkz. Rıfat Özdemir, *19. Yüzyılın İlk Yansında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1986. 117.

³²³ Bkz. Galanté, *Anatolie...*, 11/285.

³²⁴ Yahudilerin Rav akçesi adı altında ödedikleri verginin İstanbul'da bir Hahambaşı bulundurmaları karşılığı olduğu görüşü tartışmaya açıktır. Bu konuda IV. Bölümde daha geniş bilgi verilecektir.

1570 yılında, Amasya Yahudilerinin bir kısmı, kan isnadından dolayı veya işleri icabı, Tokat şehrine gelip yerleşmişlerdir.³²⁶ Tokat Yahudileri, aralarındaki anlaşmazlıkların halli için zaman zaman Kadi'ya müracaat etmiştir. Bu konu ile ilgili, Tokat Şer'iyye Sicillerinde kayıtlara rastlanmaktadır.³²⁷

Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasında Yahudi nüfusunun yoğunluğu daha fazla olmuştur. Özellikle, Selanik'e gelen göçmenlerin bazıları, bir müddet sonra buradan çevre illere dağılmıştır. Edirne'de 925/1519 yılında, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen 231 hane mevcutken,³²⁸ bu sayı, 978/1570 yılında 336'ya çıkmıştır.³²⁹

Bir müddet sonra, Yahudi nüfusu daha da artmış ve Yahudiler, akçe kudretiyle birçok eve sahip olmuştur. Bundan dolayı bazı mescitler cemaatsiz kalmış ve bu durumdaki mescitlerin etrafındaki evlerin değer bahasından Müslümanlara satılması emredilmiştir.³³⁰ Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde Yahudilerin yaşadığına dair birçok belge vardır. Rodos'ta bazı Yahudilerin fazla faiz aldıkları, Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmiştir (987/1579).³³¹

Şam'da Samirî denilen Yahudi taifesinin, Arapça bilgilerinden dolayı subaşı, emin ve iş erleri hizmetlerinde bulunarak Müslümanlara taaddî ettikleri Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmiştir (986/1578).³³² Yine Şam'da, Yahudiler, çuhayî eksik tarttıklarından dolayı tenbih edilmiştir.³³³ Başka bir belgeden de, İskenderiye'deki Yahudilerin kale içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır (1003/1594).³³⁴

Bağdat'ta yaşayan Müslümanlar, Yahudilerin para kuvvetiyle Müslümanların yaşadığı mahallelerde evler satın alarak meyhaneler açtıklarını şikâyet etmiş ve bunun önlenmesi için Divan-ı Humayun'dan hüküm sadır olmuştur.³³⁵

³²⁵ Bkz. Galanté, Anatolie..., II/290.

³²⁶ Bkz. Galanté, Anatolie..., II/290.

³²⁷ Meselâ Bkz. Tokat'ın 15 ve 18 numaralı Şer'iyye Sicilleri.

³²⁸ Bkz. BOA., TTD., Nu. 77, 39-40.

³²⁹ Bkz. BOA., TTD. Nu. 494, 84-90.

³³⁰ Bkz. BOA., MD. 51, s. 25, sh. 8.

³³¹ Bkz. BOA., MD. 40, s. 289, sh. 132.

³³² Bkz. BOA., MD. 35, s. 537, sh. 219.

³³³ Bkz. BOA., MD. 52, s. 178, sh. 76.

³³⁴ Bkz. BOA., MD. 73, s. 933, sh. 423.

³³⁵ Bkz. BOA., MD. 53, s. 465, sh. 158.

Halep'te, Hz. Ömer Camii etrafındaki evler, Yahudilerin eline geçtiğinden, cami cemaatsiz kalmış, bu camiın açık kalması için gereken tedbirlerin alınması istenmiştir (1003/1594).³³⁶

Mısır'da da Yahudi ve Hristiyanların, Müslüman esir satın almaları yasaklanmıştır (1003/1594).³³⁷ Bunlara benzer birçok belge, Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde Yahudilerin yaşadığını göstermektedir. Fakat Yahudiler, bulundukları şehirlerde nüfus yoğunlukları ile orantılı olarak etkili olabilmıştır. Yahudilerin etkili olduğu en önemli şehirler, Selanik, İstanbul, Safed, İzmir ve Bursa'dır. Bu şehirlerdeki Yahudiler, nüfuslarının çok olması sebebiyle, toplum hayatında etkileri daha çok olmuştur. Şimdi saydığımız bu şehirlerdeki Yahudilerin durumlarını ele alacağız.

1. Selanik

Selanik'teki Yahudi varlığı çok eskilere dayanır. Pavlus, Selanığı ziyaretinde, orada bulunan bir havraya giderek Yahudilere vaaz etmiş fakat Yahudiler ona karşı çıkmıştır.³³⁸

Ünlü seyyah Benjamin Tudela, 12. yüzyılda, Selanik'te dokumacılıkla iştiğal eden 500 civarında Yahudinin yaşadığını kaydetmiştir.³³⁹

Türkler, Selanik'i ele geçirdiğinde, orada Hristiyanlarla ve Yahudilerle karşılaşmıştır. Bununla beraber, 1478 tarihli bir Osmanlı Tapu Tahrir Defterinde, hiçbir Yahudinin kaydının bulunmaması,³⁴⁰ Selanik Yahudilerinin muhtemelen İstanbul'a göç etmesinden³⁴¹ ve Selanik'in geçici bir süre Venediklilerin eline geçmiş olmasından kaynaklanmıştır.³⁴²

Selanik'te asıl Yahudi iskânı, Katolik Krallar Ferdinand ile İzabel'in, 1492'de, ülkelerindeki Yahudileri sürgün etme kararı

³³⁶ Bkz. BOA., MD. 73, s. 103. sh. 43.

³³⁷ Bkz. BOA., MD. 73, s. 932, sh. 422.

³³⁸ Bkz. Resullerin İşleri, XVII/1-5.

³³⁹ Bkz. Gilles Véinstein, "Un Paradox Séculaire", Salonique 1850-1918, La Ville des Juifs et le Réveil des Balkans, Editions Autrement, Paris 1992-42.

³⁴⁰ Bkz. Veinstein, 42.

³⁴¹ Bkz. Jacob Barnai, "La Communauté Juive de Salonique (1430-1943)", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992. 397.

³⁴² Bkz. Veinstein, 42.

almalarından sonra başlamıştır. İspanya Yahudilerini daha sonra Portekiz'den kovulan (1496-1497) Yahudiler izlemiştir. İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudiler, İtalya, Kuzey Afrika ve bazan da Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinde bir müddet kaldıktan sonra Selanik'e gelmişlerdir.³⁴³

15. yüzyılın ortalarından sonra Selanik'e, Eşkenaz Yahudiler de yerleşmiştir. Edirne hahamı İzak Sarfati, Almanya, Morova ve Macaristan bölgelerinde yaşayan Yahudilere bir mektup yazmış ve bu mektubunda onları, barışın ve adaletin hüküm sürdüğü Türk topraklarına davet etmiştir.³⁴⁴

Bu çağrı üzerine, Avrupa, Transilvanya ve Macaristan'da zulme uğrayan birçok Yahudi, Selanik'e göç etmiştir. Bunları, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526'dan itibaren Avrupa içlerine yaptığı seferler esnasında gelen birçok Eşkenaz Yahudi izlemiştir.³⁴⁵

Selanik'te Karâî mezhebine mensup Yahudiler de yaşamıştır.³⁴⁶ Fakat Karâîlerle Rabbânî Yahudiler arasında İstanbul'da olduğu gibi, sık sık tartışmalar yaşanmış, bu yüzden Karâîlerin büyük çoğunluğu İstanbul'a göç etmiştir.

15. yüzyılın sonlarında, yerli Yahudilerin (Romaniot), İtalya menşelilerin ve Eşkenazların birer sinagogu mevcuttan³⁴⁷ 1022/1613 tarihli Selanik Tapu Tahrir Defterine göre, o yıllarda, Selanik'te yirmi altı Yahudi cemaati ve her cemaate ait bir sinagog meydana gelmiştir. Bu defterde adı geçen Yahudi cemaatleri şunlardır:³⁴⁸

³⁴³ Bkz. Barnai, 398.

³⁴⁴ Bkz. Nchama. V/116.

³⁴⁵ Veinstein, 45.

³⁴⁶ Abraham Danon, "La Communauté Juive de Salonique au XVI. Siècle". REJ., XLI/208.

³⁴⁷ Bkz. Veinstein, 45.

³⁴⁸ BOA., TTD., Nu. 723, sh. 28-72.

	Mücerred	Hane	(Bekâr)
1.	Cemaat-ı İspanyol	94	70
2.	Cemaat-ı Çiçilyan	126	240
3.	Cemaat-ı Moy (Movi)	33	21
4.	Cemaat-ı Lizbon	231	49
5.	Cemaat-ı Dalyan	49	70
6.	Cemaat-ı Arbon	144	-
7.	Mahalle-i Obranlu	49	42
8.	Cemaat-i Etz (Er)-Haim	140	124
9.	Cemaat-ı Köhne Katalan	70	69
10.	Cemaat-ı Aragon	231	153
11.	Cemaat-ı Çiçilyan-ı Köhne	91	92
12.	Cemaat-ı Katalan nâm-ı diğer Geruş	91	87
13.	Cemaat-ı Şalom	105	178
14.	Cemaat-ı Midraş	92	153
15.	Cemaat-ı Polye	159	193
16.	Cemaat-ı Portugal	43	21
17.	Cemaat-ı Geruş Kastilyan	158	89
18.	Cemaat-ı Avora Portugal	231	149
19.	Cemaat-ı Alaman	239	-
20.	Cemaat-ı Geruş Kalavraş	126	81
21.	Mahalle-i Kane	91	48
22.	Cemaat-ı Motalto	40	16
23.	Cemaat-ı Estrok	32	-
24.	Cemaat-ı Köhne Kalavraş	182	118
25.	Cemaat-ı Cedid Portugal	59	206
26.	Cemaat-ı Korfus	12	-
	Toplam	2918	2220

Selanik şehrine Yahudi göçü, 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. 1648-1658'de Ukrayna'da yapılan büyük katliamdan kurtulan Yahudiler, akın akın Osmanlı topraklarına, özellikle Selanik şehrine gelmiştir.³⁴⁹

³⁴⁹ Bkz. Veinstein, 55.

18. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin inkiraz döneminin gelmesi ile birlikte Yahudi göçünün yönü yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Yahudiler, daha çok Londra, Bordeaux, Hamburg gibi şehirleri tercih etmiştir. Sürekli Yahudi göçü dolayısıyla, Selanik'te yerli Yahudiler azınlıkta kalmıştır. Selanik'teki yerli Yahudiler, evlilik ve başka yollarla İspanyol Yahudileri ile yakınlaşmışlar, daha sonra da onların lisanı olan Judeo-İspanyol lisanını konuşmaya başlamışlar ve eskiden beri konuştukları Yunancayı terk etmişlerdir.³⁵⁰

Selanik'e gelen Yahudiler, geldikleri yere göre bir araya toplanarak birer cemaat teşkil etmişlerdir. Daha sonra şehre gelen Yahudilere, hangi şehirden geldiği sorulmuş, hemşerilerinin kurmuş olduğu sinagoga kayıtları yapılmıştır. Kayıtları yapılan cemaatin yöneticileri, onlara uygun bir iş ve kalacak yer temin etmiştir.³⁵¹ Her cemaatin Hahamı, o cemaatin şefi konumunda olmuştur. Hahamlar, cemaatin dinî ve sosyal hayatını düzenlemek için gerekli olan kuralları koymuş ve bu kurallara uymayanları cezalandırmıştır.³⁵²

Genel bir otoritenin bulunmaması, 16. yüzyılda, Selanik Yahudileri arasında çatışmalara neden olmuştur. Hahamlar, hukukî meselelerin halli konusunda bitmez tükenmez tartışmalara girişmiştir. Eğitimde ve yiyecek-içecek kuralları konusunda aralarında birçok anlaşmazlık çıkmıştır.³⁵³

17. yüzyılın başlarında, Selanik'teki Yahudi cemaatları arasındaki düzensizliği ortadan kaldırmak için, cemaatların ileri gelenlerinden ve hahamlardan meydana gelen bir "üst kurul" oluşturulmuştur. Bu kurul merkezi bir yönetim oluşturmuş ve bir Hahambashılık Kurumu ortaya çıkarmıştır.³⁵⁴ Selanik Yahudileri, Osmanlı Devleti'nde, dokumacılıktaki başarılarından dolayı, yün satın alıp dokumacılık yapma imtiyazını elde etmiştir. Nicolas Svoronos, Selanik Yahudilerinin dokumacılık yapmayı Kastilya'da öğrendiklerini öne sürmüştür.³⁵⁵

³⁵⁰ Emmanuel, 62.

³⁵¹ Bkz. Emmanuel, 66

³⁵² Bkz. Danon, 212-213; Barnai, 398; Emmanuel, 68.

³⁵³ Bkz. Barnai, 395.

³⁵⁴ Bkz. Barnai, 399.

³⁵⁵ Bkz. Nicolas Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe é Siècle*, Paris 1956, 187.

Her ne kadar Benjamin Tudela Selanik Yahudilerinin 12. yüzyılda dokumacılıkla iştigal ettiğini kaydetmişse de³⁵⁶ Emmanuel, Svoronos'un görüşünü teyit etmiş ve Selanik Yahudilerinin dokumacılık mesleğini İberya'da öğrendiğini ileri sürmüştür.³⁵⁷

16. yüzyılın başlarından itibaren, Selanik Yahudileri, Yeniçerilerin giyeceklerinin dikildiği çuhayı dokumaya başlamıştır. Onlara, Devlet tarafından çuha dokumak üzere yün satın almada öncelik tanınmıştır. Selanik kadısına sık sık gönderilen hükümlerle bu husus teyid edilmiştir. Sofya, Üsküb, İstramca ve Tatarpazarı kadılarına gönderilen (983/1575) hükümde; "Selanik'te mirî çuha işleyen Yahudiler, kendilerine lazım olan mikdar yapagı almadan harice yapagı satılmaması" emredilmiştir.³⁵⁸ Aynı konu ile ilgili başka bir hüküm de Selanik ve Karafarye kadılarına gönderilmiştir (988/1580).³⁵⁹

Devlet, çuha işine büyük önem vermiş, Selanik'te çuha dokuyan Yahudilerin şehri terk etmelerini yasaklamıştır.³⁶⁰

Bu yasak, ancak özel durumlarda kaldırılmıştır. Selanik Kadısına gönderilen hükümlerle, taun sebebiyle Selanik'i terk etmek isteyen Yahudilere, gittikleri yerlerde de çuha işlemeleri şartıyla izin verilmiştir.³⁶¹

Selanik, 16. yüzyılda kültürel bakımdan Safed ve İstanbul ile rekabet eden bir ilim merkezi olmuştur. Çağın en seçkin hahamlarından olan Samuel haMedina (Raşdam) orada yaşamıştır. O dönemde, Selanik'te, birçok okul ve akademi (Yeşivot) kurulmuştur. Bu müesseselerde, dinî ilimlerin yanı sıra Latince, Arapça, Tıp, Astronomi ve tabiat ilimleri de öğretilmiştir. Şehrin hahamları arasında bulunan Salamon Taitacaç'ın ilmî seviyesi, Yosef Karo tarafından da kabul edilmiştir.³⁶²

³⁵⁶ Bkz. Barnai, 397.

³⁵⁷ İ.S. Emmanuel. Histoire de l'Indüstric de Tissus des Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1935, 13-14.

³⁵⁸ Bkz. BOA., MD. 27, s. 646, sh. 273.

³⁵⁹ Bkz. BOA., MD. 43, s. 27, sh. 15.

³⁶⁰ Bkz. Ömer Lütfü Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, 740.

³⁶¹ Bu hususla ilgili belgeler için bkz. BOA., MD. 36. s. 738, sh. 281; MD. 27, s. 655, sh. 275.

³⁶² Barnai, 400.

İstanbul Yahudilerinin 1494'te tesis ettiği matbaa gibi, 1510'da da Selanik Yahudileri de bir matbaa kurmuştur.³⁶³

Selanik Yahudileri, 17. yüzyılın ortalarına kadar müreffeh bir hayat sürmüştür. Fakat Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki ilişkilerin bozulması üzerine, Selanik Yahudilerinin ticaret sahaları daralmış ve buna paralel olarak da Yahudiler gerilemeye başlamıştır. Sahte Mesih Sabatay Sevi hareketi de Selanik Yahudilerine büyük darbe vurmuştur. O tarihlerden itibaren ticarî ve kültürel yönden sürekli gerilemeye başlayan Selanik Yahudileri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Alliance Israélite"nin okullar açması ile tekrar gelişmeye başlamıştır.³⁶⁴

2. İstanbul

Osmanlı Devleti'nde, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri de İstanbul'dur. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fetih ettiğinde orada Rabbanî ve Karâî Yahudilerle karşılaşmıştır. Fatih, fetihten sonra Yahudileri dinî uygulamalarında serbest bırakmış, Hahambaşı Rabbi Moşe Kapsali'ye iltifatlarda bulunmuş ve onu, Yahudi cemaatinin başkanı olarak tanımıştır.³⁶⁵ Fetih sırasında Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu bölge, Eminönü ve Sirkeci arasındaki Yenicami civarlarıdır.³⁶⁶ Daha sonra, Yenicami'nin yapılışı esnasında buradaki Yahudiler, Hasköy'e nakledilmiş ve orada onlara evler verilmiştir.³⁶⁷ Fetihden sonra, Edirne, Selanik ve Safed'den Yahudiler getirilerek İstanbul'a yerleştirilmiştir. Selanik'ten getirilenler Şuhud Kapısı (Çıfıt Kapısı) ve Tekfursaray'ına, Safed'den getirilenler Hasköy'e yerleştirilmiştir.³⁶⁸

³⁶³ Bkz. T. Gökbilgin, "Selanik", İA., MEB., X/343.

³⁶⁴ Bkz. E. Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, Septième édition, Paris 1918, 195-196.

³⁶⁵ Bkz. M. Şehabettin Tekindağ, "Fetih'ten Sonra İstanbul", *Fethin 511. Yılı dönümü Konferansları*, İstanbul 1946, 43.

³⁶⁶ Franco, 20; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, III/185.

³⁶⁷ Bkz. Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan, TTK. Basımevi, Ankara 1990, 1/58-59.

³⁶⁸ Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan Reşat Ekrem Koçu, İstanbul 1944, I/114.

Edirne'den getirilen Yahudiler de Balat ve Bahçekapısı civarına yerleştirilmiştir.³⁶⁹

15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl boyunca İstanbul'a göç eden İberya Yahudileri, Haliç'in kıyılarına yerleştirilmişler ve sonradan gelmelerine rağmen, sayılarının çok olmasından dolayı, zamanla yerli Yahudileri kültürel olarak eritmişlerdir.³⁷⁰

Evliya Çelebi, Galata'da,³⁷¹ Ortaköy'de,³⁷² Kuruçeşme'de,³⁷³ Arnavutköy'de³⁷⁴ ve Hasköy'de Yahudilerin yoğun olarak yaşadıklarını belirtmekte ve o günkü Hasköy'ü şöyle tasvir etmektedir:

"Bu belde her ne kadar Hasköy nâmı ile maruf ise de lakin bir şehir-i müzeyyen ve bî-misaldir. Çünkü üç bin kadar riyâd ve hadâiki hâvî kat kat hâne-i zîbâları vardır. Bu bağlarında limon ve turunç hâsıl olur. Amma havası latif bir câyı sürür ve hubûrda vâkî olmuş deryaya nazır kat kat evleridir. Hususen Küpeliogulları, Mordehay, Nesim, Kemal nam Yahudilerin hanelerinin bağ ve bahçeleri öyle limon ve öyle narlar verir ki bir bağda misli bulunmaz. Burası da Galata Mevleviyetine bağlı bir niyâbettir. Lakin ayrıca Subaşı ve Yeniçeri çorbacısı kulluğu vardır. Bir camii, iskele mescidi, Saraçhane mescidi nâmiyla iki mescidi vardır. Han, imaret, medrese gibi şeyleri yoktur. Bir hamamı, bir mahalle-i Müslimîni vardır. Geri kalan, on bir cemaat tabir olunur Yahudi mahallesidir. Lakin evvelce de beyan olunduğu üzere İstanbul'da yangın olup, Şuhud Kapısı'ndan içeri doğru yanan Yahudi evlerinin yerinde bir cami esası keşf olunup oraya Valide Sultan camii bünyad edildikte, evleri yanan Yahudiler de Hasköy'e gelip, yirmi cemaatten ziyade oldular. Cümlesi on bin kadar Yahudidir. Bu kasabayı gören, Rumeli'nde Selanik'e, Arabistan'da Safed şehrine benzetir ki Yahudi ile mâlenmâldir. Yedi kenîseleri, on iki sinago hahamları vardır. Bundan başka, iki mahalle Rum vardır ki, üç adet deyrleri vardır.

³⁶⁹ Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Zamanında İstanbul Mahalleleri. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, Ankara 1978. 79.

³⁷⁰ Bkz. Henri Fresco, "Les Sefarades d'Istanbul depuis L'Installation Jusqu'à la Fin du XIX é Siècle", *Les Juifs d'Espagne. Dirigé Par Henry Mechoulan*, Paris 1992, 388.

³⁷¹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, I/431.

³⁷² age., I/4521

³⁷³ age., I/452.

³⁷⁴ age., I/452.

Bütün Yahudi taifesinin kabirleri, bu Hasköy dağlarında beyaz çakıl taşı gibi görünürler. Ölünün başka yere gömülmek ihtimali yoktur. Üsküdar ve Galata'dan dahi ölülerini buraya getirirler. Lakin bir kaç senedir, Hahambaşları, gayri yerlerde de izn-i hâkim ile mezarlık yapmalarına izin vermiştir..."³⁷⁵ Evliya Çelebi'nin yukarıdaki tasvirine göre o günkü Hasköy, Yahudilerin en yoğun olarak yaşadıkları bölgedir. Bu mahallede, Türklerin iki mescidi, Rumların üç manastır kilisesi ve Yahudilerin ise yirmiye yakın ibadethaneleri mevcuttur. Bundan dolayı Evliya Çelebi, 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı, Selanik ve Safed ile Hasköy'ü karşılaştırmaktadır.

Fatih dönemine ait bir vakfiyede, Yahudilerin bulunduğu on yedi mahalle zikredilmektedir.³⁷⁶

Galanté, Yahudilerin yoğun olduğu yerleri şöyle sıralamıştır: Hasköy, Kasımpaşa, Balat, Fener, Cibali, Unkapanı, Balıkpazarı, Galata, Beyoğlu, Şişli, Tophane, Eminönü, Sirkeci, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Yeniköy, Büyükdere, Üsküdar, Dağhamam, Bağlarbaşı, Kuzguncuk, Selamsız, Beykoz, Kadıköy, Moda, Fenerbahçe, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy ve Küçük Çekmece ile Kır-alı, Heybeli, Burgaz ve Büyük Ada.³⁷⁷

İstanbul Yahudilerinin büyük çoğunluğunu da İberya'dan göç eden Yahudiler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, İberya'dan göç eden Yahudilerin Haliç kıyılarına yerleşmelerine müsaade etmiştir. O devirde yeni gelenler, önemli miktarda yerli Yahudi ile karşılaşmış, aralarındaki dinî ve sosyal farklılıklar, çeşitli problemlere neden olmuştur. Fakat bir asır sonra İberya Yahudileri, onlardan çoğunu aralarında eritmiştir.³⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde olduğu gibi, Yahudi sığınmacılar geldikleri yerlere göre bir araya toplanmışlar ve birer cemaat oluşturmuşlardır. Her topluluk genellikle geldikleri yerlerin adıyla anılan birer sinagoga sahip olmuştur.³⁷⁹

³⁷⁵ agc., I/413-414.

³⁷⁶ Bkz. Abraham Galanté, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, İstanbul 1941, I/51.

³⁷⁷ Abraham Galanté, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, İstanbul 1941, I/52-68.

³⁷⁸ Bkz. Fresco, 388.

³⁷⁹ Bkz. Fresco, 388.

İstanbul Yahudileri, bulundukları konumdan dolayı, taşrada yaşayan dindaşları ile devlet yöneticileri arasında aracı görevi görmüşlerdir. Taşradan gelen Yahudiler, Saray'daki işlerinde kolaylık sağlamaları için İstanbul'daki dindaşlarına başvurmuştur. Örneğin Selanik'ten gelen Rabbi Moise Almosnino, işlerini halletmek için Saray'da tavassutta bulunması için Yasef Nasi'ye müracaatta bulunmuştur.³⁸⁰

3. Safed

Safed şehri de, İstanbul ve Selanik gibi, İberya Yahudilerinin yoğun olarak göç ettiği şehirlerden biridir. Bu şehir, 15. yüzyılın başlarına kadar, ancak üç yüz Yahudi ailesi barındırırken, çok sayıda İberya Yahudisinin göçü nedeniyle, 15. yüzyılın sonlarına doğru, iki bin dolayında Yahudi ailesini barındırır olmuştur.

İberya Yahudileri gelmeden önce, Safed Yahudileri küçük bir cemaat idi. Aralarında, Talmud okutacak kadar bilgi sahibi kimse bile bulunmuyordu. İspanyol göçmeni olan Yasef Saragossi, buradaki Yahudi cemaatini organize ederek ilmi ve kültürel faaliyetlere başlamıştır. Saragossi'nin başlattığı bu çalışma, kısa zamanda sonuç vermiştir. Yoğun Yahudi göçü dolayısıyla Safed, Talmud ve Kabbala çalışmalarında, Osmanlı şehirleri arasında önemli bir mevkiye yükselmiştir.³⁸¹

Safed şehrine, kısa zamanda çok sayıda Yahudinin göç etmesinden dolayı, burada yaşayan Müslümanlar bazı konularda rahatsızlık duymuşlardır. 992/1584 tarihli bir Osmanlı belgesinde belirtildiğine göre Safed kadısı, Safed'de yedi cami olduğu halde, Yahudilerin eskiden üç mabedi varken mabed sayılarının otuz ikiye ulaştığını, Yahudi mabedlerinin çok yüksek yapıldığını, bu mabedlere pek çok emlak vakfedilerek Müslümanlara müzayaka çektirildiğini arz etmiştir. Safed kadısının bu arzı üzerine, konunun araştırılması için Divan-ı Humayun'dan (992/1584) Şam valisine hüküm gönderilmiştir.³⁸²

³⁸⁰ Bkz. Fresco, 389.

³⁸¹ Bkz. Franco, 43; Graetz, IV/450.

³⁸² Bkz. BOA., MD. 55, s. 85, sh. 48.

Bu belgeden anlaşıldığına göre, Safed'deki Yahudi mabedlerinin sayısında, göçmen akını sebebiyle on bir kat artma olmuştur. Belgede şikâyet edilen hususlardan olan Yahudi mabedlerinin sayısının fazlalığı ve bu mabedlere çok sayıda emlak vakfedilmesi, Yahudilerin nüfusunun arttığını ve maddî bakımdan oldukça iyi durumda olduklarını göstermektedir.

Başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise, göçmen akını nedeniyle nüfusu çok artan Safed'den, Yahudilerin bir kısmının Kıbrıs'a yerleştirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu haberin duyulması üzerine, Safed'de ticarî hayat durma noktasına gelmiş ve bu husus Safed kadısı tarafından Divan-ı Humayun'a bildirilmiştir. Bunun üzerine, Divan-ı Humayun'dan "Yahudi taifesi Kıbrıs'a sürülmekten feragat idilüp yerli yerlerinde sakin olup kâr u kisbelelerinde olalar" diye hüküm sadır olmuştur.³⁸³

Bununla birlikte, ülkenin başka yerlerinden Safed'e göç etmek isteyen Yahudiler için sınırlamalar getirilmiştir. 987/1579'da, Selanik'ten Safed'e giderken Kıbrıs'a uğrayan yüz nefer Yahudi ailesi, Kıbrıs'a iskân edilmiştir.³⁸⁴

Safed'in Osmanlı Yahudileri nazarında, ne kadar önemli olduğunu Evliya Çelebi şöyle anlatmıştır: "Cemî' Benî İsrail bu Safed şehrinde zuhur ettiğinden mabed-i kadimleri olup ilâ hâze'l-ân Benî İsrail'e bu şehir Kâbe makamındadır.

Bu şehri Selim Han Mısır Çerkeşlerinden Sultan Gavri'den aldıktan, Tavaşî Sinan Paşa tahririyle altı kere yüz bin Yahudi haracıdır. Hâlâ yine yetmiş seksen bin Yahudisi mevcuttur. Şehir bütün bütüne Yahudi haneleridir. Ömründe bir Yahudi bu şehri ziyaret etmese yahut (oraya gitmeye) iktidarı yoksa türabından sürünüp suyunu içmese, yaprak hazanından tütsü vermese za'm-ı bâtıllarınca Yahudi olmayıp kara Cuhud olurlar..."³⁸⁵

Evliya Çelebi, her ne kadar o dönemde Safed'de yetmiş-seksen bin Yahudi'nin yaşadığını belirtmekte ise de bu rakam gerçeğe uygun düşmemektedir. Gilles Veinstein, Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerini esas alarak yaptığı bir araştırmayla 16. yüzyılın sonla-

³⁸³ Bkz. BOA., MD. 36, s. 581, sh. 278.

³⁸⁴ Bkz. BOA., MD. 34, s. 803, sh.?

³⁸⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III/ 119.

rında, Safed'de 945 Yahudi hanesinin varlığını ortaya koymaktadır.³⁸⁶ Başka bir araştırmacı ise, 1492'de, Safed'deki Yahudi nüfusunun on bin civarında iken sonraları hayli eksildiğini ve 1880'den itibaren Siyonist muhacirlerin akın etmesi ile üçte biri Yahudi olmak üzere onbeş bin kişinin Safed'de yaşadığını belirtmektedir.³⁸⁷

Evliya Çelebi, Safed'i anlatırken, Safed Yahudilerinin lisanından da bazı örnekler veriyor. Birden ona kadar verdiği sayılar (una, doş, tura, kuation, çinko, siy, siate, oyte, nove, dos), İbranice değil İspanyolcadır. Bununla beraber, dinî mana ifade eden kelimelerden verdiği misaller İbranicedir. "Kaşer" ve "Turfa" kelimeleri, İbranice Koşer"(dine uygun) ve "Taref" (dine uygun olmayan) kelimelerinin Osmanlı Yahudilerince kullanılış şeklidir. Safed şehri, 17. yüzyılda, Kabbala çalışmalarının en yüksek düzeye eriştiği yerlerden biri olmuştur. Safed'de İsak Luria, Haim Vital gibi ünlü Kabbalistler, yaptıkları Kabbalist faaliyetleri etrafında birçok taraftar toplamışlardır.³⁸⁸ Safed'deki Kabbalist faaliyetler, bütün Yahudi dünyasını etkilemiştir. Hatta Sharon, Safed'de gelişen Kabbalist fikirleri, "Sabataycılığın temelinde yatan aktif unsurlardan biri" olarak görmüştür.³⁸⁹

4. İzmir

Osmanlı Devleti'nde, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden birisi de İzmir'dir. Her ne kadar Büyük İskender'in Filistin'den İzmir'e Yahudi getirerek yerleştirdiği rivayet edilse de³⁹⁰ İzmir'de, organize bir Yahudi cemaati ancak 1605'te oluşmuştur. İzmir'deki Yahudiler, bu tarihten önce, "Minyan"ı³⁹¹ tamamlamak için bayramlarda, Tire ve Manisa'dan Yahudi getirmişlerdir.³⁹²

³⁸⁶ Bkz. Gilles Veinstein, "L'Empire Ottoman depuis 1492 Jusqu'à la Fin du XIX. Siècle", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan. Paris 1992, 366.

³⁸⁷ Bkz. J. H. Kramers, "Safed", İA., ME.B., X/49.

³⁸⁸ Graetz, IV/ 108.

³⁸⁹ Sharon, Türkiye..., 70.

³⁹⁰ Bkz. Abraham Galanté Histoire des Juifs d'Anatolie, Histoire des Juifs d'Izmir (Smyrne), (İzmir), Imprimerie Babok, İstanbul 1937, 1/7.

³⁹¹ Minyan: Yahudilikte, bayramlarda ve ölülerin ardından yapılacak toplu ibadetlerde en az on reşit erkeğin bulunması gerekir. Buna "Minyan" denir.

³⁹² Bkz. Galanté, İzmir.... 12.

16. yüzyılda, Akdeniz ve Ege'nin ticarî yönden öneminin artmasına paralel olarak İzmir'in de önem kazanmaya başlamıştır. Bunun üzerine, Tire ve Manisa Yahudilerinden bir kısmı İzmir'e yerleşmiştir. İzmir'e önemli miktarda Yahudi göçü, Selanik'in iktisadî bakımından gerilemeye başlaması ile olmuştur. Bu göçmenler arasında Yosef Eskapa ve Sabatay Sevi'nin hocalığını yapan İzak Dalba da vardır.³⁹³ 17. yüzyılda Portekiz'den, İspanyadan ve İtalya'dan birçok Konverso İzmir'e göç etmiştir. Ayrıca Safed, Ankara, İstanbul ve Balkan şehirlerinden İzmir'e gelerek yerleşenler de olmuştur. Bu yüzyılda İzmir'e yerleşen Yahudi ailelerinden Gabay ailesi, bir matbaa açmıştır.³⁹⁴

İzmir'e, Eşkenaz Yahudiler de göç etmiştir. Özellikle 1648-1649'da; Polonya'daki Yahudi katliamından kurtulanlardan bir kısmı İzmir'e yerleşmiştir.³⁹⁵ Bu dönemde, İzmir'de Karâîlerin de yaşadığı ileri sürülmüştür; ancak, durumları hakkında aydınlatıcı bilgi yoktur.³⁹⁶ 18. yüzyılda İzmir Yahudileri, diğer Türkiye Yahudilerine göre iktisadi bakımdan önemli bir konuma gelmiştir. Bundan dolayı birçok Yahudi, özellikle Selanik'ten ve Anadolu şehirlerinden İzmir'e göç etmiştir.³⁹⁷ 17. yüzyıldan itibaren sayıları sürekli artan İzmir Yahudileri, bazı olaylardan da önemli ölçüde etkilenmişlerdir. 1688'de deprem, 1743, 1772 ve 1841'deki yangınlar ve Hristiyanlar tarafından yapılan kan isnadları (*) İzmir Yahudilerine sıkıntılı dönemler yaşatmıştır.³⁹⁸

³⁹³ Bkz. Jacob Barnai. "Les Juifs de Smyrne depuis l'Installation Jusqu'à la Fin du XIX e Sicle", Les Juifs d'Espagne. Dirige Par Hetiry Mechoulan, Paris 1992, 394.

³⁹⁴ Bkz. Barnai, 395.

³⁹⁵ Barnai, 395.

³⁹⁶ Bkz. Siren Bora, İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923, Gözlem Yayınları, İstanbul 1995, 27.

³⁹⁷ Barnai, 395.

(*) bkz. s. 216 vd.

³⁹⁸ Barnai, 395.

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ

Osmanlı Devleti, Müslüman Türklerin hâkim unsur olduğu ve içinde farklı din ve ırklara mensup insanların yaşadığı, çok geniş coğrafyaya yayılmış bir devlettir. Böyle bir devletin tarihi içinde genel nüfusa göre nispetlerinin azlığına rağmen, Yahudilerin etkisi zaman zaman önemli olmuştur. Özellikle 16. yüzyılda, Yahudi nüfuzu Saray'a kadar uzanmıştır. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin etkileri, dönemler halinde ele alınacaktır.

A. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE KADAR YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİNDE ETKİLERİ

Avrupa'nın çeşitli yerlerinden sürülen Yahudiler, 15. yüzyılın ortalarından itibaren topluluklar halinde Osmanlı devletine göç etmişlerdir. Osmanlı devletinden hüsn-ü kabul gören Yahudiler, ilk zamanlar, Devlet içinde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır.

Avrupa'da gördükleri sıkıntı ve işkencelerden kurtulan Yahudiler, Osmanlı devletinde iş hayatına atılmışlar, ticarette, el sanatlarında, hatta Saray içinde önemli roller icra etmişlerdir.

Osmanlı Yahudi cemaati Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen dindaşları ve ırkdaşları ile sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Kanuni döneminde ise Yahudiler, cemaat olarak önemli bir konum elde etmişlerdir.

1. Fatih Sultan Mehmet'ten Önce Osmanlı Yahudileri

Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde, orada eskiden beri yaşayan Yahudilerle karşılaşmışlardır. Anadolu'da Yahudi sayısı çok az olduğundan veya Türklerle Bizanslılar arasındaki savaşlar esnasında

kaçmış olmalarından dolayı³⁹⁹ Yahudilerin o dönemlerde fazla etkileri olmamıştır.

Osmanlı padişahları, yeni fethettikleri toprakları şenlendirmek için Müslim Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın savaş esnasında kaçmış olanları davet etmiştir. Fethedildiği esnada tamamen boşalmış olan Bursa'ya, Orhan Bey'in çıkardığı davet üzerine, özellikle Şam Yahudileri ve Bizans İmparatorluğunun çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilerden birçoğu göç ederek yerleşmişlerdir.⁴⁰⁰

Bursa'da Yahudi nüfusu çoğalınca, onların ibadet etmeleri için bir sinagog ihtiyacı hâsıl olmuştur. Orhan Bey, bir fermanla, sinagog yapılmasına izin vermiş ve bunun üzerine Bursa'da bir sinagog inşa edilmiştir.⁴⁰¹ Etz Hayim adı verilen bu sinagog, Türkiye Yahudilerinin en antik, en önemli sinagogudur ve bugün hâlâ ayakta durmaktadır. Bursa Yahudileri, adet ve geleneklerini daha iyi koruyabilmek ve dinî hayatlarını rahatça yaşayabilmek için, kendilerine özel bir mahalle tahsis edilmesini istemiş; onların bu istekleri padişah tarafından kabul edilmiştir. Yahudi Mahallesi adıyla bir mahalle kurulmuş ve Yahudiler bu mahalleye yerleşmiştir.⁴⁰²

Orhan Bey zamanında Bursa ve çevresine hâkim olan Osmanlı Devleti'nin sınırları, I. Murat (1362-1389) zamanında genişlemeye devam etmiştir. Özellikle Trakya'da birçok yer fethedilmiştir. Bu fetihler neticesinde ele geçen yerlerde yaşayan Yahudiler de tabii olarak Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiştir.

Sultan Murat, Edirne'yi aldığı anda, orada fakirlik içinde yaşayan bir Yahudi cemaati ile karşılaşmıştır. Bu cemaat, Türkleri coşkuyla karşılamıştır. Buradaki Yahudiler, yüzyıllar boyunca Bizans hâkimiyetinde yaşadıklarından dolayı kendi dillerini unutmuşlardı. Sadece Yunanca bilen Edirne Yahudileri, Türk dilini öğrenmek için, Bursa'da yaşayan dindaşlarından yardım istemiştir. Daha sonra Türklerin eline geçen Bizans şehirlerindeki Yahudiler de bu âdeti devam ettirmiş ve Türk dilini öğrenmek için daha önce fethedilen yerlerden Yahudiler getirmişlerdir.⁴⁰³

³⁹⁹ Sharon, Türkiye..., 31.

⁴⁰⁰ Bkz. Franco, 27.

⁴⁰¹ Bkz. Franco, 28; Sharon, Türkiye..., 32.

⁴⁰² Bkz. Franco, 28; Sharon, Türkiye..., 32.

⁴⁰³ Bkz. Franco, 29; Sharon, Türkiye..., 32.

Türklerin adalet ve hoşgörüsü, Yahudiler için Türk topraklarını çekim merkezi haline getirmiştir. Yüzyıllardır gördükleri zulümlerden dolayı bunalmış olan Yahudiler; Sofya, Niş, Larisa'dan ayrılarak, Türklerin eline geçen Varna, Rusçuk gibi Balkan şehirlerine göç etmiştir. Franco bunu şu şekilde tavsif etmiştir: "Hilalli bayrağın adalet ve hoşgörüyü hâkim kıldığı yerler."⁴⁰⁴

Bu dönemde, Edirne Hahambaşısı, Rumeli'de yaşayan Yahudiler üzerinde otorite olarak kabul edilmiş ve Yahudilerin devlete ödemekle yükümlü oldukları vergilerin tahsili bu Hahambaşılığa bırakılmıştır. Hahambaşılığa, Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların halli için mahkeme kurma hakkı da tanınmıştır.⁴⁰⁵

Edirne'de bir Yeşiva kurulmuş, bu okul, Osmanlı Devletinin her tarafından gelen Yahudi öğrencileri kabul etmiştir. Hatta Macaristan, Polonya ve Rusya'dan Talmud tahsili için Yahudi gençler bu okula akın etmiştir.⁴⁰⁶

Yıldırım Bayezit dönemi (1389-1402) Yahudileri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemden sonra, Osmanlı Devleti "Fetret Devri"ni yaşamıştır. Yıldırım Bayezit'in, Ankara savaşında (1402) Timur'a esir düşmesinden sonra, oğulları arasında kardeş kavgası başlamış bu mücadelede Çelebi Mehmet galip gelmiştir. Bu dönemde kayda değer en önemli olay, bir Yahudi dönmesi olan Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin isyanında icra ettiği roldür.

Asıl adı Samuel olan bu Yahudi dönmesi, Torlak Kemal adı ile şöhrat bulmuştur. Torlak, Bektaşiliğe yeni intisap etmiş olan ace-mi⁴⁰⁷ gezginci bâtinî,⁴⁰⁸ gibi manalara gelmektedir. Kaynaklarda Torlak Kemal,⁴⁰⁹ Torlak Hû Kemal⁴¹⁰ ve Kemaloğlu Torlak Hûd⁴¹¹

⁴⁰⁴ Franco, 29.

⁴⁰⁵ Bkz. Franco, 29.

⁴⁰⁶ Bkz. Franco, 29; Sharon, Türkiye..., 33.

⁴⁰⁷ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Basınevi, İstanbul 1983, III/521.

⁴⁰⁸ Orhan Hançerlioğlu, İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975, 643.

⁴⁰⁹ Solakzâde Mehmet Hemdenî Çelebi, Solakzâde Tarihi, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, I/183.

⁴¹⁰ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK. Basınevi, Ankara 1987, 11/545; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, 90.

olarak geçen bu şahıs, Manisa ve çevresinde kendi düşüncelerini Simavnalı Bedreddin'in düşünceleriyle karıştırarak, Şeyh Bedreddin'in halifesi Börklüce Mustafa ile beraber, Bedreddin adına isyana girişmiştir.⁴¹² Bu kanaat, tarihçiler arasında yaygın olmasına rağmen, Osmanlı dönemi klasik kaynaklarında Torlak Kemal ile Şeyh Bedreddin arasındaki ilişki konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Klasik Osmanlı Tarihlerinden Solakzâde Tarihi'nde, Torlak Kemal'in etrafına iki bine yakın sapık toplayarak dolaştığı ve "Kemaliler" nâmı ile anıldığı;⁴¹³ Kitâb-ı Cihan-Nümâ'da Bayezit Paşa'nın, Torlak Hû Kemal'i Manisa'da yakalayıp astırdığı;⁴¹⁴ Tâcü't-Tevârih'te, Torlak Kemal'in etrafında üçbinden fazla insan olduğu, Manisa yöresinde yakalanarak idam edildiği⁴¹⁵ ve Aşıkpaşaoğlu Tarihinde de Bayezit Paşa'nın Manisa'da Torlak Kemal'i idam ettiği⁴¹⁶ belirtilmektedir. Bununla beraber, Şeyh Bedreddin ile Torlak Kemal arasındaki bağlantı hakkında bilgi verilmemektedir.

Tarihçi Hammer, Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin'e çok yardım ettiğini kaydetmektedir. Ona göre, Torlak Kemal bir Yahudi mühtedisidir ve o dönemde birçok fırkalara ayrılmış olan dervişleri bir araya toplayarak onların başına geçmiştir. Torlak Kemal, kadınlar hariç, her şeyde ortaklığı öngörmektedir. Hammer, Torlak Kemal'in meczuplarının şöyle dediklerini kaydetmektedir: "Ben senin evinde kendi evim gibi otururum, sen de benim esvabımı giyer, silahlarımı, arabamı kullanırsın. Yalnız kadınlar müstesna."⁴¹⁷

Tarihçiler arasında, Şeyh Bedreddin hareketinin İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin eşit tutulması gerektiği görüşünü yaymasının, zor bir dönemden geçen, Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyan ve Yahudileri kışkırtarak ayaklanmaya teşvik etmeyi amaçladığı kanaatinde bulunanlar olduğu gibi,⁴¹⁸ bu hareketi ilk komünist ha-

⁴¹¹ Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1979, II/111-112.

⁴¹² Bkz. Küçük, Dönemler..., 74.

⁴¹³ Bkz. Solakzâde Tarihi, 1/183.

⁴¹⁴ Bkz. Kitâb-ı Cihan-Nümâ, 11/545.

⁴¹⁵ Bkz. Tâcü't-Tevârih, III/111-112.

⁴¹⁶ Bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 90.

⁴¹⁷ Hammer, II/419.

⁴¹⁸ Bkz. Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, II/379.

reket olarak niteleyenler⁴¹⁹ de vardır. Kendisi de bir Yahudi olan Moshe Sevilla-Sharon, Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin isyanında önemli bir etkiye sahip olduğunu, fakat bu isyan fikrinde Yahudi etkisinden söz edilemeyeceğini belirtir. Sharon, "Manisalı Samuel adında bir Yahudi" olarak andığı Torlak Kemal'in, Müslüman çevrelere yabancı görünmemek için Müslümanlığa geçtiği kanaatindedir. Ayrıca o, "Bizans zulmü altındaki eylemsizlikten sonra Osmanlı yönetiminin hemen ilk yıllarında bir Yahudi'nin *-olumlu ya da olumsuz-* bu denli ciddi ve faal bir rol oynamasını" kayda değer bir olay olarak görmektedir.⁴²⁰

Sharon, Torlak Kemal'in kent kent gezerek eşitlik üzerine fikirler yaydığını da ileri sürmektedir.⁴²¹ Ancak, onun bu fikrini, klasik kaynaklarda böyle bir bilginin bulunmayışından dolayı eleştirenler de vardır.⁴²² Fetret Devrini atlatan Osmanlı Devleti, Sultan II. Murat döneminde (1421-1451) de topraklarını genişletmeye devam etmiştir. Sultan II. Murat, İshak Paşa adlı Yahudi Doktoru Saray'a almış ve ona "Hekimbaşı" payesini vermiştir. Bu hekime, yaptığı hizmetlerden dolayı bir ferman vermiş ve ailesi ile onun neslinden gelecek olanları her türlü vergiden muaf tutmuştur.⁴²³ İshak Paşa ile ilk defa bir Yahudi, Osmanlı Devletinde böyle mühim bir görevi üstlenmiştir.⁴²⁴

Franco, Sultan II. Murat'ın, "Gureba" (*) adı altında Müslüman olmayanlardan bir bölük meydana getirdiğini de ileri sürmüştür.⁴²⁵ Onun bu görüşü, Sharon tarafından da benimsenmiştir. Sharon, Rozanes'i kaynak göstererek, askerlikten muafiyet vergisini

⁴¹⁹ Danişmend, I/180.

⁴²⁰ Bkz. Sharon, Türkiye..., 33-34.

⁴²¹ Bkz. Sharon, Türkiye..., 33.

⁴²² Bkz. Müfid Yüksel, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", Tezkire, 7-8. 1994, 97-98.

⁴²³ Franco, 30. Franco, bahsettiği fermanın metnini yayınlamadığı gibi, nerede gördüğünden de bahsetmemektedir.

⁴²⁴ Franco, 31; Sharon, Türkiye..., 35.

(*) "Gurebâ-i Yemîn ve Gurebâ-i Yesar Bölükleri": Galata, İbrahim Paşa ve Edime saraylarından çıkanlarla muharebede fevkalâde yararlılık gösteren yabancılar ve yeni Müslümanlardan teşkil olunan süvari bölükleri hakkında kullanılan bir tâbirdi. (Bkz. Pakalın, I/681).

⁴²⁵ Franco, 31.

ödeyemeyen Gayrimüslimlerin askere alındığını ve Yahudilerin yiğitlikleri ile diğerleri arasında temayüz ettiğini ileri sürmüştür.⁴²⁶

2. Fatih Sultan Mehmet Zamanında Osmanlı

Yahudileri

Fatih, İstanbul'u fethettiğinde, bütün ahalinin canı ve malının emniyette olduğunu, herkesin inanç ve ibadet hürriyetine sahip olduğunu ve ibadethanelerine kesinlikle dokunulmayacağını açıklamıştır. Bununla da kalmayarak, Georgios'u "Gennadios" unvanıyla Rum Ortodoks Patriği tayin etmiş,⁴²⁷ onu huzuruna kabul etmiş, kıymetli hediyeler vermiş ve onu bütün Ortodoksların işlerinde yetkili kılmıştır.⁴²⁸ Fatih'in, bu suretle Katolik-Ortodoks yakınlaşmasını önlediği, Türklere karşı muhtemel bir Hristiyan ittifakının yollarını kapadığı ve Ortodoksların Türk idaresine ısınmasını sağladığı görüşü ileri sürülmüştür.⁴²⁹

Fatih Sultan Mehmet, Rum Ortodoksları Patrik seçimin yapılmasından sonra Patriğe yetkiler verdiği gibi, 1461'de Hovakim'i de Bursa'dan getirerek Ermeni Patriği yapmıştır.⁴³⁰ Ermeni Patriği de Ortodoks Patriği gibi dinî işler yanında, Ermeni cemaatinin şahıs ve aile hukuku ile ilgili işlerinde tek otorite olmuştur.⁴³¹ Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde, Bizans döneminin de Hahambaşısı olan Moşe Kapsali'yi Yahudilerin dinî ve sosyal işlerinde yetkili kılmıştır. Farklı mezhebe mensup Karâîleri de ayrı bir cemaat olarak tanımıştır.⁴³²

⁴²⁶ Sharon, Türkiye..., 34.

⁴²⁷ Decei, "Fenerliler", İ. A, IV/547.

⁴²⁸ Hammer, III/650; M. C. Tekindağ, "Fetih'ten Sonra İstanbul", Fethin 511'inci Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964, 42-43.

⁴²⁹ Bkz. Danişmend, I/263-264.

⁴³⁰ Bkz. Uras, 151.

⁴³¹ Bkz. Gürün, 55, Uras, 152.

⁴³² Bunu, 19. yüzyılın başlarında, Hahambaşılığın statüsünün yeniden düzenlenmesi esnasında, Karâîlerin de Bâb-ı Âliye müracaat ederek aldıkları, Cemaatbaşılarının resmî mühür kullanabilme selâhiyetini gösteren beratlarından anlıyoruz. Bu beratlarda şöyle denilmektedir: "Der-saadetim ve şâir Memâlik-i Mahrûse-ı Şahânemde müte-mekkin Karâî Yehûd taifesinin Feth-i Hâkânî'den beri senâvî ve mevâki-i sâireleri müstakil ve nüfus defterlerinde dahi kaydları başka olduğundan..." (bkz. BOA., GMD., 18/151).

Osmanlı Türkleri, Gayrimüslimlerle ilk defa İstanbul'u fethedince karşılaşmamışlardır. Daha önce de hâkimiyetleri altında Gayrimüslim unsurları barındırmışlardır. Bursa'da, Edirne'de Gayrimüslim unsurlar, Osmanlı Devleti himayesinde rahat bir ortamda yaşamış ve dinî işlerini serbestçe icra etmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince, Gayrimüslim cemaatleri müesseseleştirmiş, onları kendi iç idarelerinde serbest bırakmıştır. Bu hareketiyle Fatih, Gayrimüslimlerin daha önce de kullandıkları haklarını ve Devlet'e karşı vazifelerini sistemli bir hâle getirmiştir. Gayrimüslimlerin ruhanî liderlerine, hak ve vazifelerini gösterir beratlar vermiştir. Bazı tarihçiler, Yahudilerin fetih esnasında bîtaraf kaldıkları için, Fatih'in onların bu sadakatlerini unutmadığını ve mükâfat olarak onlara dinî ayinlerini serbestçe icra edebilme hakkını verdiğini kaydetmiştir. Bunlardan Ziya Şakir'e göre, II. Murad döneminde Divan-ı Hümâyûn tercümanı olan ve onun vefatından sonra Fatih Sultan Mehmet'in mâiyetine giren Levi isminde bir Yahudi vardır. Bu Yahudi, Bizans İmparatorluğunun bekasından ümidini kesmiştir. Bu yüzden, İstanbul'dan Edirne'ye ticaret için gelen Yahudilere, Türklerle Bizanslılar arasında vukûa gelecek bir harpte tarafsız kalmalarını tavsiye etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Edirne'de harp hazırlıklarına başlayınca, İstanbul'daki Yahudiler, Levi'nin tavsiyesine uyarak gizli toplantılar yapmış ve tarafsız kalmaya karar vermiştir. Bu karan muhtelif vasıtalarla Fatih'e bildirmişlerdir. Fatih de Fetih'ten sonra onlara mükâfat olarak dinî ayinlerini serbestçe yapabilme hakkını vermiştir.⁴³³

Danışmend de, Ebussuud Efendi'ye atfedilen bir fetvaya dayanarak, Fetih esnasında Rumların ve Yahudilerin el altından Fatih'le işbirliği yaptıkları ve bu hizmetlerinden dolayı onların kilise ve sinagoglارının yıkılmadığı kanaatindedir.⁴³⁴

Yahudi tarihçi Galanti, bir ferman sûretine dayanarak, Osmanlı Yahudilerinin sahip olduğu din ve inanç özgürlüğünü, fetihten önce İstanbul Yahudilerinin Bizans İmparatoruna yardım etmeyeceklerine dair karar aldıklarından dolayı hak etmiş olduklarını ileri

⁴³³ Bkz. Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri", Millet Mecmuası, 16 Ekim 1947, Sa. 84, 14.

⁴³⁴ Bkz. Danışmend, 1/264-265.

sürmüştür.⁴³⁵ Hatta İstanbul Yahudilerinin, fetihten önce Fatih'le gizli bir anlaşma yaptıkları, bundan dolayı da şehir fethedildikten sonra Yahudilere imtiyazlı bir statü verildiği kanaati taşıyan tarihçiler de vardır.⁴³⁶

Yukarıda bahsi geçen ferman, Galanti tarafından bazı yerleri nokta nokta bırakılarak yayınlanmıştır.⁴³⁷ Bu fermanda anlatıldığına göre, Yahudiler, Fetih'ten önce, İstanbul Tekfuruna yardım etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır. Bundan dolayı, Fetih'ten sonra, "eskiden beri sahip oldukları kenîseleri bâkî kalır" ve "evlerinde sûret ve mihrap olmadıkça, âyin-i bâtılları üzere Tevrat okuyup ibadet eylemelerine" izin verilir. 937/1530 senesine kadar bu minval üzere devam eder. Ancak Yahudiler, bu tarihte onlara verilen ahd ü emana mugâyir (aykırı) muamelede bulunulur. Bunun üzerine, Fatih döneminden beri hayatta olan 117 ve 130 yaşlarında olan iki Müslümanın şahitliğine müracaat edilir. Bu iki Müslüman, müfettişler huzurunda, Fatih'in Yahudilerin kenîselerine ilişilmeyeceğini taahhüt ettiğine şahitlik eder. Bu olaydan sonra Yahudilerin sinagoglarına dokunulmaz. Ancak III. Mehmet zamanında bazı kimseler, Yahudilerin sinagog tamirine izin vermez ve bu ferman yayınlanır. Galanti'nin yayınladığı bu fermanın aslını Osmanlı Arşivi'nde bulamadığımız için karşılaştırma imkânı olmadı. Bu bakımdan, yayınlanan fermanda nokta nokta bırakılan yerlerde ne yazdığı bizce malum değildir. Ancak, bu fermanda, Yahudilere verildiği söylenen haklar, daha sonra verilen ve Osmanlı Arşivi'nde kayıtları bulunan beratlardaki haklarla hemen hemen aynıdır. Yalnız, elimizde bulunan ve son dönemlere ait olan beratlarda, Fetih'ten önce Yahudilerin Türklere yardım edeceklerine dair söz verdikleri için bu hakları kazandıklarını imâ eden hiçbir bilgi yoktur. Sadece, Yahudilerin bu haklara "Feth-i Hâkânî'den (İstanbul'un fethi) beri sahip oldukları" kaydı vardır.⁴³⁸

⁴³⁵ Galanti, *Türkler...*, 32.

⁴³⁶ Bkz. Sharon, *Türkiye...*, 35.

⁴³⁷ Galanti, bu fermanın sûretini, eski Hahambaşı Hayim Nahum Efendi'nin elinde bulunan son derece süslü bir ferman kopya ettiğini kaydetmiştir. Yeni harflere çevrilerek yayınlanan ferman metni için bkz. Galanti, *Türkler...*, 33-34.

⁴³⁸ Yahudilerin Hahambaşlarına verilen beratlar için bkz. BOA., GMD., 17,18.

Aynı şekilde, Hristiyan Patriklere verilen beratlarda da "Feth-i Hâkânî'ye atıflar bulunmaktadır.⁴³⁹ Galanti'nin yayınlamış olduğu fermana, "Fatih'in Fetih sırasında kendisi ile işbirliği yaptıkları için Yahudilere haklar verdiğinden" bahsedilmesi bu ferman hakkında şüphelere neden olmaktadır. Nitekim Dabağyan bunu, "Fetih hareketini küçümsemek veya kendilerine bir pâyeye çıkarmak gayesiyle uydurulmuş yalanlar" olarak nitelemektedir.⁴⁴⁰ O, Fatih'in bu hakları bilumum tebası için verdiğini, Fatih'ten önce de Gayrimüslimlerin aynı haklara sahip olduklarını belirttikten sonra, Yahudilerin Fetih öncesi İstanbul'da "Beşinci kol faaliyeti"^(*) yaparak Bizans'ı güçsüz durumda bırakmalarının imkânsız olduğunu ileri sürmektedir.

Ayrıca, Yahudilerin o dönemde Bizans'ta üçüncü sınıf vatandaş olduğunu, Bizanslı bir Rumun bir Yahudiye katletmesinin olağan işlerden sayıldığını, bu yüzden, bir Yahudinin muhasara esnasında kapısından dışarı bile çıkamayacağını belirtmekte ve hal böyle iken Yahudilerin Türk Hakanı'na yardım edebilmelerinin, başka bir deyişle Bizans'a ihanet edebilmelerinin imkânsız olduğunu iddia etmektedir.⁴⁴¹ Dabağyan, Avram Galanti'nin yayınladığı fermana, Yahudilerin ibadethaneleri için "kenîse" tabirinin kullanıldığından hareketle, bu fermanın Hristiyanlara verilmiş bir fermanın tahrif edilmiş şekli olabileceği ihtimali üzerinde de durmaktadır.⁴⁴² Ancak, fermana "kenîse" tabirinin bulunması fermanın tahrif edilmiş olduğunu ispatlamaya yetmez. Çünkü başka Osmanlı belgelerinde de Yahudi ibadethaneleri için sinago, sinâvî, havra tabir edildiği gibi, daha çok Karâî Yahudilerin ibadethaneleri için kullanılan "kenîse" tabiri de kullanılmıştır.⁴⁴³

⁴³⁹ Hristiyanların Patriklerine verilen beratlar için bkz. BOA., GMD., 1-16.

⁴⁴⁰ Bkz. Levon Panos Dabağyan, *Fatih ve Fetih Olayı*, İstanbul 1976, 122.

(*) **Beşinci kol faaliyeti:** Bu faaliyet, zaman ve yer şartlarına göre çok farklı tarif edilebilir. Beşinci kol faaliyeti ilk defa General Franco tarafından Madrid'e dört koldan saldırı esnasında beşinci kol görevini Madrid'in içinde istihbarat yetkililerin bir ayaklanma çıkarmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Biz, metinde geçen anlama uygun olarak; "bir ülke içinde dış güçler hesabına çeşitli kılıklar altında bozgunculuk yapmak" diye tarif edebiliriz.

⁴⁴¹ Bkz. Dabağyan, 116-122.

⁴⁴² Bkz. Dabağyan, 128.

⁴⁴³ Meselâ, 'Yahudiler Kenîsesi' tabiri için bkz. BOA., MD., 7, S. 9/7, sh. 319.

Bizce, bu fermanın veya Ebussuud Efendi'ye atfedilen fetvanın gerçek olup olmadığı üzerinde tartışmak yerine fermanın ve fetvanın muhtevası üzerinde durmak gerekir. Bu fermanda geçen Fetih öncesi işbirliği dolayısıyla Yahudilerin din ve ibadet hürriyeti kazandıkları ibaresinin bulunup bulunmamasının bir kıymeti yoktur. Zira, yukarıda da ifade edildiği gibi, Yahudiler bu haklara Fetih öncesinde de sahiptiler. Ayrıca bu haklara sahip olan sadece Yahudiler değil, bütün Gayrimüslim unsurlardır. Bu haklara sahip olan sadece İstanbul Yahudileri değil, Osmanlı Devleti'nin her tarafından yaşayan Yahudilerdir. Bu bakımdan fermandaki bu ifadenin sonradan metne katılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince ülkesinin her tarafına adamlar göndererek isteyenin gelip İstanbul'a yerleşebileceğini, evlere, bağlara, bahçelere sahip olacağını ilan etmiştir. Ancak Aşıkpaşazâde'ye göre, İstanbul'a istenildiği ölçüde gelen olmamıştır. Bunun üzerine Padişah, kadılara ve subaşılar emir göndererek zengin ve yoksullardan haneler göndermelerini istemiştir⁴⁴⁴. Böylelikle şehir hayatı canlandırılmıştır.

Fatih, İstanbul'a yerleşmek üzere sadece Müslümanları değil, Gayrimüslimleri de davet etmiştir. Her ne kadar Sharon; "Fatih de, Yahudilerin teknik yeteneklerini küçümsememiş ve yeni İmparatorluğun kalifiye eleman ihtiyacını gözden kaçırmamıştır. Bu nedenle kenti alır almaz güvenilir bir milletin yerli Rum unsurlara karşı dengeleyici bir rol oynayacağı düşüncesinden hareketle, Yahudileri kente yerleşmeye davet etmiş ve bu amaçla İmparatorluk kentlerine tamimler yollayarak, İstanbul'un Yahudilere açık olduğunu ilan etmiştir. Hatta II. Mehmet, buraya yerleşecek Yahudilere 'evler, tarlalar, bağlar...' vadetmiştir."⁴⁴⁵ dese de, bu davet sadece Yahudiler için olmamıştır. Ayrıca, Fatih'in Yahudilerin teknik yeteneklerini küçümseyip küçümsemediğini bilme veya onları, Rumlara karşı denge unsuru olarak düşündüğünü doğrulama imkânından mahrumuz.

Aşıkpaşaoğlu'nun naklettiğine göre, Fatih, Türkleri de İstanbul'a yerleşmeye davet etmiş, hatta onları zorlamıştır. Ayrıca Fatih,

⁴⁴⁴ Bkz. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 139.

⁴⁴⁵ Sharon, Türkiye..., 36.

fetihden sonra Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden farklı milletlere mensup bir çok aileyi İstanbul'a getirtmiştir. Üsküp'ten getirttiklerini Üsküplü mahallesine, Mora'dan getirttiği Rum ailelerini Fener'e, Safed'den getirttiği Yahudileri de Hasköy'e yerleştirmiştir.⁴⁴⁶ Mora'yı fethedince oradan Yahudi aileler de getirilmiştir.⁴⁴⁷ Fatih Sultan Mehmet döneminde, bazı Yahudiler toplum içinde önemli etkiye sahip olmuştur. Moşe Kapsali bunlardan biridir.

a) Moşe Kapsali

Fatih Sultan Mehmet, Gayrimüslim cemaatlerin idaresini düzenleme çerçevesinde, Haham Moşe Kapsali'yi (1420-1495) Yahudilerin Hahambaşısı olarak tayin etmiştir.⁴⁴⁸

Bazı rivayetlere göre Fatih, Hahambaşı'yi "Divan"da Yahudilerin temsilcisi saymıştır.⁴⁴⁹ Kapsali, Girit'te doğmuş ve Bizans döneminde Hahambaşılık yapmıştır.⁴⁵⁰ Çok zengin olmasına rağmen mistik sayılabilecek bir hayat yaşamış, zamanının büyük bir kısmını oruçlu geçirmiştir.⁴⁵¹ Kapsali, dindaşları için gerçek bir önder olmuştur. Yoksul Yahudilere yardım etmek için büyük gayret göstermiştir. Zengin Yahudilerden, esir Yahudileri hürriyetine kavuşturmak için tazminat (Pidion-Chevouyim) adı altında vergi toplamıştır.⁴⁵² Kapsali, Türkiye'ye gelen Yahudi göçmenleri yerleştirmek için olağanüstü gayret göstermiştir.⁴⁵³ Bununla beraber, Karâilere karşı çok sert davranmıştır. Onların Talmud okullarına alınmasına şiddetle karşı çıkmış, fakat Yahudilerin ileri gelenlerinden bazıları ona

⁴⁴⁶ bkz. Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri", Millet Mecmuası, 23 Ekim 1947, S. 90, 1.

⁴⁴⁷ Franco, 31.

⁴⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Hahambaşılığın konumu ve yetkileri meselesi tartışmalıdır. Bu husus "Hahambaşılık" bahsinde daha detaylı olarak anlatılacaktır (Bkz. 182 vd.).

⁴⁴⁹ Bkz. Henri Gross, "La Famille Juive des Haman". REJ, 1908, LVI, 1; Graetz, IV/369; Franz Babinger, Mahomet II, Le Conquérant et Son Temps (1432-1481), Le Grand Peur du Monde au Tournant de l'Histoire, Payot, Paris, 1954, 143.

⁴⁵⁰ Sharon, Türkiye..., 37.

⁴⁵¹ Franco, 32.

⁴⁵² Bkz. Franco, 38.

⁴⁵³ Bkz. Graetz, IV/427.

engel olmuştur. Kapsali'nin itirazında dayandığı nokta şu olmuştur: İnanmadıkları Talmud'un tahsili için Yeşiva'ya, Karâîlerin kabul edilmeleri için bir sebep yoktur.⁴⁵⁴

Kapsali, İtalyalı haham Yosef Kolon ile dinî bir tartışmaya girmiş, bu tartışma, Kolon'ın hatasını anlaması ile sona ermiştir. Ancak Kolon, Kapsali'yi bir aile hukuku meselesinde Yahudi kanunlarını çiğnemekle suçlamış ve onu "herem" cezasıyla tehdit etmiştir.⁴⁵⁵

Galanti'ye göre, Fatih Sultan Mehmet Kapsali'ye "hocam" diye hitap etmiş, iltifat olarak onun yanına iki refakatçi vererek at üzerinde evine yollamıştır. Bir defasında Sultan, kıyafet değiştirerek, Yahudi mahallesine girmiş ve bir zenginle bir fakir arasındaki görülen davada Kapsali'nin fakir Yahudiyi haklı çıkardığına şahit olmuş ve onu takdir etmiştir.⁴⁵⁶

Galanti, Rozanes'ten naklen⁴⁵⁷ şöyle bir olay anlatmaktadır: "Bir gün Padişah'ın emri ile Saraya mensup bir kaç süvari, Haham'ı ata bindirerek Padişah'ın huzuruna çıkarmışlardır. Haham, Padişah'ın huzurunda secde etmiştir. İltifattan sonra Padişah, 'Bana hakikati söyle, benden bir şey saklama, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail hakkında fikrin nedir? Sadık adam mı idi?' diye sormuştur. Allah, Haham'ın ağzına şu sözleri koymuştur: 'Allah'tan korkar ve fenalıklardan çekinirdi' dedikten sonra, Haham, Hz. İsmail'in necâbeti ve iyiliği hakkında Talmud'dan ve sair menbâlardan deliller getirmiştir. Padişah, İsmail'in methi ve iyilikleri hakkında söylenen sözlere sevinmiş ve Haham'a altın ve gümüşle örülmüş elbiseler giydirmek istemiştir. Haham: 'Hayır efendimiz, şimdiye kadar bu kıyafette yürümeye alışmadım' demiştir. Padişah, bendegânına evine kadar refakat edilmesini istemiştir. Padişah, Yahudilere ait davaları muhakeme etmek için kendisine ferman vermiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Bkz. Avram Galanti, Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri, (Fatih) Fakülteler Matbaası, İstanbul 1953, 9.

⁴⁵⁵ Bkz. Sharon, Türkiye..., 38.

⁴⁵⁶ Bkz. Ö-Mercado Covo, "Les Rabbins Celebres de la Turquie", L'Univers Israélite (U. İ.), 1986, 52e Année, N. 2, 2 Octobre 1896. 54; Galanti, Fatih..., 8.

⁴⁵⁷ Salamon R. Rozanes, Divré Yeme İsrail be Togarma (Türkiye Yahudilerinin Tarihi), 124. 5'ten naklen (Galanti. Fatih..., 8).

⁴⁵⁸ Galanti, Fatih..., 8.

Fatih Sultan Mehmet, Yahudilere büyük sempati göstermiştir. Bazı Yahudi ailelerini vergiden muaf tutmuştur.⁴⁵⁹ Bu müsamaha ortamında, büyük Yahudi âlimler yetişmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi de Mordehay Komtino'dur.

b) Mordehay Komtino

Mordehay Komtino (1420), İstanbul'da doğmuş, sonradan Edirne'ye yerleşmiştir. Ünlü hahamlara hocalık da yapmış olan Komtino, dinî ilimler yanında Matematik ve Astronomide de derinleşmiştir.⁴⁶⁰

Komtino, Kapsali'nin aksine, Kırım ve Polonya'dan gelen mezhepdaşları ile daha da kalabalıklaşan Karâîlere olumlu bir tavır takınmıştır.⁴⁶¹ Edirne'de yaşayan Karâî cemaatine mensup talebelere Talmud okutmaktan çekinmemiştir.⁴⁶²

Komtino, Elia Başyazi ve Halev Afendepolo gibi Karâî liderlerle de hocalık yapmıştır. Dinî ilimlerde çok yüksek bir kültüre sahip olan Komtino, İbn Ezra gibi büyük Yahudi âlimlerin Tevrat yorumlarını bile eleştirme cesareti göstermiş, bu yüzden de sert tepkilere maruz kalmıştır.⁴⁶³

Son derece faal olan Komtino'nun, Felsefe, Riyaziyye ve Astronomi gibi ilimlerle uğraşması bazı hahamların hoşuna gitmemiş, onların tepkilerine maruz kalmıştır.⁴⁶⁴

Komtino, hayatı boyunca on eser yazmıştır. Bu eserlerden en önemlisi, Tanah üzerine yazdığı "Kether-Tora"dır. Komtino, yazdığı mektupla, 15. yüzyılda Eşkenaz Yahudilerinin Türk topraklarına göç etmesine büyük katkısı olan Haham İshak Sarfati'nin de hocası olmuştur.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Bkz. Emmanuel, 51.

⁴⁶⁰ Bkz. Franco, 32; Covo, "Les Rabbins Célèbres de la Turquie", L'Univers Israélite, 51e année, Nu. 45, 31 Juillet 1986, 566.

⁴⁶¹ Bkz. Franco, 33; Sharon, Türkiye..., 39.

⁴⁶² Bkz. Galanti, Fatih..., 9.

⁴⁶³ Sharon, Türkiye..., 39.

⁴⁶⁴ Bkz. Galanti, Fatih..., 9.

⁴⁶⁵ Sharon, Türkiye..., 39.

c) Hekim Yakup

Fatih döneminde yaşamış Yahudi asıllı önemli simalardan birisi de Hekim Yakup'tur. Hekim Yakup (Maestro Locopo) Fatih'in doktorlarından. O, II. Murat zamanında Osmanlı Devleti'nin başşehri olan Edirne'de doktorluk yapmış, Fatih döneminde Hekimbaşı olmuştur.⁴⁶⁶ Fatih'in İstanbul'u fethetmeden önce (856/1452), Hekim Yakup'a, onu ve onun zürriyetinden gelenleri her türlü vergiden muaf tutan bir ferman verdiği ileri sürülmüştür.⁴⁶⁷ Bu doktorun, aynı zamanda Fatih'in maliye işlerine baktığı ve "Defterdar" görevi ifâ ettiği de öne sürülmüştür.⁴⁶⁸ Neşri, Fatih'in nikris (damla) hastalığına tutulduğunu, bundan dolayı Hekim Yakup'u Vezirlik makamına yükselttiğini kaydetmiştir.⁴⁶⁹

Aşıkpaşaoğlu da Hekim Yakup'u Fatih dönemi vezirleri arasında saymıştır. Ancak, onu; Yahudileri, Padişah'ın işlerine karıştırmakla suçlamıştır.⁴⁷⁰

Abraham Galanté, kaynaklarda ihtida ettiği zikredilen Hekim Yakup'un, Yahudilikten dönmediğini, Kumbaracı İzzet'in bunu hiçbir resmi belgeye dayanmadan iddia ettiğini ileri sürmektedir.⁴⁷¹ O, bu görüşünü iki delille desteklemeye çalışmaktadır. Birincisi, 1571'de Yakup'un sulbünden gelenlerin, İstanbul Hahambaşısına müracaat ederek, Fatih tarafından verilen bir ferman uyarınca kendilerinin cemaate ait vergilerden muaf olmalarını istemeleri; ikincisi de Aşıkpaşaoğlu'nun, Yakup'u Yahudilere yardım etmekle suçlamasıdır. Ancak, Galante de Fatih tarafından verildiği söylenen fermanın kaynağını ve metnini vermemektedir. Aşıkpaşaoğlu'nun Yakup'u Yahudilere yardım etmekle suçlaması da, onun İslâm'ı kabul etmediğini değil, belki onun samimi Müslüman olmadığını gösterir. Üstelik Âşıkpaşaoğlu'nun 'Yakup bir gün Cuma mescidine gitmiş, İstan-

⁴⁶⁶ Bkz. Galanté, *Medecins Juifs au Service de la Turquie* (Medecins), Imprimerie Babok, İstanbul 1938, 7.

⁴⁶⁷ Bu fermanın metni, Abraham Galanté tarafından yayınlanmıştır. Ferman metni için bkz. Galanté, *Medecins...*, 7.

⁴⁶⁸ Bkz. Sharon, *Türkiye...*, 37.

⁴⁶⁹ Neşri Tarihi, II/841.

⁴⁷⁰ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 201.

⁴⁷¹ Galanté, *Medecins...*, 8.

bul Yahudileri gayet mahzun olmuşlar", demesinden de Yakup'un görünüşte Müslüman olduğu, ancak samimi Müslüman olmadığı anlaşılabilir. Nitekim Galante de başka bir eserinde Hekim Yakup'u Müslüman olan Yahudilerden birisi olarak göstermektedir.⁴⁷²

Fatih Sultan Mehmet tarafından özel doktoru yapılan ve Vezirlik makamına kadar yükseltlen Hekim Yakup hakkında, Fatih'i zehirleyerek öldürdüğü iddiaları ileri sürülmüştür. Bu iddialar, genellikle, Franz Babinger'in ortaya attığı görüşlere dayanmaktadır. Babinger'e göre, 1456'dan 1479'a kadar, Venedikliler Fatih'i en az 14 defa zehirlenme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu iş için çok büyük miktarda parayı gözden çıkaran Venedikliler, birkaç defa İstanbul'a adamlar göndermiş fakat emellerine ulaşamamışlardır. Sonunda, bu iş için İtalya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Yahudi asıllı Yakup Paşa'yı razı etmişlerdir. Bu işte, Floransalı Lando aracılık yapmıştır. Yakup Paşa, belirli bir para karşılığında Venedik ile anlaşmış ve Fatih Sultan Mehmet'i zehirleyerek öldürmüştür.⁴⁷³

Yukarda özetlemeye çalıştığımız, Babinger'in görüşleri, Tekindağ tarafından, "kaynakları yanlış veya işine geldiği gibi tefsir ederek bir takım neticelere varmak istediği" gerekçesiyle reddedilmiştir. Tekindağ, Babinger'in fikrine, Baudier hariç Batı ve Doğu kaynaklarında ve çağdaş Osmanlı kaynaklarında Fatih'in zehirlendiği yolunda bir bilgi bulunmamasından dolayı karşı çıkmıştır.⁴⁷⁴ Ancak, Aşıkpaşazade, Fatih'in ölümüne tabiblerin verdiği şerbetin sebep olduğunu ima etmiştir.⁴⁷⁵ Bu imadan dolayı, Fatih'in hekimlerinden sadece Yahudi dönmesi Yakup üzerinde durulmaktadır. Bunun sebebi olarak, Hz. Muhammed'in Yahudiler tarafından zehirlenmek istenmesi, benzeri olayların vuku bulması ve onların kutsal

⁴⁷² Bkz. Abraham Galanté, Recueil de Nouveaux Documents Inédits Concernant l'Histoire des Juifs de Turquie (Documents,) İstanbul Tarihisi (1948?), 56-57.

⁴⁷³ Bkz. Babinger, 492-495.

⁴⁷⁴ M. C. Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", İÜEB Tarih Dergisi, İstanbul 1966, C. XVI, S. 21, 96.

⁴⁷⁵ "Tabibler Şerbeti kim verdi Hâne
O Hân içti şarabı kaane kaane.
Ciğerin doğradı şerbet o Hân'ın
Dedi niçün bana kıydı tabibler."

kitaplarında; "Allah'ın Rabbin sana teslim edeceği bütün kavimleri bitireceksin" ifadesinin bulunması gösterilmektedir.⁴⁷⁶

Fatih Sultan Mehmet'in ölüm sebebi tartışmalı olmasına rağmen, bazı tarihçiler, onun Yahudi asıllı hekimi Yakup tarafından zehirlenerek öldürüldüğü görüşündedir.⁴⁷⁷

3. II. Bayezit Dönemi ve İberya Yahudilerinin Osmanlı Devletine Göçü

II. Bayezit dönemi, Osmanlı Yahudileri için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu dönemde Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne kalabalık topluluklar halinde gelmişler ve burada yaşayan Yahudi cemaatinin yeniden şekillenmesine sebep olmuşlardır.

1492'de İberya Yarımadası'nda son Müslüman kalesi olan Granada'nın da düşmesinden sonra İspanya kralı Ferdinand ve kraliçesi İzabel ülkelerindeki Yahudileri kovmaya karar vermiş ve 1 Mayıs 1492'de bir ferman yayınlamıştır.⁴⁷⁸ Bu ferman üzerine yaklaşık 200.000 İspanyol Yahudisi İspanya'yı terk etmiştir.⁴⁷⁹ Bu Yahudilerden 40.000'e yakını İstanbul, Edirne ve özellikle de Selanik'e yerleşmiştir.⁴⁸⁰

İspanya Yahudilerinin sürgününü, Sicilya Yahudilerinin kovulması izlemiştir. 12 Ocak 1493'te Sicilya Yahudileri kovulmuş, onlar da Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. Sicilya'dan göç edenler arasında Don Samuel Benveniste, Yehuda Valensi, Don İsak Alaton gibi ünlü ve zengin kişiler de yer almıştır.⁴⁸¹

II. Bayezit döneminde, Osmanlı Devleti'ne daha önce İspanya'dan kovulup Portekiz'de geçici olarak barınan Yahudiler de göç etmiştir. 5 Aralık 1496'da Portekiz Kralı, 31 Ekim 1497'ye kadar ülkesindeki bütün Yahudilerin ülkesini terk etmelerini istemiştir. Bununla da yetinmeyen Portekiz Kralı, Yahudi çocuklarının ana-

⁴⁷⁶ Bkz. Abdurrahman Küçük, İslâm ve Günümüz Meseleleri, Ankara 1991, 179-180.

⁴⁷⁷ Örneğin, Dabağyan, 159-166; Öztuna, 111.

⁴⁷⁸ Ferman metni için bkz. Franco, 35-37; Sharon, Türkiye..., 132-134.

⁴⁷⁹ Bkz. Franco, 37.

⁴⁸⁰ Emmanuel, 57.

⁴⁸¹ Bkz. Emmanuel, 58-59.

babalarının ellerinden alınarak Hristiyanlaştırılmasını da emretmiştir. Bazı Yahudiler, Hristiyan olmasın diye öz çocuklarını doğar doğmaz kendi elleri ile boğmuş, bazıları da çocukları ile birlikte Hristiyan olmuştur.⁴⁸²

II. Bayezit döneminde İspanya'dan, Sicilya'dan, Portekiz'den kalabalık kabileler halinde Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler, burada engin bir müsamaha ortamı bulmuş ve sinagog merkezli yeni yeni mahalleler teşkil etmiştir. Sultan II. Bayezit de bütün vilayetlere gönderdiği fermanla ülkeye gelecek Yahudilere iyi davranılmasını istemiş ve bu emre uymayanların ölüm cezasına çarptırılacağını ilan etmiştir.⁴⁸³ Osmanlı Devleti'ne göç eden İberya Yahudileri, sayılarının çok olması sebebiyle yerli Yahudilere (Romaniot) ve Orta Avrupa göçmenlerine (Eşkenaz) kültürel yönden baskın çıkmıştır. İçlerinden Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere gelenler olmuştur. II. Bayezit'in hususi doktorluğuna kadar yükselen Yahudiler olmuştur. Hatta II. Bayezit'in, hususi doktoru olan bir Yahudi tarafından zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü rivayetleri de çıkmıştır.

Baudier, II. Bayezit'in Yahudi doktoru tarafından zehir verilerek öldürüldüğünü ileri sürmüştür. O, Yahudi doktorun bu işi Yavuz Sultan Selim'in emri ile yaptığını ve mükâfatını almak için gittiğinde, Yavuz Sultan Selim tarafından şayet fırsat bulursa aynı şeyi kendisine de yapacağı düşünülerek idam edildiğini kaydetmiştir.⁴⁸⁴ Buna benzer bir rivayet de Selahattin Tansel tarafından başka bir Batı kaynağından⁴⁸⁵ aktarılmıştır. Tansel, bahis konusu olan kaynaktaki II. Bayezit'in Yahudi doktoru tarafından zehirlenmesi ile ilgili olarak ileri sürülen sebeplerin tenkid edilebilir olduğunu, bu yüzden de II. Bayezit'in ölüm sebebinin kesin olarak bilinemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸² Bkz. Emmanuel, 59-60.

⁴⁸³ Bkz. Franco, 37-38.

⁴⁸⁴ Bkz. Michel Baudier, *Inventaire de l'Histoire Generale des Turcs*, Paris 1931, 162.

⁴⁸⁵ Zeinkeisen, *Geschichte des Osmischen Reiches in Europa*, 565'den naklen. Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, MEB. Basımevi, İstanbul 1966, 309.

⁴⁸⁶ II. Bayezit'in Yahudi doktoru tarafından zehirlenerek öldürüldüğü yolunda ileri sürülen görüşler ve tenkidi için bkz. Tansel, 309.

Danişmend de Sultan II. Bayezit'in hastalıktan mı, ihtiyarlıktan mı, yoksa hususi hekimi olan bir Yahudi tarafından zehirlenmek suretiyle mi öldüğünün ihtilaflı olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸⁷

Hammer ise bu konuda; "Bayezit'in vefatının yaşından ve uzun müddet ızdırabından mı, yoksa yanında hizmetkâr sıfatıyla bulunan Ceneviz Menavino'nun isnad ettiği veçhile, aslında Yahudi olan tabibinin Selim'in emri üzerine verdiği zehirden mi neş'et etmiştir, bu bilinmez"⁴⁸⁸ demiştir.

Bazı padişahların Yahudi hekimler tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddiaları veya bu yöndeki rivayetlere ihtiyatla bakmak gerekir.

Çünkü özellikle güçlü döneminde Osmanlı Devleti dünyanın en büyük devletlerinden birisi idi. Bu devletin padişahının yakınına sokulmak için çok sıkı elemelerden geçmek gerekiyordu. Padişahın sağlığı konusu ise son derece önemli idi. Ona verilecek ilaca tek kişi karar vermiyordu. Yapılacak en küçük bir hata, yapanın hayatına mâl olabilirdi. Bunları hesaba katınca böle bir yola cüret etmenin çok zor olacağı aşikârdır. Ayrıca Osmanlı Devleti gibi bir dünya devleti yöneticilerinin kendisini korumaktan aciz olması da düşünülemez.

Yahudilerle ilgili bu tür söylentilerin yazılması ve tarih kitaplarına geçmesi muhtemelen hekimlik mesleğinde Yahudilerin fazla olmasındandır. Yahudi hekimler, farklı ülkelerdeki tecrübeleri taşıyorlardı. Özellikle Avrupa'dan sürgün edilen Yahudiler orada öğrendiklerini Osmanlıya getiriyordu. Toprak işleme ve devlet memurlukları Müslümanlara ait olunca Yahudiler için ticaret ve zanaat alanı kalıyordu. Padişahların doktorları arasında Müslüman hekimler olsa da Hekimlik mesleğine daha çok Gayrimüslimler intisap ediyordu.

Yahudilerin içe kapalı cemaat yapıları da onların yapıklarını gizemli hâle getiriyordu. Onlarla ilgili rivayetlerin ortaya çıkmasındaki amilleren birisi de onların içe kapalı cemaat yapısıdır.

⁴⁸⁷ Bkz. Danişmend, II/2.

⁴⁸⁸ Hammer, III/1028.

B. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNDEN**17. YÜZYILIN İLK YARISININ SONLARINA KADAR****YAHUDİLERİN OSMANLI DEVLETİ İÇİNDEKİ ETKİLERİ**

Bu dönem, Osmanlı Yahudilerinin en parlak dönemidir. Osmanlı Yahudileri, ticaretle, siyasette ve sosyal hayatta en parlak çağını bu dönemde yaşamışlardır. Bu yüzden, bazı Yahudi yazarlar, bu dönemi, "Altın Dönem" olarak nitelemişlerdir.⁴⁸⁹ Bu dönemde, Hamon ailesine mensup Yahudi doktorlar, Saray'da önemli mevkilere gelmişlerdir. Bu ailenin en önemli simalarından olan Moşe Hamon, Yavuz Sultan Selim'e ve Kanuni Sultan Süleyman'a doktor olarak hizmet etmiştir.

Moşe Hamon, Amasya'da meydana gelen bir kan isnadından^(*) sonra, böyle durumlarda, davanın İstanbul'da görüleceğine dair, Kanuni Sultan Süleyman'dan bir ferman almıştır.⁴⁹⁰ Moşe Hamon, Venedik makamlarınca gözlem altına alınan Grasia Nasi'nin serbest bırakılması için de Kanuni'den ferman almaya muvaffak olmuştur.⁴⁹¹ Kanuni'nin, Kudüs'ün ve Tiberiya'nın duvarlarını tamir ettirdiği, Yahudi tarihçiler arasında yaygın kanaattir. Kanuni'nin Kudüs'ün kapılarından birisinin korunmasını Yahudi muhafızlara bıraktığı da rivayet edilmiştir.⁴⁹²

Yahudilerin, Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri, bu dönemde de devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan'ı fethedince pek çok Yahudi, Plevne'ye, Niğbolu'ya, Selânik'e ve Edirne'ye yerleştirilmiştir. Bu dönemde Sarayevo'ya otuz ailelik bir Yahudi grubu yerleştirilmiş, 1545'te, bu şehirde bir Yahudi mezarlığı açılmıştır.⁴⁹³

Türklerin, Gayrimüslimlere gösterdiği engin hoşgörü, Osmanlı Devleti sınırları dışında yaşayan Yahudiler üzerinde olumlu bir tesir meydana getirmiştir. Bu yüzden, bazı Yahudiler, savaşlarda Türklerin tarafını tutmuştur. Bu durum, Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır. Budin kalesinin fethi esnasında hizmet etmiş olan

⁴⁸⁹ Nehama, IV, 1; Sharon, Türkiye..., 42.

* IV. Bölümde Kan İstinadları hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

⁴⁹⁰ Franco, 48; Fross, 9.

⁴⁹¹ Gross, 11.

⁴⁹² Bkz. Franco, 47.

⁴⁹³ Bkz. Franco, 51.

Salti nam Yahudi'nin torunlarından olan Yako ve Yasef adındaki Yahudiler, dedelerinin ve onun neslinden gelenlerin her türlü "cizye ve tekâlif-i sâire"den muaf olduğunu gösterir ellerindeki muâfiyet-nâmenin yenilenmesini istemişlerdir.⁴⁹⁴

Türk Ordusu, Budin kalesi önlerine gelince, şehrin Hristiyan ahalisi kaçmış ve Yahudiler kalmıştır. Bu Yahudilerin reisi olan Salomon oğlu Yasef, kalenin anahtarlarını Kanuni Sultan Süleyman'a teslim etmiştir.⁴⁹⁵ Yahudi tarihçi Avram Galanti, Budin kalesinin anahtarlarını teslim eden Salomon oğlu Yasef'e, kendisinin ve neslinden gelenlerin her türlü vergiden muaf olduğuna dair, Kanuni tarafından bir ferman verildiğini kaydetmiş ve bu fermanı yayınlamıştır.⁴⁹⁶ Kanuni Sultan Süleyman, Budin ve Peşte seferinden dönerken, birçok Yahudiye İstanbul'a ve Selânîk'e getirerek yerleştirmiştir.⁴⁹⁷

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra yerine geçen oğlu II. Selim (1566-1574) ve onun yerine geçen III. Murat (1574-1595) dönemleri, Yahudilerin Osmanlı Sarayı'na en çok nüfuz edebildikleri dönemdir. Tarihçiler, bu dönemi "Valide Sultanların, kâhya kadınların ve Yahudilerin müessir oldukları dönem" olarak zikrederler.⁴⁹⁸ Danişmend, Osmanlı tarihinde ilk defa "Valide Sultan" unvanını alan Nurbânu Sultan'ın Yahudi dönmesi olduğunu ve bundan dolayı Osmanlı Sarayında Yahudi nüfuzunun artmış olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹⁹

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ticaretinde önemli bir yere gelen Yahudilerden bazıları, akçelerin kenarlarını kırparak, Devlet'in para sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Yahudi kalpazanlar, akçelerin kenarlarını kırtıklarından, Devlet yeni akçe çıkarmış, eski akçeleri yasaklamıştır. Ancak Yahudiler, akçelerin kenarlarını kırp-

⁴⁹⁴ Bkz. BOA., A. DVN, 15/65.

⁴⁹⁵ Uzunçarşılı, II/326.

⁴⁹⁶ Ferman metni için bkz. Galanti, Türkler..., 36-37. Uzunçarşılı, Galanti'nin yayınladığı bu ferman suretinin yanlış ve bazı yerlerinin yakıştırma olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, II/326.

⁴⁹⁷ Danişmend, II/118.

⁴⁹⁸ Meselâ bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK. Basımevi, Ankara 1945, 88; Danişmend, III/112.

⁴⁹⁹ Danişmend, III/1.

maya devam etmiştir.⁵⁰⁰ Edirne'li bazı Yahudiler de hazineye teslim edilmek üzere toplanan akçeleri, rüşvet vererek kalp akçeler ile değiştirmiştir (972/1564).⁵⁰¹ Bu durumdan, Yahudi cemaatinin yöneticileri olan hahamlar da rahatsız olmuşlardır. Para kırpan Yahudiler hahamlar tarafından herem cezası ile korkutulmuştur.⁵⁰²

III. Murat döneminde, Gayrimüslimlerin çok şatafatlı giyinmeleri, toplum içinde huzursuzluğa neden olmuştur. Devlet, bunu önlemek için, Gayrimüslimlerin değerli elbise giyinmelerini yasaklamıştır.⁵⁰³ Yahudi tarihçilere göre, III. Murat, Yahudi servetinin göze batmasından dolayı, ülkesindeki bütün Yahudilerin öldürülmelerini emretmiş; ancak Salomon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira gibi Saray'da nüfûz sahibi Yahudilerin tavassutu ile bu kararını yumuşatmış, Yahudilerin değerli elbiseler giymesini yasaklayan bir ferman yayınlamakla yetinmiştir.⁵⁰⁴

Ancak, Yahudi tarihçilerin verdiği bu bilginin doğru olması imkânsız gibidir. Çünkü pek çok tarihçinin, Yahudi nüfuzunun Saray'da artmasının sebebi olarak gösterdiği III. Murat'ın, ülkesindeki bütün Yahudilerin öldürülmesi emrini verebileceğini varsaymak gerçek duruma uygun düşmemektedir.

Giyim tahdidi, ilk defa III. Murat tarafından yapılmamış, ondan önceki Padişahlar da gerektiğinde giyim tahdidi yapmıştır. Ayrıca, giyim tahdidi, hiçbir şekilde Gayrimüslimleri cezalandırma amacı taşımamıştır. Giyim tahdidine uyulması için yapılan ikazlarda, bu tahdidin gerekçesi olarak, kimin Müslüman, kimin Gayrimüslim olduğunun kolayca anlaşılması gösterilmiştir. II. Selim zamanında da, Yahudi ve Hristiyanların giyimleri ile ilgili hüküm verilmiş (976-1568) ve bu hükümde, daha önce verilmiş olan hükme uyulmadığı belirtilmiştir.⁵⁰⁵ Bu da gösteriyor ki, bu hükümden önce de Gayrimüslimlerin ve Müslümanların giyimlerinin nasıl olması gerektiğini belirten hükümler verilmiştir.

⁵⁰⁰ Özkaya, 270.

⁵⁰¹ Bu husustaki belgeler için bkz. BOA., MD. 6. S. 1133. sh. 520; BOA., MD. 19, S.69, Sh.26.

⁵⁰² Bkz. Nehama, IV/72-73.

⁵⁰³ Bkz. BOA., MD., 31, S.220. sh?: BOA., MD., 35. S.973. sh. 382; BOA., MD. 36, S.129. sh.42.

⁵⁰⁴ Bkz. Bkz. Franco, 72; Nehama, IV/144; Sharon, Türkiye.... 52.

⁵⁰⁵ Bkz. BOA., MD., 7. S. 1989, Sh. 726.

Yahudiler, Hristiyanların hâkimiyeti altında, yıllar boyunca gördükleri işkence, baskı ve zulümden sonra, Türklerin engin hoş-görü ve âlicenaplığı ile karşılaşınca, kendilerini rüyada zannetmişlerdir. İçlerinden çoğu, bunun Mesih'in gelişinin müjdesi olduğuna inanmıştır. Bu yüzden, Osmanlı Yahudileri arasında Kabbalist çalışmalar ağırlık kazanmış, Kabbalistler çoğalmıştır. Kabbalistlere karşı çıkmak cesaretini gösterebilen Yahudiler ise birçok kötülüğe maruz kalmıştır.⁵⁰⁶

Bu arada, Türklerin geniş müsamahasından yararlanan Hristiyanlar da, Misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. 1584'te İstanbul'a yerleşen ve Galata'da Saint Benoit Kilisesi'nde görev yapan Fransız Cizvitler, 1609'da birçok Yahudi çocuğu Hristiyan yapmıştır. Durumdan Yahudilerin şikâyetçi olmaları üzerine, Sultan I. Ahmet (1603-1617), onları sorguya çekirmiştir. Fransız elçisi Le Baron de Salignac, Sultan nezdinde girişimde bulunarak onları cezadan kurtarmıştır.⁵⁰⁷

Her dönemde olduğu gibi, bu dönemde de Osmanlı Yahudilerinin Yeniçerilerle ilişkisi normal dışı olmuştur.⁵⁰⁸ Franco, Yeniçerilerin Yahudilere sürekli düşmanlık içinde olduklarını ileri sürmüş ve 1633'te iki Yeniçerinin Yahudilere zarar vermek için giriştikleri bir tezgâhtan bahsetmiştir. Franco'ya göre, 1633'te iki Yeniçeri, Hz. İsa'yı çarmıha germekle sorumlu tuttıkları Yahudilere zarar vermek için korkunç bir plân yaparlar. İçlerinden birisi, Yahudilerin Hamursuz Bayramı'ndan on gün önce, kendi çocuğunu öldürür ve arkadaşları ile birlikte cesedi Yahudi mahallesine atarlar. Ertesi gün, Divan'a müracaat ederek cinayetten Yahudileri sorumlu tutarlar. Ancak, Padişah onlara inanmaz ve onları sorguya çektirir. Suçlarını itiraf eden Yeniçeriler idam edilir. Padişah, Yahudilere, bundan böyle mahallelerine girecek Hristiyanları öldürme izni verir.⁵⁰⁹ Franco'nun anlattığı bu olayın gerçekten bu şekilde cereyan edip

⁵⁰⁶ Franco, 52. Osmanlı Yahudileri arasındaki Kabbalist faaliyetler, IV. bölümde geniş bir biçimde ele alınacaktır (Bkz. s. 203 vd.).

⁵⁰⁷ Bkz. Franco, 86.

⁵⁰⁸ Sharon, bazı Yahudilerin, Yeniçerilerle, şerlerinden emin olmak için arkadaşlık yaptıklarını ileri sürmektedir. (Bkz. Sharon, Türkiye..., 89).

⁵⁰⁹ Franco, 78

etmediğini tahkik imkânı yoktur. Ancak, böyle bir olaydan bahsedilmesi, Yahudilerin Yeniçerilere hiç de iyi gözle bakmadıklarını gösterir. Ayrıca çoğunlukla Gayrimüslim ailelerin çocukları olan Yeniçerilerde Yahudi düşmanlığı zaman zaman zuhur etmiştir. Yeniçerilerin isyan ettiklerinde Yahudi mahallelerine zarar vermeleri de bunun göstergesidir.

Osmanlı Yahudileri, 17. yüzyılın ilk yansının sonlarına kadar, Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında meydana gelen olaylarda zarar gören Yahudilere de yardım edebilme gücüne ulaşmışlardır. 1648'den 1656 yılına kadar süren Polonya'daki Yahudi kıyımında,⁵¹⁰ 3000 kadar Yahudi, esir alınarak Kırım'a götürülmüştür.

Bu Yahudiler, bir İstanbul Yahudisi olan David Carcassoni'nin gayretleri ile esaretten kurtarılmıştır. David Carcossonni, Venedik, Amsterdam, Roterdam, Frankfurt ve Hamburg'u dolaşarak topladığı yardımları, İstanbul Yahudi cemaatine toplanan paralarla birleştirerek Kırım'da esir olarak bulunan Yahudileri kurtarmada kullanmıştır.⁵¹¹

16. ve 17. yüzyıllarda altın çağını yaşayan Yahudilerin, Osmanlı Devleti'nde önemli etkileri olmuştur. Bu dönem Yahudilerinden bazıları, Saray'a nüfuz ederek Devlet'in önemli işlerine müdahale ve etki etme imkânı bulmuştur. Bunlardan Grasia Nasi, Yasef Nasi, Salomon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira ve Salomon aben Yaeş en önde gelen Yahudi şahsiyetlerdir. Bunların Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini sırasıyla ele alacağız.

1. Donna Grasia Nasi (1510-1569)

Donna Grasia Nasi, 1510'da Lizbon'da doğmuştur. Hristiyan adı Beatrice Luna olan bu kadın, Benevisté ailesine mensuptur. Donna Grasia Nasi, Yahudi tarihinin önemli ailelerinden Nasi ailesi-

⁵¹⁰ 1648'de, Kazak şefi Bogdan Chmielnicky, Polonya'yı baştanbaşa yakıp yıkmış, pek çok Yahudi'yi katletmiştir. Bu katliamdan kurtulabilen Yahudilerden bir kısmı da Osmanlı Devletine sığınmıştır. Bkz. Sachar, 281-282.

⁵¹¹ Bkz. David Kaufman, "David Carcossony et le Rachat par la Communauté de Constantinople des Juifs Faits Prisonniers Durant la Persécution de Chmielnicky, REJ, (1892), No: 49, 202-208.

ne mensup ve vaftiz adı Francisco Mendes olan bir Yahudi ile evlenmiştir.⁵¹²

Grassia'nın kocasının büyük bir bankası ve bu bankanın Anvers'de bir şubesi vardı. Bu şube, kocasının kardeşi Diégo Mendes tarafından yönetiliyordu.⁵¹³

Grassia Nassi, kocasının ölümü ile dul kalmıştır. Hristiyanlık maskesi altında yaşadığı Lizbon'da, Engizisyon'un zulmünden korunmak için büyük paralar harcamıştır. Ancak, bu duruma daha fazla dayanamayarak kızı Reyna ile birlikte Anvers'e göç etmiştir.⁵¹⁴

O dönemde, Belçika'nın başşehri ve Avrupa'nın önemli iş merkezlerinden olan Anvers'teki kocasının kardeşi yönetimindeki banka, Grasia Nasi'nin getirdiği paralarla önemli ölçüde güç kazanmıştır. Grasia, servetini iyice artırdığı Anvers'te, daha önce yaşadığı Portekiz'deki dindaşlarını unutmamış, onları Engizisyon'un şerrinden kurtarmak İspanya, Portekiz'den ayrılımlarını sağlayabilmek için Papa'nın çevresindekilere rüşvet dağıtmıştır.⁵¹⁵

Grasia, Anvers'e geldikten bir müddet sonra, kocasının kardeşi de ölmüş ve bankanın bütün işleri onun üzerine kalmıştır. Grasia, zekâsı ve kurnazlığı sayesinde büyük paralar kazanmış ve devlet idarecileri ile yakın ilişkiler içine girmiştir.⁵¹⁶ Grasia, Engizisyon'un baskısından kurtulacağını umarak geldiği Anvers'te de Yahudiliğini açıkça yaşayamamıştır. Burada da düzenli olarak Kilise'ye devam etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden, Anvers'ten ayrılmış ve Venedik'e yerleşmiştir (1574).⁵¹⁷

Venedik'te Da Lûna adıyla yaşamaya başlayan Grasia Nasi ile kendisinin kızkardeşi ve kocasının kardeşinin dul eşi olan Dona Brianda arasında bir müddet sonra malî bir konuda anlaşmazlık çıkmıştır. Bu yüzden, kızkardeşi onu Venedik makamlarına, gizli

⁵¹² Abraham Galanté, Don Joseph Nassi, Duc de Naxos, Constantinople, (Don Joseph Nassi), 1913, 3; Alice Fernand-Halpen, Gracia Mendesia- Nasi, Baskı yeri yok 1929, 9.

⁵¹³ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 3.

⁵¹⁴ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 4

⁵¹⁵ Galanté, Don Joseph Nassi..., 4

⁵¹⁶ Bkz. Fernand, 22.

⁵¹⁷ Bkz. P. Grunebaum-Ballin, Joseph Naci duc de Naxos, La Haye, MCMLXVIII, 46; Galanté, Don Joseph Nassi..., 5; Fernand, 32.

Yahudilikle ve Türkiye'ye göç etme plânları yapmakla şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Grasia Nasi Venedik makamlarınca hapse atılmıştır.⁵¹⁸

Grasia'nın yeğeni Yasef Nasi, halasını kurtarmak için Saray'da doktor olan Yahudi Hamon vasıtasıyla Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemiştir. Kanuni, Venedik'e Grasia'nın serbest bırakılması, mallarının iade edilmesi ve Osmanlı Devleti'ne gelmesine engel olunmaması için bir çavuş yollamıştır. Ancak, Padişah'ın gönderdiği çavuş Venedik'e ulaşmadan Grasia serbest kalmış ve oradan Ferrare'ye göç etmiştir (1549).⁵¹⁹

Grasia, Ferrare'de de uzun müddet kalmamış, Yahudiliğini rahatça yaşayabileceği Osmanlı Devleti'ne, Portekiz, İspanya ve İtalya kökenli 500 Yahudi ile birlikte göç etmiştir (1552).⁵²⁰

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne seyahatte bulunan Alman seyyah Dernschwam, İstanbul'a gelişine şahit olduğu Grasia hakkında şunları kaydetmiştir: 'Yahudiler bu kadınla çok övünürler. Ona "Seniora" diye hitap ederler. Kadın da hakikaten çok debdebeli, göz kamaştırıcı bir hayat sürüyor. Birçok hizmetkâr ve nedimleri var. Bunlardan iki tanesi de Hollandalıdır. Sözünü ettiğimiz bu bayan, aslen Yahudidir, daha sonra Hristiyanlığı kabul etmiş; fakat sonradan yine Yahudiliğe dönmüştür.

İstanbul tarafında Yahudilerle birlikte oturmuyor. Galata'da lüks, bahçeli bir evde oturuyor. Bu eve, her gün için duka altın ödüyormuş. Venedikliler, onu tutuklayıp serbest bırakmak istememişler. Fakat kadın, Padişah'ın doktoru ile temasa geçmiş ve doktorun oğluna kızını vermeye karar vermiş. Padişah Seniora ile ilgilenmiş, memlekete kabul edilmesine muvafakat etmiş ve onun Venediklilerin elinden kurtulmasını sağlamıştır"⁵²¹

Dernschwam, Grasia'nın ölen kocasının cesedinin Hristiyan diyarında kalmaması için, Kudüs'e naklettirip oraya gömdürdüğünü de kaydetmiştir.⁵²²

⁵¹⁸ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 6; Fernand, 33.

⁵¹⁹ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 7; Fernand, 35-36

⁵²⁰ Galanté, Don Joseph Nassi..., 7; Fernand, 40.

⁵²¹ Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 159-160.

⁵²² Dernschwam, 160.

Grasia Nasi, Osmanlı Devletindeki Yahudilere birçok yardımlarda bulunmuş ve Yahudi hastanelerine bağış yapmıştır.⁵²³ O, İstanbul'da okullar, ibadethaneler, matbaalar kurmuş, Yahudi kültür ve edebiyatını korumuştur. Fernand, Grasia Nasi'nin kurduğu ve adını verdiği bir sinagog ve Rabbani akademinin hâlâ mevcut olduğunu (1929) kaydetmiştir.⁵²⁴

Grasia Nasi, damadı Yasef Nasi ile birlikte, 1556'da Ankona şehrinde tutuklanan Marranları kurtarmak için Kanuni'den yardım istemiştir.

Kanuni, Papa IV. Paul'e bir mektup yollayarak, Marranların serbest bırakılmalarının sağlamasını talep etmiştir.⁵²⁵ Bunun üzerine tutuklu bulunan Marranlardan, Osmanlı uyruğunda olanlar serbest bırakılmış, diğerleri ise Hristiyanlığı kabul etmedikleri için diri diri yakılmıştır.⁵²⁶

Papa IV. Paul'ün Osmanlı Devleti uyruğundaki Marranları serbest bırakıp diğerlerini ateşe attırması üzerine Grasia Nasi ve damadı Yasef Nasi'nin girişimlerde bulunmaları, Osmanlı Yahudi cemaatini gayrete getirmiş ve Ankona'ya boykot uygulama kararı alınmıştır. Özellikle Selânik Yahudileri, bu boykota büyük önem vermiş, Hahamlar, boykotu delme girişiminde bulunacak olan Yahudilere "herem" cezası uygulanacağını ilan etmiştir.⁵²⁷ Bu olayda, Grasia Nasi'nin önemli etkisi olmuştur.

⁵²³ Demschwam, 161.

⁵²⁴ Bkz. Fernand, 43.

⁵²⁵ Fernand, Kanuni'nin yolladığı bu mektupta, Papa'yı şayet tutukladığı Marranları serbest bırakmazsa, aynı şeyi Osmanlı Devletindeki Hristiyanlara yapmakla tehdit ettiğini kaydetmiştir. (Bkz. Fernand, 46). Bizce böyle bir iddianın doğru olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü aynı dönemde İspanya'da, Hristiyanlar tarafından Müslümanlara (Morisko) akla hayale gelmedik zulümler yapılmakta idi. Şayet Kanuni müteakiliyet kuralı uygulasa veya birinin günahının cezasını başkasına çektirmeyi düşünse idi, İspanya'da Hristiyanların Müslümanlara yaptığı zulümlerin karşılığı olarak, Osmanlı Devletindeki Hristiyanlara zulüm yapardı. Bunu yapmayan bir Padişah'ın, Ankona'daki Osmanlı uyruğunda olmayan tutuklu Yahudilerin yakılmasına karşılık, Osmanlı Devleti'ndeki bütün Hristiyanları yakmaya kalkışacağı akla uygun gelmemektedir.

⁵²⁶ Bkz. Fernand, 46.

⁵²⁷ Bu konu, Yasef Nasi bahsinde daha teferruatlı olarak ele alınacaktır. (Bkz. 136 vd.)

Grasia Nasi, damadı Yasef Nasi'nin Tiberya'da bir Yahudi yerleşim birimi kurma çalışmalarına da destek vermiştir. Cecil Roth, Grasia Nasi'nin yıllık 1000 duka altın karşılığında, Tiberya'da Yahudi yerleşim birimi kurma izni aldığını kaydetmiştir.⁵²⁸ Grasia Nasi, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, Hristiyanların zulmü altında yaşayan Yahudileri, Tiberya'ya yerleşmeye davet etmiştir. Bu davete icâbet eden dindaşlarının iş sahibi olabilmeleri için büyük çaba sarf etmiştir.⁵²⁹

Yaşadığı dönemin hahamları tarafından, "zamanının Ester'i"* olarak nitelenen⁵³⁰ Grasia Nasi, 1568'de İstanbul'da ölmüştür.⁵³¹ Grasia Nasi'den sonra Saray'da Yahudi etkisi Yasef Nasi ile devam etmiştir.

2. Yasef Nasi

Yasef Nasi, Portekiz'in ünlü Marran ailelerinden Mendes ailesine mensuptur.⁵³² Doğum yeri olan Portekiz'de, Hristiyanlık maskesi altında Juan Miguez adıyla bir müddet yaşayan Nasi, servetini emniyete aldıktan sonra Ancona şehrine göç etmiştir. Burada bir müddet kalmış ve oradan Venedik'e geçmiştir. Yasef Nasi'nin, Louvain Üniversitesinde okuduğu ve Kutsal Roma İmparatoru V. Charles ve daha birçok Avrupalı hükümdar ile irtibata girdiği rivayet edilmiştir.⁵³³ Yasef Nasi, Venedik'te bulunduğu sırada, Avrupa'nın muhtelif yerlerinde işkencelere maruz kalan ve Hristiyanlık maske-

⁵²⁸ Bkz. Cecil Roth, "Gracia Nasi", E.J. XII/837.

⁵²⁹ Bkz. Fernand, 51.

* **Ester:** Tanah'ta adına bir bölüm bulunan Ester. Yahudilerin önemli tarihi şahsiyetlerindendir. Tanah'ta anlatıldığına göre Ester, Haman'ın İran Kralı Ahaşveroş'u kandırarak Yahudileri öldürmek için yaptığı planı amcası Mordehay ile boşa çıkarmıştır. Böylece ülkede yaşayan bütün Yahudileri ölümden kurtarmıştır. (Bkz. Tanah. Ester. 5-8. bablar). Bu olayın anısına Yahudiler her yıl bayram yaparlar. Purim adı verilen bu bayramda; yenilir, içilir, fakirlere hediyeler verilir. O gün bol bol içilir. Hatta "Purim'de 'Kahrolsun Haman'la, 'Yaşasın Mordehay' sözlerini birbirinden ayırt edemeyecek kadar içilmelidir" denilir. (Bkz. Örs, 420).

⁵³⁰ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 7.

⁵³¹ Fernand, 52.

⁵³² Jacop Reznik (J. Ha-Rosin), Le Duc Joseph de Naxos, Librairie Lipschutz, Paris 1936, 29.

⁵³³ Bkz. Sharon, Türkiye..., 46.

si altında yaşayan Yahudileri yerleştirmek için bir ada tahsis edilmesini istemiş; ancak onun bu isteği Venedik Senatosu tarafından kabul edilmemiştir. Bu isteği kabul edilmeyen Yasef Nasi, Venedik'i terk ederek İstanbul'a yerleşmiştir.⁵³⁴

Yasef Nasi, 1554 yılında İstanbul'a yerleştikten sonra burada sünnet olmuş, Hristiyan maskesi altında iken kullandığı Juan Miguez ismini terk ederek Yasef Nasi adını almıştır. Daha sonra da Grasia Nasi'nin kızı Reyna ile evlenmiştir.⁵³⁵

Nasi, Avrupa devletlerinin siyasi durumlarını ve iç çekişmelerini bilmesi dolayısıyla Sultan'ın hizmetine girmiştir. Nasi'nin Kanuni Sultan Süleyman'a yaklaşmasında, Sadrazam Makbul İbrahim Paşa ve Hürrem Sultan'ın büyük tesiri olmuştur.⁵³⁶ Yasef Nasi, Padişah'a olan bu yakınlığı sayesinde, Girit adasından alınarak, boğazlardan geçirilip Eflak ve Boğdan'a satılan şarap ticaretini inhisarı altına almıştır.⁵³⁷ Yasef Nasi, Dona Grasia Nasi ile beraber bir kredi müessesesi kurarak, Batı Avrupa devletleri ile ticaret yapan yabancılara kredi vermiştir. Ayrıca, bu banka, elinde bulundurduğu sermaye ile birçok mukataa ve iltizamı eline geçirmiştir.⁵³⁸

Yasef Nasi, Saray'da elde ettiği itibar sayesinde, Avrupa'daki Yahudilere önemli yardımlar yapmıştır. Engizisyoncu Caraffa'nın IV. Paul adıyla Papa seçilmesiyle,⁵³⁹ Avrupa'daki Yahudiler üzerindeki baskı daha da artmış, Talmud nüshaları meydanlarda yaktırılmıştır. IV. Paul, İspanya'ya karşı açılan savaşın masraflarını karşılamak amacıyla, daha önce İspanya ve Portekiz'de Engizisyon'un zulmünden kaçarak gelen ve Papalardan IV. Clement, II. Paul zamanında müsamaha gören Marranların mallarının ellerinden alınmasını emretmiştir (1555). Aralarında Osmanlı Devleti tabiiyetinde olanların da bulunduğu birçok Marran hapse atılmıştır.⁵⁴⁰ Bunun üzerine

⁵³⁴ Franco, 55; Reznik, 130-131; Paul Coles, Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, - Çev. Vecdi Bütün, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975, 168.

⁵³⁵ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 7.

⁵³⁶ Bkz. Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (BTİD), 1969, Sayı 14, sh. 67.

⁵³⁷ Bkz. BOA., MD. 6, Sh. 84.

⁵³⁸ Uzunçarşılı, II/690-691.

⁵³⁹ Ballin, 76.

⁵⁴⁰ Bkz. Safvet, "Yasef Nasi", Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), 1328, XVI, 984.

Yasef Nasi, Sultan Süleyman'dan, Papa'nın Marranları serbest bırakması ve mallarını iade etmesi için bir ferman almıştır.⁵⁴¹ Fakat Padişah'ın fermanını götüren kişi daha bunu Papa'ya iletmeden önce infazlar başlamış ve on üç Marran ateşe atılmıştır.⁵⁴² Papa IV. Paul, uzun bir kararsızlık döneminden sonra Kanuni'ye dostluk ve barış cümleleri ile dolu bir mektup yazmıştır. Papa, bu mektubunda, Osmanlı uyruğunda olanlar ile Portekiz Marranları arasında ayırım yaptığını ve Osmanlı Yahudilerini salıverdiğini, fakat Portekizlilerin cezalandırılacağını bildirmiştir. Bu mektuptan sonra, henüz hayatta olan on iki Marranı da yaktırmıştır.⁵⁴³

Bu olaydan Türkiye Yahudileri çok etkilenmiş ve bunun öcünü almak için, Adriyatik'in kıyısında bulunan ve bir ticaret merkezi olan Ankona'ya ticari ambargo kararı almıştır. Bu kararın alınması için, Grasia Nasi ve Yasef Nasi öncülük etmiştir. Reznik, bu hareketi, Yahudileri yok etmek için çalışan Hristiyanlara karşı açılmış ilk savaş olarak nitelemiştir.⁵⁴⁴

Grasia Nasi ve Yasef Nasi'nin önderlik ettiği bu boykot girişimi başarısızlıkla neticelenmiştir. Çünkü bu konuda Yahudi cemaatler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bazı hahamlar, boykotu kırma girişiminde bulunacak Yahudilerin "herem" cezası ile cezalandıracaklarına dair kararlar yayınlamış, bazı hahamlar da bunun kendi sinagoglarında okunmasına karşı çıkmıştır.⁵⁴⁵ Hatta boykota karşı çıkan hahamların Yahudi cemaati üzerindeki etkisini yok etmek için, Grasia Nasi ve Yasef Nasi, Safed Talmud okulunun ünlü hahamlarından Yasef Karo ve Moşe Mitrani'yi zorlamıştır.⁵⁴⁶

Avrupa devletleri arasındaki çekişmeleri, onların iç ahvaline olan vukûfu ve mâli imkânları sayesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın güvenini kazanan Yasef Nasi, bir Osmanlı belgesinde "**Frenkbeğ oğlu**" olarak anılmıştır.⁵⁴⁷

⁵⁴¹ Galanté, Don Joseph Nassi..., 8.

⁵⁴² Nehama, IV/96.

⁵⁴³ Bkz. Nehama, IV/103-104.

⁵⁴⁴ Reznik, 118.

⁵⁴⁵ Hahamlar arasında meydana gelen tartışmalar için bkz. Franco, 57-59; Reznik, 112-128; Nehama, IV/96-121.

⁵⁴⁶ Galanté, Don Joseph Nassi..., 10.

⁵⁴⁷ "Oğlum Selim tâle bekâhu müteferrikaları zümresinden Frenk beg oğlu kıldvetü âyani'l-Milleti'l-Museviyye Yasef'Nasi" (Salfet, 988).

Kanuni Sultan Süleyman, çok itimat ettiği Yasef Nasi ile Kütahya'da bulunan oğlu Selim'e, sikke olarak 50.000 ve cevahir olarak 30.000 duka altını göndermiştir. Nasi, bu vesile ile tanıştığı Selim'e kendisini sevdirmiştir.⁵⁴⁸

Nasi'nin Saray'a bu kadar yakın olması, Venedik ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. Çünkü Nasi, Venedik ve Fransa'nın politikalarını bozabilecek güçte idi. Ayrıca, Fransa'nın Nasi'ye 150.000 Ekü borcu vardı ve Fransa, bu borcu, "bir Yahudiye olan borcu ödemenin şeriatına göre (Hristiyan şeriatı) caiz olmayacağını" öne sürerek ödemek istemiyordu.⁵⁴⁹ Yasef Nasi, Padişah'a, Fransa'nın bu borcu ödemesi için ferman göndertmeye muvaffak olmuştur.⁵⁵⁰

Ancak, Fransa bu borcu ödemek istememiştir. Bunun üzerine Nasi, Padişah'tan başka bir ferman alarak, Şark limanlarındaki Fransız gemilerine el koymak, mallarını haczetmek ve alacağını tahsil etmek haklarını kazanmıştır.⁵⁵¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra yerine II. Selim'in Padişah olması ile Nasi'nin Saray'daki itibarı daha da fazlaşmıştır. II. Selim, Kütahya'da tanıdığı Yasef Nasi'yi Nakşe dükü* yapmıştır (975-1567).⁵⁵² Yasef Nasi, bu adalara yerleşmemiş, İstanbul Kuruçeşme'deki köşkünde oturmaya devam etmiştir. Adalardaki işlerinin idaresini bir adamına havale etmiştir.⁵⁵³ Adaların hâkimiyeti Nasi'ye geçtikten sonra, oralarda yaşayan İtalyanların bir kısmı Galata'ya göç etmeye başlamışta Galata kadısına gönderilen bir hükümle, İtalyanların adaları terk ederek Galata'ya yerleşmelerinin engellenmesi emredilmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Safvet, Padişahın bu parayı Nasi ile göndermesinin iki sebebi olabileceği üzerinde durmuştur: Birincisi, böyle gizli kapaklı işin bir Müslüman tarafından yapılması, olayın duyulmasına sebep olabileceği ihtimali, ikincisi de paranın bir kısmının Nasi'den borç alınmış olabileceği ihtimalidir. (Bkz. Safvet, 985).

⁵⁴⁹ Bkz. Safvet, 986.

⁵⁵⁰ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 12-13.

⁵⁵¹ Bkz. Safvet, 987.

* Bu dükalığa Kiklad, Antiparo, Melo, Syra, Santorin vb. adalar dâhildir. (Bkz. Reznik, 145).

⁵⁵² Safvet, 987; Reznik, 145; Ballin, 82. Uzunçarşılı, III/121.

⁵⁵³ Osmanlı belgelerinde, "Nakşe adası dükünün Voyvoda nasbettiği Françesko nam zımmî" olarak anılan Nasi'nin vekilinin, ahaliye yapağı zulum ve taaddî hakkındaki şikayetler için bkz. BOA., MD. 30, S. 736, sh.318; BOA., MD. 42, S.441, sh. 135.

⁵⁵⁴ Safvet, 989.

Nasi'nin adalar üzerindeki hâkimiyeti, oralara Müslümanları sokmayacak, hatta yeni yerleşmeye başlayan Müslüman ahaliyi oralardan kovduracak dereceye ulaşmıştır. Piyale Paşa'ya gönderilen bir hükümde; "Müslümanlardan cemaat-ı kesire ile mescit olmayıp kefere arasına varup tavattun idüp fesad üzere olanların ref olunmaları için emr-i şerif" gönderildiğini fakat "hâlâ inad idüp fesadda devam edildiği" bildirilip, oralara Müslümanların yerleşmelerinin engellenmesi istenmiştir.⁵⁵⁵

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanlarına rağmen, Fransa'dan alacağını tahsil edemeyen Yasef Nasi, bu parayı tahsil edebilmenin yollarını aramaktan vazgeçmemiştir.

1569'da II. Selim'den aldığı bir fermana istinâden Antakya'da bulunan Fransız gemilerine Nasi'nin adamları tarafından el konulmuştur. Ancak, bu uygulama, gümrük gelirlerine zarar vermiştir. Bunun üzerine Padişah, Mısır Beylerbeyine gönderdiği bir hükümle; "İskele mahsulüne zarar verilmemesini, Fransız bayrağıyla gelen her gemiden belirli bir miktar alınarak, alacağın tedricen tahsil edilmesini" emretmiştir.⁵⁵⁶

Antakya'da, Fransız gemilerine el konulmasına Fransa Kralı IX. Charles şiddetle itiraz etmiştir. Ancak, onun itirazı bir işe yaramamıştır. II. Selim Fransa Kralı'na gönderdiği mektupta, Nasi'nin haklı olduğunu vurgulamış ve kararından geri dönmemiştir.⁵⁵⁷

Fransa elçisi, ülkesine karşı böyle bir harekette bulunan Yasef Nasi'den intikam almak için, daha önce Nasi'nin hizmetinde bulunmuş olan Yahudi hekim David'i ikna etmiştir.⁵⁵⁸ David, Fransız elçisine, Nasi'nin Fransa'dan alacağı ile ilgili belgelerde tahribat yaptığını, ayrıca Papa, İspanya Kralı ve Padişahın diğer düşmanları ile Osmanlı Devleti aleyhine haberleşmelerde bulunduğunu ispatlayacağına dair söz vermiştir.⁵⁵⁹ Fransız elçisi de, bunun karşılığı olarak ona maaş bağlamış ve onu elçiliğin tercümanı yapmıştır. Fransız

⁵⁵⁵ Safvet, 989-990.

⁵⁵⁶ Bkz. BOA., MD. 7, S.978, sh.2710.

⁵⁵⁷ II. Selim'in bu hususla ilgili olarak Fransa Kralına gönderdiği mektubun Fransızca metni için bkz. Franco, 63.

⁵⁵⁸ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 16-17; Reznik, 181-189.

⁵⁵⁹ Bkz. Reznik, 189.

elçisi Grandchamp, Yasef Nasi'ye karşı yapacakları komployu Fransa Kral ve Kraliçesine bildirmiş ve destek istemiştir.⁵⁶⁰ Fakat komployu haber alan Yasef Nasi, hemen II. Selim'in huzuruna çıkmış ve ona daima sadık kaldığını, Devlet-i Aliyye'ye hiçbir zaman ihanet içerisinde olmadığını anlatmıştır. Padişah ikna olmuş ve David'in Rodos adasına sürülmesi için ferman çıkarmıştır.⁵⁶¹

Rodos adasına sürülen David ve iki suç ortağı, İstanbul hahamları tarafından herem cezasına çarptırılmış, içlerinde Safed hahamı Yasef Koro'nun da bulunduğu cemaatinin büyük hahamları, bu karara katılmışlardır.⁵⁶² Ancak, Rodos'a sürülen David'e verilen Herem cezası daha sonra kaldırılmıştır.⁵⁶³

David, Osmanlı cemaatini her yönden destekleyen ve Osmanlı Yahudilerinin en itibarlı kişisi olan Yasef Nasi'ye karşı bir komploya karışmaktan dolayı herem cezasına çarptırılmıştır. Yasef Nasi'nin gözden düşmesi Osmanlı Yahudi cemaatinin tamamını etkileyeceğine göre David, bir bakıma cemaatin tamamına yönelik bir komploya karışmıştır. Hal böyle iken Rodos'ta, David'in cezası Yahudi hahamlarca kaldırılmıştır. Hadisenin gelişme tarzı, kendisine isnad edilen suçlardan bazılarını Nasi'nin gerçekten işlemiş olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü David'in önce herem cezasına çarptırılması, hadise yatıştıktan sonra da bu cezanın kaldırılması,⁵⁶⁴ Yasef Nasi'yi kurtarmak için Yahudi cemaatinin David'i ikna ettiğini akla getirmektedir.

Yasef Nasi'nin Saray içindeki etkisi, Kıbrıs'ın fethinden sonra zayıflamaya başlamıştır. II. Selim'in ölümünden sonra da Saray'daki itibarını büyük ölçüde kaybeden Yasef Nasi, 2 Ağustos 1579'da ölmüştür.⁵⁶⁵

Franco ve Galanté'ye göre, Yasef Nasi ölünce Sokullu Mehmet Paşa'nın teşviki ile III. Murat, Nasi'nin servetine el koymuş ve dul kalan karısı Reyna'ya, çeyizinin değeri olan 90.000 düka altın

⁵⁶⁰ Bkz. Reznik, 182-184.

⁵⁶¹ Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 17.

⁵⁶² Bkz. Galanté, Don Joseph Nassi..., 17.

⁵⁶³ Reznik, 194.

⁵⁶⁴ David'e verilen herem cezasının kaldırılması bizzat Yasef Nasi tarafından istenmiştir. Bkz. Ballin, 160.

⁵⁶⁵ Galanté, Don Joseph Nassi..., 24.

kalmıştır.⁵⁶⁶ Ancak, Yahudi yazarların bu iddiaları aşağıda bahsedeceğimiz birçok Osmanlı belgesi tarafından tekzip edilmektedir. Mesele söz konusu yazarların iddialarından tamamen farklıdır.

Osmanlı belgelerinde, Nasi'nin mallarına el konulduğuna dair bir kayda rastlanmamaktadır. Bununla beraber aydınlatmakta faydalı olabilecek bilgiler mevcuttur. 987/1579 yılında Nakşe Sancağı Beyine ve Cezire-i Sakız kadısına gönderilen hükümlerde, 'Yasef Nasi'nin Mirî'ye borcu yok ise emlak ve esbabına müdahale edilmemesi" istenmiştir.⁵⁶⁷

Yine aynı yılda, Nakşe Sancağı Beyine ve Sakız adası kadısı Muhyiddin'e gönderilen hükümlerde, Nakşe adası dükü iken ölen Yasef'in zevcesinin arz-ı hal sunup, kocasının halkta olan alacaklarının tahsili için izin istediği bildirilmiş ve alacakların tahsili için gerekenin yapılması emredilmiştir.⁵⁶⁸ Başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise, iki yıllık cizye bedeli Nasi'nin malından hazineye aktarılmış, reayada bulunan alacağının tahsil ettirilmesi istenmiştir.⁵⁶⁹

Ancak, Yasef'in vekili Françesko, topladığı cizyeleri, Yasefin zevcesi Reyna'ya vermek istememiştir.⁵⁷⁰ Reyna, bu işin peşini bırakmamış, bu husus için Divan'a birçok defa müracaatta bulunmuştur. Divan'da, onun şikâyetleri dikkate alınmış ve Nakşe Beyi ve Kapudan Paşa'ya hüküm gönderilerek, konunun İstanbul'da halledilmesi için Françesko'nun İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁵⁷¹ Bu belgelerden anlaşıldığına göre, ölen Nasi'nin Devlet'e olan borcu kendi malından alınmış, reayadan alacağı olan iki senelik cizyenin tahsili de ailesine bırakılmıştır. Ancak Nasi'nin Nakşe'deki vekili Françesko, reayadan topladığı cizyeyi, Reyna'ya vermek istememiştir. Devlet de konunun halledilmesi için Françesko'nun İstanbul'a gönderilmesine dair ferman yollamıştır.

Dolayısıyla, Franco ve Galanté'nin "Nasi'nin mallarına Sokullu'nun teşviki ile el konuldu" iddiası bu belgelerce tekzip edilmektedir. Yasef Nasi, Yahudi cemaatine ekonomik ve siyasi bakımdan

⁵⁶⁶ Bkz. Franco, 66; Galanté, Don Joseph Nassi..., 24.

⁵⁶⁷ Bkz. BOA., MD. 41, S.561, sh. 259.

⁵⁶⁸ Bkz. BOA., MD. 41, S.580, sh. 268.

⁵⁶⁹ Bkz. BOA., MD. 48, S.278, sh. 105.

⁵⁷⁰ Bkz. BOA., MD. 42, S.451, sh. 135.

⁵⁷¹ Bkz. BOA., MD. 42, S.482, sh. 149.

önemli hizmetlerde bulunmasına rağmen, ilmî sahada o ölçüde hizmet etmemiştir. O da döneminin varlık sahibi Yahudileri gibi, köşkünde bir haham okulu açmış ve burada öğrenim gören Yahudilerin masraflarını karşılamıştır. Evinde, birçok elyazması eserden oluşan zengin bir kütüphane oluşturmuştur. Ayrıca bir matbaa kurarak başına Yasef Aşkeloni'yi getirmiştir. Fakat bu matbaada önemli eserler basılmamıştır.⁵⁷² Zamanın Yahudi yazarları, Nasi'den umdukları ilgiyi görememiştir. Dinî ve ilmî çalışmalarla pek ilgilenmeyen Yasef Nasi, Yasef Karo'nun eserlerinden birinin İtalya'da basılması için yardım talebine cevap vermemiştir.⁵⁷³

Yasef Nasi'nin etkisi ve rolünden söz edilen iki hadise, hem Osmanlı tarihi hem de Yahudi tarihi bakımından önemlidir. Bunlardan biri, Tiberya'da bir Yahudi yerleşim birimi kurma teşebbüsü, diğeri de Kıbrıs'ın fethi kararının alınmasında II. Selim'e yaptığı etkidir. Şimdi bu iki hadiseyi ayrı ayrı ele alalım.

a. Yasef Nasi'nin Tiberya Projesi

Yasef Nasi, İstanbul'a gelmeden önce, Avrupa'da Hristiyanların zulmü altında yaşamakta olan Yahudileri yerleştirmek maksadıyla Venedik'ten bir ada satın almak istemiş ancak, gerek ticarî rekabetten çekinmeleri gerekse Yahudilere karşı düşmanlıklarından dolayı Yasef Nasi'nin bu talebi Venedik Senatosu'nca kabul edilmemiştir.⁵⁷⁴ Yasef Nasi, bu fikrini gerçekleştirmekten ümidini kesmemiş, İstanbul'a yerleştikten sonra da bu istikametteki çalışmalarına devam etmiştir. Nihayet bu isteğine ulaşmış ve Kanuni Sultan Süleyman'dan Tiberya'da bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma izni almıştır. Reznik ve Ballin'in, Ha-Cohen'den⁵⁷⁵ naklettiklerine göre, Kanuni Sultan Süleyman, Nasi'ye Tiberya ve çevresini, Avrupa'dan gelecek olan Yahudileri yerleştirmek üzere vermiştir.

Yasef Nasi, Tiberya'yı imar etmek üzere Haham Yasef ben Ardut'u görevlendirmiştir. Ardut, elinde Padişah'ın, "bu adam ne istiyorsa onu yapın" yazılı bir ferman ve yanında korumaları ile birlikte Şam Kadısına müracaat etmiştir. Şam Kadısı, bu fermana istinaden, Tiberya'yı yeniden imar etmek için işçiler görevlendirmiş-

⁵⁷² Franco, 67; Galanté, Don Joseph Nassi..., 22; Ballin, 155.

⁵⁷³ Galanté, Don Joseph Nassi..., 22.

⁵⁷⁴ Bkz. Franco, 66; Reznik, 130-131.

⁵⁷⁵ Ha-Cohen, La Vallée des Pleurs, 155-156.

tir. Ancak, o bölgede yaşayan yaşlı bir Şeyh; "eski bir kitapta okuduğuma göre, Tiberya denilen şehir yeniden imar edilince dinimiz yok olacak; biz de günahkâr olarak yok olacağız" diyerek, bu imar işine karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Nasi'nin adamı Haham Ardut, durumu Şam Kadısına arz etmiştir. Kadı, bu işe önayak olan Şeyh ile birkaç elebaşığı cezalandırmış ve şehrin imarına yeniden başlanmıştı. Beş yıl süren bir çalışmadan sonra Tiberya şehrinin imarı 1565'te tamamlanmıştır.⁵⁷⁶

Tiberya şehrinin imarı tamamlandıktan sonra Yasef Nasi, Avrupa'da zulüm altında yaşayan Yahudileri buraya yerleşmeleri için davet etmiştir. Ayrıca o, Tiberya'ya yerleşecek dindaşlarının dokümacılık yapabilmeleri için Tiberya'ya yün ve ipek getirtmiştir.⁵⁷⁷ Yasef Nasi'nin yaptığı bu çağrı, Yahudiler arasında büyük heyecan meydana getirmiştir. İtalya'nın güneyinde yaşayan küçük bir Yahudi cemaati, bunu büyük bir sevinçle karşılamıştır. Bu olay, Yahudiler arasında, Mesih'in gelişinin yakın olduğunun ve Yahudi Krallığının yeniden kurulacağına alâmeti olarak yorumlanmıştır.⁵⁷⁸

Yasef Nasi'nin Tiberya'da bir Yahudi yerleşim birimi kurma girişimi, çeşitli sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Reznik'in; "Pers İmparatoru Kirus'un Babil'i fethettiğinde (M.Ö.538) Yahudilerin vatanlarına dönmelerine izin verdiği gibi, Türk Sultanı da bu örneği izleyerek Tiberya'yı Yahudilere bağışlayıp, onların Filistin üzerindeki haklarını vermiştir"⁵⁷⁹ sözleri ile tavsif ettiği Tiberya Projesi gerçekleşmemiştir.

Reznik'e göre, Tiberya şehrinin iklimi elverişli değildi. Bu bakımdan Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen Yahudi göçmenler, Tiberya'nın iklimine uyum sağlayamıyordu. Buna karşılık göçmenler, Tiberya'ya fazla uzak olmayan, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı, Kabbalist faaliyetlerin yoğun olduğu ve iklimi elverişli olan Safed'i tercih ediyordu.

Ayrıca, yüzyıllar boyunca ezilip horlanmış olan bir halk, böyle bir teşebbüse ruhen hazır değildi. Onlar, Tanrı'dan bir mucize gelecek Tapınağın tekrar yapılacağını umuyorlar ve bu iş için gayret

⁵⁷⁶ Bkz. Reznik, 131-132; Ballin, 78-79; Fernand, 50-51.

⁵⁷⁷ Bkz. Ballin, 80.

⁵⁷⁸ Bkz. Reznik, 136; Ballin, 80.

⁵⁷⁹ Reznik, 135.

göstermiyorlardı. Avrupa Devletleri de bu projenin gerçekleşmesini engelliyordu.⁵⁸⁰

Cecil Roth ise Tiberya Projesinin gerçekleşmemesine, yerli Arap ve Hristiyan entrikaları ile Nasi'nin İstanbul'daki düşmanlarının kıskançlığının sebep olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸¹

Yahudi tarihçi Mosche Sevilla-Sharon, Tiberya projesinin amacına ulaşamamasını, Yahudilerin o dönemde henüz Filistin'e dönmeye hazır olmamalarına, idealist fikirlere sahip olmalarına rağmen uygulamada güçsüz olmalarına, Safed'de toplanmış olan din adamlarının kurtuluşu Kabbala'nın sayfalarında aramalarına ve o günkü Türkiye Yahudilerinin zamanın en rahat cemaati olmasına bağlamıştır.⁵⁸² Sharon, Yasef Nasi'nin Tiberya'da bağımsız ya da yarı bağımsız bir Yahudi kolonisi kurmak ve bu koloniye Avrupa'da zor şartlar altında yaşayan Yahudileri yerleştirmek istemesini, Theodor Herzl'in ortaya koyduğu Eylemci Siyonizm'e benzetmiştir. Ona göre Yasef Nasi, Theodor Herzl'den dört asır önce aynı şeyi düşünmüştür.⁵⁸³

Yahudi kaynaklarına dayanarak yukarıda anlattığımız ve Tiberya projesi olarak meşhur olan bu teşebbüs hakkında, Osmanlı belgelerinde bilgi yoktur. Bu yüzden, böyle bir projenin olup olmadığı Osmanlı belgeleriyle teyit edilememektedir.

Ancak, yarı efsaneleşmiş bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Kanuni Sultan Süleyman, ülkesinin başka yerlerine olduğu gibi Tiberya'ya da Yahudilerin yerleşmelerine izin vermiştir. Fakat bu hadisenin Osmanlı Devleti için fazla önemi yoktur. Buna karşılık, Yahudiler için, canlarının ve mallarının emniyet içinde olacağı bir yer bulmak son derece önemlidir. Bu durumda, Yahudilerin, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde o dönemde bir Yahudi Krallığı kurmayı düşünmeleri ancak hayal olabilir. Nitekim daha sonra böyle bir hayalin sonucunda ortaya çıkan Sabatay Sevi'ye inanan Yahudilerin düştükleri feci durum da bunu açıkça ortaya koymaktadır.

⁵⁸⁰ Reznik, 138-140.

⁵⁸¹ Cecil Roth, "Joseph Nasi", Encyclopedia Judaica (EJ), Edited by Cecil Roth and Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1971, XII/838.

⁵⁸² Sharon, Türkiye..., 49.

⁵⁸³ Sharon, Türkiye..., 49.

b. Kıbrıs'ı Fethetme Kararında Yasef Nasi'nin Etkisi

Yasef Nasi'nin kaynaklarda geçen etkilerinden birisi de Kıbrıs'ın fetih kararı ile ilgilidir. II. Selim'in Kıbrıs'ı fethetme kararı alınmasında, Yasef Nasi'nin etkisinden söz edilmiştir. Onun bu etkiyi nasıl yaptığı hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bu gibi rivayetlerin bulunduğu en eski kaynak, Nicolay'ın kitabıdır.⁵⁸⁴ Nicolay, kitabında Nasi'nin Venedik Cumhuriyeti'ne düşman olduğunu, Venedik'ten intikam almak için Padişahı Kıbrıs'ı fethetmesi teşvik ettiğini rivayet etmiştir. Ona göre Nasi, Padişah'a Venedik donanmasının ve cephaneliğinin yandığını,⁵⁸⁵ bu yüzden Kıbrıs'ı fethetmek için tam zamanı olduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁶

Batı kaynaklarına göre Yasef Nasi, II. Selim ile kurduğu arkadaşlık sayesinde, en güzel Kıbrıs şarapları ile onu içkiye alıştırmıştır. II. Selim, bir sarhoşluk anında, tahta çıkınca Nasi'ye Kıbrıs Krallığını vereceğini vadetmiştir. Yasef Nasi de bu söze istinaden evine, üzerinde "Kıbrıs Kralı Yasef Nasi" yazılı bir levha astırmıştır.⁵⁸⁷ Bu kaynaklarda, II. Selim'in Kıbrıs adasını fetih kararı almasının bir başka sebebi olarak da, onun cami yaptıрма niyetinde olduğunu, buna karşılık Şeyhülislam'ın cami yaptırmak için bir yerin fethedilmesi gerektiğini ve buradan elde edilecek gelirle camii inşâ ettirilebileceğini söylediğini kaydetmişlerdir.⁵⁸⁸

Kıbrıs'ın fethi için, Nasi ile birlikte Kaptan Piyale Paşa, Lala Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi de gayret göstermiştir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ Nicolas de Nicolay, *Histoire Générale des Turcs. Contenant l'Histoire de Chalcondyle*, Traduite par Blaise Vigénaire et par Thomas Artus et Par le Socur de Menoray, Paris 1662.

⁵⁸⁵ Lamartin, Venedik donanmasının Nasi tarafından para ile satın alınan adamlar tarafından yakılmış olabileceğini kaydeder. (Bkz. Lamartin, *Histoire de la Turquie*, Paris 1854, VI/36). Danişmend ise, o günkü Türk casusluk teşkilatının çok güçlü olduğunu, Venedik donanmasının Türk casuslarınca yakılmış olabileceğini belirtir. (Bkz. Danişmend, II/393).

⁵⁸⁶ Bkz. Nicolay, I/685.

⁵⁸⁷ Bkz. Lamartin, 368; Hammer, VI/1865; Le Ute de la Jonquiére, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis les origines jusqu'à nos jours*. Librairie Hachette, Paris 1914, 209.

⁵⁸⁸ Bkz. Nicolay, I/685; Jonquiére, 209; Baudier, 386.

⁵⁸⁹ Hammer, VI/1866.

Kıbrıs'ın fethine kalkışılmasına, Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa şiddetle karşı çıkmıştır. Sokullu, Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmış olan Venedik'e savaş açmak demek olan Kıbrıs'ın fethine girişmek yerine, İspanya'da, İspanya Kralı'nın zulümlerine karşı isyan etmiş olan Müslümanlara yardım göndermenin daha uygun olacağını savunmuştur.⁵⁹⁰

Ayrıca o, Venedik'e savaş açılması halinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşebileceğini ileri sürmüştür.⁵⁹¹

Sokullu Mehmet Paşa'nın şiddetle itiraz etmesine rağmen, Kıbrıs'ın fethi için Şeyhülislam Ebussuud Efendi fetva vermiş ve Kıbrıs'a savaş açılmıştır.⁵⁹²

Konumuz itibarıyla bizi, Kıbrıs'ın fetih sebeplerinden ziyade, fetih kararı alınmasında Yasef Nasi'nin etkisi ilgilendirmektedir. Tarihçilerin II. Selim'e yakınlığı⁵⁹³ hakkında hemen hemen ittifak ettikleri Yasef Nasi'nin, Kıbrıs'ın fethi kararının alınmasında etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Uzunçarşılı da "Sokullu Mehmet Paşa'nın hilafına olarak Sokullu'ya aleyhtar olan Lala Mustafa Paşa ve Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ile ve Müftü Ebussuud Efendi'nin fetvası üzerine şarabı ile ünlü Kıbrıs'ın fethine karar verilmiştir"⁵⁹⁴ demiştir.

Ancak, II. Selim'in Kıbrıs adasını almaya, bir sarhoşluk anında karar verdiği iddialarına katılmak mümkün değildir. Adanın alınması için meşru birçok sebep vardır. Kıbrıs adasında bulunan korsanlar, İstanbul, Anadolu, Suriye ve Mısır sahilleri arasında işleyen ticaret ve hac yolcu gemilerine sürekli olarak saldırıyor, tüccarlar ve hacılar esir edilip mallarına el konuluyordu.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ Bkz. Nicolay, I/685; Jonquiére, 209.

⁵⁹¹ Bkz. Nicolay, I/686.

⁵⁹² Ebussuud Efendi'nin fetvası için bkz. Peçevi, I/343-344; Hammer, VI/1866-1867.

⁵⁹³ Lamartin, II. Selim ile Yasef Nasi arasındaki yakınlıktan dolayı, o dönemde İstanbul'da; "II. Selim'in gerçekte bir Yahudi olduğu, Kanuni ile Roxelena'nın ölü doğan çocuğu yerine bir saray entrikası ile şehzade olarak takdim edildiği" şayiasının dolaştığını iddia etmektedir. (Bkz. Lamartin, V/36).

⁵⁹⁴ Uzunçarşılı, II/11.

⁵⁹⁵ Bu sebepler hakkında geniş bilgi için bkz. Danişmend, II/390-391.

Tartışma konusu olan, öncelik meselesi idi. Sokullu Mehmet Paşa Kıbrıs'ın hemen alınmasına karşı çıkıp, Endülüs Müslümanlarına yardıma gidilmesine öncelik verilmesini istemiş, diğerleri ise Kıbrıs'ın fethine öncelik verilmesini istemişlerdir. Yasef Nasi hakkında müstakil eseri olan Reznik, Nasi'nin Kıbrıs fethedildiğinde orada bir Yahudi yerleşim merkezi oluşturmayı, daha sonra da bunu, Yahudilerin Filistin'e dönmeleri için bir basamak şekline dönüştürmeyi tasarlamış olabileceğini iddia etmiştir.

Ona göre Nasi'nin o dönemde böyle bir şeyi düşünmüş olması mümkündür. Çünkü Yasef Nasi, dönemin diğer Yahudileri gibi değildir. O, diğer Yahudiler gibi riyazet yapıp "Mesih'i beklemek yerine, Papa IV. Paul'un Ancona'daki Maranları tutukladığında boykot silahını kullanmaya çalışmış, Yahudileri yerleştirmek için Venedik'ten bir ada satın almak istemiş ve Tiberya'da Yahudi kolonisi oluşturma teşebbüsünde bulunmuştur. Reznik, bu yönlerinden dolayı Yasef Nasi'nin "Siyasi Siyonizmin öncüsü" olarak görülebileceğini belirtmiştir.⁵⁹⁶

Ancak Reznik, bir taraftan Nasi'yi Kıbrıs'ın fethi için en büyük teşvikçi olarak gösterirken, diğer taraftan da, Kıbrıs'ın fethinin çok kanlı geçtiğini, bu yüzden de, hayatı boyunca Avrupa'da Yahudilere yapılan zulümlere karşı mücadele eden Nasi'nin isteksiz davranmasından dolayı Kıbrıs Kralı olarak nasbedilmediğini söyleyerek⁵⁹⁷ kendi içinde çelişkiye düşmüştür. Kıbrıs'ın fethi, savaş kuralları içinde gerçekleştirilmiştir.

Bu savaş esnasında Avrupalı tarihçilerin anlattığı gibi gaddar davranılmamıştır. Aksine, fetih tamamlanınca, adadan gitmek isteyenlerin serbest olacağı ve bunun karşılığı olarak Türk esirlere dokunulmayacağına dair anlaşma sağlandığı halde, Venedikliler Türk esirleri idam etmiştir. Bunun üzerine, katliamın elebaşları Türkler tarafından öldürülmüştür. Hal böyle iken, Nasi'nin isteksiz davranmasından dolayı Kıbrıs Kralı yapılmadığını iddia etmek, anlamsızdır. Kıbrıs'ın fethinden sonra Yasef Nasi'nin gözden düşmesiyle, Saray'daki Yahudi etkisi Salomon ben Natan Eşkenazi vasıtasıyla devam etmiştir.

⁵⁹⁶ Bkz. Reznik, 216-217.

⁵⁹⁷ bk. Reznik, 217.

3. Salamon ben Natan Eşkenazi (1520-1602)

16. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde önemli etkisi olmuş Yahudilerden biri de Salamon ben Natan Eşkenazi'dir. Salamon Eşkenazi, Alman menşeli bir aileye mensuptur.⁵⁹⁸ Bir süre Polonya'da yaşayan ve Krakov'da tıp tahsili gören Eşkenazi, Polonya Kralı II. Sigismund'un doktoru olmuştur. O, Polonya'dan İstanbul'a göç etmiş ve İstanbul'da Venedik elçiliğinin hizmetine girmiştir. Tıp ve Talmud bilgisine rağmen, daha çok diploması ile ilgilenmiştir.⁵⁹⁹ Lisan bilgisi sayesinde, İstanbul'da büyük itibar sağlamıştır.⁶⁰⁰

Eşkenazi, Kıbrıs savaşı nedeni ile Osmanlı Venedik anlaşmazlığı başgösterip, Venedik elçisi hapse atılınca, Sokullu Mehmet Paşa'nın hizmetine girmiş ve onun danışmanı olmuştur.⁶⁰¹ Sokullu, onu Venedik ile barış antlaşmasının müzakerelerini yapmakla görevlendirmiştir. Venedik Senatosu'nun bazı üyeleri, bir Yahudinin diplomatik temsilci olarak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Fakat Venedik'in İstanbul elçisi olan ve daha önce Eşkenazi'yi hizmetinde çalıştıran Marc-Antoine Barbaro'nun araya girmesi ile ve bu konudaki Sokullu'nun ısrarı üzerine Eşkenazi temsilci olarak kabul edilmiştir.⁶⁰²

Eşkenazi, Venedik'te bu şehrin Yahudileri tarafından "Mesih" gibi karşılanmıştır. Bu sırada Venedik'teki Yahudiler için sürgün kararı alınmış, fakat askıda tutuluyordu. Bundan dolayı Venedik'teki Yahudiler, zorla sürgün edilmekten endişe ediyordu. Salamon Eşkenazi, Venedik'in İstanbul eski konsoloslarından olan Soranzo'ya müracaat ederek onun yardımını istemiştir. Soranzo, Venedik Senatosu'na, Türkiye'deki Yahudilerin top, silah imalatında önemli bir yere sahip olduklarından, Osmanlı Devleti nezdinde değerli olduklarını, Osmanlı Yahudilerinin sempatisini kazanmak için Venedik'teki Yahudilerin sürülmemesi gerektiğini söyleyerek, daha önceden verilmiş olan sürgün kararını iptal ettirmeyi başarmıştır.⁶⁰³ Soranzo

⁵⁹⁸ Roth, 313.

⁵⁹⁹ bk. Franco, 68; Sharon, Türkiye..., 50.

⁶⁰⁰ Roth, 313.

⁶⁰¹ Eşkenazi'nin Sokullu'ya olan yakınlığından dolayı, Nasî'nin düşüşüne neden olduğu iddialarının doğru olmadığı kaydedilmiştir. (Bkz. Reznik, 220).

⁶⁰² bk. Franco, 68-69; Sharon, Türkiye..., 50-51.

⁶⁰³ bk. Franco, 69; Sharon, Türkiye..., 51.

daha önce kendi hükümetiyle, Osmanlı Devleti arasındaki ihtilafı bir konuda Nurbânu Sultan, Safiye Sultan, Ester Kira ve Salamon Natan Eşkenazi'den büyük yardımlar görmüştü.⁶⁰⁴

Salamon Eşkenazi, Sokullu'nun emri ile başka önemli diplomatik işlere de dâhil olmuştur. II. Sigismund'un ölümü ile boşalan Polonya krallığına, Henri'nin seçilmesi için çalışmış ve Henri Polonya Kralı olmuştur.⁶⁰⁵

Franco, İspanya'nın Eşkenazi'ye, Osmanlı Devleti ile barışı sağlayabilmek için binlerce düka altın teklif ettiğini ancak, Eşkenazi'nin bunu kabul etmediğini kavdetmiştir.⁶⁰⁶

Sharon, mâli bakımdan zor bir döneme giren Osmanlı Devleti'nde, Yahudi servetinin göze batmaya başladığını ve bu yüzden III. Murat'ın ülkedeki bütün Yahudilerin öldürülmelerini emrettiğini kaydetmiştir. Ona göre III. Murat'ı bu fikrinden Salamon ben Natan Eşkenazi ve Ester Kira caydırmıştır. Onların bu müdahalesi ile III. Murat, Gayrimüslimlerin değerli elbiseler giymelerini yasaklayan bir ferman yayınlamakla yetinmiştir.⁶⁰⁷ Eşkenazi, Osmanlı vezirleri arasındaki ilişkilere de karışmıştır. Seferde iken azledilen Serdar-ı Ekrem Ferhat Paşa,⁶⁰⁸ Alamanoglu denilen Salamon Eşkenazi ile o sırada sadaret kaymakamı olan Damat İbrahim Paşa'ya çok kıymetli bir hançer göndermiştir. Ancak, bu rüşvet işe yaramamış ve Ferhat Paşa, 1595'te Yedikule zindanlarında boğularak öldürülmüştür.⁶⁰⁹

Salamon Eşkenazi, Saray'da Devlet mansıplarının dağıtımında da etkili olmuştur. Bir defasında, rüşvet almak suretiyle genç bir sipahiyi Yeniçeri Ocağı'na kâtip olarak tayin ettirmiştir.⁶¹⁰ Bir Osmanlı belgesinden, Salamon Eşkenazi'nin cevahir işleri ile de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu belgede, "Alamanoglu nam Yahudiden alınan büyük yakut ve etrafında olan elmas"tan bahsedilmiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁴ Bkz. Uzunçarşılı, III/126.

⁶⁰⁵ Bkz. Graetz, V/103.

⁶⁰⁶ Franco, bu konu ile ilgili belgeler yayınlamıştır. Bkz. Franco, 70-71.

⁶⁰⁷ Bkz. Sharon, Türkiye..., 52. III. Murat'ın böyle bir teşebbüste bulunmadığına dair düşüncelerimizi daha önce belirtmiştik.

⁶⁰⁸ Sharon, Eşkenazi'nin Sokullu'nun ölümünden sonra Ferhat Paşanın danışmanı olduğunu kaydetmiştir. (Bkz. Sharon, Türkiye..., 52).

⁶⁰⁹ Bkz. Sevgen, 64.

⁶¹⁰ Selaniki, I/314; Uzunçarşılı, III/125.

⁶¹¹ Bkz. BOA., MD. 64, S.390, sh.150.

Bu dönemde, bazı Yahudi kadınlar da Saray'a nüfûz etmeyi başarmıştır. Bunlardan Salamon Eşkenazi'nin eşi Bula Eskati, kocasından kalan reçeteleri kullanarak, Şehzade Ahmet'in çiçek hastalığını tedavi etmiştir.⁶¹² Ancak, Saray'a nüfûz edebilmiş Yahudi kadınlardan hiçbiri, Ester Kira kadar etkili olamamıştır.

4. Ester Kira

Osmanlı Devleti'nde Yasef Nasi ile başlayan Yahudi nüfuzu, kadınların Saray'da etkili olmaya başlamasıyla iyice artmıştır. III. Murat'ın anası Yahudi dönmesi Nurbânû Sultan vasıtasıyla Yahudi nüfûzu artmış⁶¹³ ve bazı Yahudiler Saray'da önemli roller icra etmiştir. Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümü ile Saray'da bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. III. Murat, Devlet işlerindeki nüfûz ve itibarını kaybetmeye başlamış, Saray'daki Valide Sultanlar ve Yahudi kadınlar hükümet işlerinde müessir olmuş, hatta Devlet'in dış işlerine dahi karışmışlardır.⁶¹⁴

Osmanlı sarayında kadınlar saltanatının hâkim olduğu dönemde (III. Murat ve III. Mehmet dönemleri), bir Yahudi kadın, Ester Kira, devlet işlerinde önemli ölçüde etkide bulunmuştur. Elia Handali isminde bir Yahudinin dul karısı olan Ester Kira,⁶¹⁵ Kanuni döneminde Saray'a hulul etmiş ve gittikçe nüfûzunu arttırmıştır. Haremin kilercisi olan⁶¹⁶ Ester Kira'nın bu nüfuzu, III. Murat ve III. Mehmet zamanlarında devletin hem iç, hem dış işlerine kadar uzanmıştır. Tarih-i Ebu'l-Faruk'ta Kira'nın nüfûzu şöyle anlatılmıştır: "Sultan Murad-ı Sâlis devrinde, sarayın yolsuzlukları halkın diline düşmüş idi. Haseki Safiye Kadın'ın müdahelâtı, münâsebâtı, irtikâbâtı buna zemin olmakta idi. Yehudi Hıraça (Kira) kadın, her nevi saray alışverişine müdahale ve tavassut ederdi. Mal getirir, haber götürür, Beyoğlu sefaretlerine kadar girer, çıkardı."⁶¹⁷

⁶¹² Sharon, Türkiye..., 53.

⁶¹³ Danişmend, III/71.

⁶¹⁴ Bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK. Basımevi, Ankara 1945. 88.

⁶¹⁵ Franco, 73.

⁶¹⁶ Uzunçarşılı, III/125.

⁶¹⁷ Tarih-i Ebu'l-Faruk, Nşr. Tahazâde Ömer Faruk b. Muhammed Murad, Matbaa-i Amedi, 1328, IV/240.

Safiye Sultan'ın himayesi sayesinde Saraya rahatça girip çıkabilmesinden dolayı, Hristiyan devletler, özellikle de Venedik, zaman zaman Ester Kira'nın tavassutunu istemişlerdir. Kira, Venedik elçisine Osmanlı Devleti'nin bazı bilgilerini sızdırmıştır. İspanya'ya karşı savaş yapmakta olan Fransa Kralı'nın annesi Cathérine de Medicis, Türk donanmasının yardımını sağlamak için Safiye Sultan ile muhaberede bulunmuş, Ester Kira da bu haberleşmeyi Venedik'in İstanbul elçisine bildirmiştir.⁶¹⁸ Kira Kadın, Venediklilerin kendisine verdiği bir imtiyaz karşılığında bu Cumhuriyetin Kıbrıs'taki ticaretine önemli menfaatler temin etmiştir. Ayrıca o, Venedik elçisi J. Soranzo'ya Osmanlı Hükümeti ile ihtilafı olan Dalmaçya hududunun tahdidi konusunda yardımcı olmuştur.⁶¹⁹ Venedik Cumhuriyeti de, Kira'ya yaptığı hizmetler mukabilinde Venedik kentinde bir Piyango tertip etmesi için izin vermiştir.⁶²⁰

Yılmaz Öztuna'nın 'Valide Sultan'ın rüşvet vasıtası'⁶²¹ olarak nitelediği Ester Kira, devlet mansıplarının dağıtımında önemli rol oynamıştır.⁶²² O, Saray'daki nüfûzunu öylesine artırmış ki, onun aracılığı olmadan devletten makam, mansıp elde etmek imkânsız hale gelmiştir. Ester Kira'nın, tımar ve zeametlerin tevcihlerinden rüşvet almasından dolayı⁶²³, işlenecek topraklar ehil olmayanların eline geçmiş ve Devlet'in toprak sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. Tarih-i Ebu'l-Faruk'ta, daha önce savaşta yararlılık gösterenlere yapılan tımar tevcihlerinin Ester Kira döneminde nasıl yapıldığı şöyle anlatılmıştır: "Tımarlar, ekseriya Yahudi Hıraça marifetiyle satılmıştır. Tımarlar, önce saray mensuplarına tevcih edilip daha sonra da müzayede ile murabahacılara satılmıştır".⁶²⁴

Saray'daki entrikalar yüzünden zaman zaman karışıklıklar çıkmıştır. Selaniki bu karışıklıklardan birini özetle şöyle anlatmıştır: 1005/1596 yılında, Süleymaniye Camii vaizi Seyyid Abdulkerim Efendi, vaazında, ekâbirin rüşvet aldığından, menâsibin ehil

⁶¹⁸ Bkz. Galanti, "Ester Kira", TOEM., 1926, S.94, N.17, 318.

⁶¹⁹ Uzunçarşılı, III/125.

⁶²⁰ Sharon, Türkiye..., 53.

⁶²¹ Yılmaz Öztuna, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, 73.

⁶²² Solakzâde, II/406.

⁶²³ Bkz. Lamartin, V/237; Uzunçarşılı, III/125.

⁶²⁴ Tarih-i Ebu'l-Faruk, IV/148.

olmayanlara verildiğinden ve ulemânın dünya için din düşmanlarının kapısına vardıklarından bahsetmiştir. Bu vaazından dolayı İstanbul'dan sürülmüştür. Ancak, Yeniçeriler isyan etmiş, Valide Sultan da durumun vehâmetini kavrayarak; "bu işten benim haberim yoktur" diyerek Yeniçerileri yatıştırmıştır. Selânikî bu olaydan sonra şöyle söylendiğini kaydetmiştir: 'Ve illa Allah saklaya Yeniçeri taifesi Kira Kariyi evinden bâd-ı fitneyi estirmeyi mukarrer itmişlerdi'.⁶²⁵ Selânikî'nin bu ifadelerinden, halkın devlet yönetimiindeki bozukluğun sebebi olarak Ester Kira'yı gördüğü anlaşılmaktadır.

Bir Yahudi Yazar, Ester Kiranın devlet mansıbı dağıtımındaki etkisini şöyle ifade etmiştir: "İstanbul'da, Türk Kralı'nın sarayında şöhrat bulmuş bir kadın bulunup, ekâbir-i saltanat ona secde ederler idi. Hükümetten memuriyet isteyen kimse, vasıtasına müracaat eder idi".⁶²⁶

Tımar ve zeamet tevcihlerinden aldığı rüşvetler sayesinde büyük servet yapmış olan Ester Kira, bu servet sayesinde İstanbul gümrüğünü de iltizama almıştır.⁶²⁷ Ancak bu iltizam karşılığında hazineye verdiği kalp akçelerin sipahilere dağıtılması ile kıyamet kopmuştur. Sipahiler, Ulufeciyân-ı Yesâr Ağası Frenk Mehmed Ağa'ya; getirdiğin defterler nice oldu. İçerü kadınlara ve ağalara mı verildi? Hizmetler bizimdir, seferde iken halimizi çulumuzu görün, bizi böyle zelil eylediniz, verdiğiniz ulûfe akçasın ata ve silaha almazlar" diyerek isyan etmiştir.⁶²⁸ İsyan eden sipahiler, önce Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'ye gitmiştir. Ona, "bize ulufe olarak verdikleri fâsîd u kâsîd akça ile aldığımız me'kûlât (yiyecekler) helal midir?" diye sormuşlar, "değildir" cevabını alınca: 'Yahudiye Karı gümrükleri iltizam etmiştir. Bu kalp akça ki bize verilir, onlarındır, biz onu katlederiz" deyip fetva istemişlerdir. Sunullah Efendi; "katli şer'an caiz değildir, amma şehirden sürülsün" demiştir. Ancak, bu cevap Sipahileri sakinleştirmeye yetmemiş, Ester Kira'nın kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Halil Paşa, korumaya almak için Ester Kira'yı evine getirtmek için adamlar göndermiştir. Ancak

⁶²⁵ Selânikî, 11/679.

⁶²⁶ Bkz. Galanti, "Ester Kira", 319.

⁶²⁷ Bkz. Danişmend, 111/201.

⁶²⁸ Bkz. Selânikî, II/854.

Sipahiler, Halil Paşa'nın Konağının kapısında Ester Kira'yı yakalamış ve onu fecî şekilde öldürmüşlerdir.⁶²⁹ Hırslarını alamayan Sipahiler, henüz soğumamış olan Ester Kira'nın vücudunun bazı parçalarını, Valide Sultan'a rüşvet vasıtası olan erkânın kapılarına mıhlamıştır.⁶³⁰ Bazı kaynaklarda, Kiranın oğulları ile birlikte katledildiği rivayet edilse de, bu konuda en detaylı bilgiyi veren Selânikî'ye göre Kira'nın oğulları ertesi gün idam edilmiştir.⁶³¹ Kira'nın ve oğullarının cesetleri bir kaç gün At Meydanı'nda kalmış, daha sonra da yakılmıştır.⁶³² Ester Kira'nın küçük oğlu Müslüman olarak öldürülmekten kurtulmuş ve "Aksak Mustafa Çavuş" namını almıştır.⁶³³

Galanti tarafından yayınlanan bir fermanla, II. Osman tarafından Kira'nın torunlarından Müslüman olarak bahsedilmiştir. Galanti'ye göre, muhtemelen Ester Kira, Halil Paşa'nın konağının merdiveninde durumun tehlikesini kavramış ve Sipahilerin elinden kurtulmak için Kelime-i Şahadet getirmiş, ancak, onlardan ve ölümünden kendisini kurtaramamıştır.⁶³⁴

Öldürülen Ester Kira'nın malı müsadere edilmiş ve beş milyon akçe mikdarında olan servetine el konulmuştur.⁶³⁵

5. Salamon Aben Yaeş (1520-1603)

15. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde özellikle diplomatik sahada önemli işlere karışmış Yahudilerden biri de Salomon Aben Yaeş'tir.

Salamon Aben Yaeş (Abenaes, Ben Yaeş, İbn Yais, Aben-Ayich), 1520'de Mendes adında bir Maran ailenin çocuğu olarak Portekiz'de doğmuştur.⁶³⁶ Bu ailenin Yasef Nasi'nin mensup olduğu aile ile akrabalığı vardır.⁶³⁷

Aben Yaeş'e, Hristiyanlık maskesi altında yaşayan ailesi

⁶²⁹ Selânikî, II/855.

⁶³⁰ Bkz. Tarih-i Ebu'l-Faruk, IV/241.

⁶³¹ Bkz. Selânikî, II/856.

⁶³² Bkz. Selânikî, II/856.

⁶³³ Hammer, VII/2225.

⁶³⁴ Bkz. Galanti, "Ester Kira", 320.

⁶³⁵ Bkz. Tarih-i Ebu'l-Faruk, IV/242.

⁶³⁶ Bkz. Abraham Galanté, Don Salomon Aben Yaeş. Duc de Metelin (Don Salamon). İstanbul 1936, 8; Sharon, Türkiye..., 55.

⁶³⁷ Galanté, Don Salamon..., 8.

Alvaro Mendes adını vermiştir. Çocukluğunda bir kuyumcunun yanında çalışarak kıymetli taşların kalitesini öğrenen Aben Yaeş, ailesinin fertleri gibi ticarete atılmış ve başarılı olmuştur. Aben Yaeş, ticaretle elde ettiği başarılar sayesinde Portekiz Kralı III. Jean'ın güvenini kazanmış ve Kral öldükten sonra, oradan Madrid'e geçmiştir. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yaşamış olan Aben Yaeş, Floransa'da bulunduğu 1564 yılında, İstanbul'a gelerek, akrabası Yasef Nasi ile görüşmüştür.⁶³⁸ Siyasi bilgisi ve serveti sayesinde, Avrupa devletlerinin yöneticileri ile tanışmış, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ve Fransa Kralı III. Henri ile doğrudan ilişki kurmuştur.⁶³⁹

Aben Yaeş, 1585'te Türkiye'ye gelmiştir. Fransa'nın İstanbul'daki bir memuru, III. Henri'ye yazdığı bir mektupla onun Selanik'te bir Çavuş tarafından karşılandığını ve Selanik'te ailesi ile birlikte Yahudiliğe döndüğünü bildirmiştir.⁶⁴⁰

İstanbul'a gelen Aben Yaeş, kısa zamanda III. Murat'ın güvenini kazanmıştır. İspanya'ya karşı Türk-İngiliz ittifakı için çalışmıştır. Aben Yaeş, Kraliçe Elizabeth'in özel doktoru olan kayınbiraderi sayesinde, İngiltere sarayında olup bitenden haberdar olmuştur. Rodrigo Lopez adıyla Hristiyanlık maskesi altında yaşayan Salomon Cormano ve Juda Sarfatim'i bu haberleşmede aracı olarak kullanmıştır.⁶⁴¹ Aben Yaeş'in edindiği istihbarat değeri taşıyan bilgileri Osmanlı Devleti'ne sunduğu rivayet edilmiştir. Ancak, onun daha çok Portekiz ve İngiltere hesabına çalıştığı kanaatinde olanlar da vardır.⁶⁴²

Salomon Aben Yaeş'in, Kraliçe Elizabeth ile doğrudan haberleşmesi yüzünden, İngiltere'nin İstanbul elçisi Barton ile arası açılmıştır. Barton, Aben Yaeş'i gözden düşürebilmek için ona karşı bir komplo hazırlamıştır. Ancak, I. Elizabeth buna inanmamış ve Aben Yaeş'i korumak için III. Murat'a mektup yazmıştır.⁶⁴³

Aben Yaeş, diplomasi dışında başka işlerle de uğraşmıştır.

⁶³⁸ Bkz. Galanté, Don Salamon..., 8.

⁶³⁹ Bkz. Sharon, Türkiye..., 55.

⁶⁴⁰ Bkz. Galanté, Don Salamon..., 10.

⁶⁴¹ Bkz. Galanté, Don Salamon..., 11.

⁶⁴² Bkz. Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, Afa yayıncılık, İstanbul 1992, 90.

⁶⁴³ Galanté, bu mektubu yayınlamıştır. Bkz. Galanté, Don Salamon..., 12.

Bazı gümrükleri iltizama alarak, buraların yönetimini yeğeni Yakop Anes'e vermiştir⁶⁴⁴

Aben Yaeş'e, düğ payesi ile Midilli adası iltizama verilmiştir. O, Tiberya ve çevresinde, daha önce Yasef Nasi'ye verilen imtiyazları da elde etmiştir. Aben Yaeş'in İngiltere ile olan haberleşmesini sağlayan Juda Sarfati, İngiltere Krallığı özel Konseyine yazdığı bir mektupta, Midilli'de Rum, Yahudi ve pek az da Türk'ün yaşadığını belirtmiştir. Bu mektubunda, Tiberya'dan da bahsetmiş ve Aben Yaeş'in oğlunun orada yaşayan Araplarla iyi ilişkiler içinde olduğunu kaydetmiştir.⁶⁴⁵ Aben Yaeş 1593'te Rodrigo Lopez'e gönderdiği bir mektupta; "oğlunun kutsal topraklarda bir şeyler yapabilmek için delicesine uğraştığını, kendisine çok para harcattığını, ancak bir şey başaramadığını" kaydetmiştir.⁶⁴⁶

Devrinin hahamlarının yazılarında kendisinden hiç bahsedilmeyen Salomon Aben Yaeş, 1603'te ölmüştür. Galante, Aben Yaeş'in, Dona Grasia Nasi, Yasef Nasi, Ester Kira ve diğer önemli Yahudiler gibi Osmanlı Yahudi cemaatinin işleri ile ilgilenmediğinden dolayı o dönemin hahamlarına ait yazılarda yer almadığı kanaatinde dir.⁶⁴⁷

C. 17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 19. YÜZYILIN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN ETKİLERİ

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, Ortodoks Hristiyanlar gibi merkezî bir yönetime sahip değillerdi. Bu yüzden Osmanlı Yahudi cemaati, her zaman ülke çapında bir dayanışma içerisine giremiyor du. Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi dayanışması, şahsî veya mahallî başarılar neticesinde ortaya çıkan güç sayesinde sağlanıyordu. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu ve vatandaşlarına her sahada yükseldebilmek için fırsat ve imkân sağlayabildiği dönemlerde, ticaret adamı olarak, doktor olarak veya diplomat olarak sivrilen Yahudiler, Saray'da Yahudi cemaatinin tamamını ilgilendiren meselelere

⁶⁴⁴ Galanté, Don Salamon..., 20.

⁶⁴⁵ Galanté, Don Salamon..., 20.

⁶⁴⁶ Mektubun metni için bkz. Galanté, Don Salamon.... 21.

⁶⁴⁷ Bkz. Galanté, Don Salamon..., 23.

müdahale edebiliyordu. Bu insanlar, Saray'da elde ettikleri itibar sayesinde Yahudi cemaatinin tamamı üzerinde otorite sahibi olabiliyorlar ve cemaate önderlik edebiliyorlardı. Grasia ve Yasef Nasilerin, Ankona'da yakılan Maranların intikamını almak için, Ankona şehrine ticarî boykot ilan etmeleri ve Yahudi cemaatin büyük bir çoğunluğunun bu boykota iştirak etmelerini sağlamaları bunun örneklerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları iyice genişleyip, devlet otoritesinin zaafiyete uğramaya başlamasıyla, Osmanlı Yahudileri, cemaatin tamamını ilgilendiren konularda Devlet nezdinde müdahalede bulunabilecek şahsiyetler yetiştirememiştir. Özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren, Devlet'in zaafiyetinden yararlanarak şahsî servet ve itibar elde eden Yahudiler çıkmışsa da, bunlar, Yahudi cemaatine önderlik edememişlerdir.

Bu dönemde Yahudiler, Avrupada maruz kaldıkları zulümlerden sonra, Osmanlı Devleti'nde buldukları rahat ortamdan dolayı, Mesih'in gelişinin yakın olduğu kanaatine varmışlardır. Bu yüzden, Osmanlı Devletindeki Yahudiler arasında Kabbalist faaliyetler⁶⁴⁸ artmış, özellikle Safed ve Selanik şehirleri Kabbalist faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Safed bölgesinde yetişen İzak Luria ve Haim Vital gibi büyük Kabbalist üstadların fikirleri, Sabatay Sevi'nin ortaya çıktığı zemini hazırlamıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru ortaya çıkan Sabatay Sevi olayı, Yahudi cemaatini derinden etkilemiştir. Yahudilerin bir kısmı Sabatay Sevi'ye taraftar olarak, bir kısmı da ona karşı çıkarak bu etkiden nasibini almıştır. Sabatay Sevi'ye inananlar, işi gücü bırakarak boş bir hayalin peşinden koşmaya başlamış; ona karşı çıkanlar da Sabatay Sevi'nin cemaatlerine verdiği zararı önlemeye çalışmaktan iş yapamaz duruma düşmüşlerdir. Yahudiler, 18. yüzyılda, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi Osmanlı Devleti içerisinde önemli rol oynayabilecek sîmalar yetiştirememiştir. Bununla birlikte 18. yüzyılda, Daniel de Fonseca, Osmanlı Devleti'nin dışişlerinde önemli görevler yapmıştır. Bu yüzyılda, Osmanlı Yahudilerinden bazıları Viyana'ya yerleşerek, Osmanlı uyruğunda olmanın birçok faydasını elde etmiştir. 1821'de Fener Patriğinin asılmasından sonra Mora'da

⁶⁴⁸ Osmanlı Yahudileri arasındaki Kabbalist faaliyetler IV. bölümde geniş olarak ele alınacaktır.

5000 Yahudinin katledildiği rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre Benderli Ali Paşa, Patriğin asılması esnasına orada bulunan üç Yahudiye; "Hoş geldiniz! İşte sizin ve bizim düşmanımız, onu denize sürük-leyin, size emrediyorum" demiştir. Bunun üzerine üç Yahudi, Patriğin cesedini Haliç'e kadar sürüklemiştir.⁶⁴⁹ Bu olay yüzünden, Patriğin asılmasında Yahudileri de sorumlu tutan Mora Rumları, orada yaşayan 5000 Yahudiyi katletmiştir.⁶⁵⁰

II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ile Yahudiler, bir bakıma rahat nefes almıştır. Bu olaydan dolayı, Yeniçeri Ocağı'nın para işleri ile ilgilenerak servet edinen ve çeşitli entrikalara karışan Yahudiler zarar görmüşse de cemaatin büyük çoğunluğunu teşkil eden fakir halk, Yeniçeri korkusundan kurtulmuştur. Çünkü Ocağın bozulması ile başıbozuk bir hale gelen Yeniçeriler arasında, en ufak bir olayda Yahudi mahallelerini yağmalama âdeti meydana gelmişti. Şimdi, 17. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nde etki eden Yahudileri ve Yahudi cemaatini etkileyen önemli olayları ele alalım.

1. Daniel de Fonseca (1672-1740)

1672'de Portekiz'de doğan Daniel de Fonseca, Osmanlı Devleti'nde diplomat olarak otuz yıl boyunca önemli rol oynamıştır.⁶⁵¹ Daniel de Fonseca, Portekiz'in Oporto şehrinde yaşamış olan Maran ailelerinden birine mensuptur. Babası ateşe atılma cezasından korktuğu için Portekiz'den kaçmış, ancak De Fonseca Portekiz'de kalmıştır. Orada Hristiyan olarak büyütülen De Fonseca, belli bir yaştan sonra Yahudiliğe dönmüştür.⁶⁵² De Fonseca, Yahudiliğe döndüğüne dair hakkında ihbar yapılırca, Engizisyon'un takibatından kurtulmak için Fransa'ya kaçmış ve orada tıp tahsili yapmıştır. 1702'de, oradan Osmanlı Devletine göç etmiş ve kısa sürede doktor

⁶⁴⁹ Bkz. M. Franco, "Les Juifs de l'Empire Ottoman. au Dix Neuvieme Siecle", R.E.J., 1893, XXII, Nu.51, 114.

⁶⁵⁰ Franco, "Les Juifs...", 114.

* Yeniçeri Ocağı'nın para işleri genellikle Yahudiler marifetiyle idare edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarına doğru, aslı hüviyetini kaybederek başıbozuk bir hale gelen Yeniçerilerle olan olumlu-olumsuz ilgileri yüzünden birçok Yahudi hayatını yitirmiştir. (Bkz. Sharon, İsrail..., 172.)

⁶⁵¹ Franco, 116.

⁶⁵² Sharon, Türkiye..., 84.

olarak büyük şöhret kazanmıştır.⁶⁵³

Daniel de Fonseca, esas mesleği doktorluk olmasına rağmen, diplomat olarak görev yapmaya başlamıştır. 1709'da, Rus ordularına Pultava'da yenilerek Osmanlı toprağına, Bender'e sığınan İsveç Kralı XII. Şarl, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni kendi tarafına çekmek için De Fonseca'yı aracı olarak kullanmıştır. XII. Şarl'ın kâtibi Neugebour, De Fonseca'nın ve bir Yahudi kadının yardımı sayesinde bu işe Valide Sultan'ı alâkalandırmayı başarmıştır.⁶⁵⁴ Ancak, Valide Sultan'ın tavassutu, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tutumunu değiştirememiştir.⁶⁵⁵ De Fonseca, Osmanlı Devleti'nde, bazı Avrupa devletlerinin çıkarlarını korumaya çalışmış, Avusturya'ya karşı Fransa tarafını tutmuş ve Macar isyancılarla gizlice mektuplaşmıştır. De Fonseca, ömrünün sonlarına doğru İstanbul'u terk ederek Paris'e yerleşmiştir. Orada tanıştığı Volter, ondan övgüyle söz etmiştir.⁶⁵⁶

2. Osmanlı Devleti'nin Viyana Yahudi Cemaati ile İlgilenmesi

1700-1706 yılları arasında, Osmanlı Yahudilerinden birçok aile Viyana'ya yerleşmiştir.⁶⁵⁷

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan Pasarofça ve Belgrat antlaşmalarına göre iki ülke vatandaşları, diğerinde ikamet edip ticaretle uğraşabiliyorlardı. Osmanlı Devletinden daha önce Viyana'ya göç etmiş olan Yahudiler de bu antlaşmalar sayesinde rahatça yaşayıp ticaret yapabiliyordu. Buna karşılık Avusturya uyruğunda bulunan Yahudiler, Viyana'da ancak her yıl yenilenmesi gereken özel bir izinle ikâmet edebiliyordu.⁶⁵⁸

Viyana'daki Osmanlı Yahudileri, İmparator VI. Şarl'ın kızı Marie Therese (1717-1780) zamanına kadar rahat bir dönem geçirmişler, ancak bu dönemde, tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Madrid Başpiskoposunun bir mektupla kendisine yaptığı teklifi yerinde bulan Marie Threse, ülkesinde yaşayan bütün

⁶⁵³ Bkz. Sharon, Türkiye..., 84.

⁶⁵⁴ Bkz. Hammer, XIII/135-136.

⁶⁵⁵ Sharon, Türkiye..., 84.

⁶⁵⁶ Bkz. Sharon, Türkiye..., 85.

⁶⁵⁷ Franco, 119; Sharon, Türkiye..., 85.

⁶⁵⁸ Bkz. Franco, 119.

Yahudileri kovmak istemiştir. Bunun üzerine, Viyana'daki Osmanlı Yahudilerinin lideri olan Diego de Aguiler, Temeşvar Yahudilerinden birini, gizlice Osmanlı Sultanına göndermiştir.⁶⁵⁹ İstanbul'a gelen bu Yahudi, o dönemde Saray'da Sarrafbaşı olan Yuda Baruh vasıtasıyla Padişah'a bir dilekçe ile durumu arz etmiştir. Padişah, bu dilekçeyi kabul etmiş ve Coronel adında bir Yahudi ile bir "Çavuş"u Marie Threse'e göndermiştir. Bunun üzerine Marie Threse, bir yanlış anlama olduğunu bildirerek Padişah'tan özür dilemiştir. Bu sayede Yahudiler, Avusturya'dan kovulmaktan kurtulmuştur.⁶⁶⁰

3. Acıman Ailesi

İspanya göçmenlerinden olan Acıman ailesi mensuplarından bazıları, mâlî konulardaki yeteneklerinden dolayı, 18. ve 19. yüzyıllarda Saray'da etkilerini hissettirmiştir. Bu aile mensuplarından bazıları, Yeniçerilerin para işlerine baktıklarından dolayı, "Ocak Sarrafı" veya "Ocak Bezirgânı" namıyla anılmıştır.⁶⁶¹

Acıman ailesinden Yeşaya, I. Mahmut, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde (1730-1773) Osmanlı Devleti'nin mâlî işlerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Yahudi ilim adamlarını koruyarak ve onlara maddî destekte bulunarak Yahudi cemaatine de hizmette bulunan Yeşaya Acıman, hakkında yapılan suç isnadlarından dolayı idam edilmiştir. Kardeşi Eliya da 1807'de bir Yeniçeri tarafından öldürülmüştür.⁶⁶²

Acıman ailesinden Meir Acıman, III. Selim zamanında basit bir Yeniçeri'yi Sakabaşı yaptırmıştır. Daha sonra da Sakabaşı yaptırdığı bu Yeniçeri'yi ziyarete giderken, öldürülmüştür.⁶⁶³

Acıman ailesi, dedesi ile aynı adı taşıyan Yeşaya Acıman zamanında tekrar güçlenmiştir. Yeşaya Acıman, mâlî konularda Saray'da danışmanlık yapmıştır. Ayrıca o, Filistin'de bir Yahudi yerleşim birimi kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Yeşaya Acıman, Yeniçeri Ocağının lağvı esnasında, Yeniçerileri desteklediği ve onla-

⁶⁵⁹ Bkz. Franco. 119.

⁶⁶⁰ Bkz. Franco. 119.

⁶⁶¹ Bkz. Sharon. israil.... 172.

⁶⁶² Bkz. Sharon, Türkiye...91.

⁶⁶³ Bkz. M. Franco, "Les Juifs de l'Empire Ottoman au Dix-Neuvième Siècle" (Les Juifs...), R.E.J., 1893, XXII, 112; Stella Franko- Çela Zakuto. "II. Mahmut Devri ve Yahudi Bankerler", Şalom Gazetesi, 13 Ekim 1993, 8.

ra para yardımıyla bulunduğu gerekçesi ile dedesi gibi idam edilmiştir.⁶⁶⁴

4. Hayim Farhi

Farhiler, Şam'ın eski ailelerindendir.⁶⁶⁵ Bu ailenin mensuplarından olan Hayim Farhi, 1790'dan itibaren Cezzar Ahmet Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Napolyon'un, Filistin bölgesini ele geçirmek gayesiyle Yahudileri kendi safına çekmek için Hayim Farhi'den yardım istediği, ancak Farhi'nin bunu reddettiği rivayet edilmiştir.⁶⁶⁶ Cezzar Ahmet Paşa, bilinmeyen bir sebepten dolayı, hizmetinde bulunan Hayim Farhi'yi hapse attırmış, bir gözünü oydurmuş ve burnunu kestirmiştir.⁶⁶⁷

1804'te Cezzar Ahmet Paşa ölünce yerine Süleyman Paşa vali tayin edilmiş, bu valinin ölümünden sonra da Abdullah Paşa vali olmuştur.⁶⁶⁸

Cezzar Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra tekrar eski itibarını kazanmış olan Hayim Farhi, yetişmesine ve önemli görevlere gelmesine büyük katkıda bulunduğu Abdullah Paşa'yı Bâb-ı Ali'deki itibarını kullanarak vali tayin ettirmiştir. Ancak bir süre sonra Abdullah Paşa, kendisinin vali olmasında katkısı olan Hayim Farhi'yi idam ettirmiştir.⁶⁶⁹

Hayim Farhi'nin idam edilmesi üzerine, Şam'da ikamet eden kardeşleri Salomon, Rafael ve Musa, İstanbul'da büyük nüfuzu olan Çelebi Behor Karmona'dan yardım istemişlerdir. Karmona, Şeyhülislam'dan bir fetva alarak valinin idam edilmesini sağlamıştır. II. Mahmut, kendisinden habersiz olarak yapılan bu işi duyunca öfkelenmiş ve Çelebi Behor'u azarlamıştır.⁶⁷⁰ Karmona, bu hareketinden dolayı daha sonra cezalandırılmıştır.

⁶⁶⁴ Sharon, Türkiye..., 91.

⁶⁶⁵ Franco, Les Juifs..., 112.

⁶⁶⁶ Bkz. Sharon, Türkiye..., 97-98.

⁶⁶⁷ Franco, les Juifs..., 113.

⁶⁶⁸ Franco, Les Juifs..., 113.

⁶⁶⁹ Sharon, Abdullah Paşa'nın, "bir Yahudinin himayesinde olmayı guruna yediremediğinden" dolayı Hayim Farhi'yi idam ettirdiğim öne sürmüştür. (Bkz. Sharon, Türkiye..., 90-91).

⁶⁷⁰ Bkz. Franco, Les Juifs..., 113-114; Sharon, Türkiye..., 90-91.

5. Yehezkel Gabay, Çelebi Behor Karmona ve Yahudi- Ermeni Çekişmesi

Bağdatlı Yehezkel olarak da anılan Yehezkel Gabay, Bağdat'ın zengin sarraflarındandı. 1811'de, Bağdat valisi küçük Süleyman Paşa'nın isyanı sırasında, isyanı bastırmakla görevli Talat Efendi'ye ve İstanbul'dan gelen diğerlerine yardım ettiği için Bağdat'tan getirilerek Saray kuyumcuları arasına dâhil edilmiştir.⁶⁷¹

Yehezkel Gabay'ın İstanbul'a getirildiği dönemde Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde özellikle para işlerinde önemli rol oynamaya başlamışlardı.⁶⁷² Bu yüzden, zaman zaman Ermeni-Yahudi rekabeti kızışıyordu. Gabay, bu rekabet yüzünden Saray'da itibarı olan Allahverdioğlu'yu ve iki kardeşini vatana ihanetle suçlayarak idam ettirdi. Darphane müdürü Kazaz Artin'i de Rodos'a sürdürttü.⁶⁷³

Gabay'ın Rodos'a sürdürttüğü Kazaz Artin'in oradan kurtulmasını Çelebi Behor Karmona isminde bir Yahudi sağladı. Kazaz Artin, Rodos'tan döndükten sonra Yehezkel Gabay'ın aleyhinde çalıştı ve onun gözden düşmesini sağladı. Gözden düşen Gabay, evinde çok miktarda kıymetli taş bulundurduğu gerekçesiyle takibata uğradı. Önce para cezasına çarptırıldı, sonra da idam edildi.⁶⁷⁴

Bu dönemde etkili olan Yahudilerden biri de Çelebi Behor Karmona'dır. Karmona, İspanya menşeli bir aileye mensuptur. Karmona ailesinin büyüklerinden olan Moiz Karmona, 18. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a yerleşmiş, kumaş ticareti ve sarraflıkla uğraşmıştır.⁶⁷⁵ Moiz Karmona'nın oğlu Behor Karmona, şap ticareti yaparak zengin olmuş, bu yüzden "Şapçıbaşı" namıyla anılmıştır. Aynı zamanda Yeniçeri Ocağının para işlerini de yönettiği için ona,

⁶⁷¹ Bkz. Franco, *Les Juifs...*, 115.

⁶⁷² İstanbul'dan Eçmiyazın'e her yıl gönderilen surrelerin kesilmesi ile ilgili bir konuşmasında Ermeni sarraf Kazaz Artin, Akif Paşaya; "Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i maliyesi Ermenilerin elindedir ve bütün Osmanlı memurlarının parası ve muhasebesi Ermeni sarrafların odalarındadır." diyerek, Osmanlı Devleti'nin mâlî işlerinde Ermenilerin ne denli etkili olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. (Bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yayınlayan Cavit Baysun, TTK. Basımevi, Ankara 1963, III/236).

⁶⁷³ Bkz. Sharon, *Türkiye...*, 90.

⁶⁷⁴ Bkz. Sharon, *İsrail...*, 174.

⁶⁷⁵ Sharon, *İsrail...*, 173.

"Ocak Sarrafı" veya "Ocak Bezirgânı" da denilmiştir.⁶⁷⁶

Çelebi Behor Karmona, zenginliği ve Saray'daki itibarı sayesinde, İstanbul Yahudilerinin lideri konumuna gelmiştir. Boğaziçi'deki görkemli köşkünde bir din okulu kurmuş ve Yahudiliğe hizmet etmiştir.⁶⁷⁷

Karmona, hapisten kurtardığı Kazaz Artin tarafından gözden düşürülmüştür. Kanunsuz yollardan servet edindiği ve Yeniçeri Ocağının lağvı esnasında Yeniçerilere para yardımında bulunduğu gerekçeleri ile idam edilmiştir.⁶⁷⁸

Karmona'nın idam edilmesi Osmanlı Yahudilerini derinden etkilemiş, adına ağıtlar yakılmıştır. Cenazesine büyük bir kalabalık katılmıştır. Yahudiler, o haftayı oruç tutarak ve dua ederek geçirmişler ve bu olayı, cemaatin başına gelen yeni bir "Tişa be Av" (Kudüs tapınağının yıkılması) olarak nitelemişlerdir.⁶⁷⁹

6. Abraham de Kamondo ve İstanbul Yahudilerinin İç Çekişmeleri

Abraham de Kamondo'nun ailesi, Portekiz menşeli ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde kolları bulunan bir ailedir. İngiltere Başbakanlığı yapmış olan Benjamin Disraeli, Kamondo ailesinin İngiltere kolundandır.⁶⁸⁰ Bu aile, önce Portekiz'den Venedik'e göç etmiş, 18. yüzyılda da buradan İstanbul'a gelmiştir.⁶⁸¹

Kamondo ailesinin en meşhurlarından olan Abraham, 1785'te İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da kardeşleri ile beraber bir banka kurmuş ve Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne borç para vermiştir. Abraham Kamondo'ya İtalya Kralı, yaptığı hizmetlerden dolayı önce Şövalye daha sonra da Kont ünvanı vermiştir.⁶⁸² Bu yüzden o, Kont Abraham de Kamondo olarak anılmıştır. Ayrıca, Abraham Kamondo, büyük servetinden ve Yahudilere yaptığı yar-

⁶⁷⁶ Sharon, Türkiye..., 90.

⁶⁷⁷ Sharon, İsrail..., 173.

⁶⁷⁸ Sharon, Türkiye..., 91.

⁶⁷⁹ Franco, Les Juifs..., 116-117.

⁶⁸⁰ Sharon, Türkiye..., 93.

⁶⁸¹ Stella Franko- Çela Zakuto, "II. Mahmut Devri ve Yahudi Bankerler", Şalom Gazetesi, 20 Ekim 1993, 8.

⁶⁸² Bkz. Sharon, Türkiye..., 93.

dımlardan dolayı "Doğu'nun Rothschild"i lakaplarını da almıştır.⁶⁸³

Kamondo ailesinin İstanbul kolu, Abraham Kamondo zamanında Avrupa çapında üne kavuşmuştur. Yahudi liderler İstanbul'a geldiklerinde, Abraham Kamondo tarafından misafir edilmiştir. Herzl öncesi Siyonistlerinden olan Moşe Montefiori, 1840'ta patlak veren kan isnadına karşı Padişah'tan yardım istemek için İstanbul'a geldiğinde Abraham Kamondo'nun tahsis ettiği evde kalmıştır.⁶⁸⁴

Kamondo, Türkçe, Fransızca, İbranice ve Talmud okutulan Peripaşa'daki Yahudi okulunu maddî yönden desteklediği için İstanbul Yahudilerinin önemli isimlerinden Haham İzak Akriş ve Salomon Kimhi (Kamhi) ile arası açılmıştır. Kamondo, bu mekteple Yahudileri fikrî bakımdan terakkî ettirerek cemaat arasındaki cehaleti yok etmek istemiştir.⁶⁸⁵

Ancak, Akriş, Kamondo'nun desteklediği okulda Hıristiyanlık propagandası yapıldığını öne sürerek Kamondo'yu Herem cezasına çarptırmıştır. Birçok Yahudi de, Herem korkusuyla çocuklarını bu okuldan çekmeye başlamıştır.

Kamondo, buna kızmış ve kendisine Herem cezası verdiren Haham Akriş'i Bâb-ı Ali'deki nüfuzunu kullanarak tutuklattırmıştır. Bunun üzerine galeyana gelen birçok Yahudi, Hasköy ve Sötlüce arasındaki Padişah'ın geçeceği yol üzerinde toplanarak Padişah'ın dikkatini çekmek istemiştir. Cuma Namazı için Eyüp Camiine gelmekte olan Sultan Abdulaziz, Yahudilerle ilgilenmiş ve isteklerini sormuştur. Yahudilerin temsilcileri Padişah'a durumu arzemiş, Padişah da Akriş'in serbest bırakılmasını emretmiştir. Bu olaydan sonra Yahudiler yatışmış ve toplanarak Kamondo'ya verilen Herem cezasını kaldırmıştır.⁶⁸⁶

Kamondo, ömrünün son yıllarında Paris'e göç etmiş ve orada ölmüştür. Cenazesi oradan getirilerek Hasköy mezarlığına gömülmüştür.⁶⁸⁷

⁶⁸³ Bkz. Sharon, Türkiye..., 93.

⁶⁸⁴ Bkz. Sharon, Türkiye..., 93.

⁶⁸⁵ Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul 1991, 192.

⁶⁸⁶ Bkz. Sharon, Türkiye.... 93-94.

⁶⁸⁷ Bkz. Sharon, Türkiye..., 94.

D. OSMANLI YAHUDİLERİNİN İKTİSADI DURUMU

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, ticaretin her dalında faaliyet göstermiştir. Ancak, mültezimlik, sarraflık doktorluk ve simsarlık gibi dallarda daha çok etkili olmuşlardır. Daha İberya Yahudileri Osmanlı Devleti'ne dalgalar halinde gelmeden önce yerli Yahudiler (Romaniot) Devlet'in birçok iskele ve gümrüğünü iltizama almıştı.

Necibe Sevgen'in Osmanlı Arşivinde bulunan 886-890/1481-1485 yıllarına ait Zimmet Defterinden⁶⁸⁸ tesbit ettiğine göre, 886/1481 ve müteakip yıllarda İstanbul, Edirne, Gelibolu v.s. darp-hanelerde İşaya oğlu Bruto, Süleyman oğlu Arslan, İlya oğlu Musa, Abraham oğlu Azrail, İshak oğlu Sasyay, İlya oğlu Afşalom, Yako oğlu David, İshak oğlu Yako, Yakub oğlu Musa, İshak oğlu Abraham, Yasef oğlu Yasef, Sinan ve Benjamin adında birçok Yahudi sarraf, mültezim ve âmil olmuştur.⁶⁸⁹

Avrupa'nın çeşitli yerinden kovulan ve 15. Asrın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerden birçoğu, burada daha önceden bulunan dindaşlarını örnek alarak mültezimlik işine girmiştir. 983-1043/1578-1633 yılları arasında birçok Yahudi Atina'da, Mısır'da, Dubrovnik'te, Bursa'da, İstanbul'da, Karasi'de, Diyarbakır'da, Vidin'de, Selanik'te, Niğbolu'da, Halep'te hemen hemen ülkenin her yerinde mültezimlik işine girmiştir.⁶⁹⁰ Hatta bazen bir bölgenin gümrük ve iskelelerinin çoğu Yahudilerin eline geçince, tüccarlara zararlı olmaya başlamıştır. İstanbul ve Galata kadılarına 990/1582 tarihinde gönderilen bir hükümde, iskele ve gümrüklerdeki emin ve mültezimlerin Yahudilerden olmasının tüccarlara zararlı olduğu belirtilmiş ve Yahudilerin emin ve mültezim olarak görev yapmaması emredilmiştir.⁶⁹¹ Mısır Beylerbeyine 986/1578 tarihinde gönderilen bir hükümde, İskenderiye âmili Samuel Kohen adlı Yahudinin Müslümanlara taaddî (eziyet) ettiği bildirilmiş ve

⁶⁸⁸ Bkz. BOA., Maliye, 17892.

⁶⁸⁹ Bkz. Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD), S.13, 48-49.

⁶⁹⁰ Bu husustaki belgeler için bkz. BOA., MD. 27, s. 9, sh 1; MD. 27, s. 13, sh. 1; MD. 31, s. 257, sh. 106; MD. 36, s. 771, sh.291; MD. 41, s. 67, sh. 33; MD. 41, s. 838, sh. 391; MD. 41, s. 890, sh. 418; MD. 41, s. 913, sh. 431; MD. 51, s. 36, sh. 11; Ali Emiri Tasnifi, 399; Ali Emiri Tasnifi, 400; Ali Emiri Tasnifi, 175; Ali Emiri Tasnifi, 498.

⁶⁹¹ Bkz. BOA., MD. 47, s. 453, sh. 194.

derhal ilişğinin kesilerek işe karıştırılmaması istenmiştir.⁶⁹²

Yahudilerden, bizzat mültezimlik yapanlar olduğı gibi Müslüman mültezimlerin hizmetinde çalışanlar da olmuştur. Selanik kadısına 996/1587 tarihinde gönderilen bir hükümde, Mîzân-ı Harîr mültezimi Hüseyin'in vekili İshak nam Yahudinin ibraz ettiğı hükümün tuğrasının ve Defterdar imzasının sahte olduğı bildirilerek mutemed adamlar gönderilmesi istenmiştir.⁶⁹³

Yahudiler, bankacılığın gelişmediğı 15. ve 16. yüzyıllarda, para naklinin zor olmasından dolayı İstanbul, Bursa, Şam, Halep gibi büyük ticaret merkezlerinde bir bankanın kolları gibi çalışan sistem kurmuştur. Bu sistem sayesinde İstanbul veya Bursa'dan meselâ Şam'a gidecek olan tüccar parayı İstanbul'daki Yahudiye yatırıyor, Şam'daki Yahudiden alıyordu. Yahudiler de bu işten yüzde alıyordu.⁶⁹⁴

Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'daki gibi borç para vererek faiz alma işinde fazla ileri gidememiştir. Bunun sebebi olarak, Osmanlı Devleti'nde çok sayıda vakfın bulunması gösterilmiştir.⁶⁹⁵ İhtiyaç sahipleri, vakıflarca desteklendiğinden, faizle borç alma mecburiyeti hissetmiyordu.

Ancak, Yahudilerin yine de faizcilik yaptığı bilinmektedir. Rodos Beyine gönderilen bir hükümde, Rodos Kalesi ahalisine, Yahudilerin fahiş faizle para ikraz ettiklerinden bahsedilmiş ve haddinden ziyade faiz aldırılmaması emredilmiştir.⁶⁹⁶

Michel Febvre de, 17. yüzyılda Türkiye'nin en büyük tefecilerinin Yahudiler olduğunu ve üç ay için yüzde yirmibeş faiz aldıklarını kaydetmiştir.⁶⁹⁷ Yahudiler, iç ticarete olduğı gibi, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde de büyük rol oynamıştır. Bunda, onların Avrupa devletlerinde konuşulan birçok dili bilmelerinin tesiri büyük

⁶⁹² Bkz. BOA., MD. 34, s. 485, sh. 228.

⁶⁹³ Bkz. BOA., MD. 62, s. 473, sh. 210.

⁶⁹⁴ Bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi. TTK. Basımevi, Ankara 1971, 11/172.

⁶⁹⁵ Bkz. Ester Benbassa - Aron Rodrigue, Juifs de Balkans, Espace Judéo - Iberiques XIV é -XX é Siècles. Editions La Decouverte, Paris 1993, 104.

⁶⁹⁶ Bkz. BOA., MD. 40, s. 289, sh. 132.

⁶⁹⁷ Bkz. Michel Febvre, Théâtre de la Turquie. où sont représentées les chouses les plus remarquables qui s'y passent aujourd'hui, Paris 1682, 378.

olmuştur.⁶⁹⁸

Venedik ile ticaret yapan Osmanlı tacirlerinden Salamon veledi Yasef ve Salamon veledi Yakop, alacaklarını tahsil edemeyince, Divan-ı Humayûn'dan Venedik'e Nâme-i Hümâyûn yazılmıştır.⁶⁹⁹

Yahudiler, bazan yabancı tüccarlar hesabına çalışarak yasak ticaret de yapmıştır. Gelibolu vilayeti kadılarına 988/1580 tarihinde gönderilen bir hükümde, bir Yahudinin yurt dışına çıkarılması yasak malları depolayarak ecnebi tüccarlara verdiği belirtilmiş ve bunun önlenmesi istenmiştir.⁷⁰⁰

Osmanlı Yahudileri, cevahir işi ile de uğraşmıştır. Bazı dönemlerde, Saray'ın mücevher işi tamamen Yahudilerin eline geçmiştir. Bir Osmanlı belgesinde Saray için mücevher alımında bir Yahudi görevlendirildiğinden bahsedilmiştir.⁷⁰¹ 996/1587 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre de, Kiraçoğlu adlı Yahudiden üç adet elmas ve iki adet yakut yüzük, Alamançoğlu (Salomon Eşkenazi) adlı Yahudiden elmasla çevrili yakut satın alınmıştır.⁷⁰²

16. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Balkan şehirlerinde yaşayan Yahudiler, kumaş dokuma işinde önemli bir yere sahip olmuştur. Selanik, yünlü kumaş (Çuha) dokuma merkezi olmuş, Edirne, Larisa, Trikala, Rodos, Safed, yünlü kumaş üretiminde önemli yer tutmuştur.⁷⁰³ İspanya'dan gelen Yahudiler, dokudukları çuha'yı Sultan'a sunmuşlar ve Yeniçerilerin elbisesi için gerekli olan çuhayı üretmeyi taahhüt etmişlerdir.⁷⁰⁴ 16. ve 17. yüzyıllarda hemen hemen Yahudilerin "Gedik"i haline gelen kumaş dokumacılığı için büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Devlet, Yahudilere, kumaş dokumak için gerekli hammaddenin temini ve diğer hususlarla ilgili kolaylık sağlamak amacıyla hükümler yayınlamıştır.⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ Pierre Belon, Les Observations de Plüsieurs Singularite et Choses Memorable. Trouve en Grece, Asie. Ludée, Egypte, Arabie, Autres Pays Etrangers, Paris MDLXXXVIII.

⁶⁹⁹ Bkz. BOA., MD. 39, s. 255, sh. 103.

⁷⁰⁰ Bkz. BOA., MD. 39, s. 670, sh. 342.

⁷⁰¹ Bkz. BOA., MD. 47, s. 576, sh. 240.

⁷⁰² Bkz. BOA., MD. 64, s. 390, sh. 150.

⁷⁰³ Benbassa - Rodrigue, 107; Braudel, 1/292.

⁷⁰⁴ Bkz. İ. S Emmanuel, Histoire de L'Industrie..., 15.

⁷⁰⁵ Bu hükümler için bkz. BOA., MD. 27, s. 646, sh. 273; MD. 27, s. 655, sh. 275; MD. 29, s. 266, sh. 109; MD. 31, s. 124, sh. 48; MD. 36, s. 738, sh.

Ancak, 18. yüzyıldan itibaren kumaş dokumacılığı gerilemeye başlamış ve dışardan kumaş ithal etme ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Osmanlı Yahudilerinin etkili olduğu işlerden biri de esir ticaretidir. Yahudiler, genellikle harp zamanlarında ordunun gerisine giderek ucuz fiata harp esiri satın alıp İstanbul'a getirmiş ve onları yüksek fiatlarla satmıştır.⁷⁰⁶ Ancak, esirlerin Müslüman olmalarını engelledikleri gerekçesiyle, Yahudi ve Hristiyanların esir kullanmaları yasaklanmıştır. Bu yasağa pek riayet edilmediği, bu konuda sık sık hüküm yayınlanmasından anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷ Devlet esirlerle ilgili işlerinde Yahudileri de görevlendirmiştir. Örneğin, Edirne'ye kadar yol üzerindeki kadılara gönderilen bir hükümde, Salamon nam Yahudinin firar eden mîrî esirleri teşhiste ehl-i vukûf olduğundan, kendisine yardım edilmesi emredilmiştir.⁷⁰⁸ Mantran, esir pazarında Yahudilerin öncelikli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁹

16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, akçenin değerini düşüren bazı hadiselerle karışmıştır. Birçok Yahudi kalpazanlık yapmıştır.⁷¹⁰ Bu hadiseler, Yahudilere karşı toplum içinde hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Yahudilerin ve bazı sarrafların yaptığı kalpazanlık yüzünden piyasada birçok kızıl ve kırkık akçe dolaşmaya başlamıştır. Bakır paraya yaldız sürülerek gümüş paraya benzetilene "Kızıl Akçe", gümüş paraların etrafını kırparak vezni düşürülene de "Kırkık Akçe" denilmiştir.⁷¹¹

Kızıl ve kırkık akçe işine karışanlar, genellikle Yahudiler arasından çıkmıştır. 973/1565 yılında Edirne Kadısı'na gönderilen bir hükümde, Rumeli caniplerinden haraç toplayıp gelen haraççıları ve

281; MD. 43, s. 27, sh. 15; MD. 53, s. 139, sh. 51; MD. 58, s. 762, sh. 300.

⁷⁰⁶ Bkz., Ziya Şakir, "Türkiye Yahudileri". Millet Mecmuası, 23 Ekim 1947, S. 90, 1.

⁷⁰⁷ Bu hükümler için bkz. BOA., MD. . 3, s. 525, sh. 235; MD. 3, s. 684, sh. 309; MD. 27, s. 409, sh. 179; MD. 42, s. 998, sh. 324; MD. 43, s. 71, sh. 34; MD. 73, s. 932, sh. 422.

⁷⁰⁸ Bkz. BOA., MD. 52, s. 407, sh. 162.

⁷⁰⁹ Bkz. Mantran, I/103.

⁷¹⁰ Kalpazanlık yapan Yahudiler hususunda bkz. BOA., MD. 3, s.545, sh. 217; MD. 58, s. 22, sh.4.

⁷¹¹ Bkz. Sevgen, BTTD., Sa. 17, 62.

mîrî akçe ile gelenleri, sarrafların ve Yahudilerin şehre girmeden karşılayıp, mühürlü akçeyi çözdürüp bir mikdar ziyade ile satın alıp kem ayar altın verdikleri ve aldıkları akçenin kenarlarını kırtıklarından bahsedilmiş ve böyle hadiselerle karşı uyanık olunması emredilmiştir.⁷¹² Ancak, piyasada kızıl ve kırkık akçenin çoğalması engellenememiştir. 980/1572 tarihinde, İstanbul kadısına hitaben yeni bir hüküm yazılmış ve bu hükmün birer nüshası bütün vilayetlerin kadılarına gönderilmiştir. Bu hükümde, 'Yahudi ve bazıları' nın akçe kırkımayı adet haline getirdiğinden ve Hazine-i Amire'ye dahi kırkık akçe girdiğinden bahsedilerek ellerinde kızıl akçe olanların bu akçeleri denize dökmeleri, kırkık akçe olanların da Darphane'de tekrar kestirmeleri istenmiştir.⁷¹³ Para kırpma işi bütün topluma zarar verdiği için, o dönem Selanik Yahudilerinin dinî liderlerinden olan Salomon haKohen, 1584'te, para kırpan Yahudilerin Herem cezasına çarptırılacağını açıklamıştır.⁷¹⁴

Mustafa Akdağ, büyük paralar elde etmek için Yahudilerin paraların etrafını kırmalarının Osmanlı Devleti'nin para düzenini bozduğunu kaydetmiştir.⁷¹⁵

Buna karşılık Halil İnalçık, o dönemde meydana gelen enflasyonun esas sebebinin piyasaya fazla miktarda Amerikan gümüşünün girmesi olduğunu ileri sürmüş ve Yahudi kalpazanların faaliyetlerini asıl sebep olmayıp araz olduğunu kaydetmiştir.⁷¹⁶ Ahmet Refik de paranın değerinin düşmesinin başlıca sebebi olarak Yahudi kalpazanları görmüş ve bu hususta şunları kaydetmiştir: "Meskûkât rayicinin düşmesine başlıca sebep, Yahudilerdir. II. Bayezid devrinde sonra, Türkiye'ye iltica eden Yahudilerin ilk işleri kendilerini himaye eden Türklerin servet menbalarını ellerine geçirmek oldu. Ordunun itaat ve inzibatı para ile temin ediliyordu. Para, Yahudi eline geçince, değil yalnız kendi şeklini, Devlet'in idare ve inzibat şeklini bile değiştirdi. Birkaç Yahudinin meskûkâtan çalması ve servet yapması yüzünden asırlarca Türk ve Müslüman kanı dökül-

⁷¹² Bkz. BOA., MD. 6, s. 1133, sh. 520.

⁷¹³ Bkz. BOA., MD. 19, s. 69, sh. 26.

⁷¹⁴ Bkz. Emmanuel, 269.

⁷¹⁵ Bkz. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi Yayınevi. Ankara 1975, 41.

⁷¹⁶ Bkz. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, 180.

dü."⁷¹⁷

Yücel Özkaya, 18. yüzyıl boyunca dışarıya altın kaçırmının mevcut olduğunu, Yahudi ve İranlı tüccarların Mısır'a ve İran'a altın kaçırdığını ve bunun önlenmesi için 1718 yılında çeşitli hükümler yazıldığını kaydetmiştir.⁷¹⁸

Yahudi olsun olmasın, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen karışıklıklarda, kalpazanların büyük etkisi olmuştur. Nitekim 1588'de meydana gelen ve Ermeni dönmesi Doğancı Mehmet Paşa'nın idamı ile sonuçlanan Yeniçeri isyanına, Darphane mültezimi olan bir Yahudi sebep olmuştur. Yasef Nasî'den beri meskûkât işlerinin Yahudilerin eline geçtiğini belirten Hammer, Darphane mültezimi Yahudinin, Defterdar Mahmut'a asker mevacibinin te'diyesi (maaşının ödenmesi) için getirdiği sikkeleri kabul ederse, kendisine 200.000 akçe takdim edeceğini bildirdiğini, ancak Defterdarın bunu şiddetle reddettiğini kaydetmiştir.

Defterdarı bu işe razı edemeyen Yahudi, Doğancı Mehmet Paşa'ya müracaat ederek Defterdara vaadettiği parayı ona vermiş ve sikkelerin kabul edilmesini sağlamıştır. Bu haberi alan Yeniçeriler isyan etmiş, Doğancı Mehmet Paşa ile bu işte hiç suçu olmayan Defterdarın idamını istemiş ve bunlar idam edilmiştir.⁷¹⁹

1600 yılında meydana gelen ve para tağşişinde parmağı olduğu öne sürülen Ester Kira'nın öldürülmesi ile sonuçlanan Sipahi isyanı da, Sipahilere düşük değerli para dağıtılmasından kaynaklanmıştır. Bu isyanda, Sipahiler, paranın değerinin düşmesine Ester Kira'nın sebep olduğunu öne sürmüştür.⁷²⁰

Osmanlı Yahudilerinin tıp alanında da önemli etkileri olmuştur.⁷²¹ Nikolay, 17. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'de özellikle de İstanbul'da doktorluk yapan birçok Türkün bulunduğunu, ancak

⁷¹⁷ Ahmet Refik, "Osmanlı imparatorluğunda Meskukat", TOEM., (1340) Sa. 78, Nu. 1, 368 -369.

⁷¹⁸ Bkz. Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşanası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, 276.

⁷¹⁹ Bkz. Hammer, VII/2144-2145; Necibe Sevgen, BTİD., Sa.17,63-64.

⁷²⁰ Bkz. Selanikî, 11/855.

⁷²¹ Yahudi doktorlar için bkz. Abraham Galante, Medecins Juifs au Service de la Turquie, Imprimerie Babok, İstanbul 1938.

Yahudi doktorların da azımsanamayacak nispette olduğunu belirtmiştir. Yahudi doktorların, teorik olarak öğrendiklerini icra ettiklerini, bu teorik bilgilerinin Arapça, İbranice ve Yunanca bilgilerinden dolayı, tıp ilmi ile ilgili eserleri tetkik edebilmelerinden geldiğini kaydetmiştir.⁷²²

Yahudi doktorlar arasında Saray doktoru olanlar da çıkmıştır. Kumbaracıade İzzet'in 1618 tarihli bir belgeye dayanarak verdiği bilgiye göre, o dönemde Saray'da yirmi Yahudi doktor görev yapmıştır.⁷²³

Saray'da görev yapan Yahudi hekimler hakkında zaman zaman önemli hadiselerin seyrine etki edenler de çıkmıştır. Hamon ailesine mensup doktorlar ve Salomon Natan Eşkenazi bunlardır. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezit'in Yahudi doktorlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne dair iddialar da ileri sürülmüştür. (Bu rivayetlerle ilgili açıklamaları daha önce yapmıştık.)

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne seyahat yapmış olan Michel Febvre İstanbul, İzmir, Halep, Selanik, Kahire gibi büyük şehirlerde yaşayan Yahudilerin sarraflık, bankacılık, para taşıma etmek veya kırmak, tefecilik, sırmacılık, eski şeyleri satın alarak yeni gibi yaparak satmak, simsarlık, doktorluk, eczacılık, tercümanlık gibi işlerle iştigal ettiğini kaydetmiştir. Ona göre Yahudiler, bu meslekleri hem çok para getirdiği, hem de az yorucu olduğu için seçmektedir. Üstelik bu mesleklerde başkalarını kandırmak daha kolaydır. Febvre, günlük işlerini takip ettirmek ve alım-satım işlerini yaptırmak için Yahudi bulundurmaman zengin Türk ailesi olmadığını belirtmektedir.⁷²⁴

D'Ohsson, 1788'de yayınladığı kitabında, Yahudilerin özellikle simsarlık, alım-satım ve finans işleri ile uğraştıklarını kaydetmiştir.⁷²⁵ Vivien de Saint-Martin de, Yahudilerin yorucu işlerden nefret

⁷²² Bkz. Nicolas de Nicolay, *Discours et Histoire Veritable des Navigations Pregrination et Voyages Fait En la Turquie*, Anvers 1586, 114.

⁷²³ Bkz. Kumbaracıade İzzet, Hekimbaşı Odası, İlk Eczane, Baş-Lala Kulesi, İstanbul 1933, 30.

⁷²⁴ Bkz. Febvre, 376.

⁷²⁵ Bkz. Ignace Mouradja D'Ohsson, *Tableau Generale de l'Empire Ottoman*, Paris 1788, IV/208.

ettiklerini, bankacılık ve ticaretle uğraştıklarını belirttikten sonra, bir Türk'ü veya bir Hıristiyanı aldatmak onların inançlarının gereği olduğu için, Bâb-ı Ali'nin güvenini kaybettiklerini, bundan dolayı da sarraflık işinde Ermenilerin daha fazla hâkim olmaya taşladığını yazmıştır.⁷²⁶

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ticaretinde önemli bir yer işgal eden, sarraflık ve bankerlik işini hemen hemen tekeline almış olan Yahudiler, 18. yüzyılın ortalarından itibaren bu avantajlı konumlarını kaybetmeye başlamışlardır. Nitekim bu dönemden sonra yazılmış kitaplarda da Yahudilerin genellikle el sanatları, işportacılık gibi işlerce daha çok iştigal ettiği belirtilmiştir.⁷²⁷

Bu durum, İzmir Bedelât-ı Askeriyye Defterinde de açıkça görülmektedir. 1313-1316/1895-1899 tarihine ait olan bu deftere göre İzmir Yahudileri arasında, sarraflık, simsarlık, manifaturacılık gibi çok para getiren işler yapanlar olmasına rağmen, çoğunluğu el sanatları ile uğraşıyordu. Ayrıca, hamallık ve işçilik yapanlar da vardı.⁷²⁸

Yahudilerin nüfuz ve itibarını 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren kaybetmeye başlamalarında, Avrupa'nın çeşidi yerlerde bulunan dost ve akrabalarıyla ilişkilerinin kopmaya başlaması, Rum ve Ermenilerin rekabete başlamalarının etkisi olmuştur.⁷²⁹ Ayrıca, Kapitülasyonlardan yararlanarak, Osmanlı Devletinin iç işlerine karışan Avrupalıların, antisemitik düşünceye sahip olması, Saray'daki devşirmelerin, Yahudilerin yerine Rum ve Ermenileri tavsiye etmesi⁷³⁰ gibi faktörlerin rol oynadığı da ileri sürülmüştür.

⁷²⁶ Bkz. M. Vivien de Saint-Martin, *Description Historique et Geographique de l'Asie Mineure*, Librairie de la Société de Geographie, Paris 1852, II/423-429.

⁷²⁷ Meselâ bkz. Kesnin Bey, *Le Mal D'Orient*, Meurs Hirques, Paris 1887, 236-237.

⁷²⁸ Bkz. İzmir Bedelât-ı Askeriyye Defteri, 1313-1316/1895-1899.

⁷²⁹ Bkz. Paul Coles, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, Çev. Vecdi Bütün, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975, 169.

⁷³⁰ Bkz. Hasan Köni, "Sosyo-politik Açından Türk Musevileri", *Musevilerle 50.* Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 24.

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLERİN DİNİ VE SOSYAL YAŞAYIŞI

Osmanlı Yahudilerinin dinî ve sosyal hayatlarını ayrı ayrı ele almak güçtür. Çünkü din, onların hayatının her safhasında kendini hissettirmektedir. Osmanlı Yahudisi, dinî bakımdan hem ferdî olarak kendi iç kontrolü, hem cemaatinin, hem de din adamlarının kontrolü atandadır. Yaptığı işlerde, din adamlarının koyduğu kural-lara göre hareket etmek zorundadır. İster dinî sahada, isterse ticarî sahada olsun, onların koyduğu bir kuralı ihlal ederse yargılanacağı yer Bet-Din'dir; yani hahamlar tarafından yargılanacaktır. Ayrıca, cemaat yöneticileri, hem dinî hem de diğer konularda ihlal yapıl-maması için çok sıkı denetim yapmaktadırlar.

Yahudilerde hayat, dini tamamen içine alıyor, din de hayatın her kısmına giriyor ve onu tamamen kuşatıyor. Yiyeceklerle, sağ-lık-la, giyeceklerle, ticaretle ve sosyal ilişkilerle ilgili kurallar günleri ve saatleri dolduruyor. Ferdin, şahsî ve sosyal hayatını, iktisadî ilişkile-rini, ahlakını ve aile ilişkilerini tamamen kapsıyor. Kural, kanun, adalet tamamen Talmud'dan geliyor. Kutsal metinlerin tefsiri tüm boş zamanları işgal ettiği gibi ferdin düşünce alanını da işgal ediyor. Her Yahudinin gün boyunca birçok defa tekrar ettiği "Şema İsrail (Dinle İsrail)" duasında da tenbih edildiği gibi, Yahudi, yatarken, seyahatte iken, çalışırken kanunu devam ettiriyor.⁷³¹

Osmanlı Devleti, diğer Gayrimüslimlere olduğu gibi, Yahudi-lere de dinî inançlarına göre yaşama konusunda gerekli her türlü kolaylığı göstermiştir. Bu yüzden Yahudiler, adeta devlet içinde devlet gibi, yöneticilerini kendileri seçmiş ve kendi aralarında ta-mamen Yahudiliğin kurallarına bağlı kalarak yaşamışlardır. Geldikle-ri yere göre topluluklar kurmuşlar (Evora, Kastilya, Aragon...) ve her

⁷³¹ Nehama, VI/361.

topluluk horoz, bal arısı, boynuz gibi semboller kullanmıştır.⁷³²

Osmanlı Yahudileri, dünyanın her tarafındaki Yahudiler gibi, dinî ve millî ideallerini gerçekleştirmek için dinî kurallara uymaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Onlar, asırlar boyunca çok kalabalık ve güçlü topluluklar arasında serpilmiş bir durumda yaşamalarına rağmen, dinî kurallarına ve millî ideallerine bağlı kalmaları sayesinde yok olup gitmemişler ve dünyada şimdiki etkin konumlarını elde etmişlerdir.

Osmanlı Yahudilerinin hayatında, Şabat en önemli gündür. Bu günün kutsallığını korumak için son derece özen gösterilirdi. Hazırlığa perşembe akşama doğru başlanırdı. Üst-baş, odalar temizlenir ve düzenlenir, evde tam bir bayram havası meydana getirilirdi.⁷³³ Erkekler, Şabat kurallarına uymaları için hanımlarını tenbih eder, hahamlar, onların görevlendirdiği kişiler ve dinî gayreti fazla olanlar, cadde ve sokaklarda dolaşarak bu günün kurallarına uymak için Yahudi dükkânlarını kapattırırdı. Onları bir an evvel evlerine dönmeleri için ikaz ederlerdi. Patronlar, cuma akşamı olmadan işçilerine ödeme yaparlardı. Şabat'tan dolayı, Yahudilerin yoğun olduğu çarşılar sessizlik içine bürünürdü.⁷³⁴

Şabat gününde, sakinlik ve huzur çok önemli idi. Bir yas durumu bile olsa aşırı biçimde ağlamaktan, sızlamaktan kaçınılırdı. Şabat gününde, Hz. Musa'nın halkına Man (yiyecek) aramak için oturduğu yeri terk etmesini yasaklaması⁷³⁵ temel alınarak bunun üzerine diğer yasaklar bina edilirdi. Ancak, Talmud Tora herkesin malı sayılarak şehrin içinde dolaşmaya izin veriliyordu. Bu günde, evlerde ateş yakılmazdı. Doğum, yangın ve ölüm gibi olağanüstü durumlarda lamba yakmaya izin verilirdi.⁷³⁶

Yahudiler cemaatle birlikte ibadete çok önem verirlerdi. İçlerinden en gevşekleri bile, Şabat'ta ve bayramlarda cemaatten kaç-

⁷³² Bkz. Paul Dumont, "La Structurc Social de la Communauté Juive de Salonique à la fin du Dix Neuvieme Siècle", *Revue Historique*, Nu. 263, Avril-Juin 1980, 369.

⁷³³ "Les Juifs de L'Orient", *Archives Israélites de France (AIF)*, Nu: 2 (1841), sh. 220.

⁷³⁴ Bkz. Nehama, VI/374.

⁷³⁵ Bkz. Çıkış, XVI/25-27.

⁷³⁶ Bkz. Nehama, VI/375.

maz, Pazartesi ve Perşembe günleri Tora okumaya giderlerdi. Dindar Yahudiler, sabah erkenden kalkarak dinî temizliğini yaparak çömelmiş bir durumda Tapınağın (Süleyman Mabedi) yıkılışına ve Yahudilerin dağılışına ağlardı. Bu hazırlıktan sonra ibadetini yapmak için sinagoga giderdi. İbadete gitmek üzere sabah kalkamayanları uyandırmak için gayretli insanlar sokaklarda bağırarak onları uyandırır. İbadet bittikten sonra Mezmurlardan bir parça okunur ve Talmud'dan bir kısım tâlîm edilirdi. Sinagogdan çıkınca yavaş yavaş işyerine gidilirdi. Mezmur okunması, iş yerinde de devam ederdi.⁷³⁷

İbadet sadece sinagoglarda yapılmaz, Yeşivalarda ve diğer okullarda da yapılırdı. Bazı zenginler, evinde Minyan'ı tamamlar ve haftalık ibadetlerini yaparlardı.⁷³⁸

Sabahları ve akşamları sinagoglarda ve özel ibadethaneler dolardı. Ancak, evlerde, dükkânlarda, avlularda ve sokak kenarlarında da ibadet yapılırdı. Bu yüzden, din adamları, kutsal şeylere saygısızlık yapma durumunda kalınmaması için, ibadet yapılan yerlerin düzene konulmasını ve temiz tutulmasını isterlerdi.⁷³⁹

Yom Kippur^(*) ve Tişabeav'da, bazı dindar Yahudiler, günah-tan pişmanlığın bir işareti olarak, ayaklarında keçe patikler olduğu halde sinagoga giderlerdi. Bu iş dinî olmamasına rağmen uzun zaman uygulandığı için engellenemiyordu. Kippur gününde mahzun olmaya dikkat edilir, ağlama, sızlama artırılırdı. Bu günde, acı çekmek için gönüllü olarak bahane aranırdı. Ölüler ziyaret edilerek onlarla hemhal olunurdu. Onlara hastalık, evlenme, doğum, seyahate gitme, seyahatten dönme, kazanç, kayıp, üzüntü, keder anlatılırdı. Onlardan, kötü talihi yenmek ve şansını iyiye döndürmek için şefaath dilenirdi. Osmanlı Yahudilerindeki ölüler kültü, özellikle Zohar'ın etkisiyle gelişmiştir.⁷⁴⁰

Febvre, Yahudilerin, ölülerini, Eski İbranilerin, Mısır'dan ata-

⁷³⁷ Bkz. Nehama, VI/ 377.

⁷³⁸ Bkz. Nehama, VI/117.

⁷³⁹ Bkz. Nehama, VI/117.

^(*) **Yom Kippur:** Yahudilikte af ve Tövbe günü olan. Yom Kippur'da, İsrailoğullarına Tanrı tarafından mağfaret edilmektedir. (Bkz. Mehmet Katar, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Tövbe, Töce, Ankara 1997, 64-72).

⁷⁴⁰ Bkz. Nehama, VII. 378-379.

ların kemiklerini taşıdıklarını taklid ederek, babalarının bulunduğu yere gömme konusunda büyük titizlik gösterdiğini belirtmiştir.⁷⁴¹

Osmanlı Yahudileri, ibadete büyük önem veriyorlardı. Adetlere uymayı ve dindarlığı gözlemek için özel görevliler vardı. Her sinagogun, her ibadet yerinin yanında, dinî kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek üzere görevli insanlar bulunuyordu. Bu denetim, Veba hastalığı, yangın veya doğal afetlerin olduğu zamanlarda, başlarına gelen felaketlerin, dinî kuralların ihlalinin dolayısı olduğu düşünülerek daha sıkı yapılıyordu.⁷⁴²

Osmanlı Yahudileri arasında, Kabbalist faaliyetler de çok yaygındı. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren, Kabbalist faaliyetler iyice artmış ve Zohar onlar için en mükemmel kitap haline gelmişti. Bu dönemden itibaren muskacılık da önemli bir yer tutmaya başlamıştı. Hastaları iyileştirmek, kötü gözlerden korunmak için muska yaptırılıyor, falcılar da revaç görüyordu.

Osmanlı Yahudileri, yiyecek içecek konusunda da dinî kurallara uymaya büyük özen gösteriyordu. Kendi kasaplarından başkasının kestığı eti yemiyorlardı. Ayrıca, etin kanını tamamen çıkarıyorlardı. Ette en ufak bir benek görürlerse onu yemiyorlardı.⁷⁴³ Onlar, pulu olmayan balığı da yemiyorlardı. Bu konuda Sefaradlarla diğer Yahudiler arasında görüş ayrılığı ortaya çıkıyordu.⁷⁴⁴

Evliya Çelebi, Yahudilerin yiyecek konusundaki titizliklerini şu şekilde ifade ediyor: 'Amma bu lokmacı ve gözlemeci dükkânlarında birer Yahudi dîdebân (gözetleyici) vardır. Zira Yahudiler, susam yağı yerler, Müslümanlar ise sarıyağ (tereyağ) yerler. Şayed sarıyağ koyarlarsa Yahudiler o dükkândan almazlar ve yemezler. İşte o dîdebân hangi yağ ile yapıldığını anlamak içündür. Acâib mutaassıb adamlardır.'⁷⁴⁵

Evliya Çelebi, Yahudilerin içecekleri şarabı da kendilerinin yaptıklarını belirtir. O, bu konuda; "hatta şarab denilen mel'ûnu bile başkasından alıp içmezler" diye kaydeder.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ Bkz. Febvre, 382.

⁷⁴² Bkz. Nehama, VI/370.

⁷⁴³ Bkz. Febvre, 380.

⁷⁴⁴ Bkz. Belon, 117.

⁷⁴⁵ Evliya Çelebi, 539.

⁷⁴⁶ Bkz. Evliya Çelebi, I/667.

Yahudiler, hayatlarının her safhasında dinî kurallara riayet ederlerdi. Hamile kalan kadınlara büyük itibar gösterilir, uğursuz sayılan her şey ondan uzaklaştırılırdı. Doğumdan sonra, çocuğun ve annenin selameti için dinî adetler vardı. Çocuğu ve anneyi korumak için muska ve nazarlık kullananlar çoktu. Nazar değmesini önlediğine inanılan sedef otu, annenin yakınında bulundurulurdu.⁷⁴⁷ Doğan çocuğu, Tarin'nın Hz. İbrahim ile yaptığı ahidin nişanı olarak sekizinci gününde sünnet ederlerdi. Sünneti zenginler evlerinde, fakirler sinagogda yaptırırdı.⁷⁴⁸ Sünnetten önceki gece boyunca, bebeği ve annesini korumak amacıyla Tevrat okunup dua edilirdi.⁷⁴⁹

Düğün törenlerinde de dinî birçok uygulama yapılırdı. Nikâh-tan evvel, gelin "mikve" denilen dinî arınma havuzuna batırılırdı. Nikâh töreni, sinagogda veya kapalı bir yerde yapılırdı.⁷⁵⁰

Ölmek üzere olan kimsenin yakınları, haham çağırırdı. Haham hastanın başında dua okurdu. Hasta iyice ağırlaşınca hastanın yanına yaklaşılarak yüksek sesle "Şema İsrail" (Dinle İsrail) duası okunurdu. Hasta ölünce, gözüne beyaz bir bez bağlanır, başına ve ayakucuna yanan iki mum konurdu. Ölü, iç ve dış temizliği yapıldıktan sonra tabuta konurdu. Ölünün yakınları, onun sağ elini öperek son kez af dilerlerdi. Ölü sinagoga götürülerek orada dinî tören yapılırdı.⁷⁵¹

L'Univers İsrâélite'de yayınlanan bir makaleden, Osmanlı Yahudileri arasında dualist inançların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede kaydedildiğine göre, Osmanlı Yahudileri arasında bir cin ve bir meleğin hâkimiyeti inancı vardı. Ölümüne kadar insana iki melek refakat ediyordu. İyi melek insanın sağında, kötü olanı da solunda bulunuyordu. Ayrıca atmosfer, Şedim denilen ruhlarla dolu idi. Çocuklara gelen hastalıkların çoğunun bu ruhlar tarafından getirildiği inancı vardı. Çocuk yere düştüğünde, Şedim için çocuğun içine girme fırsatı doğuyordu. Anneler, çocuk yere düşünce, hemen etrafına şeker serperlerdi. Çünkü şedimlerin, şekeri çok sevdiği

⁷⁴⁷ Bkz. Osmanlı İmparatorluğundaki İspanya Yahudileri, Derleyen Ester Juhasz, Kudüs 1989, 15.

⁷⁴⁸ Bkz. Baudin, 68-69.

⁷⁴⁹ Juhasz, 16.

⁷⁵⁰ Bkz. Juhasz, 11-12.

⁷⁵¹ Bkz. Baudin, 72-75.

inancı vardı. Anneler, onlara şeker vererek çocuklarına kötülük yapmalarını önlemek isterlerdi.⁷⁵²

Yukarıda bahsettiğimiz makaleden, Osmanlı Yahudileri arasında Mesih inancının 19. yüzyılın sonlarında çok canlı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu makaleye göre, Selanik Yahudileri, bir Türke borç para verirlerse, sözleşmeye şunları da kaydederlerdi: "Senedin günü gelmeden önce Mesihimiz gelirse borç hemen ödenecek."⁷⁵³

A. YAHUDİLERİN DİNİ KURUMLARI

Osmanlı Yahudileri, dinî merkezli bir yönetime sahipti. Cemaatin yönetiminde din adamlarının önemli bir yeri vardı. Her topluluğun şefi hahamdı. Suçluları hahamlar cezalandırır,⁷⁵⁴ Yahudi toplumunun tamamını ilgilendiren kuralları onlar koyardı.⁷⁵⁵

Hahamlar, Yahudi cemaatini Talmud ve Şulhan Aruh'taki kurallara göre yönetiyorlardı. Bazan, yönetim aristokrat ailelerden gelen ve babadan oğula geçen hahamlarca sağlanmasına rağmen Hahamlık, doğumla elde edilen bir imtiyaz değildi. Hahamlar da toplum içinde ayrı bir sınıf teşkil etmiyordu. Haham olmak için, gerekli dinî bilgilere sahip olmak yeterli idi.⁷⁵⁶

Haham, sadece din adamı değil, aynı zamanda halkın hem medenî hem de ticarî bütün meselelerine vakıf birisidir. O, hem eğitimci, hem din adamı, hem de kanun koyucu ve yargıçtır.⁷⁵⁷ Halkın günlük işlerinde her zaman önderlik etmektedir. Açılışlara katılmakta, evlilik törenlerini idare etmektedir. Onun emirleri kâundur ve bu emirlere herkesin uyması zorunludur.⁷⁵⁸

Osmanlı Devleti, Gayrimüslimleri kendi iç işlerinde tamamen serbest bırakmıştı. Osmanlı Devleti'ne göç ederek geldikleri yerlere

⁷⁵² "Les juifs Turque", L'Univers Israélite, Anné 33, Nu. 6, 15 Kasım 1877, 236-237.

⁷⁵³ "Les juifs Turque", L'Univers Israélite, Anné 33, Nu. 6, 15 Kasım 1877, 236-237.

⁷⁵⁴ Enmanuel, 68.

⁷⁵⁵ Nehama, V/41.

⁷⁵⁶ Gilles Veinstein, "Salonique 1850-1918", 47.

⁷⁵⁷ Bkz. Nehama, VI/118.

⁷⁵⁸ Nehama, VI/118.

göre cemaat oluşturan Yahudiler de kendi iç işlerini kendi kanunlarına göre idare ediyordu. Yahudilikte, Hristiyanlarda olduğu gibi hiyerarşik yapı olmadığı için, her cemaat kendi kararını kendi verebiliyordu. Bu cemaatların bağımsızlığı o kadar kesin idi ki, şehrin en nüfuzlu kişisi, en küçük cemaatin işine bile katiyen karışmıyordu.⁷⁵⁹ Ancak 16. yüzyıldan itibaren ticarî, dinî ve diğer şartlar, onları ortak bir organizasyon kurmaya itmiştir Selanik ve İstanbul'da şehrin en bilgili ve en etkili Hahamlarından oluşan bir üst yönetim oluşturmuşlardır. Bu üst yönetim, cemaatin uyması gereken kuralları düzenliyor ve yönetmelikler hazırlıyordu.

Bu yönetmelikler her on yılda bir yenileniyordu. Şehrin Yahudilerinin tamamını ilgilendiren bazı durumlarda hahamlar konseyi bir araya gelerek yayınlanan yönetmeliklerde değişiklikler yapıyor, daha sonra bu değişiklikler, şehrin diğer hahamları tarafından tasdik ediliyordu. Bu değişiklikler, genellikle Devletle olan münasebetler, vergiler, Yahudi kölelerin kurtarılması ve yeni gelen göçmenlerin iskânı gibi konularda yapılıyordu.⁷⁶⁰ Yahudi cemaatinin her türlü eğitim ve sosyal işleri hahamların gözetiminde idi. Düşkünlere yardım işlerini de hahamlar organize ediyorlardı. Onlar bu işleri yaparken genellikle "Millet Sandığı"nın gelirlerini kullanıyorlardı. Bu gelirler genellikle aidatlardan ve bazı yiyecek ve içeceklerden alınan "Gabele" tabir edilen vergilerden geliyordu. Gabele, Yahudilerin tükettiği yiyecek içeceklerden alınan dolaylı bir vergi idi.⁷⁶¹

Devlet, bu hususta hahamları yetkili görüyordu. Edirne'de, bu vergilerin Hahambaşılığa verilmesine bir kısım Yahudinin karşı çıkması üzerine durum İstanbul ve tevabii Hahambaşı Kaymakamlığı tarafından bir takrirle hükümete bildirilmiş ve bunun üzerine; "Yahudilerin eskiden beri birbirlerinden satın aldıkları peynir, arak ve et gibi yiyecek maddelerinden narh-ı carîsinden fazla alınacak paranın Hahambaşılığa verilmesi gerektiği ve bunun fakirlere ve Millet işlerine sarf edileceğine" dair hüküm sadır olmuştur.⁷⁶²

Hahamlar, Yahudiler tarafından işlenecek günahları engel-

⁷⁵⁹ Bkz. Emmanuel, 70.

⁷⁶⁰ Bkz. Emmanuel, 70-71.

⁷⁶¹ Bkz. Emmanuel, 125.

⁷⁶² Bkz. BOA., GMD., Nu. 18, sh. 154.

lemekle de görevli idi. Hahambaşı Yasef Mitrani (ö. 1639), üç kişiden oluşan bir komisyon kurarak bu konuda çok titiz davranmıştır.⁷⁶³

Hahamlar, millet arasında yaygın hale gelip de üstesinden gelemedikleri işler için Devlet'e başvurmuşlardır. 1200/1785 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İstanbul'da çalıcı ve dâirecilerin, çalıcılık ve dâirecilik bahanesi ile kocası olmayan hanelere girdiği ve türlü kötü işler yaptığı, hahamlar ve cemaatbaşılar tarafından Divan-ı Humayun'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Bostancıbaşı'ya, Yeniçeri Ağasına ve Galata Voyvodasına bu durumun engellenmesi için hükm-ü şerif yazılmıştır.⁷⁶⁴

Hahamlar, yayınladıkları ticarî yönetmeliklerle, Yahudiler arasında rekabeti kesinlikle yasaklıyordu. Bundan dolayı, hahamların yayınladığı yönetmeliklerin 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudiler arasında ticaretin gelişmesinde önemli etkisi olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁶⁵

Hahamlar, dînî kurallara uygun olmayan yayınları yasaklama hakkına da sahipti. Selanik hahamları tarafından 15 Ağustos 1529'da alınan bir karar gereğince, yayınlanacak kitaplar, yayınlanmadan önce şehrin en önemli on cemaatinin reisleri tarafından incelenmek zorunda idi. Bu hahamların izni olmadan hiçbir kitap satılamıyordu.⁷⁶⁶ Yine Selanik'te, 22 Ocak 1557'de hahamların aldığı bir kararla, İtalya'dan göç eden Yahudilerin getirdiği talih oyunları âdeti de yasaklanmıştı.⁷⁶⁷

Özet olarak, Osmanlı Devleti'nde hahamlar, Yahudi "Milleti"nin hem yöneticisi, hem eğitimcisi, hem vâizi, hem yargıcı ve hem de denetleyicisi konumundaydılar.

1. Hahambaşılık

Hahambaşılık kurumu, Devlet tarafından resmen, 23 Şevval 1250 (22 Şubat 1835) tarihli Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak tanın-

⁷⁶³ Galanté, İstanbul..., 99-100.

⁷⁶⁴ Bkz. BOA., Cevdet, Adliye, 1533.

⁷⁶⁵ Bkz. Emmanuel, 115.

⁷⁶⁶ Bkz. Emmanuel, 241.

⁷⁶⁷ Bkz. Emmanuel, 173.

mıştır. Ancak, Hahambaşılık kurumunun bu tarihten öncesi hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Naim Gülceryüz, Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethettiğinde Bizans dönemi Yahudi cemaatinin Hahambaşısı Moşe Kapsali'yi Osmanlı Devleti Yahudilerinin Hahambaşısı ilân ettiği görüşünün yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Fatih, Kapsali'yi sadece İstanbul Hahambaşısı olarak kabul etmiştir. Kapsali'nin ölümünden sonra yerine geçen Eliahu Mizrahi'nin de yetki ve sıfatı aynıdır. Mizrahi'nin 1526'da ölmesinden sonra Romaniot ve Sefarad Yahudilerin Hahambaşılığı için tek bir isim üzerinde anlaşamamalarından dolayı, bu tarihten 19. yüzyılın başlarına kadar "Musevî Milleti"ni temsilen kimsenin yetkisi olmamıştır. Gülceryüz'e göre bunun aksini iddia etmek mümkün değildir.⁷⁶⁸

Gülceryüz'ün bu konuda öne sürdüğü fikirlere katılmak mümkündür. Ancak bu, kolayca kestirip atılabilecek bir konu değildir. Birçok tarihçi, Fatih'in Kapsali'yi Osmanlı Yahudilerinin Hahambaşısı olarak tayin ettiğini kaydetmiştir. Burada bir kanaat ileri sürmek için, bu hususun birçok tarihçi tarafından neden kaydedildiğinin düşünülmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Gayrimüslim toplulukları dinlerine göre tasnif ederek "Millet Sistemi" de denilen bir düzene göre yönetmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince, Yahudileri temsilen Moşe Kapsali'yi muhatap almıştır. Bu durumda, Fatih'in Kapsali'yi Osmanlı Yahudilerinin tamamının Hahambaşısı olarak kabul ettiği düşünülebilir. Kanaatimize göre Kapsali, Osmanlı Yahudilerinin Hahambaşısı olarak kabul edilmiş, Yahudilikte dinî hiyerarşi olmadığı ve Devletin de onları iç yönetimde serbest bıraktığı için Yahudiler, kendi dini düzenlerine göre yaşamışlardır.

Galanté, İstanbul Yahudilerinin bir Hahambaşıya sahip olma hakkı elde edebilmek için "Rav Akçesi" adı altında bir vergi verdiğini belirtmekte ve Amasya Yahudilerinin de bu vergiyi ödediğini kaydetmektedir.⁷⁶⁹ Bu vergi Selanik Yahudilerinden de alınmakta idi. Selanik Tapu Tahrir Defterinde bu vergi "Mahsul-i Filori-i Rav-ı Yehudiyan" olarak geçmektedir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁸ Bkz. Naim Gülceryüz, İstanbul Sinagogları, İstanbul 1992, 111.

⁷⁶⁹ Bkz. Galanté, İstanbul..., 5.

⁷⁷⁰ Bkz. BOA., TTD, Nu. 723, sh. 73.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık kurumu 1250/1835 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak resmen tanınmıştır. Takvim-i Vekayi'ye göre bu talep, Yahudilerden gelmiştir. Rum ve Ermeni Patriklerine hil'at verilmesinden sonra Yahudiler, kendilerinin de bu şereften mahrum bırakılmamasını istemiştir.⁷⁷¹ Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bu karar Gayrimüslim Defterine on gün önceden kaydedilmiştir. "Nişan-ı Humayun yazıla ki" diye başlayan kayıta, Millet-i Sâlise Patriklerinin değiştirilmesi gerektiğinde resmen Bâb-ı Alî'de hil'at giydirildiği gibi, Yahudilerin Hahambası için de bunun icrâ edileceği ve bunu Musevi Milletinin arz-ı hâl sunarak istediği belirtilmiştir.

Ayrıca, mevcut Hahambaşı hasta ve ihtiyar olduğundan, Hahambaşı mülazimi olan kudvetü muhtar-ı Milleti'l-Museviyye haham Avram'ın 1250 senesi Mart'ından itibaren her sene üç yük otuz bin akçe mal-ı maktû' ve ber vech-i peşin altmış bin akçe peşkeş ile Hahambaşı tayin edildiği ve eline berat verildiği kaydedilmiştir.⁷⁷² Baudin, Hahambaşı'nın diğer şehirlerin Başhahamları üzerinde hiçbir üstünlüğe sahip olmadığını, onun diğer hahamları tayin ve azil etkisi bulunmayıp, görevinin sadece Hükümetten gelen emirleri onlara iletmekten ibaret olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁷³ Güleriyüz de bu hususta şunları kaydetmiştir: "İstanbul Hahambaşısının Devletin diğer Hahambaşalarına üstün bir genel Hahambaşı durumuna getirilmiş olmayıp sadece Edirne, Serez, İzmir, Bursa v.s. diğer şehir Hahambaşılarının da berat sahibi olmaları mümkün oldu."⁷⁷⁴ Ancak, Gayrimüslim Defterindeki kayıtlarda bunu nakzeden ifadeler vardır, Gayrimüslim Defterindeki İzmir,⁷⁷⁵ Selanik,⁷⁷⁶ Bursa,⁷⁷⁷ Edirne⁷⁷⁸ ve Sofya⁷⁷⁹ hahamlarına verilen beratların kayıtlarında, bu illerin hahamlıklarının İstanbul ve tevabii Hahambaşısına tâbi olduğu kayıtlıdır. Ayrıca, 27 Zilhicce 1254 tarihinde İstanbul ve tevabii Hahamba-

⁷⁷¹ Bkz. Takvim-i Vekayi, 23 Şevval 1250.

⁷⁷² Bkz. BOA., GMD, Nu. 17, sh. 95.

⁷⁷³ Bkz. Baudin, 50.

⁷⁷⁴ Güleriyüz, 112.

⁷⁷⁵ Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 95.

⁷⁷⁶ Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 95.

⁷⁷⁷ Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 96.

⁷⁷⁸ Bkz. BOA., GMD, Nu: 17, sh. 96.

⁷⁷⁹ Bkz. BOA., GMD, Nu:17, sh. 97.

şısı olan Mişon'a verilen berat kaydında; "... Buyurdum ki, mersum Mişon haham İstanbul ve tevabii Millet-i Yehudiyân Hahambaşısı olup, kâffe-i Memalik-i Mahrûsemde (Osmanlı Devletinin tamamında) bulunan Millet-i Yehudiyân hahamları ve Cemaatbaşısı ve sair büyüğü ve küçüğü mersûmu (Hahambaşı Mişon) Hahambaşı bilerek Hahambaşılığa müteallik umurlarında mersûma müracaat ve yolunda olan sözünden tecavüz etmeyüb kendü ayinleri üzere itaat ve inkıyadlarında kusur eylemeyeler..."⁷⁸⁰ denilmektedir.

Gayrimüslim Defterinde bulunan bu berat kaydında, Hahambaşının görev ve yetkileri, Yahudilerin hak ve sorumlulukları, Devlet görevlileri ile ilişkileri ile ilgili tafsilatlı bilgiler mevcuttur. Bunları şöylece sıralayabiliriz: Hahambaşının evinde veya başka evlerde Tevrat okumak serbest olduğundan, Tevrat okuyan, perde ve şamdan koyanlar, mîr-i mîrân, zabitan ve ehl-i örf tâifesi tarafından herhangi bir sûrette şer'-i şerif hilâfına rencide ve rahatsız edilmesi yasaktır.⁷⁸¹

Yahudi Milletinin, eskiden beri tahsis edilmiş olan sinagog ve mekteplerine ehl-i örf taifesinin teftiş kaydıyla (denetleme bahanesiyle) eza ve baskı yapmaları, buraların tamirine müdahale etmeleri, buraların eşyalarına birilerinin borcu için herhangi bir şekilde el koymaları yasaktır. Nikâh kıyma ve nikâh feshetme yetkisi Hahambaşı veya tarafından tayin edeceği vekiller tarafından yapılacağından, Hahambaşının ve onun hahamlarının izni yokken dinlerince câiz olmayan nikâhları kimse kıyamayacaktır. Yahudilerden herhangi biri; "avret almak ve avret boşamak ve avret üzerine avret almak ve sair taşra mahallere varup akd ettirmek murad ettiklerinde Hahambaşının izni yokken" nikâh akdetmeleri yasaktır. Ayrıca, kudret sahibi kimselerin hahamlara, "şu avreti şu Yahudiye nikâh eyle" diye zorlamaları da yasaktır. Ayinlerine muhalif harekette iken ölen Yahudileri kaldırmamak dinî gerekliliklerinden olduğu için⁷⁸² kadılar ve naibler gibi kudret sahibi kimselerin hahamlara "siz kaldırın"

⁷⁸⁰ BOA., GMD, Nu: 17, sh. 99.

⁷⁸¹ Hirschberg, Tevrat'ı her yerde okuma serbestliğinin bütün beratlarda bulunmasını. "Hz. Ömer ahidnamesinin yasaklarından hile ile kurtulmak" amacını taşıdığı kanaatindedir (Bkz. Haim Z'ew Hirschberg, "Hahambashi". EJ., VII/1147).

⁷⁸² Burada muhtemelen "Herem" cezası iken ölen Yahudiler kastedilmektedir.

demeye hakları yoktur.

Mal tahsil eden hahamların ehl-i örf v.s. kimseler tarafından rahatsız edilmeleri yasaktır.

Hahambaşının taşralara kendi tayin ettiği hahamlara kimse karışmayacaktır. Kimse, rica ve şefaate; "şu hahamı falan mahalle hahamı eyle" diye müdahale edemeyecektir.

Yahudilerin Koşer ve Turfa saydıkları şeyler hakkında kimse tarafından "şu koşerdir, şu turfadır" diye müdahalede bulunulmayacaktır. Hahamlar hakkında Paşalar ve Valilerce şikâyet olununca, doğruluğu Hahambaşı tarafından i'lam olunmadıkça hiçbir kimse o hahamların görevine son veremeyecektir.

Taşradan İstanbul'a bir iş için gelen hahamların vekillerine kimse karışmayacaktır. Onların vergi tahsili için görevlendirdiği kimselere, ehl-i örf taifesi kılavuz verecektir. Ayrıca, geçtikleri yerlerde onlara kolaylık gösterecekler, eşkiyadan korunmak için kıyafet değiştirmelerine (Müslüman gibi giyinmelerine) ve silah taşımalarına⁷⁸³ Mir-i Miran, Mirliya, Voyvoda, Subaşılar ve sair ehl-i örf taifesi müdahale edemeyecektir. Onlardan hediye adı altında hiçbir şey talep edemeyeceklerdir.

Hahamların, vekillerinin ve adamlarının şer'-i şerife muhalif iğvaları olursa, buna İstanbul'da Divan'dan başka yerde hüküm verilmeyecektir. Bir Yahudiye, Müslüman olması için kesinlikle baskı yapılmayacaktır. Yahudi vakıflarına kimse tarafından müdahale edilmeyecektir. Yahudiler, Devlet'e ve Hahambaşılığa ödemekle yükümlü oldukları vergileri vermekte çekingen davranmayacaktır.

Hahamlar öldüklerinde miraslarına dışardan kimse dokunmayacak, kendi dinleri gereğince mirasın kime kalacağına kendileri karar vereceklerdir. Hahambaşının iltizamında olan hahamların, cemaatbaşılarının veya herhangi bir Yahudinin dinlerine uygun olmayan davranışlarında onları cezalandırmak için Hahamhaneye götürülmesine kimse karışmayacaktır.

⁷⁸³ Hirschberg, vergi toplamak veya diğer işler için görevlendirilen Yahudilerin, eşkiyadan korunmak için kıyafet değiştirmelerine ve silah taşımalarına müsaade verilmesini Osmanlı Devleti'nin takipçisi olduğu Hz. Ömer Ahd'inden iki önemli taviz olarak görüyor. (Bkz. Hirschberg, "Hahambashi", EJ., VII/1147).

Hahambaşının, elindeki asasına, bindiği hayvanına, kılığına, kıyafetine kimse müdahale etmeyecektir.

Hahambaşının hizmetinde olan Kethüdasıyla birlikte on beş adamından, Cizye-i Şeriyeye, Tekâlif-i Örfiyye ve Avârız-ı Dîvaniye alınmayacaktır. Hahamların kendilerine, Hahamhane'ye, sinagoglara ve mekteplere ait eşyalardan, kapılarda ve iskelelerde gümrük ve baş istenmeyecektir. İstanbul'da ve diğer yerlerde, Yahudilerin dîni ayinlerine, ibadetlerine ve ziyaretgâhlarına kimse tarafından müdahale edilmeyecektir.⁷⁸⁴

Görüldüğü gibi, Hahambaşılara verilen beratlarla, hem Hahambaşının yetki ve sorumlulukları ile ilgili hem de Yahudi Milletinin konumu ile ilgili önemli hükümler bulunmaktadır.

Devlet tarafından Yahudi Hahambaşısı 1835'te resmen tanınmış olmasına rağmen, Yahudi cemaati arasındaki çekişmeler bitmiyordu. Özellikle, Kamondo ile fanatik bir haham olan Akriş arasındaki çekişmeden dolayı Yahudi cemaati ikiye bölünmüştü. Haham Akriş, Kamondo'nun Piri Paşa'da modern bir okul kurulmasına destek vermesini kutsal şeylere saygısızlık olarak görüyordu.⁷⁸⁵

Veziriazam Fuad Paşa, Yahudi cemaati arasındaki geçimsizliği önlemek için, 1862'de Edirne Hahambaşısı Yakir Gueron, İzmir Hahambaşısı Hayim Palaşi ve Serez Hahambaşısı Menahem Kohen'den oluşan bir komisyon kurdurdu. Daha sonra Yakir Gueron Hahambaşısı olarak atandı⁷⁸⁶ ve kendisinden bir nizamname hazırlatması istendi. "Hahamhane Nizamnamesi" adı verilen bu nizamname hükümetçe kabul edildi.⁷⁸⁷

Hahamhane Nizamnamesi beş fasıldan oluşmaktadır. "Hahambaşı olacak zat Memalik-i Mahruse-i şahanede mukim kâffe-i Millet-i Museviyyenin reisi ve evamir-i Devlet-i Aliyye'nin vasıta-i tenfiz ve icrası olacağından..." ifadesi ile başlayan bu nizamnamenin Birinci Fasıll'ında, Hahambaşı olacak zatın vasıfları, nasıl seçileceği, Meclis-i Cismanî ve Meclis-i Ruhanî huzurunda Devlet-i Aliyye ve Millet-i Museviyye'ye sadakat göstereceğine dair nasıl yemin

⁷⁸⁴ Bkz. BOA., GMD, Nu. 17, sh. 99-100.

⁷⁸⁵ Bkz. Galanté, İstanbul..., 1/132.

⁷⁸⁶ Bkz. Galanté, İstanbul..., 1/132.

⁷⁸⁷ Abraham Galanté, Document Officiel Turcs Conservant Les Juifs Turquie (Document...), İstanbul 1931, 9-10.

edeceği ve resmen nasıl tayin edileceği anlatılmaktadır. (Bunlardan en önemlisi, Hahambaşı olacak zatın, "eba an ced teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olması" şartıdır. I. fasıl, 1. madde).

İkinci Fasil'da, Hahambaşının vazifeleri, ikametgâhı, alacağı maaş ve Hahambaşının istifası veya azli durumunda yeni bir Hahambaşı seçilinceye kadar Millet işlerini kimin idare edeceği anlatılmaktadır.

Üçüncü Fasil'da, yirmisi haham olmak üzere seksen azadan oluşacak Meclis-i Umumî'nin seçimi ve vazifeleri anlatılmaktadır. Dördüncü Fasil'da, Meclis-i Umumî tarafından tayin olunacak yedi hahamdan oluşacak Meclis-i Ruhanî üyelerinin sahip olması gereken vasıfları ve vazifeleri anlatılmaktadır. Bu vazifeler genellikle dinî işler ve din adamlarının idaresi ile ilgilidir. Beşinci Fasil'da ise, dokuz kişiden oluşacak Meclis-i Cismanî'nin vazifeleri anlatılmaktadır. Bu vazifeler, cemaatin Hükümetle ilişkileri, yetim mallarının korunması, vakıflar ve Millet Sandığının idaresi ile ilgilidir.⁷⁸⁸

Gayrimüslim Defterlerindeki, hahamlara verilen berat kayıtlarında, Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Selanik, İzmir gibi yerlere atanacak hükümet nezdinde sorumlu olan hahamlardan (1306/1889) "haham" diye bahsedilirken, bu tarihten sonraki berat kayıtlarında "Hahambaşı" olarak söz edilmektedir.⁷⁸⁹

Her ne kadar Hahambaşılık Kurumu 1835'te resmen tanınmış, 1864'te de Hahamhane Nizamnamesi yayınlanmışsa da, Osmanlı Yahudileri, bu nizamnameye uygun olarak ilk Hahambaşısı ancak 1327/1909'da seçebilmişlerdir.⁷⁹⁰ Hayim Nahum Efendi'nin 1909'da Dersaadet ve Tevabii Hahambaşısı seçilmesinden sonraki berat kayıtlarında, Edirne, Kudüs, İzmir, Şam gibi büyük şehirlerin reisleri için "Başhaham" ünvanı kullanılmıştır.⁷⁹¹

Osmanlı Devleti, Yahudilerin Hahambaşısını resmen kabul ettiği gibi, aralarındaki "mezhep" farklılığını göz önünde bulundura-

⁷⁸⁸ Bkz. "Hahamhane Nizâmınâmesi", Düstûr, I. Tertib, 11/962-975.

⁷⁸⁹ Meselâ, 1306 tarihli berat kaydında "Halep Hahambaşısı", bkz. BOA., GMD, Nu: 18, sh. 32; 1307 tarihli berat kaydında, "Kudüs Hahambaşısı", GMD, Nu: 18, sh. 34; 1309 tarihli berat kaydında, "Edirne ve tevabii Hahambaşısı", GMD, Nu: 18, sh. 34.

⁷⁹⁰ Bkz. BOA., GMD, Nu: 18, sh. 39-40.

⁷⁹¹ Bkz. BOA., GMD, Nu: 18, sh. 40-43.

rak Karâîlerin de Cemaatbaşısını resmen tanımış ve ona mühür kullanma hakkı vermiştir. Ancak, Karâîlere bu hak tanınmadan önce, Yahudilerin önde gelenleri ile istişarede bulunulmuştur. Bu husus, İlyâ veledi İshak'ın, Cemaatbaşı olmak için verdiği arz-ı hâlin kenarındaki 1256/1840 tarihli berat kaydında görülmektedir. Bu berat kaydından anlaşıldığına göre Karâîler; Feth-i Hâkânî'den (İstanbul'un fethi) beri sinagog ve diğer müesseselerinin Yahudilerden ayrı olduğunu, Nüfus Defterlerinde de kayıtlarının ayrı tutulduğunu ileri sürerek, içlerinden taşra gidenlere tezkere vermek gibi işlerde kullanmak için İstanbul'daki Karâî Cemaatbaşısına mühür verilmesini istemiştir. Bunun üzerine yapılan işlem belgede şöyle anlatılmıştır: "... Reâyâ-yı Devlet-i Aliyye'mden olan Millet-i Ma'lûme'nin (Karâîler) âyin ve usûl-i mezhebiyyelerine müteallik maslahat zuhuriyle tanzim ve tesviyesine mütedair istid'â vukûunda evvel emirde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale olunup tahkikat-ı icabiyesinin icrasıyla ona göre tanzimine ibtidar olunması karargir olan nizamî iktizasından olduğuna binaen husûs-ı mezbûr sâlifü'z-zikr Meclis-i Vâlâ'ya havale olunarak âzâ-yı meclisten Rumeli Kazaskeri pâyesiyile mübeccel Mevlânâ Abdulkadir edâmallahu teâlâ fedâilehûnun hanesinde meclis-i mezkûr tarafından meb'ûs sâir lâzım gelenler hazır oldukları halde Yahudi Milleti Hahambaşısı Mişon ve yazıcısı Yasef ve kapuoğlanı Necib? ile Karâî taifesinden ve Avrupa tüccarından İncici İshak ve karındaşı..., ve Bünyamin ve millet mütevellisi Avram ve Şalon ve Araran? nâm Yahudiler celb ve istintak olunduklarında sâlifü'z-zikr Karâî taifesinin hülâsa-i meram ve istid'âları ber-vech-i Feth-i Hâkânî'den beri kendileri ve âyin-i mezhebiyyeleri ayrı olup, gerek bayramları ve gerek usûl-i nikâhları Yehûd taifesine uymadığından ve Nüfus Defterinde dahi kayıtları başka olduğundan mazbutiyet-i ahvallerini mûcib olmak için ba'de ez-în içlerinden taşra gidenlere tezkere alıverilmek ve sâir bu misillü umûr-ı mezhebiyyelerinde kullanılmak üzere, fakad Cemaatbaşılardan irüce mühür isti'mâli kaziyyesinden ibaret olduğu..."⁷⁹²

Belgenin devamında, Karâî Cemaatbaşısının mühür kullanmasında sakınca olmadığına Hahambaşı tarafından taahhüt edildiği, ayrıca bunda şer'an da bir mahzurun olmadığı anlaşıldığı için

⁷⁹² BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEÖ), A. DVN. 15/75.

Karâî Cemaatbaşısının mühür kullanmasına izin verildiği belirtilmiştir.⁷⁹³

2. Bet-Din

Osmanlı Yahudilerinin kendi aralarındaki davalarını görmek üzere özel mahkemeleri vardı. Bet-Din adı verilen bu mahkemeler, Yahudiler arasındaki veya müracaat halinde başka dinden olan biri ile Yahudiler arasındaki davalara bakıyordu. Bet-Din, genellikle mirasla ilgili davalara, evlilik, kiralama, finans davaları ile ilgileniyor ve cemaatin, ticari saha dâhil her türlü faaliyetine müdahale edebiliyordu. En küçük kavgalardan en büyük anlaşmazlıklara kadar her türlü anlaşmazlık Bet-Din tarafından çözümleniyordu.⁷⁹⁴

Bet-din'de görevli hahamlar, davalarda Yahudiliğin kurallarına göre karar veriyorlardı. Bu yüzden Yahudi topluluklar, her ne şart altında olursa olsun kendi aralarında bir mahkeme meydana getirmeye çalışıyorlardı. Hatta yaşadıkları ülkelerde mahkeme kurmalarına izin verilmeyen Yahudiler, Yahudi mahkemesi olan ülkelerdeki mahkemelere müracaat ediyorlardı. Belirli bir dönem Venedik'te Yahudi mahkemelerine izin verilmeyince, Venedik'te yaşayan Yahudiler, kendi aralarındaki davaları halletmek için Selanik hahamlarına müracaat ediyorlar ve onların verdiği karara boyun eğiyorlardı.⁷⁹⁵

Yahudiler, aralarındaki davaları halletmek için Bet-Din'e müracaat etmek zorunda idi. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen Yahudi göçmenler, hahamların koyduğu kurallara uyacaklarına dair söz vermelerine rağmen Talmud kuralları çıkarlarına uygun gelmediği durumlarda Türk mahkemelerine müracaat etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine, 30 Kasım 1557'de Katalan Sinagogunda yapılan, zamanın en ünlü Yahudi âlimlerinden Medina'nın da katıldığı toplantıda, bir yönetmelik yayınlanmıştır. Bu yönetmelikle, aralarındaki hukukî bir meseleyi halletmek üzere Yahudi mahkemelerinden başka mahkemelere gidecek olan Yahudilerin herem cezasına çarptırılacağı belirtilmiş, aynı cezanın, böyle durumlarda şahitlik

⁷⁹³ BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), A. DVN, 15/75.

⁷⁹⁴ Bkz. Nehama, V/42.

⁷⁹⁵ Bkz. Nehama, V/42.

yapanlara da şamil olacağı ikaz edilmiştir.⁷⁹⁶ Baudin'in kaydettiğine göre, Rumlar ve Ermeniler, her ne kadar Yahudileri lânetli bir kavim olarak görseler de, bir Yahudi ile olan anlaşmazlıklarında, Yahudi mahkemelerine, kendi mahkemelerinden daha çok güveniyorlardı. Ancak bir Yahudi, Müslüman veya Hristiyan mahkemelerine müracaat ederse derhal aforoz ediliyordu.⁷⁹⁷ Türkler de, bir Yahudi ile aralarında anlaşmazlık çıktığında, bazan Yahudi hahamlara müracaat ediyorlar ve onların vereceği kararlara güveniyorlardı.⁷⁹⁸

19. yüzyılın sonlarına kadar Yahudi mahkemelerinin çok geniş olan yetkileri 1912 yılından itibaren sınırları belirlenerek sadece dinî işlere münhasır kılınmıştır.⁷⁹⁹ 19. yüzyılda, İstanbul'da biri Hasköy ve biri Balat'ta olmak üzere iki tane Bet-Din vardı.⁸⁰⁰ Balat'taki Bet-Din'in giriş katı aynı zamanda hapishane olarak da kullanılıyordu.⁸⁰¹ Osmanlı Devleti'nin diğer büyük şehirlerinde de İstanbul'daki gibi çalışan Yahudi mahkemeleri vardı.⁸⁰²

Hahamlar, yayınladıkları kurallara uymayan Yahudileri çeşitli cezalara çarptırıyorlardı. Para cezası, genellikle ticarî sahada yapılan ihlallerden dolayı veriliyordu. Ancak; hahamların en önemli ve en etkili cezası "Herem" cezası idi.⁸⁰³ Bu ceza, Ortaçağ Roma Kilisesi'nin afaroz cezasına benzeyen bir şekilde uygulanıyordu. Herem cezası, sinagogda bütün Yahudilerin gözü önünde yapılan büyüleri bir seremoni ile açıklanıyordu. Kürsünün yanında görünen bir yere, üzerinde örtü bulunan canlı bir horoz, bir şişkin tulum ve bir tabut konuluyordu. Etrafında mumlar yakılıyordu. Suçlu ayakları kül yığınının içinde olarak, onu lanetlemek üzere bulunan görevlinin yanında yer alıyordu. Bu şekilde meydana gelen büyüleri hava, aniden Sofarın sesiyle daha dehşet verici bir ortam meydana getiriyordu. Törende görevli olanlar hemen mumları söndürüyor ve onlardan birisi horozu boğuyordu. O anda, töreni yöneten haham şu sözleri söylüyordu: "Şayet sen suçlu isen, senin canın bu mumlar gibi sön-

⁷⁹⁶ Bkz. Emmanuel, 170-172.

⁷⁹⁷ Bkz. Baudin, 49.

⁷⁹⁸ Galante, İstanbul..., 1/245.

⁷⁹⁹ Galante, İstanbul..., 1/102.

⁸⁰⁰ Baudin, 48.

⁸⁰¹ Galante, İstanbul..., 1/102.

⁸⁰² Baudin, 50.

⁸⁰³ Nehama, VI/121.

sün, ruhun bu tulumdan havanın çıktığı gibi çıksın ve sen bu horozun boğulduğu gibi boğularak öl." Bu görevli daha sonra da şu herem sözlerini söylüyordu: "İlahî ve insanî adalet adına (falan' oğlu falan) seni aforoz ediyor ve lânetliyoruz. Çünkü sen (yaptığı işler söyleniyor) yaptın. Kanunun (Tora) lâneti onun üzerine olsun ve herem onun vücudunun 248 parçasına bir ağı gibi dağılsın."⁸⁰⁴

Bazan herem cezasını ilan eden, bu söylediklerinin sınırını genişletiyordu: "O, gündüz, gece, uykusunda, uyanıklığında, girişinde, çıkışında lânetli olsun. Onun üzerine Tanrı'nın öfkesi yayılsın. Onun adı bu dünyadan ve öbür dünyadan silinsin. Onun şahsı, bütün İsrail kabilelerinden ayrılsın ve bütün lânetlere müstehak olarak yok olsun." Bunun üzerine, orada bulunanlar hep beraber "Âmin" diyordu.⁸⁰⁵ Herem cezasına çarptırılan şahsın elinden, inancının sembolü olan Tsit Tsit'i^(*) alınır, İbrahim'in ahdinden ve Yahudi toplumundan tamamen ayrılırdı.⁸⁰⁶

Herem cezasına çarptırılan kişi, Yahudi cemaatinin mensubu olmaktan çıktığı için sinagoga giremezdi. Artık o, Yahudi cemaatinin gözünde bir zındıktır. Hiçbir Yahudi onun masasında yemek yemez. Çünkü onun ekmeği de, şarabı da lânetlidir.⁸⁰⁷ Kimse onun sadakasını kabul edemez. Yeni doğacak çocukları sünnetsiz kalır, Yahudi okullarına kabul edilmez. Yakınları ve hizmetçileri onunla ilişkilerini devam ettirebilir; ancak başka hiçbir Yahudi ona yaklaşamaz ve onu teselli edemez. Herem cezasına çarptırılan kişi, yeni elbiseler giyemez, siyah renkli elbiseler giyer, saçlarını kesemez.

Eğer bir Yahudi, herem cezası iken ölürse, ona dinî tören yapılmaz,⁸⁰⁸ cenazesine hahamlar katılmaz. Cezasını hatırlatmak maksadıyla mezarının başına yontulmamış kaba bir taş dikilir.⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ Nehama, VI/123-124.

⁸⁰⁵ Nehama, VI/124.

^(*) **Tsit Tsit:** Yahudilerin sabah duası esnasında üzerlerine aldıkları Tallit denilen örtünün dörtkenarındaki Tanrı'nın emirlerini hatırlatan ve sembolik değeri olan püsküllere denir. (Bkz. Guegenheim, 19-21).

⁸⁰⁶ Nehama, VI/124.

⁸⁰⁷ Bkz. Abraham Danon, "La Communaute Juive de Salonique, au XVIe et Siecle," REJ., 1900, XLI, 80.

⁸⁰⁸ Hahambaşılara verilen beratlarda, böyle durumlarda chl-i örf taifesinin hahamlara kesinlikle karışamaması gerektiği önemle belirtilmiştir. (Bkz. BOA., GMD, Nu. 17, sh. 99-100).

Ölümden beter olan bu cezaya uğrayan Yahudiler, cezalarının kaldırılması için her çareye başvuruyorlardı. Hatta bunun için Türk yöneticilere ve son dönemlerde, yabancı elçilere de müracaat ediyorlardı.⁸¹⁰

Herem cezasını tamamlayan Yahudi, bu cezadan kurtulmak için hahamın önüne gidiyor ve ona pişmanlığını bildiriyordu. Haham da ona: "Ben seni bağışlıyorum, Tanrı da seni affetsin" diyordu.⁸¹¹

Hahamlar, herem cezası verebildiği gibi, diğer cezalar da verebiliyordu. Onların, hapis cezası verebilme hakları da vardı. Ancak onlar, cezaları devlet görevlileri marifetiyle icrâ edebilirdi. Nehama, Selanik Yahudilerinin, Türklerce bilinmeyen gizli hapishaneleri de olduğunu kaydetmiştir.⁸¹²

Hahamların falaka cezası uyguladıkları da olmuştur.⁸¹³ Bu cezanın uygulayıcısının kim olacağı hususu, Osmanlı belgelerine de geçmiştir. Kudüs Hahambaşısının, Yahudiliğin kurallarını ihlal eden bir Yahudiye elli üç deynek vurma, Hahambaşının böyle bir yetkisinin olup olmadığının tartışılmasına yol açmıştır. Belgeden anlaşıldığına göre, Hahambaşıya verilen beratta; "...âyinleri üzere te'dîb olunmak..." ifadesi, Hahambaşı tarafından yanlış tefsir edilmiştir. Belgede bu husus şöyle belirtilmiştir: "...verilen berat-ı âlişân şurutunda münderic ise de, 'âyinleri üzere te'dîb olunmak' tabirinin bu makûle darb ve işkenceye şâmil olamaması melhûz olduğu misillü Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de mütemekkin her sınıf teb'a-i Devlet-i Aliyye'den bir güne cünha ve kabahati zuhur edenler haklarında lâzım gelen te'dîbât-ı kânûniyenin Hükümet tarafından icrâ olunmakda olması cihetiyle Hahambaşı-i mersûmenin hod be hod darb eylemesi şurutlarına ve nizâmât-ı mevzûia ve usûl-i idare-i mülkiyeye muğâyir..."⁸¹⁴

Yahudilerin olduğu gibi, Dönmelerin de Bet-Dinleri vardı. Dönmelerin her mezhebinin Bet-Dini ayrı idi. Bir mezhebin Bet-Dini diğerinin işlerine müdahale edemiyordu. Fakat şüpheli durumlarda

⁸⁰⁹ Bkz. Nehama, VI/125.

⁸¹⁰ Bkz. Nehama, VI/125.

⁸¹¹ Nehama, VI/125.

⁸¹² Bkz. Nehama, VI 126.

⁸¹³ Bkz. Nehama, VI/125.

⁸¹⁴ BOA., Cevdet, Adliye, 2363, Lef 2.

diğer mezheb hâkimlerinin kararları ışığında hareket edebiliyorlardı. Bazan, Dönmelerin tamamını ilgilendiren durumlarda, üç mezhebin hâkimleri bir araya gelerek bir kurul oluşturuyor ve Dönmele-
rin tamamını bağlayıcı kararlar alıyordu. Dönmeler de hahamların-
dan çok korkuyorlardı. Onların ellerindeki en önemli silah, Yahudi
Hahamlarının gibi Herem cezası idi. Bu ceza ölüm cezası ile eş
değerde idi. Bu cezaya çarptırılan kişi cezadan kurtulmak için her
cezaya boyun eğiyordu.⁸¹⁵

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Yahudi mahkemeleri, Ya-
hudilerin aralarındaki davalara bakıyor, şayet bir Yahudi ile olan
anlaşmazlığını halletmesi için başka dinden olan biri de bu mahke-
melere müracaat ederse, o davaya da bakıyordu. Ayrıca, Yahudi
mahkemelerinin, falaka, hapis ve Herem cezası verme yetkileri
olduğu için, suç işleme temayülünde olanlara karşı caydırıcı gücü de
vardı.

B. YAHUDİLERİN EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Yahudileri, diğer Gayrimüslim unsurlar gibi, inanç ve
ibadet özgürlüğü yanında, eğitim özgürlüğüne de sahipti. Müslü-
manların eğitimi Müslüman âlimler, Hristiyanların eğitimi Kilise
mensupları tarafından, Yahudilerin eğitimi de Yahudi din adamları
yani hahamlar tarafından veriliyordu.

Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler, hemen okullar açtı-
lar. Özellikle Selanik'te, ünlü hocalar tarafından birçok okul kuruldu.
1500-1550 yılları arasında; Messer Leon, Salomon Halevi, Yosef
Fassi, Yosef Taytacaç ve Abraham Baruh gibi ünlü hocalar tarafın-
dan kurulan okullar, Yahudi cemaati için önemli hizmette bulun-
du.⁸¹⁶

Tanzimattan önce, Osmanlı Yahudilerinin genel olarak iki tip
okulu vardı. Bunlar Hevrot (Hevralar) ve Yeşivot (Yeşivalar) idi.⁸¹⁷

Yahudi topluluğu olan hemen hemen her yerde Hevralar
vardı. Ancak bu okullarda temel dinî bilgiler⁸¹⁸ ile İbranice, Judeo-

⁸¹⁵ Bkz. Nehama, VII/ 583.

⁸¹⁶ Emmanuel, 102.

⁸¹⁷ Bora, 153.

⁸¹⁸ Baudin, 54.

İspanyolca ve dört işlem öğretilirdi. Daha sonra haham olmak isteyenler Yeşivaya geçirdi.⁸¹⁹

Osmanlı Yahudilerinin eğitim kurumlarının durumu, 19. yüzyılın sonlarına kadar hemen hemen aynı idi. Halka şeklinde yere oturan öğrenciler, bir hahamın gözetiminde ders görürlerdi.⁸²⁰

Yeşivalar, bir tür haham okulu idi. Bu okullarda, genellikle Şulhan Aruh, Talmud ve tefsirleri okutulurdu.⁸²¹ Ayrıca bu okullarda, bazı dönemlerde; felsefe, matematik, astronomi gibi dersler de okutuluyordu. İlk dönemlerde, Felsefe yanındaysa Latince, Arapça ve diğer klasik diller de öğretiliyordu. Bu derslerin yanında her birinin hocası ayrı idi. Her hoca, öğrencilerini kendi evinde veya bir zengin evinde toplayarak ders verirdi.⁸²²

16. yüzyılda Selanik'te en önemli okul, Samuel de Medina tarafından kuruldu. Bu okulda ünlü hahamlar yetişti. Samuel de Medina, kendine has bir öğretim metodu takip ediyordu. Talmud'un bir bölümünü öğrencileri arasında paylaştırarak, onlardan yazılı olarak bunun tefsirini yapmalarını istiyordu. Daha sonra aynı yerleri birlikte tefsir ediyorlar ve bu, öğrencilerin hatalarını ve doğrularını daha iyi anlamalarını sağlıyordu.⁸²³ Ancak, Archives Israélites de France'da 1841'de yayınlanan yazarı belli olmayan bir makaleden anlaşıldığına göre, bu dönemde, Osmanlı Yahudilerinin okullarında sözkonusu metod kullanılmıyor, daha çok Tanah üzerinde yoğunlaşıyordu.⁸²⁴

Yahudi okulları, ya cemaat tarafından sağlanan bağışlarla, ya da zenginlerin yardımları ile kuruluyordu. Yasef Nasi gibi, Osmanlı Devleti'nde etkili olmuş önemli Yahudiler, okul açarak masraflarını kendileri karşılıyordu. Yeşivalar, çoğunlukla bir Yahudi bilgin veya ilme önem vererek kendisine büyük kütüphane kuran zenginlerin ölümünden sonra açılıyordu. Ölen kimsenin vasiyeti üzerine, ondan kalan özel kütüphane, bir genel kütüphane haline getiriliyor ve fakir

⁸¹⁹ Bkz. Emmanuel, 102.

⁸²⁰ Bkz. "Les Juifs de l'Orient", Archives Israélites de France (AİF), Nu: 2 (1841), sh. 271.

⁸²¹ Bkz. Emmanuel, 102; Galanté, İstanbul..., 149.

⁸²² Bkz. Emmanuel, 102-104.

⁸²³ Bkz. Emmanuel. 104.

⁸²⁴ "Les Juifs de l'Orient", AİF, Nu: 2 (1841), sh. 71.

çocuklar toplanarak burada okutuluyordu. Bu çeşit kuruluşlar, Türk vakıf sistemine benzer bir nitelikte idi.⁸²⁵ Bazı zengin Yahudiler de, kendi çocuklarının eğitimi için hahamlardan özel hoca tutuyorlardı.⁸²⁶

Osmanlı Devleti'nde, Hevralar ve Yeşivalar yanında bir de Talmud-Tora denilen yerler vardı. Bu kuruluşlar, okulları, öğrencileri ve hocaları desteklemek için kurulmuştu. Daha sonra buralar, din bilimlerinin okutulduğu yerler haline geldi.⁸²⁷

1520'de Selanik'te bir Talmud-Tora kuruldu. Burası hem okul, hem merkezî sinagog ve hem de Yahudilerin buluşma yeri haline geldi. Yahudi cemaatinin uyması gereken kurallar burada ilan edilir,⁸²⁸ iyi ve kötü haberler orada duyulur, şehrin büyüklerinin ardından orada ağlanır, veba hastalığından ve kuraklıktan kurtulmak, Sultan'ın sağlığı ve Ordunun başarısı için orada dua edilirdi.⁸²⁹ Talmud-Tora, giderek Osmanlı Yahudilerinin geleneksel okullarının genel adı haline geldi. Osmanlı Yahudileri, ilk dönemlerde okullarında İbranice, Gramer ve dînî öğretim yanında Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese gibi dersler okudukları halde, Sabatay Sevi hareketinin cemaatte yaptığı tahribattan sonra, sadece basit dînî eğitim yapmaya başladılar. Galanti, Tanzimat Döneminin başladığında, Yahudi okullarında, gramersiz İbraniceden başka Matematiğin sadece dört işleminin okutulduğunu kaydetmiştir.⁸³⁰

Tanzimat Döneminde Yahudi okullarını modernleştirerek günün şartlarına uygun bir eğitim vermesi için gayret gösterenler, bazı fanatik hahamların mukavemetleriyle karşılaşmıştır. 1854 yılında, Piripaşa'da Abraham Kamondo'nun himaye ve yardımıyla kumlan modern Yahudi ilkokulu, bazı hahamların boy hedefi haline gelmiştir. Hahamlar, bu okulda Fransızca da öğretilmesini günah olarak görmüşler ve bu okula destek olduğu için Abraham Kamondo'yu herem cezasına çarptırmışlardır.⁸³¹

⁸²⁵ Baudin, 55.

⁸²⁶ Bkz. "Les Juifs de l'Orient", AİF, Nu: 2 (1841), sh. 271.

⁸²⁷ Bkz. Emmanuel, 104.

⁸²⁸ Nehama, II/110.

⁸²⁹ Bkz. Emmanuel, 105.

⁸³⁰ Bkz. Galanti, Türkler..., 152-153.

⁸³¹ Bkz. Galanté, Document..., 8.

Hahamların mukavemeti yüzünden, Tanzimat döneminde açılan modern okullara Yahudilerce rağbet edilmemiştir. Tıp Fakültesine, açılışından ancak otuz dört yıl sonra ilk Yahudi öğrenci kaydolmuştur. 1842'de açılan Ebelik kurslarına, Musevî ebelerin devam etmeleri için, Hükümet tarafından 1258/1842'de Hahamhane'ye davetname gönderilmiş, ancak Yahudi ebelerce bu davet itibar görmemiştir.⁸³² 1868'de kurulan Galatasaray Lisesi'ne, uzun zaman Yahudi öğrenci gitmemiştir. Yahudiler günah saydıkları Fransızca eğitim yapan bir Türk okulunda, çocuklarını Hristiyanların eğitimine bırakmak istemedikleri için ilk zamanlar, Galatasaray Lisesi'ne rağbet etmemiştir. Ayrıca, 1867'de Rüşdiyelere Gayrimüslim çocuklarının da kabul edilmeye başlanmasına rağmen Yahudilerden bu okula pek az rağbet eden çıkmıştır.⁸³³

Osmanlı Yahudileri, eğitimde, merkezi Paris'te bulunan Alliance Israélite tarafından açılan okullar ile yeni bir döneme girmiştir. 1875'te Alliance Israélite İstanbul'da ve daha sonra da ülkenin diğer şehirlerinde okullar açmaya başlayınca hahamlar, Piripaşa'da açılan okula gösterdikleri gibi karşı tepki göstermiştir. Hatta Kudüs hahamları, Alliance'a karşı bir afarozname yayınlamıştır. Bu yüzden Alliance, açtığı okullarla dinî yıkmayı hedef almadığını isbatlamak için okullarını aynı zamanda ibadethane haline getirmiştir. Alliance'ın açtığı okullarda, sabah dersten önce ve akşam dersten sonra öğrenciler öğretmenleri ile birlikte ibadet ediyorlardı.⁸³⁴

Hasköy'deki Şûle-i Maarif adlı Yahudi mektebine, 1895 yılının da iki sınıf daha ilave edilerek haham olacak çocukların da okutulmasına karar verildiğinde hahamların istedikleri üç şart, o dönemdeki hahamların zihniyetini anlatması bakımından önemlidir. Bu şartlar şunlardır:

- Haham sınıflarında Türkçe okunacak, kefare lisanı olan Fransızca okutulmayacak.
- Haham adayları, modern rahlelerde değil, kanepelerde oturacak; çünkü modern rahle Frenk işidir.

⁸³² Bkz. Galanti, Türkler..., 153.

⁸³³ Bkz. Galanté, Document..., 8.

⁸³⁴ Bkz. Galanti, Türkler..., 154.

- Sınıf soba ile değil, mangalla ısıtılacak; zira soba da Frenk işidir.⁸³⁵

L'Univers İsrâélite'te yayınlanan bir raporda da Alliance'ın okullarına karşı gösterilen tavırdan bahsedilmiştir. Bu raporda, 1873'ten beri kurulan okullara çoğu Yahudilerin, özellikle de hahamların iyi gözle bakmadığı, hahamların düşmanlıklarını açık ve gizli olarak devam ettirdiği, bu yüzden birçok ailenin çocuklarını Alliance'ın açtığı okullara göndermekte tereddüt ettiği anlatılmaktadır; ancak, bu tavrın giderek değiştiği belirtilmektedir. Bu raporda, Alliance'ın açtığı okullara yapılan en büyük eleştirinin, bu okullara devam eden çocukların dinî duygularının zayıflaması olduğu belirtilmekte ve bunun da doğru olduğu itiraf edilmektedir.⁸³⁶

Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğu, Alliance'ın okullarına ilk zamanlar şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, sonraları bu okulları tercih etmeye başlamışlar ve maddî manevî yönden desteklemişlerdir. Bunda, Alliance'ın sistemli çalışması etkili olmuştur. Bu husus, Alliance İsrâélites Universelles'in temsilcisi Sam. Hirsch'in, Türkiye Okulları Merkez Komitesi'ne 1873'te gönderdiği rapordan anlaşılmaktadır. Bu raporda, Türkiye'nin Avrupa yakasındaki İstanbul, Edime, Selanik, Larisa, Varna, Rusçuk v.s. şehirlerinde yaşayan Yahudilerin okullarının durumu ve Alliance'ın başarılı olması için gerekli olan çalışmaların ne olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca, raporu hazırlayan, yaptığı temaslardan bahsetmektedir. Örneğin, Hasköy ve Balat'ta kurulacak okul için yapılacak çalışmaları şöyle özetlemiştir: Alliance Komitesinin üç üyesi ile her mahalleden en etkili ve en liberallerinden oluşacak bir komite kurulacak, Hasköy ve Balat'ta birer okul açacak. Zengin aileler çocuklarını oraya gönderecek ve ayda ortalama on Frank verecektir. Her paralı öğrencinin karşılığı olarak bir öğrenci parasız okuyacak. Okullarda iki haham, bir Türkçe hocası ve bir de Alliance'ın göndereceği hoca olacaktır.⁸³⁷

Alliance'ın gayretleri kısa zamanda semere vermeye başlamış ve Osmanlı Yahudilerinin eğitim işleri önemli ölçüde Alliance'ın

⁸³⁵ Bkz. Galanti, Türkler..., 155.

⁸³⁶ Bkz. N. A. Mallah, "L'instruction Religieuse à Salonique", L'Univers İsrâélite (Ul), XLI, Nu. 12. 1886, sh. 370.

⁸³⁷ Sam. Hirsch, "Rapports Adressé au Comité Central sur les Ecoles de Turquie", Bulletin de l'Alliance (BA), Nu. yok, 1873, sh.124-141.

gönderdiği adamların denetimine geçmiştir. Loria, İstanbul'daki Alliance'ın etkisini şöylece özetlemiştir: "2400 öğrencinin devam ettiği ve 25 öğretmen ve müdür tarafından yönetilen 13 okul, erkek öğrenciler için 4 çıraklık okulu, genç kızlar için 4 el sanatları okulu. İşte iki kelime ile Alliance İsrâélite'in parasını ve gayretini harcayarak ortaya koydukları."⁸³⁸ Baudin de, Alliance İsrâélite'in eğitim konusunda insiyatifi ele aldığını kaydetmiştir.⁸³⁹ Bulletin de l'Alliance'ta 1908'de yayınlanan bir makalede, Türkiye'de kurulan Alliance okullarının 40 yıldır hizmet gördüğü ve Yahudiler arasında iyice yayıldığı anlatılmaktadır. Bu makalede, Alliance'ın denetimindeki okullar sayesinde Yahudilerin yeni siyasî organizasyonlara katıldığından bahsedilmekte ve 1908 yılında yapılan seçimlerde Sasson'un Bağdat, Faracci'nin İstanbul, Karasso'nun Selanik ve Masliyah'ın da İzmir milletvekili seçildiği belirtilmektedir. Bu son ikisinin Alliance'ın okullarında eğitim gördüğü vurgulanmaktadır.⁸⁴⁰

Alliance'ın açtığı okullarda Türkçe, İbranice ve Fransızca eğitim verilmiştir. Ancak her zaman ağırlık Fransızca'da olmuştur. Bunda, Alliance'ın merkezinin Paris'te olması etkili olmuştur. Yahudilerin aralarında da Fransızca konuşmaya başlamaları üzerine bazı Yahudiler, Türkçe eğitimin önemli olduğunu savunmuşlardır. Onların gayretleri neticesinde bu okullarda Türkçe eğitime de önem verilmiş, bazı okullara Türkçe adlar verilmiştir.⁸⁴¹

C. YAHUDİLERİN LİSANLARI

Osmanlı Yahudileri, lisan bakımından mütecanis bir topluluk değildi. Osmanlı Yahudilerinin lisanları, geldikleri yere, yaşadıkları bölgeye, yaptıkları işe, hatta sayılarının çok veya az olmasına göre değişiyordu.

Türkler fethettiklerinde, Bursa'da, Edirne'de, Selanik'te, İstanbul'da az sayıda Yahudi ile karşılaşmıştı. 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk topraklarına göç etmeye başlayan Yahudiler, kendilerine mahsus mahalleler teşkil etmiş ve orada kendi örf ve

⁸³⁸ J. Loria, "Les Juifs de Constantinople et l'Alliance Israélite Universelle", Uİ., I., Nu. 10, 1895, sh. 298.

⁸³⁹ Bkz. Baudin, 58.

⁸⁴⁰ Bkz. "İsrâélites de Turquie", BA, Nu. 70. 1908. sh.73-75.

⁸⁴¹ Bkz. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, 1040.

adetlerine uygun olarak yaşamışlar, yeni ülkelerinin lisanını öğrenmeye pek gayret etmemişlerdir. Türk mahallelerinde yaşayan Yahudiler biraz Türkçe öğrenmişler, ancak toplu olarak bir mahallede yaşayan Yahudiler, sadece işlerini görecek kadar Türkçe öğrenmişlerdir.⁸⁴²

Portekiz'den göç eden Yahudiler, sayıları İspanyolca konuşanlara nisbetle az olduğu ve Portekizcenin İspanyolcaya çok yakın bir dil olduğu için, bir asır sonra İspanyolca konuşmaya başlamışlardır.⁸⁴³ İspanya ve Portekiz'den göç eden ve Sefarad adıyla anılan bu Yahudiler, İbranice ve Türkçeden bazı kelimelerin de karıştığı Judeo-İspanyol veya Ladino denilen bir dil konuşuyorlardı.

Portekiz Yahudileri gibi, Romaniot (Bizans döneminden kalan Yahudiler) Yahudiler de sayılarının az olması sebebiyle İspanyol kökenli Yahudiler tarafından asimile edilmişler ve İspanyolca konuşmaya başlamışlardır. Ancak, Doğu-Avrupa ve Rusya menşeli Yahudiler, Yiddiş denilen dillerini konuşmaya devam etmişlerdir.⁸⁴⁴ Eşkenaz olarak adlandırılan bu Yahudiler, Sinagoglarında da bazı duaları bu dille okuyorlardı.⁸⁴⁵ Bununla beraber, Osmanlı Yahudilerinin dilleri, Ladino ve Yiddiş ile sınırlı değildi. Devletin çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudiler, bulundukları yerlerin özelliğine göre çeşitli diller konuşuyorlardı. Özellikle Mezopotamya ve Arapların yaşadığı bölgelerde Arapça hatta Aramca konuşan Yahudiler vardı.⁸⁴⁶

Osmanlı Yahudileri arasında 19. yüzyılın başlarından itibaren, Türkçe bilmemekten dolayı geri kalındığına dair fikirler oluşmaya başlamıştır. 1840'ta, İstanbul ve Tevabii Hahambaşısı Moşe Fresko, Yahudilere hitaben neşrettiği bir beyannamede, Türkçenin önemini ve Türkçe öğrenmenin lüzumunu anlatmış ve Yahudilere Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmiştir.⁸⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Alliance Israélite'in okullar açmaya başlaması ile birlikte Yahudiler

⁸⁴² Galanti, Türkler..., 148-149.

⁸⁴³ Galanti, Türkler..., 150-151.

⁸⁴⁴ Galanti, Türkler..., 151.

⁸⁴⁵ Bkz. İlber Ortaylı, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul 1992, 502.

⁸⁴⁶ Bkz. Ortaylı, 502.

⁸⁴⁷ Bkz. Avram Galanti, Türk Harsı ve Türk Yahudisi, İstanbul 1953, 7.

arasında Fransızca da yaygınlaşmaya başlamıştır. Öyleki 19. yüzyılın sonlarına doğru birçok Yahudi ailesi hemen hemen ana dilleri gibi aralarında Fransızca konuşmaya başlamıştır. Bu husus, 1895'te, L'Universe İsrâélite'de yayınlanan bir makalede şöyle anlatılmıştır: 'Alliance eğitiminin İstanbul Yahudileri arasında yayılmasının en ilgi çekici sonuçlarından birisi de Engizisyon'un sürgün ettikleri tarafından İspanya'dan getirilen eski Kastilya lisanının tedricî olarak kaybolmasıdır.

Başka bir göğün altına, yabancı bir toprağın üzerine yerleştirilmiş olan sürgünler, nankör bir vatan için anlaşılmaz bir bağlılıkla, kendilerini inkâr eden ülkenin dilinden başka bir dil konuşmamaya devam etmişlerdi. İbranice, Arapça, Türkçe ve Yunanca-dan ödünç alarak zenginleştirilmiş deforme bir taşra şivesi haline gelen Torquemada ve Ferdinand'ın lisanını babadan oğula bir miras gibi devretmişlerdi... Yeni anlayış, onları yeni kalıba mecbur ediyor. Yahudi, dünyanın en güzel lisanı olan Yunanca, Almanca, İtalyanca ve Fransızca'yı⁸⁴⁸ kendisine mal ediyor ve kendisini bu dillere uyduyor. Fakat İstanbul Yahudileri, Alliance'ın öncüleri tarafından Kastilya lisanından kurtarılarak, onların arasına özellikle Mollier'in dili yerleştirildi. Galata, Pera ve Ortaköy'de yaşayan Yahudi aileler, Fransızca'yı hemen hemen ana dillerine yakın bir şekilde ortak kullanıyorlar. Çok yakın bir zamanda, İspanyol şivesi, yerini sadece salonlarda değil, ticarî ilişkilerde, günlük münasebetlerde, çarşıda-pazarda, hatta okullarda olduğu gibi yerini Fransızcaya bırakacak."⁸⁴⁹ Her ne kadar bu makalede, Fransızcanın Türkiye Yahudileri arasında yaygınlaştığından gururla bahsedilse de bazı Alliance okullarının müdürlerinin merkeze gönderdikleri raporlarda, Yahudi cemaatinin ülke dili olan Türkçeyi bilmemelerinin onların gelişmesinin en büyük engeli olduğu da belirtilmektedir.⁸⁵⁰

⁸⁴⁸ Bu makalenin yayınlandığı günlerde, Fransız Genel Kurmayında Kurmay Yüzbaşı olan Yahudi Dreyfüs, casuslukla suçlanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Bu olaydan dolayı, Fransa'da Yahudiler aleyhine gösteriler yapılmıştır. Yahudiler, dünya çapında Dreyfüs'ü savunmak için dayanışmaya girmiştir. (Dreyfüs Meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Sharon, İsrail..., 241- 246.)

⁸⁴⁹ J. Loria, "Les Juifs de Constantinople et l'Alliance Israélite Universelle", Ul.,I., Nu. 10, 1895, sh. 300; Ul.,I., Nu. 12,366- 367.

⁸⁵⁰ Bkz. Bora, 168.

Osmanlı Yahudilerinin Türkçe öğrenmek istemelerinin diğer bir sebebi de İttihat ve Terakki döneminden önce, Devlet otoritele-
rinin Türkçenin Gayrimüslimlere de öğretilmesine önem vermesi-
dir. 10 Mayıs 1894'te Aydın Valisi Kamil Paşa, Alliance'ın deneti-
minde olan bir okulda yaptığı konuşmada, öğrencilerin ana dillerin-
den sonra Fransızca ve İngilizce değil, Türkçe öğrenmeleri gerekti-
ğini vurgulamıştır.⁸⁵¹

Osmanlı Yahudileri, ancak 1900 yılında, Türkçeyi öğrenmek
için topyekûn bir teşebbüse geçmiştir. Dersaadet ve Tevabii Ha-
hamhanesi, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderdiği 168 sayı ve
24 Nisan 1900 tarihli yazı ile; "... her nasılsa şimdiye kadar lisan-ı
millî olarak muhafaza edilmiş olan İspanyolcanın ortadan
kadirilmesine ve mekâtib-i mevcûde-i Museviyye'de tedrisat-ı Os-
manî'yi üssül-esas ittihaz..." etmeye karar verdiklerini bildirmiştir.
Ayrıca, Hahamhane'den gönderilen bu yazıda, Türkçe'nin sadece
okullarda değil halkın her kesimine öğretilebilmesi için "Ta'mîm-i
Lisan-ı Osmanî Komisyonu" adıyla bir komisyon kurulmasına müsa-
ade edilmesi istenmiştir.⁸⁵²

Hahamhanenin bu isteği, 10 Cemaziyevvel 1318 (5 Eylül
1900)'de Meclis-i Mahsus tarafından kabul edilmiştir.⁸⁵³

D. OSMANLI DEVLETİ'NDE KABBALİST HAREKETLER

9. yüzyılda Torath-Hassod "Gizli Kanun" adı ile tanınan daha
sonra da Kabbala "Gelenek" adını alan ve Maymonides'in ölümün-
den sonra İspanya'da gelişen Yahudi Mistisizmi; 16. yüzyılda, Os-
manlı Devleti'nin sınırları içinde olan Safed'de, İspanya'dan göç
eden Yahudiler arasında önemli etki yapmıştır. Kabbala ilmi; varlı-
ğın gizemi, yaratılış, önceden olmuş ve sonradan olacak, hayatın
sırrı, yıldızların Dünya üzerindeki etkisi, rüyaların açıklanması, şey-
tanların ve kötü ruhların kovulması, hatta muska yapılması gibi
konularla ilgilenmiştir.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ Bkz. Bora, 168.

⁸⁵² Bkz. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1318. Ca. 6.

⁸⁵³ Bkz. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1318. Ca. 6, Lef 5.

⁸⁵⁴ Bkz. Eminmanuel, 278.

Tevrat'taki her harfin, her kelimenin, her satırın mistik bir anlamı olduğu temel fikrine sahip olan⁸⁵⁵ Kabbala'nın menşei, 2. yüzyıla kadar dayanır. Ancak, Kabbala, Zohar kitabının yayınlanmasıyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Zohar, Kabbalist faaliyette bulunanların kutsal kitabı haline gelmiştir.⁸⁵⁶ Şimon Bar Yohay'a atfedilen, ancak büyük bir ihtimalle 13. yüzyıl İspanyolu Yahudi bilgincilerinden olan Moşe de Leon tarafından yazılan Zohar, Tevrat'ın ilk beş kitabının ve diğer bölümlerinin mistik yorumundan meydana gelmiştir⁸⁵⁷

Ortaçağ Avrupa'sında, Yahudilere yapılan zulümler, Kabbala'nın gelişmesinde en önemli âmil olmuştur. Yahudiler arasında, Avrupa'da gördükleri zulümlerden dolayı antik Mesih fikriyatı canlanmış, İsrailoğullarının sürgünden ancak Mesih tarafından kurtarılabilceği inancı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Yahudiler, başlarına gelen felaketleri, Mesih'in gelişinin yakın olduğunun habercisi olarak görmüşlerdir.⁸⁵⁸

Kabbalist faaliyetlerin merkezi, daha önce Kurtuba iken, Yahudi göçmenler sebebiyle bu merkez, 16. yüzyılda Safed olmuştur.⁸⁵⁹ Bununla beraber, Selanikte de Kabbalist fikirler yayılma imkânı bulmuştur. Selanik'te Yosef Taitacaç'dan itibaren Kabbala tahsil edilen bir okul meydana getirilmiştir. O dönemde, Selanik'te yaşayan ünlü Kabbalistler arasında Salomon Alkabiz ve Haim Ovadia da vardır. Bu dönemde, Selanik'te yaşayan Yahudiler arasında, geceyarısı kalkıp "Tapmak" için ağlamak, Yom Kippur gecesinde önce, nefsi kırmak için, kendisine her türlü eziyeti yapmak âdeti ortaya çıkmış, mistik fikirler epeyce yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu mistik fikirler, birçok dindar Yahudinin Kudüs ve Safed'e göç etmesine neden olmuştur.⁸⁶⁰

Safed, İspanya Yahudilerinin göçü ile Yahudi dinî ilimlerinin merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Safed Yahudilerinin en

⁸⁵⁵ Roth, 317.

⁸⁵⁶ Sachar, 275.

⁸⁵⁷ Sharon, İsrail..., 198.

⁸⁵⁸ Sharon, Türkiye..., 68.

⁸⁵⁹ Bkz. Sharon. 68; Perle Epstein. Kabbala Musevi Mistiklerin Yolu. Çev. Nusret Karayazgan-Şiyma Barkın, Dharma Yayınları, İstanbul 1993, 35.

⁸⁶⁰ Bkz. Emmanuel, 279- 281.

önemli atılımı, Sanhedrin'i yeniden diriltme çabası olmuştur. 16. yüzyıl Yahudi din adamlarından Yaakov Beirav, Safed'de Sanhedrin'i yeniden diriltmeye çalışmıştır. Bu gayeyle o, dört Yahudi bilginine "Semiha"⁸⁶¹ vermiştir.

Beirav'ın Semiha verdiği Yahudi bilginlerinden Yosef Karo, o güne kadar dağınık bir durumda olan Yahudi hukuk kurallarını düzenleyip bir kitap haline getirmiştir. Şulhan Aruh ismindeki bu eser, bütün Yahudi dünyasında kabul görmüştür.⁸⁶² Yosef Karo da etrafında meydana gelen mistik havadan etkilenmiştir. Karo, kendisini Mesih'in habercisi olarak gören Salomon Molho'nun^(*) yüksekten atmalarına inanmış, onun yakılmasından derin bir üzüntü duymuş ve kendinin de onun gibi, aziz bir kurban olarak yakılmasını arzu etmiştir.⁸⁶³

Yahudi mistisizmi, 16. yüzyılda üç Kabbalist tarafından temsil edilmiştir. Bunlar, Moses Cordovero, İsak Luria ve Haim Vital'dir. Bu Kabbalistler, Sabatay Sevi'yi ortaya çıkaran ortamı hazırlamıştır. Şimdi bu Kabbalistleri sırasıyla ele alalım.

1. Moses Cordovero

16. Yüzyılın ünlü kabbalisitlerinden olan Moses Cordovero, 1522'de doğmuştur.⁸⁶⁴ Kayınpederi Salomon Alkabis ile birlikte Safed'de, kendilerine Haverim (Yoldaşlar) adını veren bir grupta Kabbalist faaliyetler yapmıştır. Bu mistikler her gün toplanıyorlar ve

⁸⁶¹ Semiha; göreve tayin etme, yetki verme manasına gelir. İcazet.

⁸⁶² Bkz. Sharon, Türkiye..., 58-60.

^(*) **Salomon Molho:** Portekizli bir Konverso aileye mensuptur. 1525'te Yahudiliğe dönmüş, sünnet olmuş ve adını değiştirmiştir. Bir ara Selanik'te bulunmuş, Yosef Karo ile tanışmış ve Yosef Taitacaç'ın okuluna devam etmiştir. Molho, Selanik'te yayınladığı bir kitap ve yaptığı konuşmalarla adını Avrupa'da duyurmuştur. Mesih olduğuna inanan Molho, Roma'yı etkileyen sel felaketini ve Portekiz'de meydana gelen zelzeleyi önceden tahmin etmiş ve kendisine umut bağlanmasını sağlamıştır. Molho, Kurtuluş'un Yahudi takvimine göre 5300 (1540)'de gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Avrupa'da meydana getirdiği Mesihî hareketten dolayı Sabatay Sevi hareketinin oluşmasına da etkisi olan Salomon Molho, Bologna'da tutuklanmış ve Hristiyanlığa geçmeyi reddettiği için 1532'de yakılarak öldürülmüştür. (Sharon, İsrail..., 201-202).

⁸⁶³ Bkz. Sachar, 277.

⁸⁶⁴ P. Epstein, Kabbala..., 36.

kutsal konuları konuşuyorlar, günaha yolaçtığı için öfkeden kaçınıyorlar, yemekten önce ve yatmadan önce tövbe ediyorlardı.⁸⁶⁵ Bunlar, Moses Cordevero'nun talimatlarını uyguluyorlar ve günlük dualarda okudukları ahlâkî bir takım öğretileri içeren on üç prensibi uygulayarak buna uygun davranış geliştirmeye çalışıyorlardı.⁸⁶⁶

Cordevero'ya göre mistik, bu on üç niteliği uygulayarak kendi bedenini, bütün kâinatı içine alan bir ağaç gibi düşünmeyi öğreniyordu.⁸⁶⁷ Mesela, mistik, "alçakgönüllülük üzerine düşünmek istediği zaman, bu ağacın en üst dalları olan Tanrı'nın Tacı'nı kendi başıyla karşılaştıracaktır. Bu yolla, başını küstahça başka insanların daha yükseğe dikerek yürümemesi gerektiğini her zaman anımsayacaktır.

Ayrıca, otomatik olarak, baş ve beyin veya içindeki düşüncelerle bir bağlantı kuracak ve böylece her zaman düşüncelerini toplayıp, onları Tanrı'ya yönlendirecektir. Alnını göz önüne getirmekle, insanlara açık ve hoş davranması gerektiğini hatırlayacaktır. Kulaklar ona, faydalı bilgiye açık, fakat iftira ve faydasız gevezeliklere kapalı olmayı, açık gözler merhameti, kapalı gözler ise baştan çıkarmaya karşı güçlü olmayı hatırlatacaktır. Burundan çekilen her solukla nezaket ve iyilik, horuldamakla ise öfke hatırlanır. Aydınlık bir yüz neşeyi, iyi huyluluğu ve keskin yargılama yokluğunu simgeler. Ağız, iftira ve gaddarlık barındırmayan akıl ve bilgelik dağıtır."⁸⁶⁸

Cordevero'nun, Safed'de meydana getirdiği topluluğa, Mısır'dan göç eden İsak Luria da katılmıştır. Luria, kısa sürede kendisini bu topluluğa kabul ettirmiş ve Cordovero'nun ölümünden sonra bu topluluğun tamamen hâkimi olmuştur.⁸⁶⁹

2. İsak Luria

İsak Luria, 1534'te Kudüs'te doğmuş, Almanya göçmeni olan bir ailenin çocuğudur. Küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Bu yüzden onu Mısır'da yaşayan amcası Mordehay Francis himayesine

⁸⁶⁵ Bkz. Henri Sérouya, *La Kabbaie*, PUF., Paris 1964, 93-94.

⁸⁶⁶ Epstein, 38.

⁸⁶⁷ Epstein, 39.

⁸⁶⁸ Epstein, 39-40.

⁸⁶⁹ Epstein, 46-47.

almıştır. Luria, amcasının desteği ile Mısır'da Talmud tahsil etmiştir.⁸⁷⁰

Luria, Kahire'ye ticarete gelen bir Yahudiden satın alarak Zohar ile tanışmıştır. O, Zohar'dan çok etkilenmiş ve kendini tamamen Zohar çalışmalarına vermiştir. O günden sonra tamamen mistik bir hayat sürdürmeye başlamıştır. İnsanlarla münasebetlerini tamamen kesmiş ve Nil nehrinin kenarında inzivaya çekilmiştir. Ailesi ile bile görüşmekten kaçınmaya başlamış, ancak Şabat günleri onları ziyaret etmeye gitmiştir.⁸⁷¹

Luria, yaşadığı bu mistik hayat neticesinde gördüğü bir vizyondan dolayı, Mısır'dan ayrılarak ailesi ile birlikte Safed'e taşınmıştır. Orada bir grup kurarak Kabbalist faaliyetler yapmakta olan Cordevoro ve arkadaşları, Kabbala konusundaki derin bilgisinden dolayı Luria'yı hemen aralarına kabul etmişler ve saygılarından dolayı ona Ari (aslan) lakabı takmışlardır. Böylece Luria, Safed Kabbalistlerinin ustası olmuştur.⁸⁷² Luria, Safed'de, birlikte olduğu arkadaşları ile sıkı bir mistik disiplin içine girmişti. Onlar, günahlarından arınmak için günde 20-30 defa yıkanıyorlar ve acı otlar yiyorlardı.⁸⁷³ Luria, onlara fikirlerini anlatıyordu.

Luria'ya göre, bütün ruhlar Âdem ile beraber yaratılmıştır. Ancak onlar, organ şeklinde intişar etmiştir. Gözler, kulaklar, beyin, eller ve ayakların özel ruhları vardır. Bu ruhların her biri Âdem'in bir pırıltısıdır. Âdem'in yaratılışından sonra iyi ve kötü, aşağı ve üstün ruhlar karışmıştır. Dünya, iyi ve kötünün tamamen ayrılıp aslı günahın kaybolmasına kadar tamamen iyi olmayacaktır. Ruhlar içinde en kötüler Putperestlerin, en üstünleri de Yahudilerin ruhlarıdır. Ancak ne Putperestlerin ruhları tamamen kötü, ne de Yahudilerin ruhları tamamen iyidir. Yalnız, Mesih'in gelişi ile ahlâkî durum aslı günahattan önceki duruma gelecektir.

Bu olayın gerçekleşmesi için, özellikle Yahudilerin ruhları farklı insan ve hayvanlarda, hatta bazan nehirde, ağaçta ve taşta yaşayacaktır.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ Sécrouya, 95; Epstein, 45.

⁸⁷¹ Franco, 82; Roth, 318; Epstein, 45.

⁸⁷² Epstein, 46.

⁸⁷³ Bkz. Franco, 83.

⁸⁷⁴ Bkz. Gractz, IV/110.

Luria'ya göre, bazan dindar ve doğru insanların ruhları, diğer ruhlara destek olmak, onların düzelmesine yardım etmek için yer-yüzüne yeniden dönerler. Ona göre, İsrail halkının diğer halkların içine saçılmış olması, netice olarak dünyayı kurtarmak içindir. Zira dindar Yahudilerin temizlenmiş ruhları, onları mükemmel yapmak için diğer insanların ruhları ile birleşir.⁸⁷⁵ Luria'nın fikirleri ve eylemlerinden dolayı etrafında meydana gelen Kabbalist faaliyetler, Osmanlı Yahudileri arasında büyük etki yapmaya başlamıştır. Onun ölümünden sonra da Kabbalist faaliyetler durmamış, etrafında yetişen talebeleri ve eserleri vasıtasıyla devam etmiştir.

3. Hayim Vital

Luria'nın 1572'de ölümünden sonra, onun fikirleri Hayim Vital (1543-1620) tarafından yaygınlaştırılmıştır.⁸⁷⁶ Hayim Vital, İtalya menşe'li bir ailenin çocuğudur. Daha önce Şam'da yaşarken içinde hissettiği bir sezgiden dolayı Safed'e göç etmiştir.⁸⁷⁷

Hayim Vital, Safed'de Luria'nın en yakın ve heyecanlı öğrencisi oldu. Luria ile birlikte, Filistin'in ıssız çöllerinde dolaşüyor, ruhlarla içli dışlı olmak ve Kabbalanın sırlarına onlarla birlikte derinleşmek için mezarlıkları ziyaret ediyordu. Luria'nın son günlerine kadar onunla samimiyeti devam etti. Hatta not tutmayan Luria'nın anlattıklarını da o not aldı.⁸⁷⁸

Hayim Vital, Luria'nın ölümünden sonra, Luria'nın bütün sırlarını kendisine verdiğini ve Mesihliği ona miras olarak bıraktığını iddia etti. İlk önce yerleşmek için Kudüs'e gitti. Orada fikirlerini anlattı ancak pek taraftar bulamadı. Sadece kadınlar, vaaz ederken onun başının etrafında bir ateş hâlesi gördüklerini söylüyordu.⁸⁷⁹

Kudüs'te beklediği ilgiyi bulamayan Vital, Mısır'a gitti. Ancak orada da pek taraftar bulamadı. Kendisine fazla itibar edilmemesine sinirlenen Vital, Mısır'dakileri cahil olmakla, karılarını da, onların yokluğunda köleleri ile sefahat yapmakla suçladı. Oradan tekrar

⁸⁷⁵ Gractz, IV/III.

⁸⁷⁶ Gractz, IV/III.

⁸⁷⁷ Epstein, 44.

⁸⁷⁸ Epstein, 47.

⁸⁷⁹ Bkz. Franco, 84.

Kudüs'e döndü. Ancak, Kudüs valisinin kendisinden kehanetlerini gerçekleştirmesini isteyince, orada da tutunamadı ve Safed'e göç etti. Safed'de de ona kimse inanmadı. Oradan Şam'a gitmek mecburiyetinde kaldı.⁸⁸⁰

Hayim Vital, önceleri Şam'da hiç itibar göremedi. Onu sahte peygamber olarak gördüler. Ancak orada Luria'nın sohbetlerini yayınlamaya başlayınca birdenbire büyük bir üne kavuştu. Onun ünü sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmadı; birçok hayranı, İtalya, Polonya ve Almanya'yı terk ederek Vital'e yakın olmak için Şam'a göç etti.⁸⁸¹

Hayim Vital, Luria'nın sohbetlerini yayınlayınca, Luria'nın Kabbalist fikirleri, Osmanlı Yahudileri arasında uzun süre etkisini sürdürdü. Bilhassa Mesih fikri, canlılığını yitirmeyerek Sabatay Sevi'nin ortaya çıkmasının âmillerinden biri oldu.

4. Sabatay Sevi

Sabatay Sevi, 1626'da İzmir'de doğmuştur. Babası Mora'dan gelmiş İspanyol göçmenlerinden ve Türkler tarafından Kara Menteş lakabıyla anılan Mordehay'dır.⁸⁸² Babası, Sabatay Sevi'yi diğer kardeşleri gibi ticarete yönlendirmek yerine, onun okumaya karşı ıstıyakını göz önüne alarak, haham olmak üzere İzmir'in tanınmış hahamlarından İsac d'Alba'ya öğrenci olarak vermiştir.⁸⁸³ Sabatay Sevi, daha sonra Meşhur haham Yosef Eskapa'nın öğrencisi olmuştur.⁸⁸⁴ Kısa zamanda Talmud ve Kabbala konusunda uzmanlaşan Sevi, 15 yaşlarında iken okuldan ayrılıp kendi başına Kabbala tahsiline devam etmiştir.⁸⁸⁵ Kendini tamamen Zohar'ın ve diğer mistik eserlerin araştırmasına veren Sabatay Sevi, öz kardeşleri olan Elie ve Yosef'ten dahî uzak durmaya çalışmıştır. O, inziva hayatını tercih ederek günlerce oruç tutmuş, arınmak için her gün defalarca yıkanmıştır. Onun bu halinden endişe duyan ailesi, onu İzmir'in ünlü

⁸⁸⁰ Bkz. Franco, 84.

⁸⁸¹ Bkz. Franco, 85.

⁸⁸² Bkz. İ. Alaaddin Gövsa, Sabatay Sevi, İstanbul t.y, 15; Nehama. V/100; Abdurrahman Küçük. Dönemler Tarihi, Ankara 1993. 227.

⁸⁸³ Gövsa, 15; Küçük, 230.

⁸⁸⁴ Küçük, 231.

⁸⁸⁵ Sharon, Türkiye..., 71.

ailelerinden birinin Rahel isimli kızıyla evlendirmiştir.⁸⁸⁶ Ancak Sevi, hanımından uzak durmaya çalışmıştır. Bu yüzden hanımı boşanma talebinde bulunmuş ve Yahudi mahkemesi onları ayırmıştır. Ailesi, ilk karısını beğenmediğini düşünerek onu ikinci defa evlendirmiştir. Ancak Sabatay Sevi, ikinci hanımı ile de yakınlık kurmamış, kendisinin Tevrat'la evli olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁷

Sabatay Sevi, on sekiz yaşlarında semiha almış ve hahamlık yapma hakkı kazanmıştır. Fakat o hahamlık yapmamış, Kabbala çalışmalarına devam etmiştir.⁸⁸⁸ Tevrat'taki bazı sözlerin matematiksel hesaplarına göre 1648 senesinin Mesih'in geliş yılı olarak hesaplandığı için Mesih'in zuhurunu hayal etmekle vakit geçirmiştir.⁸⁸⁹ Sabatay Sevi, 1648 senesi yaklaştığı halde Mesih'in gelmediğini görünce, kendisinin Mesih olabileceği zehabına kapılmıştır. 1648 yılında, Polonya ve Ukrayna'da Yahudilerin katledildiğini (Kmielnitzk katliamı) duyunca, Luria'nın fikirleri ile sarhoş bir durumda bulunan Sevi'nin ruh dünyası alt üst olmuştur. Bu halet-i rûhiye içerisinde, kendisinin, Yahudileri sürgünden kurtararak Arz-ı Mevûd'a götürecek Mesih olduğu fikrine kapılmıştır.⁸⁹⁰ Yasak olmasına rağmen Tanrı'nın adını (Y.H.V.H.) söylemeye başlamış ve yakınlarına kendisinin Mesih olduğunu açıklamıştır.⁸⁹¹

Sabatay Sevi'nin Mesihliğini açıklamasından sonra yakınları onun Mesihliğini kabul etmiş, fakat haber şehirde yayılınca, Hahambaşı Yosef Eskapa, onu yola getirmek için iki haham görevlendirmiştir. Ancak Sabatay Sevi, bu iddiasından vazgeçeceği yerde, kendisini iknâ etmek için gelen hahamları da Mesihliğine inandırmaya çalışmıştır. Bunun üzerine İzmir'deki bütün hahamlar biraraya gelerek onun ölümü hakettiğini ilan etmiştir. Ancak, onu öldürme işini üstlenmeye kimse cesaret edememiştir.⁸⁹²

Bu olaylardan sonra İzmir'de tutunamayacağını anlayan Sabatay Sevi, 1649 veya 1650'de İzmir'i terkederek İstanbul'a git-

⁸⁸⁶ Bkz. Gövsa, 17; Nehama, V/102-103; Küçük, 231.

⁸⁸⁷ Küçük, 232.

⁸⁸⁸ Nehama, V/102.

⁸⁸⁹ Bkz. Nehama, V/103; Küçük, 239-240.

⁸⁹⁰ Bkz. Nehama, V/103; Küçük, 242.

⁸⁹¹ Küçük, 242.

⁸⁹² Gövsa, 19; Nehama, V/104; Küçük, 247.

miştir. İzmir Hahambaşısı, İstanbul hahamlarına mektup yazarak, Sabatay Sevi'den uzak durmalarını tavsiye, etmiştir. Bunun üzerine, Sabatay Sevi, daha müsait bir ortam bulacağı düşüncesi ile Selanik'e gitmiştir.⁸⁹³ Sevi, Selanik'te Kabbalistik bir ortam bulmasına rağmen, geçmiş olaylardan ders aldığı için Mesihliğini hemen açıklamamıştır. Gelişinin şerefine verilen bir ziyafette, Tevrat'la evli olduğunu açıklamış ve Tanrı'nın adını telaffuz etmiştir. Sebebi sorulunca, "Mesihim" demiştir. Bunun üzerine, oradaki hahamlar onu ölümle tehdit etmiştir.⁸⁹⁴

Sabatay Sevi, Selanik'ten Atina'ya gitmiş, orada da aradığı ortamı bulamadığı için İzmir'e, daha sonra da tekrar İstanbul'a dönmüştür. Sevi, İstanbul'a yaptığı ikinci seyahatinde, güneş balık burcuna girdiğinde İsrailoğullarının kurtulacağını vadetmiştir. Sabatay Sevi cemaatinin ayinlerindeki balık remzinin buradan geldiği rivayet edilmiştir.⁸⁹⁵ İstanbul'dan 1659'da İzmir'e dönen Sevi, burada 1662'ye kadar dikkat çekici hiçbir harekette bulunmadan yaşamıştır.

Sabatay Sevi, 1648 yılında teşebbüs ettiği Mesihlik iddiasını bütün gayretine ve seyahatlarına rağmen kabul ettiremeyince, muhtemelen 1666'yı beklemeye karar vermiştir. İlk İstanbul seyahati esnasında, onun Mesih olduğuna dair uydurma bir vesika veren Abraham Vaçini, ona, Hristiyanlarca da muteber sayılan 1666'yı beklemesini tavsiye ettiği rivayet edilmiştir.⁸⁹⁶

Sevi, 1663 yılında Filistin'i ziyaret etmeyi tasarlamış, ancak karar değiştirerek Kahire'ye gitmiştir. Orada, kendisine mistik bir hayat seçmiş olan ve zenginliğini Talmudist ve Kabbalistlerin ihtiyaçlarına harcayan Rafael Yosef Çelebi adında bir Yahudi ile karşılaşmıştır. Türklerin "Yusuf Çelebi" nâmıyla andığı bu Yahudi, Sabatay Sevi'ye büyük yakınlık göstermiştir. Sevi, temkinli davranma ihtiyacı hissetmiş ve ona Mesihliğinden bahsetmemiştir.⁸⁹⁷

Kahire'de bir müddet kalan Sevi, oradan Kudüs'e hareket etmiştir. O dönemde Kudüs Yahudileri yokluk ve sefalet içerisinde

⁸⁹³ Gövsa, 20; Nehama, V/113; Küçük, 252.

⁸⁹⁴ Gövsa, 20; Küçük, 253.

⁸⁹⁵ Bkz. Gövsa, 20-21.

⁸⁹⁶ Bkz. Gövsa, 21.

⁸⁹⁷ Bkz. Gövsa, 21; Küçük, 256.

bulunmaktadır. Kmielnitzki katliamından kurtularak Polonya'dan kaçan Yahudiler de bu sefaleti iyice arttırmaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti de Girit seferi dolayısıyla vergilerin tahsil edilmesine büyük önem vermektedir. Böyle bir zamanda Kudüs'e gelen Sabatay Sevi'nin Sarrafbaşı Yosef Çelebi ile yakınlığı öğrenilince, oradaki Yahudi cemaatin liderleri, Sevi'den cemaate yardım toplamak için Kahire'ye gitmesini rica etmişlerdir. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden Sabatay Sevi, bu defa Kudüs Yahudi cemaati vekili olarak tekrar Kahire'ye gitmiş, burada, hem Yosef Çelebi'den, hem de onun yardımıyla Yahudi cemaatinden önemli miktarda para toplamıştır.⁸⁹⁸ Sabatay Sevi Kahire'de iken, Livorn'da Sara adında bir kızın Mesih'le evleneceğini iddia ettiği haberi yayılmıştır.

Sara, on yaşında iken Polonya'da babası katledilmiş, Hristiyanlar tarafından bir manastıra kapatılmış ve orada Hristiyan terbiyesi ile büyütülmüştür. Bu manastırdan kaçan Sara, bir grup Yahudi ile karşılaşmış ve onlar tarafından Amsterdam'da bulunan kardeşi Samuel'in yanına götürülmüştür. Çok güzel ve hafif meşrep bir kız olan Sara, daha sonra gittiği Frankfurt ve Livorn şehirlerinde birçok macera yaşamıştır. İzmir'de bir Mesih zuhur ettiğini duyunca da bundan yararlanmak istemiş ve bir rüya hikâyesi uydurarak bunu etrafa yaymıştır.⁸⁹⁹ Sara'nın yaydığı haberi duyan Sabatay Sevi, bunu fırsat bilmiş ve adamlarından birini Livorn'a göndererek Sara'yı davet etmiştir. Bir müddet sonra Sara Kahire'ye gelmiş ve Yosef Çelebi'nin evinde Sabatay Sevi ile evlenmiştir.⁹⁰⁰ Sabatay Sevi'nin, Peygamber Hoşea'nın hafif meşrep bir kadınla evlendiğini⁹⁰¹ bildiğinden, Mesihliğine delil olsun diye Sara ile evlendiği rivayet edilmiştir.⁹⁰²

Sabatay Sevi, Kahire'de topladığı paralar ve karısı Sara ile Kudüs'e dönerken, Gazze'de Abraham Benjamen Natan isimli biriy-

⁸⁹⁸ Bkz. Gövsa, 22-23; Küçük, 257-259.

⁸⁹⁹ Bkz. Gövsa, 24-25; Küçük, 259-261.

⁹⁰⁰ Bkz. Gövsa, 25-26; Küçük, 261.

⁹⁰¹ "Rab Hoşea'ya dedi: "Git kendine kötü bir kadın ve zina çocukları al..." Ve gitti Diblaim'in kızını aldı ve kadın gebe kalıp ona bir oğul doğurdu. Ve Rab ona dedi "Adını Yisrael koy." (Bkz. Hoşea, I/1-4).

⁹⁰² Bkz. Nehama, V/116.

le karşılaşmıştır. Burada Natan, kendisinin Peygamber ve Sabatay Sevi'nin de Mesih olduğunu ilan etmiştir. Zaten ananeye göre de bir peygamber çıkması ve Mesih'in gelişini haber vermesi gerekiyordu.⁹⁰³ Böylece Sabatay Sevi'nin Mesihliğini haber verecek peygamber de zuhur etmiş oldu.

Natan'ın da desteğini alan Sabatay Sevi, Kudüs'e dönünce, artık Mesihlik iddiasını gizlemeye gerek görmemiştir. Ancak Kudüs hahamları, Kudüs fukarası için topladığı paraları da Sara ve kardeşini Livorn'dan getirtmek için harcamış olan Sabatay Sevi'ye karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Sevi, Mesihliğini ilan etmek üzere Avrupa'nın muhtelif yerlerine adamlar göndermiş ve Kudüs'ü terk etmiştir.⁹⁰⁴

Kudüs'ten ayrılan Sabatay Sevi, doğum yeri olan İzmir'e hareket etmiş, yol güzergâhında olan Halep'te coşkuyla karşılanmış ve 1665 yılının Eylül ayında İzmir'e gelmiştir. Daha önce hakarete uğradığı doğum yeri İzmir'e gelen Sabatay Sevi, bu defa halkın büyük ilgisi ile karşılaşmıştır. Bununla beraber, İzmir Başhahamı Haim Benveniste, İstanbul Hahambaşısı ve yirmi beş arkadaşının tavsiyesi üzerine Sabatay Sevi'nin öldürülmesini istemiş, ancak bunu gerçekleştirememiştir.⁹⁰⁵

Taraftar kitlesini iyice çoğaltan Sabatay Sevi, cüretini iyice arttırmış ve İzmir sokaklarında alaylar tertip ederek dolaşmaya başlamıştır. Onun Yahudiler arasında meydana getirdiği dalgalanma yalnız İzmir'de değil, Selanik'te, Edirne'de, Sofya'da, Belgrad'da, Rodos'ta, Sakız'da kısacası Osmanlı Devleti'nin her tarafında hissedilmiştir. Hatta onun şöhreti, Almanya ve Polonya'ya kadar ulaşmıştır.⁹⁰⁶

Sabatay Sevi, Mesihliğinin şerefine bazı dinî adetlerde değişiklikler yapmıştır. Kudüs'ün düşman tarafından alındığı tarihe tekâbül eden "On Tevet" matem orucunu eğlence ve ziyafet gününe dönüştürmüştür. Hatta daha da ileri giderek, her Cumartesi sinagogda yapılan ibadetten sonra Sultan (IV. Mehmet)'in adını anma âdetini kaldırarak, yerine kendi adını koydurtmuştur. Ummadığı

⁹⁰³ Bkz. Gövsa, 27; Küçük, 262-263.

⁹⁰⁴ Bkz. Gövsa, 28; Küçük, 266.

⁹⁰⁵ Bkz. Gövsa, 31; Küçük, 267.

⁹⁰⁶ Bkz. Gövsa, 31.

kadar taraftar toplayan Sevi, kendisini "Krallar Kralı" ilan etmiş ve Dünyayı otuz sekize bölerek yakınlarına dağıtmıştır.⁹⁰⁷

Sabatay Sevi hareketi, Osmanlı Devleti'nin her tarafında geniş yankı uyandırmıştır. Yahudilerden bir kısmı, Sabatay Sevi'nin Mesihliğine inanmamış, ancak Sevi'ye inananların çokluğu ve şamatası karşısında büyük bir şaşkınlığa düşmüş, işe güce bakamaz olmuştur. Sevi'nin Mesihliğine inananlar da işten güçten el çekerek, günahlarından arınmak için kendilerini riyazete vermiştir. Bazıları kendilerine akıl almaz işkenceler yapmış, vücutlarını, yalnız başları dışarda kalacak şekilde toprağa gömdürmüş, omuzlarında balmumu yaktırmış, kışın soğuk suya girmiş, kendilerini kırbaçlattırıştır.⁹⁰⁸ Bir takım insanlar, varını yoğunu satmış, Filistin'e gitmek için erzak depolamaya girişmiştir. Bazı Yahudiler de "Çoğalmak Tevrat'ın emridir."⁹⁰⁹ Diye on yaşından büyük çocuklarını evlendirmiştir. İran'da yaşayan Yahudilerden bir kısmı da; "Bizim Mesihimiz geldi, artık vergi vermeyiz, toprak bellemeyiz" demişlerdir.⁹¹⁰

Sabatay Sevi hareketi, Yahudi olmayanlar arasında da heyecan uyandırmıştır. Bir Bektâşî, birkaç kişilik avanesi ile Sabatay'ın Mesihliğini kabul ettiğini açıklamıştır. Ermenilerden bazıları da Sabatay'ın gerçekten Mesih olup olmadığını hahamlardan sormuş, hahamlar da onun yalancı olduğunu söylemiştir.⁹¹¹

Sabatay Sevi ve taraftarlarının taşkınlıklarını iyice arttırması ve Mesih beklentisi yüzünden bir kısım Yahudilerin ticarî hayattan çekilmesinden dolayı, şehirde kargaşanın artması üzerine, durum İstanbul'a bildirilmiştir. Fazıl Ahmet Paşa, işin esasını öğrenmek için, sahte Mesih'in derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. İzmir kadısı, Sabatay Sevi'yi yakalatmış, ancak o cemaatine karşı Mesihlik çalımını hiç bozmamış, İstanbul'a gitmek için Tanrı'dan emir aldığını ve vazifesinin en önemli kısmını orada yapacağını söylemiştir.⁹¹²

⁹⁰⁷ Bkz. Gövsa,33.

⁹⁰⁸ Bkz. Gövsa,32: Küçük, 274-275.

⁹⁰⁹ "Semereli olun ve çoğalın ve yer yüzünü doldurun...", Bkz.,Tekvin, 1/28.

⁹¹⁰ Bkz., Küçük, 276.

⁹¹¹ Bkz. Küçük, 275.

⁹¹² Bkz. Gövsa, 38-39; Küçük, 280-281.

Sabatay Sevi, 1666'da birkaç müridi ile birlikte bir gemiye bindirilerek Çanakkale'ye, oradan da kara yoluyla İstanbul'a götürülmüştür. İstanbul'da, Subaşı tarafından sorguya çekilen Sevi, Mesihlik davasını inkâr etmiş ancak hapse girmekten kurtulmamıştır.⁹¹³ Sevi'nin hapse girmesi, onun Mesih olduğuna inanan Yahudileri ümitsizliğe düşüreceği yerde, ilerdeki zaferi için zindanda çekeceği zahmetlerin gerekli olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁹¹⁴

Sabatay Sevi, hapis hayatı müddetince ziyaretçi akınına uğramış, zindan memurları da Sevi'nin taraftarlarının verdiği paraya tamah ederek buna müsaade etmiştir. Sabatay Sevi, ziyaretçi akınından memnun olmasına rağmen, bulunduğu hapisanenin şartlarından memnun olmamıştır. Sadrazam'ın sarrafı Mordehay Kohen'in oğlu Yuda Çelebi'nin tavassutu ile Aydos hapisanesine nakledilmiştir. Ancak, Aydos'da ziyaretçilerinin çokluğundan dolayı ekmek sıkıntısı başgöstermiştir. Aydos Müslümanlarının ileri gelenlerinden müteşekkil bir heyet, Edirne sarayına giderek Padişaha, Yahudilerin hücumu yüzünden memleketlerinde ekmek sıkıntısı baş gösterdiğini ve her şeyin pahalandığını arz etmiştir.⁹¹⁵

Bunun üzerine Sabatay Sevi, Aydos'tan alınarak Edirne sarayına getirilmiştir. Edirne sarayında, Sadaret kaymakamı Mustafa Paşa, Şeyhülislam Minkârîzade Yahya Efendi ve Padişah'ın imamı meşhur Vanî Efendi'den oluşan bir divan kurulmuş, Padişah Sultan IV. Mehmet de divanı "Kafes"ten izlemiştir. Divanda, Padişah'ın Hekimbaşı Yahudilikten dönme Hayatizâde Mustafa Fevzi Efendi tercümanlık yapmıştır. Sabatay Sevi'den Mesihliğinin alâmeti olarak bir mucize göstermesi istenmiştir. Mucize, atılan okların vücuduna işlememesi şeklinde olacaktır. Bu teklifi duyan Sabatay Sevi, dehşet içine düşmüş ve kendisinin Mesihlik iddiasında bulunmadığını, bunun bazı Yahudiler tarafından çıkarılmış bir şayiadan ibaret olduğunu söylemiştir.

Daha sonra da Hayatizâde'nin tavsiyesi üzerine Kelime-i Şahadet getirmiştir. Divan huzurunda Müslüman olan Sabatay Sevi,

⁹¹³ Bkz. Abraham Galanté, Nouveaux Documents sur Sabatai Sevi, İstanbul 1935, 29.

⁹¹⁴ Bkz. Gövsa, 40.

⁹¹⁵ Bkz. Gövsa, 41-44; Küçük, 284-290.

Mehmet Efendi adını alarak, 150 akçelik bir maaşla Saray kapıcılığı görevine getirilmiştir.⁹¹⁶

Sabatay Sevi'nin Müslüman olması, onun Mesihliğine inanlar arasında büyük heyecan meydana getirmiştir. Durumu biraz olsun kurtarmak isteyen Sevi, İzmir'deki bağlilarına bir mektup göndererek, kendisinin böyle davranmasını Tanrı'nın istediğini söylemiştir.⁹¹⁷

Gazze'li Natan da, dinî kitapların bazı yerlerini istediği gibi tefsir ederek, Sabatay Sevi'nin böyle davranmasının ilahî iradenin bir tecellisi olduğunu, onun Mesihliğin bütün ihtişamı ile tekrar geri döneceğini iddia etmiştir.⁹¹⁸

Bu hadiselerden sonra, Sevi'nin taraftarları, onun görünüşte Müslüman olduğuna, fakat görevine devam edeceğine kanaat getirmiştir. Bir kısım taraftarı, onun Müslüman olmasının Kabbala'nın kehaneti olduğunu, Mesih'in ruhu ve gövdesi ile göğe kaldırıldığını, yeryüzünde dolaşanının onun gölge ve hayali olduğunu iddia etmiştir. Sevi taraftarları arasında, onun Saray'da bir göreve getirilmesini, Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında kalmasına benzetenler de olmuştur.⁹¹⁹

Sabatay Sevi, bir müddet Saray'da kalmış, bu arada Sultan'a ve Müftü'ye müracaat ederek, Yahudileri İslâm'a davet etme izni almıştır. Ancak o, İslâm'a davet etmek yerine, kendi anlayışını yerleştirmek için çaba sarfetmiştir. Onun bu çabaları neticesinde dışı Müslüman içi Sabatayist bir cemaat meydana gelmiştir. Onlar, kendilerine "Ma'minîn" demişlerdir, Türkler ise onları, "Dönme" olarak nitelendirmişlerdir.⁹²⁰ Sabatay Sevi, eski taraftarlarını bir araya getirerek toplantılar düzenlemiş, Mesihlik davasını devam ettirmek istemiştir. Bunun üzerine tahsisatı kesilmiş ve Ülgün'e sürülmüştür. Sevi, sürgün hayatında da Sofya, İstanbul ve Selanik'teki kendisine bağlı kalan taraftarları ile haberleşmeye devam etmiş, 1676'da Ülgün'de ölmüştür.⁹²¹

⁹¹⁶ Bkz. Gövsa, 41-44; Küçük, 296.

⁹¹⁷ Gövsa, 53.

⁹¹⁸ Bkz. Örs, 441.

⁹¹⁹ Bkz. Küçük, 308-309.

⁹²⁰ Bkz. Gövsa, 56.

⁹²¹ Bkz. Küçük, 334-335.

E. KAN İSNADLARI

Tarih boyunca Yahudilere, özellikle Hristiyan milletler tarafından türlü suçlamalar yapılmış, bu yüzden Yahudiler, çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalmışlardır.

Ortaçağ'da, 1215'teki Lateran Konsilinde, Yahudilerin özel işaret takmaları zorunluluğu getirilmesinden sonra, Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığı dinî bir boyut kazanarak gelişmiş ve Yahudiler, çok sert suçlamalara maruz kalmıştır.⁹²²

Yahudiler en çok, Hristiyanların ayin esnasında kullandıkları ve Hz. İsa'nın eti ve kanını temsil eden ekmeği murdar kılmakla suçlanmıştır. Bu suçlamaya göre Yahudiler, Hz. İsa'nın her türlü tezahürünü önlemek maksadıyla, âyinlerde kullanılan ekmeği kili-seden çalarlar ve bu ekmeğe iğne batırırlar, kaynar suya atarlar veya harca gömerlerdi. Hristiyanlara göre bunun cezası ölümdü. 13. ve 14. yüzyıllarda bu suçlamadan dolayı Avrupa'da birçok Yahudi çeşitli işkence ve zulümlere maruz kalmıştır.⁹²³

Ortaçağ'da, Hristiyanların Yahudileri suçladıkları işlerden biri de, onların çeşitli bulaşıcı hastalıkları Hristiyanlar arasında yaydıkları idi. Yahudiler, kuyuları zehirlenmekle, cüzzam, frengi ve veba hastalığı yaymakla suçlanmıştır.⁹²⁴ Ayrıca, Yahudiler zaman zaman kuraklığa sebep olmakla da suçlanmıştır.⁹²⁵

Yahudilerin maruz kaldıkları en dehşet verici suçlama ise "Kan İsnadı"dır.^(*) Bu suçlamaya göre Yahudiler, Yahudi olmayan bir

⁹²² Bkz. Sharon, İsrail..., 142.

⁹²³ Bkz. Sharon, İsrail..., 143.

⁹²⁴ Bkz. Galanti, Türkler..., 98-100.

⁹²⁵ Bkz. Sharon, İsrail..., 142-143.

(*) Bu isnadın kaynağı bilinmemektedir. Ancak, Baudin'in, Hurvitz'in "Religion et Judaïsme" adlı kitabının II/67. sayfasından yaptığı alıntıya göre bu isnadın sebebi şöyledir: Yahudilerin Mısır Esareti döneminde, bu bölgenin kralı cüzzam hastalığına yakalanır. Bu hastalıktan kurtulmak için birçok Yahudi çocuğu öldürerek onların kanlarıyla banyo yapar. Çünkü o dönemde yaygın olan bir inanca göre, şayet taze ve sıcakkanla banyo yapılırsa bu hastalığa çare oluyordu. Bu yüzden, bu hastalığa yakalananlar çocukları kaçırmıyorlar ve onların kanları ile banyo yapıyorlardı. Mısır'ın en alt tabakasını Yahudiler teşkil ettiği için, buna en çok Yahudiler maruz kalıyordu. O halde, Yahudilerin Mısır Esaretinden kurtuluşunun anısına yapılan Hamursuz bayramında, onlara öldürülen çocuklarını hatırlatmak için böyle bir şey yapmaları akla uygun düşüyordu. Bu inanç yüzünden, Orta-

çocuğu kaçııyorlar ve onu öldürüp kanını çıkarıyorlar; bu kanı ce-maat arasında dağıtıyorlar veya Hamursuz* Bayramında yedikleri mayasız ekmeğe katıyorlardı.⁹²⁶

Osmanlı Devleti'nde de Yahudilere Hristiyanlar tarafından kan isnadları yapılmıştır. Sharon'un kaydettiğine göre, 1530 yılında, Amasya'da bir Ermeninin kaybolması üzerine Ermeniler, Yahudilere karşı kan iftirası yapmışlardır. Osmanlı mercileri, suçlanan Yahudile-ri tutuklamış ve onlardan bazıları, yapılan eziyetler neticesinde hay-atını kaybetmiştir. Daha sonra, öldürüldüğü öne sürülen Ermeni Amasya'ya dönünce, Amasya Kadısı, Yahudilere karşı yalan itham-larda bulunan Emenileri idam ettirmiştir.⁹²⁷

Amasya'dan sonra, Tokat'ta da Yahudilere karşı kan isnadı yapılmıştır. Bunun üzerine, Kanuni Sultan Süleyman'ın özel doktoru Moşe Hamon işe müdahale ederek durumu Padişaha bildirmiş ve Kanuni, kan iftiralarına karşı sert bir ferman yayınlamıştır.⁹²⁸

1633 Tarihinde de İstanbul'da bir kan iftirası meydana geldi-ği ve zamanın padişahı, bu konu için sokağa çıkacak her Rumun öldürülmesini emrettiği ileri sürülmüştür.⁹²⁹

Osmanlı Devleti'nde, kan isnadları her ne kadar Hristiyanlar tarafından yapılmışsa da bazan Müslümanları da etkilediği görül-

çağ boyunca Yahudiler, Hamursuz bayramında yedikleri mayasız ekmek-lerde Hristiyan kanı kullanmakla suçlanmışlar.

Baudin, Bonfinius'un kitabında bu konuda daha saçma iddialar bulunduğunu kaydediyor ve bunları şöyle sıralıyor: Hristiyanlara göre Yahudiler, in-san kanının yaraları iyileştirmek için en etkili ilaç olduğuna inanıyorlardı. Tanrı, Oğlu'nu çarmıha germelerinden dolayı Hz. İsa'nın acı çektiği cuma günü, kadınların düzenli kanamaları gibi Yahudi erkeklerle de kanama ver-mişti. Bu kanın durdurulmasına insan kanı çare oluyordu. Yahudilerin, Hi-ristiyan kanının aşkı teşvik etmeye elverişli olduğuna inandıklarını düşü-nüyorlardı. Ayrıca Yahudilerin, Tanrıya, kendilerinin aşağılanmalarından kurtulmak için her yıl dünyanın herhangi bir yerinde bir adamı kurban ede-ceklerine dair söz verdiğine inanıyorlardı. (Bkz., Baudin,30- 31).

- * Hamursuz Bayramı: Yahudilerin Mısır'dan çıkışı ile ilgili oldu için Pesah Bayramı olarak adlandırılan bu bayram Osmanlı literatüründe Hamursuz Bayramı olarak geçmektedir. Biz de belgelerdeki kullanımı değiştirmek için Pesah Bayramı yerine hamursuz Bayramı ifadesini tercih ettik.

⁹²⁶ Bkz.. Sharon. İsrail..., 142.

⁹²⁷ Bkz. Galanti, Türkler..., 27; Sharon, Türkiye.... 165.

⁹²⁸ Bkz. Galanti, Türkler..., 27; Sharon, Türkiye.... 165.

⁹²⁹ Galanti, Türkler..., 27

müştür. 987/1567 tarihli bir Osmanlı belgesinden anlaşıldığına göre, Foça kalesindeki Müslümanlar, kalede bir ölü bulunsa, bundan Yahudileri sorumlu tutmuşlardır. Bu belgede, Yahudilerin şöyle şikâyetle bulundukları anlatılmaktadır: "... Kal'a-i mezbûrede mak-tul âdem bulunsa, Müslümanlardan bazı kimesneler, demini (kanı-nı) kendülere düşürmemek için mezbur Yahudilere, 'Bed-nâmınız-da Müslüman ve Kâfir kanından ekmeğinize halt eylemek (karıştır-mak) âyin-i bâtilanızdur, siz katl eyledünüz' deyu kimi şahit kimi davacı olup mezburları rencide eyledüklerin arz eylemeyin ol-bâbda emr-i şerifüm yazulup mezburlara verilmiş idi..."⁹³⁰

Menemen Kadısına gönderilen bu hükümden, daha önce başka bir hükümle Yahudilerin rencide edilmesinin engellenmesi istendiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu hükümde, eski hükmün tekrar İstanbul'a gönderilmesi istenmekte ve bunun sebebi belirtilmemek-tedir.⁹³¹

Osmanlı Devleti'nde, Hristiyanlar tarafından Yahudilere ya-pılan kan isnadları 19. yüzyılda iyice çoğalmış ve iki Cemaat arasın-da büyük galeyana sebebiyet vermiştir. 1840'ta Şam Yahudileri, Bir katolik papaz olan Pere Thomas (Torna)'yı kanını Mayasız Ekmekte kullanmak amacıyla öldürmekle suçlanmışlardır. Bu yüzden Şam'da büyük bir gürültü kopmuştur.⁹³² Galanti, zamanın Suriye Valisi Mehmet Ali Paşa olduğunu, Şerif Paşa'nın Şam Fransız Konsolosu ile uyuşarak Şam Hahambaşısı Yâkup Antebî ile iki hahamı ve tedri-cen altmış Yahudiyi hapse attırarak onlara her türlü işkenceyi yap-tırdığını ileri sürmüş, yedi ay boyunca süren bu baskıların Türklerin Şam'ı geri almalarıyla sona erdiğini, Yahudi mahpusların serbest bırakıldığını kaydetmiştir.⁹³³

Bu hususta karşı görüşler de bulunmaktadır. Atılhan'ın, kita-bına aldığı ve mahkeme zabıtları olduğunu ileri sürdüğü yazıya göre Peder Toma, Yahudiler tarafından yakalanarak öldürülmüş ve kanı cam kâselere konularak Hahambaşıya gönderilmiştir. Efendisini aramaya giden Peder Toma'nın uşağı da Yahudiler tarafından öldü-rülmüştür. Atılhan'a göre, mahkeme esnasında suçlulardan ikisi

⁹³⁰ BOA.. MD.. 3. s. 1169. sh. 514-515.

⁹³¹ Bkz. BOA., MD, 3, s. 1169. sh. 514-515.

⁹³² Bkz. Franco, 158.

⁹³³ Bkz. Galanti, Türkler..., 27.

korkularından ve irtikab ettikleri cinayetin ağırlığına dayanamayarak ölmüşlerdir. Bunlardan dördü de hakikati anlattıkları için affedilmişlerdir. Ona göre, Yahudiler her millettten müşahidin bulunduğu mahkemede suçlarını açıkça itiraf ettikleri halde, Avrupa'da etkili olan Yahudilerin Avrupa devletlerine, Osmanlı Devleti'ne baskı yaptırarak suçluları serbest bıraktırmıştır.⁹³⁴

Archives Israélites de France'da yayınlanan bir makalede, Şam hadisesinden önce de böyle olayların olduğu ifade edilmiştir. Bu makaleye göre 1839'da Orta Asya'nın bir kasabasında, Yahudilere kan isnadı^(*) yapılmıştır. Hamursuz bayramından çok az zaman önce, içinde kan olan vazo taşıyan bir Yahudi görülmüş ve bu yüzden ikiyüzden fazla Yahudi öldürülmüştür. Ancak sonradan, o Yahudinin romatizma hastası olduğu ve ona, yeni öldürülmüş bir köpeğin sıcakkanı ile banyo yapmanın hastalığına iyi geleceğinin tavsiye edildiği anlaşılmıştır.⁹³⁵

Yukarıda bahsettiğimiz makalede, İstanbul'da meydana gelen bir kan isnadı da anlatılmıştır. Bu makaleye göre, Şam hadisesinden birkaç gün önce bir Türk, çocuğunu göz-kulak olsun diye bir Yahudi dükkânına emanet eder. Yahudi, işleri ile ilgilenirken çocuk oradan gider. Babası gelip çocuğu sorduğunda Yahudi gülerek, çocuğu Hamursuz bayramı için kestiğini söyler. Bunun üzerine çocuğun babası Yahudinin üzerine çullanır. Yahudi, Kadiya götürülür. Yahudilerin ezeli düşmanı Rumlar ve Ermeniler toplanıp Yahudiye Boğaz'a atın diye bağırır. Kadı, soruşturma yapar, çocuk bulunur ve Yahudi serbest bırakılır. Bu hadise üzerine Hahambaşı olaya sebebiyet veren Yahudiye getirterek ona ders olması için iki yüz deynek vurdurur.⁹³⁶

⁹³⁴ Peder Toma'nın öldürülmesi ile ilgili iddialar hakkında bkz. Cevat Rifat Atilhan, Tarih Boyunca Yahudi Mezalimi, İğneli Fıçı, Yedinci Baskı, İstanbul 1979, 7-35.

^(*) Orta-Asya Türk Devletlerinde yaşayan insanlarla yaptığımız görüşmelerde, günümüzde de Yahudilerin bazı dönemlerde Yahudi olmayanların çocuklarını kaçırarak kanlarını kullandığı inancının mevcut olduğu tesbit edilmiştir. Bu inanç onlara, muhtemelen Hristiyan Ruslardan geçmiştir. Anadolu'da da bu türlü bir inancın daha çok, Hristiyanlarla komşu olarak yaşamış olanlar arasında rastlanmaktadır.

⁹³⁵ Bkz. "Les Juifs de l'Orieint", AİF., Nu: 2 (1841), sh. 217.

⁹³⁶ Bkz. "Les Juifs de l'Orieint", AİF., Nu: 2 (1841), sh. 217-218.

1840 Yılında, Rodos adasında da Şam'daki hadiseye benzer bir olay zuhur etmiştir. Eliya Kalomiti adında bir Yahudi, sünger satın almak amacıyla Rodos'a gitmiştir. Rodos'taki sünger ticareti ile uğraşan Rumlar, Kalomiti'nin rekabetinden endişe ederek ona bir komplo kurmuşlardır. Rodos'ta eskicilik yapan Eliyakim de Leon'u bir Hristiyan çocuğu öldürmekle itham etmişlerdir. Eliyakim, yapılan işkencelere dayanamayarak suçu kabul etmiş ve çocuğu Yahudi ileri gelenlerinden David Mizrahi'ye teslim ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Rodos Mutasarrıfı olan Yusuf Paşa, Hahambaşı Yakup İsraili ve Yahudi ileri gelenlerinden dokuz kişiyi hapse attirmiştir. Yahudi eşrafından Avram Amato, İzmir'e gelerek durumu İzmir Yahudilerine bildirmiştir. Daha sonra konudan Hükümet haberdar olmuş, Yahudiler salıverilmiş ve Yusuf Paşa görevden alınmıştır.⁹³⁷

Şam ve Rodos'ta Yahudilere karşı yapılan kan isnadla-rından dolayı Batılı Yahudiler harekete geçmiştir. İngiltere Yahudi ileri gelenlerinden Sir Moses Montefiore, Fransa Yahudilerinden ve daha sonra Fransa Adalet Bakanı olan Cremieux^(*) ve Fransa Yahudi bilginlerinden Salomon Munk, konuyla ilgilenmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Bunlar, İstanbul'da yaptıkları teşebbüsler neticesinde Sultan Abdulmecid'den, Yahudilere yapılan kan isnadlarının gerçek dışı olduğuna ve bir daha böyle isnadların yapılmamasına dair ferman elde etmişlerdir.⁹³⁸

Montefiore ve arkadaşlarının İstanbul'da yaptıkları faaliyetler, Osmanlı belgelerine de geçmiştir. Bir belgede Rodos ve Şam'da meydana gelen kan isnadları ve sonuçları anlatılmıştır. Bu belgede, Şam ve Rodos'ta meydana gelen kan iftiralarının Londra'da ve Avrupa'nın sair mahallerinde büyük yankı yaptığından bahsedilmiştir. Bazı Yahudiler bulundukları devletlerden bu konuda yardım istemiştir. Belgede, bu hadise Avrupa'da her ne kadar yankı uyandırmışsa da zaten Devlet-i Aliyye'nin bu konuda gerekli olanı yaptığını

⁹³⁷ Bkz. Franco, 158-159; Galanti, Türkler..., 27-28.

(*) Alliance Israélite Universel, Crémiaux'un öncülüğünde kurulmuştur. (Bkz. M. Kemal Öke, Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, Çağ Yayınları. İstanbul 1990, 36).

⁹³⁸ Abduimecid'in bu konuda çıkardığı ferman suretinin metni için bkz. Galanti Türkler...,28.

dan ve bu maddeden olarak Muhafız Paşa'nın dahi gafleti, rehaveti ve müsamahası görüldüğünden görevden alındığından bahsedilmiştir. Ayrıca belgede, Montefiore ve arkadaşlarının bu durumdan memnun oldukları ve bunların hâk-ı pâ-yı Mülûkâneye yüz sürmelerine müsaade edilirse (Padişah tarafından kabul edilirse) ve bu konuda bir ferman yayınlanırsa daha iyi olacağı da kaydedilmiştir. Belgenin devamından, Padişah'ın Montefiore ve arkadaşlarını kabul edeceği anlaşılmaktadır.⁹³⁹

Belgenin ekinde ise, Montefiore ve arkadaşlarının kabulünde kendilerine ihsan edilecek fermanın taslağı kaydedilmiştir. Bu belgenin eki şöyledir: "Dımişk Şam ve Rodos ceziresinde bulunan Millet-i İsrailiyye'den bazı kesânın 'id-i kebirleri (büyük bayramları) olan Hamursuz Bayramında insan telef etmek ve kanlarını isti'mal etmek (kullanmak) misillü haklarında vukû' bulan iftira keyfiyeti ma'lûm-ı Şâhânemiz olmuş ve millet-i merkûmeden bir takım kesânın kavânîn-i mülkiyyemize muğayir olarak hapse ilga' olundukları ve birçok eza ve cefaya giriftar olarak bazısının telef ve helak oldukları dahi bi't-teessüf mesmû-ı Humâyûnumuz olarak, çünkü millet-i merkûmenin kütüb-ü dîniyyelerinde (din kitapları) gerek dima-ı beşeriyye (insan kanı) ve gerek hayvânât-ı şâire kanının isti'mali memnû' (kullanılması yasak) olmasıyla, iş bu vukû' bulan iftiranın mukârın-ı sıhhat (gerçeğe yakın) olmadığı ve icrâsı husûsunun emr-i meşrû' hükmünde bulunmadığı tebeyyün ve tahakkuk itmiş ve bu vecihle haklarında vukû'a gelen müfteriyât-ı kâzibeden beraat-ı zimmetleri gereği gibi sübût bulmuş olmağla millet-i merkûmenin kütüb-ü dîniyye ve âdât-ı mezhebiyyelerinde gerek insan ve gerek hayvânât-ı şâire kanı isti'mâlîne (kullanılmasına) dair ahkâm ve işârât mevcut olmadığı meczûm-ı (ma'lûm) Şâhânemiz olmasıyla millet-i merkûmeye isnad olunan keyfiyyâtın hakikat-ı hâle mutâbık olmadığı bilcümle teb'a-i Saltanat-ı Seniyyemize ilân ve Benî İsrail dîninde bulunanların müfteriyât-ı vâkıa-i mezkûreden dolayı zuhura gelen tevbîhâttan (azarlama) berî-i elzime olmaları İrade-i Şâhânemiz muktezâsından olduğunu ve kâffe-i Memalik-i Mahrûse-i Mülûkânemizde sâir teb'a-i Devlet-i Aliyye'miz misillü Gülhane'de kiraat olunan Hatt-ı Humâyûnunuz mücebince himâyet-i kâmileye mazhar olarak teb'a-i Saltanat-ı Seniyyemiz

⁹³⁹ Bkz. BOA., Mesâil-i Mühimme, 1005.

'idâdından bulundukları müddetçe icrâ-yı âyin-i dîniyyeleri husûsunda kimesne tarafından müdahale vukû' bulmaması matlûb-ı Şâhânemiz idüğünü beyan iderüz."⁹⁴⁰

Sultan Abdülaziz de, 1865 yılında meydana gelen bir kan isnadından dolayı, İstanbul Hahambaşı vekili Yakir Giron'un müracaatı üzerine, Abdulmecid'in fermanını teyid eden bir ferman yayınlamıştır.⁹⁴¹ Türk Padişahları tarafından yayınlanan bu fermanlar, Avrupa'da meydana gelen kan isnadı ile ilgili olarak görülen davalarda, isnadın hükümsüz kalması için delil olarak kullanılmıştır.⁹⁴²

Padişahların yayınladığı fermanlara rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Yahudilere yapılan kan isnadları devam etmiştir. 27 Mart 1311/7 Nisan 1895'te Suriye vilayetinden gelen bir şifreli telgrafla, Hamursuz Bayramı yaklaşırken, bir Hristiyanın, bir Yahudinin yanında Hristiyan çocuğu gördüğü, Yahudiye çocuğu kaçıırken yakalamış gibi davrandığı, bunun üzerine oradan geçen jandarma çavuşu da Hristiyanın yaygarasına kanarak onları karakola götürdüğü, durumu gören halkın olay gerçekmiş zehabına kapıldığı ve bundan dolayı Hristiyan ve Yahudi cemaati arasında heyecan hâsıl olduğu, Jandarma çavuşu ve Hristiyanın Yahudiye iftira ettikleri için hapse atıldıkları ve durumun şimdilik sakin olduğu bildirilmiştir.⁹⁴³

Osmanlı Devleti, her ne kadar kan isnadlarına karşı gerekli müdahaleleri yapmışsa da 19. yüzyılın sonlarına kadar Hristiyanlar tarafından Yahudilere karşı kan isnadı yapılmasını yine de önleyememiştir.⁹⁴⁴

⁹⁴⁰ BOA., Mesâil-i Mühimme, 1005, Lef 1.

⁹⁴¹ Ferman metninin süreci için bkz. Franco, 221-222; Galanti, Türkler..., 29-30.

⁹⁴² Galanti, Türkler..., 30.

⁹⁴³ Bkz. BOA., YA., Hus. 323/129.

⁹⁴⁴ Franco, Osmanlı Devleti'nde Yahudilere yapılan kan isnadlarına geniş yer vermiştir. (Bkz. Franco, 220-233).

SONUÇ

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında, farklı din ve mezhebe mensup milyonlarca insan, yüzyıllar boyunca bir arada yaşamıştır. Devlet, onları kendi iç yönetimlerinde serbest bırakmıştır. Bu uygulama, onların din ve milliyetlerini muhafaza etmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlere, daha önceki Müslüman devletlerin verdiği hakları vermiştir. Ancak, çok geniş bir coğrafyada hüküm süren ve bünyesinde çok sayıda Gayrimüslim barındıran Osmanlı Devleti, Gayrimüslimlerin yönetimini belli bir sisteme göre yapmıştır. Onları, inanç farklılıklarını göz önüne alarak, "Millet"lere ayırmış; bu Milletleri de rûhânî reisleri marifetiyle yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nde onların inanç ve ibadetlerine müdahale edilmediği gibi, aralarındaki davalar da kendi dinlerinin kurallarına göre kendi din adamları tarafından halledilmiştir.

Osmanlı Devleti içinde, üç önemli Gayrimüslim topluluğu yaşamıştır. Bunlar, Yahudiler, Rumlar ve Ermenilerdir.

Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış; Edirne fethedilince orada bulunan Yahudiler de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Türklerin İstanbul'u fethetmesi ile buradaki Yahudiler de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde zulüm altında yaşayan Yahudilerden fırsat bulanlar, Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Ancak bu göçler fazla yoğun olmamıştır. Esas göç, 1478'de İspanya'da Engizisyon mahkemelerinin kurulması ve 1492'de İspanya'dan, 1496'da da Portekiz'den Yahudilerin sürülme kararı alınmasından sonra başlamıştır.

Bu tarihlerden itibaren Avrupa Yahudileri, kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne kitleler hâlinde gelmeye başlamadan önce, Osmanlı Devleti'ndeki dindashları ile haberleşmişler ve Türklerin Yahudilere karşı tutumu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Bu konuda günümüze intikâl eden ve daha önce detaylı olarak incelediğimiz bazı mektuplar vardır. Bu mektuplar, o günkü Yahudilerin, Avrupa devletlerinde çektikleri sıkıntıları ve Osmanlı Devleti'nin Yahudilere karşı gösterdiği hoşgörüyü ortaya koyan önemli belgelerdir.

Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudiler, ülkenin her tarafına yerleşmiş olmalarına rağmen, en çok yoğunlaştıkları şehirler, Selenik, İstanbul, Safed ve 17. yüzyıldan sonra İzmir olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, Rabbanî Yahudiler ve Karâîler olmak üzere iki grup Yahudi yaşamıştır. Rabbanî Yahudiler, Tora'nın yanında Talmud'u da kabul ederler ve Talmud'u kabul etmeyenleri gerçek Yahudi saymazlar. Karâîler ise sadece Tora'yı kutsal kitap olarak kabul ederler ve Talmud'u, hahamların şahsî yorumlarından oluşan, dinî bakımdan geçerliliği olmayan bir kitap olarak görürler.

Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Rabbanî Yahudiler, daha önce yaşadıkları yerlere, dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılırlar. Bunlardan birincisi, Roma döneminden kalan, günlük hayatlarında Grekçe konuşan ve "Romaniot" (Romalılar) olarak adlandırılanlardır. Bunlar, sayılarının azlığından dolayı, Sefarad Yahudiler arasında asimile olmuşlardır.

Rabbanî Yahudilerin ikinci grubunu da "Eşkenazlar" oluşturmaktaydı. Bunlar, çoğunlukla Almanca konuşan bölgelerden göç eden Yahudilerdir.

Rabbanî Yahudilerin en önemli ve sayıca en kalabalık grubu da "Sefaradlar"dır. Bunlar, özellikle İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalarak Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerdir.

Rabbanî Yahudilerin dördüncü grubunu da, Arapların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yaşayan, çoğunlukla Arapça konuşan ve "Müsta'ribe" olarak adlandırılanlar teşkil eder.

Yahudiler, ilk zamanlar, Osmanlı Devleti'inde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır. Daha önce detaylı olarak anlattığımız; Avrupa'da uğradıkları çeşitli sıkıntı ve işkencelerden kurtulmanın rahatlığı içinde, Türk ülkesinde iş hayatına atılmışlar, ticarette, el sanatlarında, hatta Saray içinde önemli roller icrâ etmişlerdir.

Osmanlı Yahudi Cemaati, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen Yahudiler nedeniyle sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Kanuni ve II. Selim dönemlerinde ise Yahudiler, cemaat olarak önemli bir konum elde etmişlerdir. İçlerinden bazıları, Saray'da önemli ölçüde etkili olmuştur. Donna Grasia Nasi, Yasef Nasi, Salamon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira ve Salamon Aben Yaeş gibi Yahudiler, Saray'da büyük nüfûz

kurmuşlardır. Hatta Yasef Nasi, Kıbrıs'ın fethi karan alınmasında Padişah'a etki etmiştir. Ayrıca Yasef Nasi, Osmanlı Devleti'nde müstakil bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma girişiminde de bulunmuştur. Bu yüzden o, bazı Yahudiler tarafından, Siyonistlerin en büyüğü Theodor Herzl'e benzetilmiştir.

Yahudiler, 17. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştır. Ancak, 19. yüzyılda Acıman ailesinin bazı fertleri ile Hayim Farhi ve Yehezkel Gabay gibi, Devlet içinde nüfuz sahibi olan insanlar yetiştirmişlerdir.

Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin ticarî hayatında da etkili olmuşlardır. 15-17. yüzyıllarda, gümrüklerin çoğu, Yahudiler tarafından iltizama alınmıştır. Ticaretin her sahasında etkin olan Yahudilerin, etkili oldukları sahalardan biri de dokumacılıktır. Selanik'te, çuha dokumacılığı uzun süre Yahudilerin "gedik"i haline gelmiştir.

Yahudiler, Devlet'in ekonomisine olumsuz yönde de etkide bulunmuşlardır. 16. yüzyılda, paraların etrafını kırmaya başlayan birçok Yahudi yüzünden, ülkede enflasyon başlamış, gelirleri sabit olan askerlerin alım gücü düşmüştür. Bu yüzden, zaman zaman Yeniçeri ve Sipahi ayaklanmaları olmuştur. Bundan, hem toplum düzeni, hem de Yahudiler zarar görmüştür.

Osmanlı Yahudilerinin dinî ve sosyal hayatlarını ayrı olarak düşünmek zordur. Çünkü din, onların hayatının her safhasına müdahildir. Osmanlı Yahudisi, dinî bakımdan hem cemaatinin, hem de din adamlarının kontrolü altındadır. Cemaat yöneticileri tarafından hem dinî, hem de diğer konularda ihlal yapılmaması için çok sıkı denetim yapılmıştır. İbadetlerini yapmakta gevşeklik gösterenler ve dinî törenlere katılmayanlar cemaat tarafından uyarılmış, onların dinî görevlerini yapmaları sağlanmıştır.

Hahamların, Osmanlı Yahudileri arasında önemli bir yeri vardı. Cemaatin dinî işleri yanında, her türlü eğitim ve sosyal işleri de, hahamların gözetiminde idi.

Osmanlı Yahudilerinin din adamları arasında, Hristiyanlarda olduğu gibi dinî hiyerarşi yoktu. Bu yüzden, her bölge kendi hahambaşısını seçiyordu. Bununla beraber, Devlet'in başşehirinde bulunmasından dolayı, İstanbul Hahambaşısının diğer hahamlara göre önemli bir yeri vardı. 23 Şevval 1250 (22 Şubat 1835) tarihli Takvim- i Vekâyi'de yayınlanarak Hahambaşılık resmen tanınması

ile İstanbul Hahambaşısının üstün konumu hukukî olarak da tescil edilmiş oldu.

Osmanlı Devleti'nde, Gayrimüslimlerin kendi hukukunu uygulamasına izin verildiği için, Yahudilerin aralarındaki davalara hahamlar bakıyordu. Bet-Din adı verilen mahkemeler, Yahudilerin aralarındaki davalara baktığı gibi, bir Yahudi ile arasında anlaşmazlık olan Müslümanın veya Hristiyan'ın müracaatı halinde, böyle davalara da bakabiliyordu.

Yahudilerin eğitimi de hahamlar tarafından yapılıyordu. Osmanlı Yahudileri, kendi kurdukları okullarda din adamları tarafından eğitiliyordu. Alliance Israélite'in, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti'nde okullar açmasıyla Yahudiler, geleneksel eğitimin yanında modern eğitime de ağırlık vermeye başlamışlardır.

Osmanlı Yahudileri, çok dilli bir topluluktur. Onların lisansları, geldikleri yere, yaşadıkları bölgeye, yaptıkları işe, hatta sayılarının çok veya az olmasına göre değişiyordu. Genellikle Sefaradlar Judeo-İspanyolca (Ladino), Eşkenazlar Yiddişçe, Müsta'ribeler ise Arapça konuşuyorlardı.

Osmanlı Yahudileri arasında, Avrupa'da uğradıkları zulümlerden sonra, buldukları geniş hürriyet ortamından dolayı Mesih'in gelişinin yakın olduğu düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce, onların Kabbalist faaliyetleri artırmalarına sebep olmuştur. Moses Kordovero, İsak Luria gibi ünlü Kabbalistler Osmanlı Yahudileri arasından çıkmıştır. Bu Kabbalistlerin meydana getirdiği ortam, 17. yüzyılda Sabatay Sevi'nin Mesihlik iddiası ile ortaya çıkmasına etki eden sebeplerden biri olmuştur. Sabatay Sevi, hem, içi Sabatayist dışı Müslüman olan "dönme" topluluğun ortaya çıkmasına, hem de Yahudi cemaatinin iktisadî ve kültürel bakımdan büsbütün gerilemesine neden olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

1. Mühimme Defterleri 2, 3, 4, 6, 7, 12, 13, 18, 19, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 53, 55, 58, 62, 64, 73, 98, 251, 252.
2. Kilise Defterleri, 2, 8.
3. Gayrimüslimlere Ait Defterler: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18.
4. Tapu Tahrir Defterleri (Selanik ve Edirne). 77, 494, 723,739,
5. Yıldız Sadaret Maruzat Evrakı: 250/67.
6. Yıldız Hususî: 323/129.
7. Cevdet Sıhhiye: 668.
8. İrade Adliye ve Mezahib: 1318. Ca. 6.
9. Bâb-ı Âlî Evrak Odası: 15/65, 15/75.
10. Ali Emirî Tasnifi: 175, 399, 400.
11. Mesâil-i Mühimme: 1005.
12. Meclis-i Vükela Mazbatası: 68/44.
13. Maliye: 17892.
14. Cevdet Adliye, 1533, 2363.

B. Topkapı Sarayı Arşivi Belgeleri

1. E. 991.

C. Şer'îye sicilleri

1. Tokat Şerîye Sicilleri, 15 ve 18.

D. Genel Eserler

ADAM, Baki; Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Seba Yayınları, Ankara 1997.

AHMED CEVDET PAŞA; Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984. AHMED REFİK; Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı, Devlet Matbaası, İstanbul t.y.

AHMED REFİK; "Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, (1340) S.78, Nu. I.

AKDAG, Mustafa; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975. AKDAĞ, Mustafa; Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara 1971, II.

AŞIKPAŞAOĞLU Tarihi; Haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ATILHAN, Cevat Rifat; Tarih Boyunca Yahudi Mezalimi, İğneli Fıçı, İstanbul 1979.

AYDIN, Mehmet; Müslümanların Hıristiyanlığa Yazdığı Red-diyeler ve Tartışma Konuları, SÜ. Basımevi, Konya 1989.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı; Fatih Zamanında İstanbul Mahallele-ri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1978.

BABİNGER, Franz; Mahomet II, Le Conquérant et Son Temps (1432- 1481), Le Grand Peur du Monde au Tournant de l'Histoire, Payot, Paris 1954.

BAGNAUDEZ, Jacqueline Martin; L'Inquisition, Mythes et Réalités. Desclée de Brouvver, Paris 1992.

BALLİN, P. Grunebaum; Joseph Nacı Duc de Naxos, La Haye, MCMLXVIII.

BARKAN, Ömer Lütfü; Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BARNAİ, Jacob; "La Communauté Juive de Salonique (1430-1493)" . Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992.

BARNAİ, Jacob; "Les Juifs de Smyrne Depuis L'Installation Jusqu'à la Fin du XIX e Siecle", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par Henry Mechoulan, Paris 1992.

BAUDİER, Michel; Inventaire de l'Histoire Generale des Turcs, Paris 1931.

BECKER, C.H.; "Cizye", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1944. III.

BELON, Pierre; Les Observations de Plusieurs Singularite et Choses Memorable, Trouve en Grece, Asie, Ludée, Egypte, Arabie, Autres Pays Etrangers, Paris MDLXXXVIII.

BENBASSA, Ester-Aron RODRİQUE; Juifs de Balkans, Espace Judéo - İberiques XIV é -XX é Siècles, Editions La Decouverte, Paris 1993.

BERTRAND, Louis; Histoire d'Espagne, Paris 1992.

BEUGNOT, Arthur; Les Juifs d'Occident, Genève 1979.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; Hukuk-u İslâmiye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu, 1949, IV.

BORA, Siren; İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923, Gözlem Yayınları, İstanbul 1995.

BOZKURT, Gülnihal; Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu, TTK., Basımevi, Ankara 1989.

BRAUDEL, Fernand; Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1986.

BUHL, E; "Millet", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1957, VIII.

CEVDET PAŞA; Tezahir, Yayınlayan Cavit BAYSUN, TTK. Basımevi, Ankara 1963, III.

CHOURAQUİ, André; Histoire du Judaïsme, PUF, Paris 1959.

CHRİSTOPHE, Paul- Francist FROST; Les Conciles CEcuménique, Desclée, Paris 1988, II.

COLES, Paul; Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, Çev. Vecdi Bürün, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1975.

COVO, Ö-Mercado; "Les Rabbins Celebres de la Turquie", L'Univers İsrâélite, 1986, 52e Année, Nu. 2, 2 Octobre 1896.

ÇALIŞKAN, İbrahim; İslâm Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986.

D'OHSSON, İgnace Mouradja; Tableau Générale de L'Empire Ottoman, Paris 1788, IV.

DABAĞYAN, Levon Panos; Fatih ve Fetih Olayı, İstanbul 1976.

DANIŞMEND, İ. Hakkı; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, I-V.

DANON, Abraham; "La Communauté Juive de Salonique, au XVI^è Siècle," REJ., Paris 1900, XLI.

DARMESTETER, Arsène; "Lettres des Juifs d'Arles et de Constantinople", REJ., Paris 1880, I.

DECEİ, Aurel; "Fenerliler", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1948, IV.

DERNSCHWAM, Hans; İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

DOZY, Histoire des Musulmans d'Espagne, Jusqu'à la Conquête de l'Andalousie, nşr. E. Levi Provençal, Librairie J. Brill, Leyde 1932.

DUMONT, Paul; "La Structure Social de la Communaute Juive de Salonique à la fin du Dix Neuvieme Siècle", Revue Historique, Nu. 263, Avril-Juin 1980.

EİSENBERG, Josy; 'Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik', Din Fenomeni, Çev. Mehmet AYDIN, Tekin Kitabevi, Konya 1993.

EL-BELÂZÛRÎ; Futûhu'l-Buldan, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

EL-MAKKARÎ; Ahmed b. Muhammed; Nefhu't-Tîb min Gusni'l- Endulusî'r-Ratîb, nşr, M. Abdulhamid, Kahire 1949.

EL-MARRAKUŞÎ; Abdulvahid; el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbârî'l-Mağrib, Kahire 1949.

EMMANUEL, İ.S.; Histoire des Israélites de Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1936.

EMMANUEL, İ. S; Histoire de L'Indüstri de Tissus des Salonique, Librairie Lipschutz, Paris 1935.

EPSTEIN, Perle; Kabbala Musevi Mistiklerin Yolu, Çev. Nusret Karayazgan, Şiyma Barkın; Dharma Yayınları, İstanbul 1993.

ERCAN, Yavuz; Kudüs Ermeni Patrikhanesi, TTK. Basımevi, Ankara 1988.

ERCAN, Yavuz; "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin Hukukî, İctimâî ve İktisâdî Durumu", Belleten, XLVII.

ERGİN, Osman; Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977.

EROĞLU, Ahmet Hikmet; "Osmanlı Devletinde Dini Cemaatlerin Ortak Hayatı ve Museviler", Musevilerle 500 Yıl, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

ERYILMAZ, Bilal; Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, İstanbul 1990.

EVLİYA ÇELEBİ, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan Reşat Ekrem Koçu, İstanbul 1944.

FAYDA, Mustafa; Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, M. Ü. Yayınları, İstanbul 1989.

FEBVRE, Michel; Théâtre de la Turquie, où sont Représentées Les Chouses les Plus Remarquables Qui s'y Passent Aujourd'hui, Paris 1682.

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ" maddesi, Türk Ansiklopedisi (TA), Ankara 1968, 16.

FERNAND, Alice, Gracia Mendesia-Nasi, Baskı yeri yok 1929.

FERNANDEZ, Louis Suarez; "La Population Juive à La Veille de 1492, Causes et Mécanismes de l'Expulsion", Les Juifs d'Espagne, dirigé par Henry Mechoulan, Paris 1992.

FRANCO, M.; Essai sur L'Histoire des Israélites de L'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'a nos Jours, Librairie A. Durlacher, Paris 1897.

FRANCO, M; "Les Juifs de l'Empire Ottoman, au Dix Neuvieme Siecle", R.E.J., Paris 1893, XXII, Nu. 51, 114.

FRANKO, Stella-Çela Zakuto; "II. Mahmut Devri ve Yahudi Bankerler", Şalom Gazetesi, 13 Ekim 1993, 20 Ekim 1993.

FRESCO, Henri; "Les Sefarades d'Istanbul depuis l'Installation Jusqu'à la Fin du XIX è Siècle", Les Juifs d'Espagne, Dirigé Par MECHOULAN, Henry, Paris 1992.

GALANTÉ, Abraham (Avram Galanti); Document Officiel Turcs Concernant Les Juifs Turquie, İstanbul 1931.

GALANTÉ, Abraham; Don Joseph Nassi, Duc de Naxos, Constantinople 1913.

GALANTÉ, Abraham; Don Salomon Aben Yaeş, Duc de Metelin (Don Salamon), İstanbul 1936.

GALANTÉ, Abraham; Histoire des Juifs d'Anatolie, Histoire des Juifs d'İzmir, İmprimerie Babok, İstanbul 1937, I.

GALANTÉ, Abraham; Histoire des Juifs d'İstanbul, İstanbul 1941, I.

GALANTÉ, Abraham; Histoire des Juifs d'Anatolie (Anatolie), imprimerie Barok, İstanbul 1939, II.

GALANTÉ, Abraham; Medecins Juifs au Service de la Turquie, imprimerie Babok, İstanbul 1938.

GALANTÉ, Abraham; Nouveaux Documents Sur Sabatai Sevi, İstanbul 1935.

GALANTÉ, Abraham; Recueil de Nouveaux Documents Inedit Concernant l'Histoire des Juifs de Turquie, İstanbul t.y. (1948?).

GALANTÉ, Abraham; Turcs et Juifs (Turcs), İstanbul 1932.

GALANTİ, Abraham; "Ester Kira", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1926, S.94, N.17.

GALANTİ, Avram; Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1953.

GALANTİ, Avram; Türk Harsı ve Türk Yahudisi, İstanbul 1953.

GALANTİ, Avram; Türkler ve Yahudiler, Tarihî, Siyasî Tetkik, ilaveli ikinci baskı, Tan Matbaası, İstanbul 1947.

GÖKBİLGİN, T; "Selanik", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1967, X.

GÖVSA, İ. Alaaddin; Sabatay Sevi, İstanbul t.y.

GRAETZ, Heinrich; "But Réel de la Correspondance", R. E. J. Paris 1889, XIX.

GRAETZ, Heinrich; Histoire des Juifs, Paris 1887,

GROL, Théophile; Grands Moments de l'Histoire Juive, de la Bible à l'Etat İsrail, Réunis, Paris 1980.

GROSS, Henry; "La Famille Juive des Hamons", REJ., (1908), LVI.

GUGENHEİME, Ernest; Le Judaïsme Dans la Vie Quotidienne, Albin Michel, Paris 1992.

GÜLERYÜZ, Naim; İstanbul Sinagogları, İstanbul 1992.

GÜNGÖR, Ali İsmâ; Vatikan, Misyon ve Diyalog, Töre Yayınevi, Ankara 1997.

GÜRÜN, Kâmuran; Ermeni Dosyası, TTK. Basımevi, Ankara 1983.

"HAHAMHANE NİZAMNAMESİ", Düstûr, I. Tertib, II/962-975.

HALPEN, Alice Fernand; Gracia Mendesia-Nasi, Baskı yeri yok 1929.

HAMİDULLAH, Muhammed; İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I.

HAMMER; Baron Joseph Von Burgstall (Hammer), Osmanlı Devleti Tarihi, Çev. Mehmed Ata Bey, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975.

HİRCHBERG, Haim Z'ew; "Hahambashi", Encyclopedia Judaica (EJ), Edited by Cecil Rodth and Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1971.

HİRSCH, Sam.; "Rapports Adressé au Comité Central Sur les Ecoles de Turquie", Bulletin de l'Alliance (BA), Nu. yok, 1873.

HOCA SAADEDDİN EFENDİ; Tâcü't-Tevârîh, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoglu, Ankara 1979, II.

II. Beyazıt Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Haz. İlhan Şahin-Ferudun Emecen, İstanbul 1994.

İMAM EBÛ YUSUF; Kitâbu'l-Harâc, Çev. Ali Özek, İÜ Yayınları, İstanbul 1973.

İNALCIK, Halil; Osmanlı İmparatorluğu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

İZMİR BEDELÂT-I ASKERÎYYE DEFTERİ, 1313-1316/1895-1899.

JONQUIÉRE, Le Ute de la; Histoire de l'Empire Ottoman, Depuis les Origines Jusqu'à Nos Jours, Librairie Hachette, Paris 1914.

JUHASZ, Ester; Osmanlı İmparatorluğundaki İspanya Yahudileri, Kudüs 1989.

KATAR, Mehmet; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Tövbe, Töre, Ankara 1997.

KAUFMAN, David; "David Carcossony et le Rachat par la Communauté de Constantinople des Juifs Faits Prisonniers Durant la Persécution de Chemielnicky, REJ, Paris 1892, No: 49.

KAYA, Remzi, Ehl-i Kitap ve İslâm Dini, Altınkalem Yayınları, Ankara 1994.

KAZGAN, Haydar; Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul 1991.

KESNİN BEY; Le Mal d'Orient, Meurs Turques, Paris 1887.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul 1989.

KÖNİ, Hasan; "Sosyo-politik Açından Türk Musevileri", Musevilerle 500 Yıl, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

KRAMERS, J.H; "Safed", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1967, X.

KUMBARACIZADE İZZET; Hekimbaşı Odası, İlk Eczane, Başlala Kulesi, İstanbul 1933.

KUTLUAY, Yaşar; İslâm ve Yahudi Mezhepleri, AÜİF Yayınları, Ankara 1965.

KUZGUN, Şaban; Hazar ve Karay Türkleri, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 1993.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine", AÜİF Dergisi, Ankara 1983, XXVI.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", AÜİF Dergisi, Ankara, 1989, XXXI.

KÜÇÜK, Abdurrahman; Dönmeler Tarihi, ikinci Baskı, Ankara 1992.

KÜÇÜK, Abdurrahman; İslâm ve Günümüz Meseleleri, Ankara 1991.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Yahudilikteki Arz-ı Mev'ûd Anlayışının Boyutları", AÜİF Dergisi, Ankara 1992, XXXIII.

LAMARTİN; Histoire de la Turquie, Paris 1854, V.

"LES JUİFS DE L'ORIENT; Archives Israélites de France (A.İ.F.), Nu: 2 Paris 1841.

"LES JUİFS TURQUIE", L'Univers Israélite, Anné 33, Nu. 6, Paris 15 Kasım 1877.

LEWIS, Bernard; Juifs En Terre d'İslâm, Dirigée Par Roger Errara, Calmann-Lévy, Paris 1986.

LOEB, İsidore; "La Correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople", REJ., Paris 1897, S.29, XV.

LORİA, J.; "Les Juifs de Constantinople et l'Alliance İsrailite Universelle", Uİ, L., Nu. 10, Paris 1895.

M. EBU ZEHRA; Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, Çev. Akif Nuri, İstanbul 1978.

MALLAH, N. A; "L'instruction Religieuse à Salonique", L'Univers İsrailite (Uİ), XLI, Nu. 12, Paris 1886.

MANTRAN, Robert; 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK Basımevi, Ankara 1990,1.

MEHMED NEŞRÎ; Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, II.

MICHELET, J.; Rönesans, Batı Klasikleri, ME Basımevi, İstanbul 1989.

MUSTAFA NURİ PAŞA; Netâyicü'l-Vukûat, Sadeleştiren, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara 1979, III.

NEHAMA, Joseph; Histoire des İsrâélites de Salonique, Librairies Durlacher, Molho, Salonique 1936, 1959, 1978, I-VII.

NİCOLAS DE NİCOLAY; Discours et Histoire Veritable des Navigations Pregrination et Voyages Fait En La Turquie, Anvers 1586.

NİCOLAS DE NİCOLAY; Histoire Générale des Turcs, Contenant l'Histoire dö Chalcondyle, Traduite par Blaise Vigénaire et par Thomas Artus et Par le Seeur de Menoray, Paris 1662.

ORTAYLI, İlber; "Son Devirde Osmanlı Musevileri", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul 1992.

ÖKE, M. Kemal; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, Çağ Yayınları, İstanbul 1990.

ÖRS, Hayrullah; Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.

ÖZDEMİR, Mehmet; Endülüs Müslümanları, TDV Yayınları, Ankara 1994.

ÖZDEMİR, Mehmet; "Gayr-i Müslimlerin Dinî hayatı açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki uygulamaları "AÜİF Dergisi, Ankara 1992, XXXIII.

ÖZDEMİR, Rifat; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ÖZKAYA, Yücel; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ÖZTUNA, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, II.

ÖZTUNA, Yılmaz; Osmanlı Haremünde Üç Haseki Sultan, İstanbul t.y.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Basımevi, İstanbul 1983, III.

REINACH, Théodore; Histoire des Israélites, Depuis la Ruine de leur Indépendance Nationale Jusqu'à Nos jours, Quatrième Edition, Librairie Hachette, Paris 1910.

REZNİK, Jacop (J. Ha-Rosin); Le Duc Joseph de Naxos, Librairie Lipschutz, Paris 1936.

RİSAL, P; La Ville Convoitée Salonique, Septième édition, Paris 1918.

ROSAY, Jean Mathieu; Dictionnaire du Christianisme, Marabout, Alleur 1990.

ROTH, Cetil; Histoire du Peuple Juif, Paris 1957.

ROTH, Cecil; "Joseph Nasi", Encyclopedia Judaica (EJ), Edited by Cecil Rodth and Geoffrey Wigoder, Jerusalem 1971.

"RUM PATRİKLİĞİ NİZÂMÂTI", Düstûr, Tertib-i Evvel, II/902-937.

SACHAR, Abraham Leon; Histoire des Juifs, traduit de l'Anglais par Benoit BRAUN, Cenquième édition, Flammarion 1973.

SAFVET; 'Yasef Nasi", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 1328, 16.

SAİNT-MARTİN, M. Vivien de; Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure, Librairie de La Societe de Geographie, Paris 1852, II.

SÉROUYA, Henri; La Kabbale, PUE, Paris 1964.

SERTOĞLU, Mithat; Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SEVGİN, Necibe; "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (BTDD), İstanbul 1969, Sayı 13-14.

SHARON, Moshe Sevilla; Türkiye Yahudileri, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

SHARON, Moşe Sevilla; İsrail Ulusunun Tarihi, Yeruslayim 1981.

SHAW, Stanford J.; The Jews Of The Ottoman Empire And The Turkish Republic, Macmillan, Hong Kong 1991.

SHMUELEVİTZ, Aryeh; The Jews Of The Ottoman Empire In The Late Fifteenth And The Sixteenth Centuries, E. J. BRILL, Leiden 1984.

SOLAKZÂDE Mehmet Hemdemî Çelebi; Solakzâde Tarihi, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, I.

SVORONOS, Nicolas; Le Commerce de Salonique au XVIIIe Siècle, Paris 1956.

ŞAHİN, Süreyya; Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

ŞEMSEDDİN SAMİ; Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1987.

ŞİŞMAN, S; "İstanbul Karayları", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1975.

TAHAZÂDE ÖMER FARUK B. MUHAMMED MURAD, Tarih-i Ebu'l- Faruk, Matbaa-i Amedi, 1328, IV.

TAKVİM-İ VEKAYİ; 23 Şevval 1250.

TANSEL, Selahattin; Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı, M. E. B. Basımevi, İstanbul 1966.

TANYU, Hikmet; Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, İstanbul 1976.

TEKİNDAĞ, M. Şehabettin; "Fetih'ten Sonra İstanbul", Fethin 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964.

TEKİNDAĞ, M. C; "Fatih'in Ölümü Meselesi", İÜEF Tarih Dergisi, İstanbul 1966, 16.

TREVİSAN, Emanuela Semi; Les Karaites, Un Outre judaisme, Traduit de L'italien Par Simone Kauders, Albin Michel, Paris 1992.

TUĞ, Salih; İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara 1963.

TÜMER, Günay- Abdurrahman KÜÇÜK, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

URAS, Esat; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1945.

UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1964, II.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; Yahudi Meselesi, İstanbul 1944.

VEİNSTEİN, Gilles; "L'Empire Ottoman Depuis 1492 Jusqu'à la Fin du XIXe Siècle, Les Juifs d'Espagne, Dirigé par Henry Mechoulan, Paris 1992.

VEİNSTEİN, Gilles; "Un Paradox Séculaire", Salonique 1850-1918, La Ville des Juifs et le Réveil des Balkans, Editions Autrement, Paris 1992.

WOOD, Clement; İspanya'da Engizisyon, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Coşkun Basımevi, İstanbul 1938.

YAZIR, Elmalılı Hamdi; Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, Baskı yeri ve yılı yok, I.

YETKİN, Çetin; Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992.

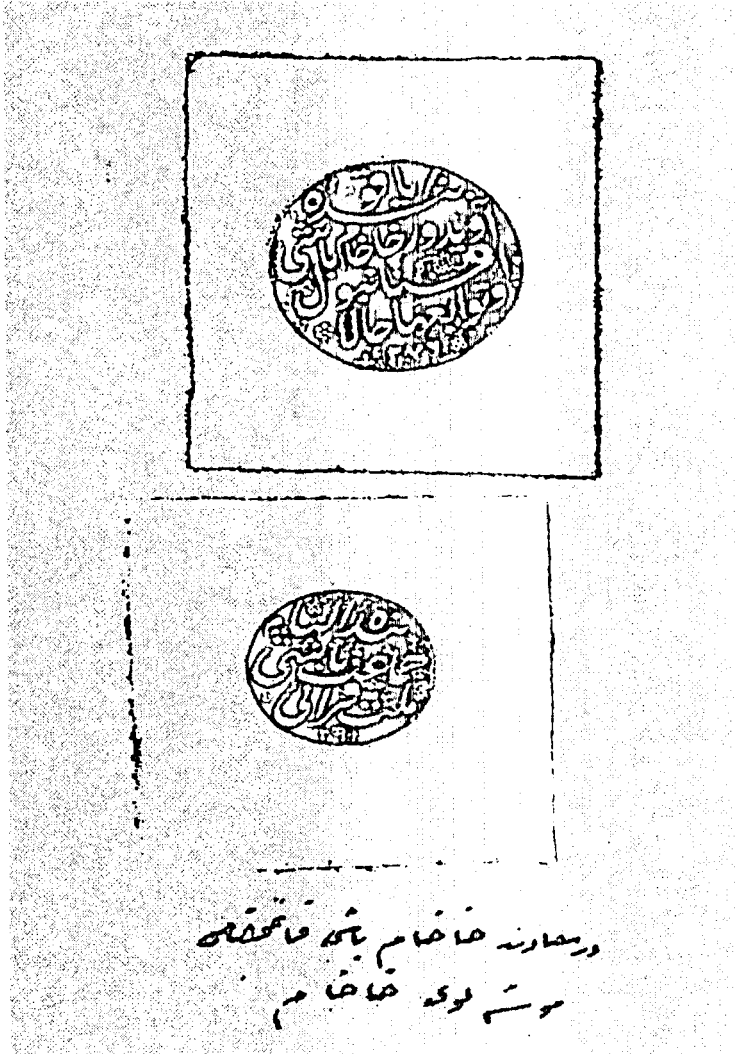
YILMAZ, İsmail; Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dinî Faktörler, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1994.

YÜKSEL, Müfid; "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", Tezkiye, 7-8, 1994.

ZİYA PAŞA; Endülüs Tarihi, Tab'ı Sâni, Dersaadet 1304.

ZİYA ŞAKİR, 'Türkiye Yahudileri', Millet Mecmuası, 16 Ekim 1947, 23 Ekim 1947.

EKLER

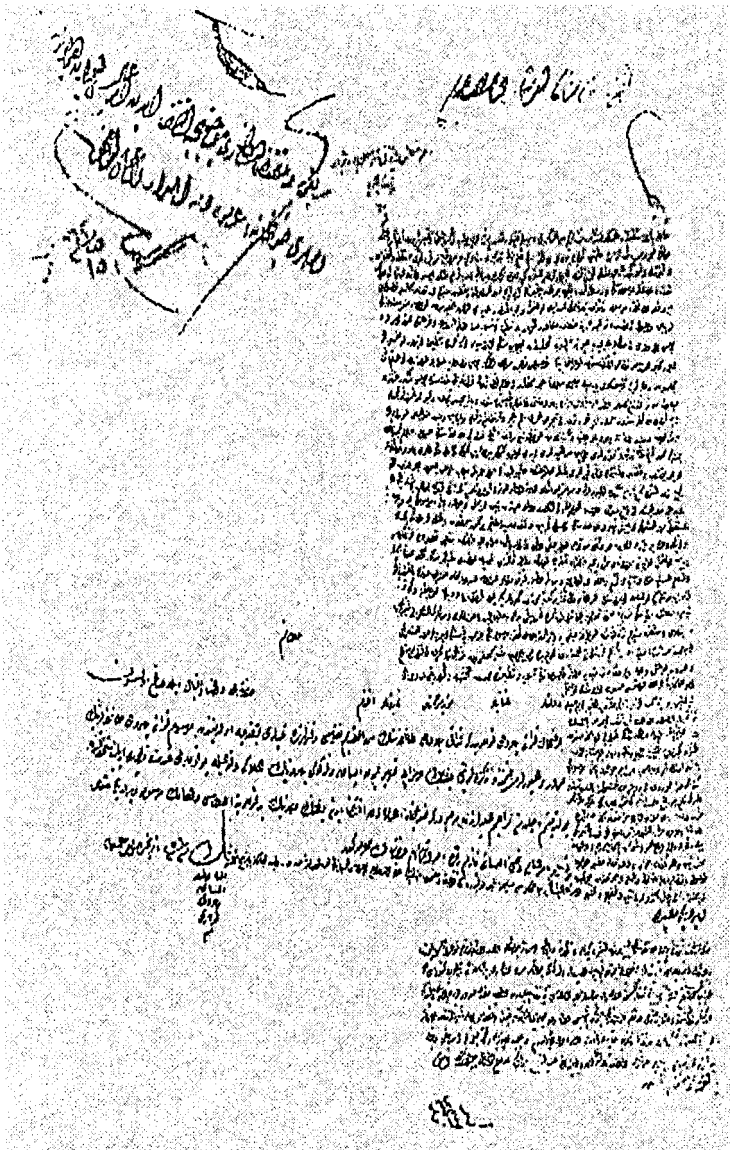
Ek 1: Dersaadet Hahambaşı Kâim-i Makâmı Moşe Levi ve Karâî Milleti Cemaatbaşısı İlyâ'nın mühürleri, BOA., Gayrimüslimlere Ait Defterler, Nu: 18, s. 4.

Ek 2: Haham Mişon'un İstanbul ve Tevâbii Hahambaşılığına atanma beratının sûreti, BOA., Gayrimüslimlere Ait Defterler, Nu: 17, s. 99-100.

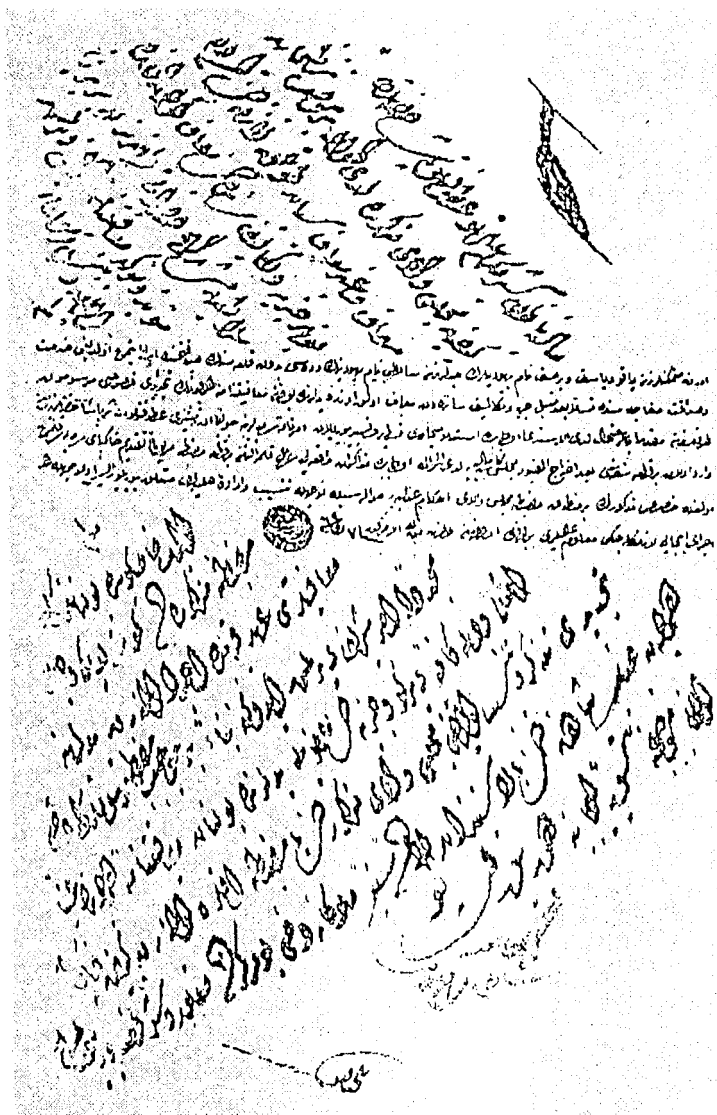

Ek 3: Hz. Ömer ve Fatih Sultan Mehmet tarafından Gayrimüslimlere verilen eman sûreti, BOA., Kilise Defteri, Nu 8, s. 5-6.

Ek 4: Karâi Cemaatbaşısına mühür verilmesi ile ilgili arz ve Karâi Cemaatbaşının görev ve yetkilerini hâvi berat kaydı. BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası, A. DVN, 15/95. Lef 1.

246

Ek 7: Edirne’de yaşayan Yahudilerden Yako ve Yasef’in, dedelerinin Budin kalesinin fethi esnasında yaptığı hizmetlerden dolayı her türlü vergiden muaf olduklarına dair arzları ve yapılan işlemler hakkında. BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası, A. DVN, 15/65.

۵
 ۱
 ۲
 ۳
 ۴
 ۵
 ۶
 ۷
 ۸
 ۹
 ۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

Ek 8: Kudüs Hahambaşısının, bir Yahudiye, yaptığı hatadan dolayı elli üç adet deynek vurdurması hakkında. BOA., Cevdet, Adliye, 2363.

۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲

Ek 9: Yahudi ve Hristiyanların kıyafetleri hakkında. BOA, Mühimme Defteri 7, s. 726.

253

[illegible]

مدرسہ اعظم دیوبند

三

4

عدد فائزى

تاریخ

محمد حاتمی و همکاران

100

جسٹس وکلاء مقرر
جو دستاویز
نویزہ

طہارۂ عظیمہ

1939

وَمَا مِنْكُمْ شَيْءٌ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ

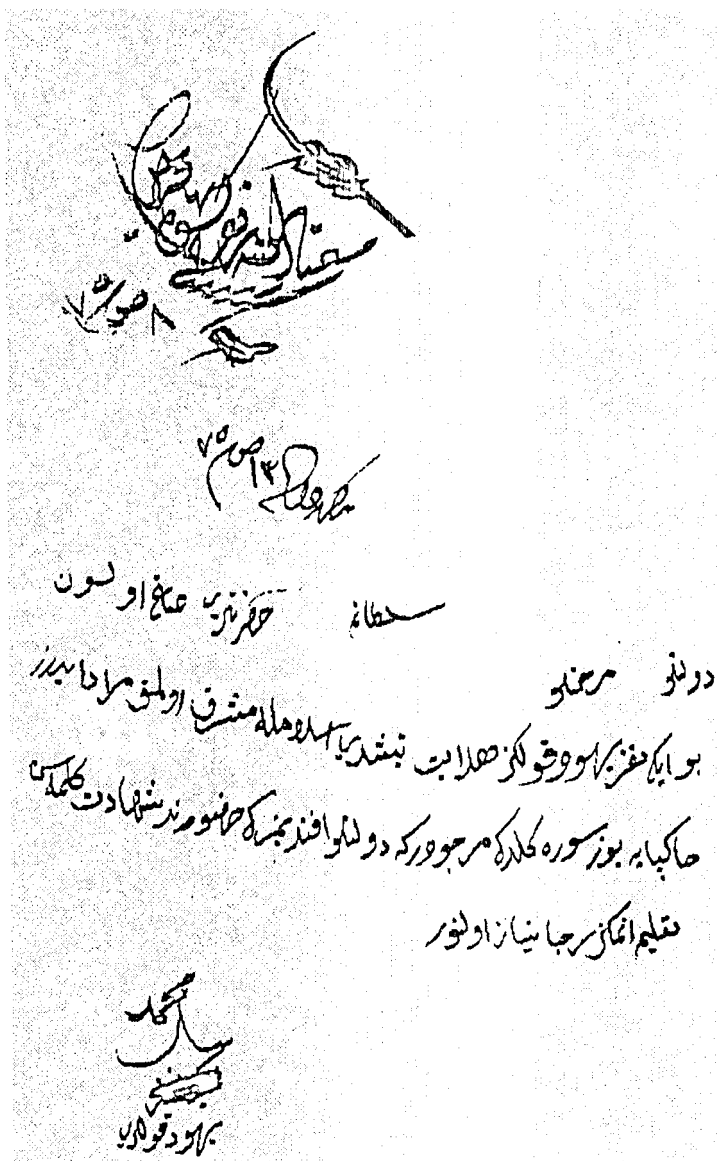
سید محمد علی

تَحَارُوتَ وَمَا حُصِنَا لَهُ

...

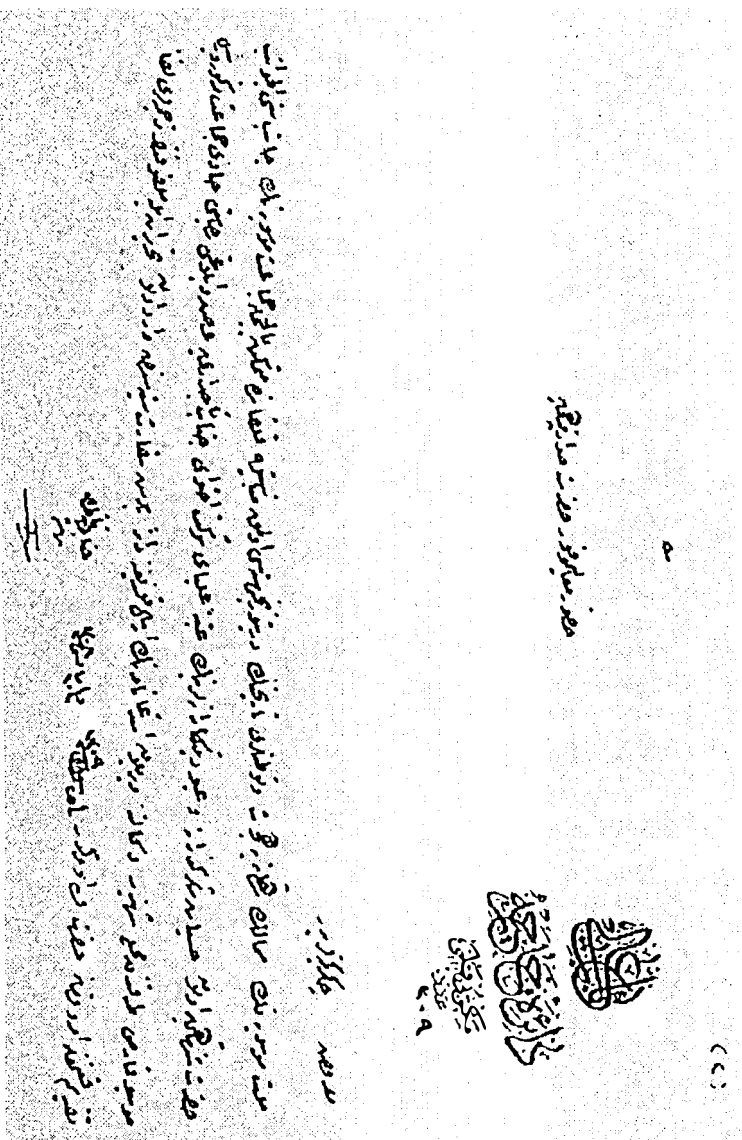
Ek 10: Hamursuz Bayramı münasebetiyle Hahamhane'ye onbeş bin kuruş ihsan buyurulması hakkında. BOA., İrade Adliye ve Mezâhib, 1310. N. 20.

Ek 11: Müslüman olan iki Yahudinin Şehadet Kelimesini Padişah'ın huzurunda getirmek istemelerine dair. BOA., Cevdet, Adliye, 259.

[illegible]

Ek 12: Yahudilerin ileri gelenlerinden bazılarının Hahambaşı'nın görevden alınmasını istemeleri hakkında. BOA., İrade, Hariciye, Nu. 507.

Ek 13: Yahudilerin Devlet-i Aliyye'ye göçlerinin dört yüzüncü yılı münasebetiyle bazı Yahudilerin şükranlarını bildirmeleri hakkında. BOA., YA. Hus. 1309. 10.17, 260/112, Lef 1.

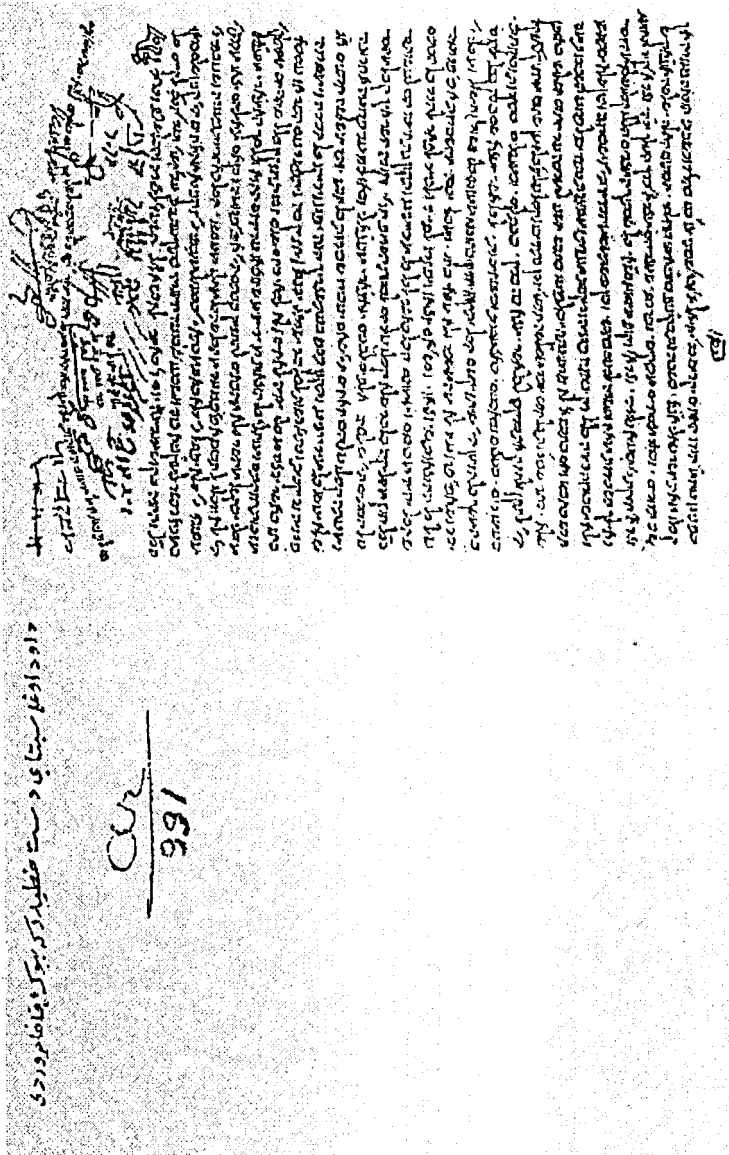
لا اله الا الله
 محمد رسول الله
 لا اله الا الله
 محمد رسول الله

سوم ولایتیہ وار اولاد سفروں کے تقاضے اور

[illegible]

والی
عمانہ

Ek 14: Bazı Hristiyanların, Yahudileri, kanını Hamursuz bayramında kullanmak için bir Hristiyan çocuğu kaçırmaya teşebbüste bulunmakla suçlamaları hakkında. BOA., YA. Hus. 1312. 10. 13, 323/129.

Ek 15: Yahudi mahkemesinde tescil edilen bir İbranice kira sözleşmesi. Topkapı Sarayı Arşivi. E. 991.